Marksizmin Işığında

BİR TARİHSEL DÖNEMİN SORGULANMASI

ELİF ÇAĞLI

Tarih Bilinci

Elif Çağlı

MARKSİZMİN IŞIĞINDA

Bir Tarihsel Dönemin Sorgulanması

Elif Çağlı

MARKSİZMİN IŞIĞINDA

Bir Tarihsel Dönemin Sorgulanması

Tarih Bilinci

Tarih Bilinci Yayınları, 5
Teori ve Tarih Dizisi: 4

MARKSİZMİN IŞIĞINDA
Bir Tarihsel Dönemin Sorgulanması

Birinci Baskı
Ekim 2001

Kapak Tasarımı ve Dizgi:
Tarih Bilinci Yayınları

Baskı ve Cilt:
Berdan Matbaacılık (Tel: 0 212 613 11 12)

ISBN 975-8517-04-X

Tarih Bilinci Yayınları
Osmanağa Mah. Nüzhet Efendi Sok.
Ekşioğlu İşhanı No: 9/40 Kat: 5
Kadıköy/İstanbul

Tel: 0 216 449 42 54
Tel-Fax: 0 216 449 43 51
e-mail: tarihbilinci@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1
ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9
PROLETARYANIN TARİHSEL MİSYONU 13
MARKSİZMDE DEVLET SORUNU 19
Devlet Olgusunun Tarihsel Serüveni 19
Marksizmde toplum-devlet ilişkisinin bilimsel açıklanışı 20
Barbarlıktan uygarlığa: Sınıfsız toplumdan, sınıflı ve devletli topluma 22
Doğu despotizmi: Toplumun hizmetkârlığından efendiliğine 26
İşçi Devleti: Daha Baştan Sönmeye Yüz Tutmuş Bir Devlet 32
Paris Komünü Deneyimi 40
Marksizmin Tanımladığı İşçi Devleti Bürokrasisiz Bir Devlettir 45
"Proletarya Diktatörlüğü" Kavramı Üzerine 53
GEÇİŞ DÖNEMİ: DEVRİMCİ DÖNÜŞÜMLER DÖNEMİ 63
Marx'ın Tanımladığı Geçiş Döneminin Teorik Kavranışı 64
Geçiş Dönemi Durağan Bir Dönem Değildir 69
Geçiş Dönemi Dünya Devrimiyle Bağlantılıdır 75
YALNIZ KALAN DEVRİMİN KADERİ 79
1917 Ekim Devrimiyle İşçi Sovyetleri Devletinin Doğuşu 79
1918-1921: Sovyetik İşçi İktidarının Yaşam Savaşı 87
Savaş Komünizmi 87
Bürokratikleşme 92
1921-1924: Devletin ve Partinin Bürokratik Yozlaşması 97
Kronştad Ayaklanması 97
Sendikalar sorunu 99
NEP 102
Lenin'in son dönemi 106
1924-1928: Bürokratik Karşı-Devrim Süreci 112
Sol Muhalefet 113

1928-1936: Bürokratik Diktatörlüğün Pekişmesi 120
İşçi sınıfının durumu 126
1936 Anayasası ve Bolşevik kadroların tasfiyesi 129
Diğer Bürokratik Rejimler 135
BÜROKRATİK DİKTATÖRLÜK ALTINDA "GEÇİŞ DÖNEMİ" SON BULUR 141
Bürokratik Devletin İdeolojisi 142
Bürokratik Rejimin Özellikleri 145
Tarihsel Kazanım mı? 150
Bürokrasi *Devletlû* Bir Sınıftır 151
Bürokratik Rejimin Geleceği Yoktur 160
SSCB ÜZERİNE TROÇKİ'NİN GÖRÜŞLERİ 165
1929'dan 1936'ya 166
1936, "İhanete Uğrayan Devrim" ve Sonrası 175
TROÇKİ'NİN ÇÖZÜMLEMELERİNİN DONDURULMASI 187
Mandel'in "Geçiş Toplumu" Kavramı 197
"DEVLET KAPİTALİZMİ" TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ 209
Devlet Kapitalizmi Nedir, Ne Değildir? 210
Genel Olarak Devlet Kapitalizmi Teorisi Üzerine 213
Birikim Sorunu 215
Askeri Rekabet Sorunu 220
Değer Yasası Sorunu 223
SSCB'de İşgücü Meta mıdır? 227
Değer Yasasının İşleyişi Değişti mi? 229
SSCB ÜZERİNE FARKLI GÖRÜŞLER 235
Rakovski'nin Değerlendirmesi Üzerine 235
Max Shachtman'ın Değerlendirmeleri Üzerine 238
"Bürokratik Kolektivizm"i Dünya Genelinde Bir Eğilim Olarak Ele Alanlar 242
OLAYLARIN ANLATTIKLARI 246
TARİHSEL DENEYİMDEN ÇIKAN SONUÇLAR 255
Kaynakça 262

SUNUŞ

Bu kitap yaklaşık on yıl önce kaleme alınmış ve devrimci Marksistlerin tartışma platformuna sunulmuştu. Yazarın bu kitapta dile getirdiği teorik açılımlar, 1990 yılı boyunca devam eden bir tartışma sürecinde biçimlendi. Bu tartışma, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, öteden beri "reel sosyalizm" ya da "yaşayan sosyalizm" olarak nitelendirilen ülkelerin gerçekte nasıl bir sosyo-ekonomik formasyona sahip oldukları, dünya tarihinde nasıl bir rol oynadıkları ve onları nasıl bir geleceğin beklediği soruları ile ilgiliydi.

Bugünden bakıldığında, bu soruların artık geçmişte kaldığı ve önemini yitirdiği düşünülebilir. Hatta geçmişi anımsamak, dünün "reel" sosyalisti, bugünün "liberal"i olan eski kuşaktan pek çok solcuya can sıkıcı da gelebilir. Fakat Marksizmi savunanlar açısından durum hiç de böyle değildir. Marksistler, sağlam bir tarih bilincine ve tutarlı bir sosyalist bakış açısına sahip olabilmenin yolunun, geçmiş hakkında doğru bilgiler edinmekten geçtiğini bilirler. Özellikle de bugün, sosyalizmin tarihi ve yaşanmış "sosyalizm" deneyimleri hakkında doğru bilgilenmek isteyen genç kuşaklar açısından bu daha da önem kazanmaktadır.

Sosyalist mücadeleye katılan eski kuşakların –geçmiş hakkında doğru bilgilenmenin önemini atladıkları ve Marksist tarih bilincinden yoksun kaldıkları için– hem yanılgıları hem de çektikleri acı çok büyük oldu. Oysa Marksizme yönelen yeni kuşakların, yaşanmış bunca deneyden sonra aynı yanılgıları yaşaması hiç gerekmiyor!

Bu bağlamda, sosyalizmin özüne ilişkin tarihsel bir tartışmayı yeniden gündeme getiren ve konuyla ilgili özgün teorik çözümlemeler içeren "Marksizmin Işığında" adlı bu kitabın, okuyucusuna, özellikle de Marksizme yönelen genç kuşaklara ulaşmasını son derecede yararlı bulduğumuzu belirtmek isteriz.

Bu kitabın yazarının da işaret ettiği gibi, SSCB'de ve benzerlerinde yaşanan çöküşün gerçek nedenlerini, o dönemde Stalinist solun yaptığı üzere, birkaç yöneticinin (yani kişilerin) "ihaneti"ne bağlamak veya işçi sınıfının sırtına yıkmak ya da bu rejimlerin son birkaç yıldaki "bozulmaları" ile açıklamaya çalışmak beyhude bir çabaydı ve gerçeklerden kaçmanın küçük-burjuvaziye özgü kestirmeci bir yoluydu. Çöküşün gerçek nedenlerini anlamak isteyenler, "reel sosya-

lizm" denen bu garabet rejimlerin gerçek karakterini, ortaya çıkış koşullarını ve tarihsel gelişimini sorgulamak zorundaydılar. Bu rejimlerde sosyalizm "adına" yapılan uygulamaların, işçi sınıfının tarihsel çıkarlarıyla ve bilimsel sosyalizmle ne derecede örtüştüğünü sorgulamaksızın, ne yaşananlar anlaşılabilirdi ne de işçi sınıfının çöküş sürecinde neden tepkisiz kaldığı!

O halde asıl sorun, bu rejimlere hayat veren Stalinizmin sorgulanmasıydı. Bu yapılmadan, sosyalizmin gerçekte ne olup ne olmadığı da pek kolay anlaşılamayacaktı. O yıllarda geleneksel (Stalinist) sol dergilerde yazılanlar tekrar okunduğunda görülecektir ki; bu sorgulamayı yapmaktan köşe bucak kaçan geleneksel solun önde gelen sözcüleri, tüm çöküş süreci boyunca söyledikleri ve yazdıklarıyla sosyalizm düşüncesini bulandırmaya ve tarihsel gerçekleri çarpıtmaya devam ettiler.

Yazarın bu kitapta dile getirdiği ideolojik açılımlar ve teorik çözümlemeler ise, bir bakıma bu Stalinist tahrifata karşı devrimci Marksizmin bir yanıtı niteliğini de taşımaktadır. O dönemin sıcak tartışmaları ortamında kaleme alınmış bu kitabın bizce asıl değeri de buradadır.

Kitap okunduğunda görülecektir ki, yazarın ideolojik yaklaşımı ve teorik açılımları, Türkiye sosyalist hareketinde egemen olan geleneksel "ulusal sosyalizm" anlayışından tümüyle farklı, hatta ona karşıt bir pozisyonda durmakta ve bu duruş, Marksizm temelinde eleştirici-devrimci bir çizgiyi temsil etmektedir.

Ama kitabı önemli kılan yalnızca bu değildir. Stalinizmin doğuş koşullarını ve SSCB'de despotik bürokratizm altında mülkiyet ilişkilerinin büründüğü biçimleri, Sovyet bürokrasisinin egemen bir sınıf katına yükselişini ve bu rejimlerde devlet mülkiyeti temelinde gerçekleşen sınıfsal bölünmeyi derinlemesine inceleyen yazarın, SSCB'deki rejimin niteliğine ilişkin yaptığı özgün teorik çözümlemeler de dikkat çekicidir. Marx'ın "Asyatik Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi" üzerine materyalist tarih tezlerinden hareket eden yazarın, Sovyetler Birliği'nde despotik-bürokratik devletin oluşumu ve bürokrasinin özgün konumu hakkında ulaştığı teorik sonuçlar, daha önce bu konuda yapılmış Marksist çalışmalardan oldukça farklıdır.

1991 yılına girildiğinde SSCB hâlâ ayakta ve Gorbaçov da iş başındadır. Fakat yazar gelişmelerin ne yönde sonuçlanacağını kesin olarak saptamıştır. O nedenle de, içinden geçilmekte olan o tarihsel dönemin karakteristiğini kitabının girişinde şöyle betimlemiştir: "Büyük altüstlüklere ve değişimlere gebe her tarihsel dönemeçte olduğu gibi, yaşadığımız bu tarihsel dönemeçte de, uzun yıllardan beri birikmiş ve derinleşmiş olan çelişkilerin şiddetli bunalımlarla dışa vurduğuna ve etkilerinin dünya ölçeğinde yaşandığına tanık olmaktayız ve daha da olacağız. Tarihsel bir dönem kapanırken, insanlığın sancılı fakat geçmişe oranla daha zengin, daha bilgili ve bilinçli eylemine sahne olacak yeni bir tarihsel dönem başlayacak." Ve başlayacak bu yeni dönemde de insanlığın sınıfsız, sömürüsüz,

özgür bir toplumsal yaşam için vereceği tarihsel mücadeleye Marksizmin ışık tutmaya devam edeceğini ekliyor yazar.

Yıllardan beri kendilerini dünya kamuoyuna "gerçek sosyalizm" olarak takdim eden Stalinist bürokratik rejimlerin çöküşünden sonra, burjuvazi bu çöküşü, dünya ölçeğinde yürüttüğü ideolojik kampanyada, "Marksizmin ve komünizmin" çöküşü olarak göstermek istedi. Sovyet bürokrasisinin ve diğerlerinin, yıllardan beri kendi totaliter rejimlerini (Stalinizmi) Marksizmle özdeş gösterme sahtekârlığını, burjuvazi de kendi lehine kullanmak istiyordu elbette.

Yazara göre, yaratılan bu düşünce kaosu ve içinden geçilen tarihsel dönemin koşulları nedeniyle, devrimci Marksistlerin önüne, çözümlenmesi gereken bir dizi teorik-politik sorun yığılmıştı. "Yaşanmış tarihsel deneyimleri bütün yönleriyle irdelemek, çıkarılan teorik ve politik sonuçları işçi sınıfının ve sosyalizme yönelen genç kuşakların bilinç sürecine taşımak devrimci Marksistlerin en başta gelen görevi olmalıdır" diyordu yazar. Geçmişle köklü bir hesaplaşmaya girişmedikçe ve yıllardan beri Marksizmin üzerini ölü bir kabuk gibi saran Stalinist düşünce tortularını kazıyıp atmadıkça, Marksizmin bilimselliğini ve tarihsel haklılığını yeniden gün yüzüne çıkarmanın mümkün olamayacağını belirtiyordu. O halde nereden başlanacağı belliydi.

Yazar, çalışmasının başlangıcına, yaşanmış "reel sosyalizm" deneyimlerinin Marksizm açısından konumlarının ne olduğunun anlaşılması bakımından, Marksist teorinin konuyla ilgili en temel çözümlemelerini yerleştiriyor. Bu bölümde "kapitalizmden komünizme geçiş" teorisinin –Marx'ın temel çözümlemesine sadık kalınarak– bir yeniden inşasına girişiliyor. Bu bağlamda; çarpıtılmış ve unutturulmuş olan dünya devrimi, genel olarak devlet ve özel olarak proletarya diktatörlüğü (işçi "devleti"), geçiş dönemi gibi Marksist teorinin en temel kavramlarının gerçek içerikleri yeniden ortaya konuluyor. İkinci bölümde, Ekim Devriminin tasfiyesi üzerinde yükselen ve 1930'lardan itibaren farklı bir "sosyalizm" anlayışı ve geleneği yaratmış olan Stalinizmin varoluş koşulları irdeleniyor. Ve "tek ülkede sosyalizm" sözde teorisinin bilimsel sosyalizmle hiçbir özdeşliğinin kurulamayacağı, aksine ona karşıt bir "teori" olarak geliştirildiği gerçeği, Sovyet tarihinin evreleri irdelenerek açıklanıyor. Yine aynı bölümde, SSCB'deki sistemin Marksizmin tanımladığı anlamda sosyalist bir sistem olmadığı bir yana, "işçi sınıfı iktidarı altında bir geçiş toplumu" olarak da tanımlanamayacağı, hem teorik hem de somut pratik verilerle sergileniyor.

Yazar, Marx'ın "geçiş teorisi" üzerinde etraflıca durmakta ve bu konudaki yanlış kavrayışlarla ve bilinçli çarpıtmalarla hesaplaşmaktadır. Özellikle de Marx'ın "komünizmin alt evresi" diye tanımladığı sosyalizm döneminde devletin, sınıfların ve meta ilişkilerinin maddi temelleriyle birlikte nasıl ortadan kalkacakları, Marx'ın çözümlemelerinin ışığında ele alınmakta ve açıklanmaktadır.

Yazarın önemle altını çizdiği bir diğer nokta da şudur: Teorisi ve pratiğiyle

altmış yıllık bir döneme damgasını vuran Stalinizmin dünya sosyalist hareketinde yarattığı olumsuzlukları aşabilmenin ve dünya burjuvazisinin yürüttüğü antikomünist ideolojik haçlı seferine karşı durabilmenin yolu, devrimci Marksistlerin uluslararası düzeyde siyasal birliğinin sağlanmasından geçmektedir. Bu nedenle, yaşananlardan doğru teorik-politik sonuçlar çıkarmak Marksistler için yaşamsal önemdedir. Bugün devrimci Marksistler arasındaki tartışmalı konularda tartışmayı derinleştirerek bir senteze ulaşmak son derecede önem kazanmıştır. Tarihsel süreci ve bu süreçte yaşananları göz önünde bulunduracak olursak, "Sovyet devletinin ve benzerlerinin sınıf karakteri" hakkında geçmişte ortaya atılan hiçbir tezin ya da özgün teorik görüşün eleştiri dışı tutulmaması gerektiğini kabul etmek zorundayız. Devrimci Marksistler arasındaki teorik tartışmalar, ayrı sektler oluşturmaya değil, yaşananlardan dersler çıkarmaya, günün görevlerini kavramaya, geleceğe yönelik sağlam bir Marksist perspektif kazanmaya ve proletaryanın devrimci enternasyonalist geleneğinin yeniden örgütlü-siyasal bir güç düzeyine yükseltilmesine hizmet etmelidir.

Yazar bu bağlamda tartışılması ve sorgulanması gerekli olan bir dizi teorik ve tarihsel sorunu yeniden tartışma gündemine getiriyor. Bunlar esasen Stalinizm tarafından çarpıtılmış, bürokratik rejimlerdeki uygulamalarla içerikleri tamamen boşaltılmış, hatta zıddına dönüştürülmüş, sosyalizmin özüne ilişkin kavramlardır. Ama bu kavramlar aynı zamanda, kimi devrimci Marksistler tarafından da yeterince doğru kavranılamamış ve doğru yorumlanamamıştır.

Kitap okunduğunda görülecektir ki, SSCB'nin gerçek niteliği ve tarihsel konumu hakkında yazarın yaptığı teorik çözümlemeler, Stalinist anlayışın anti-Marksist yönlerini teşhir etmekle kalmamakta, aynı zamanda, Troçki'nin çözümlemelerini donduran ve "yozlaşmış işçi devleti" savını adeta bir dogma haline dönüştüren Troçkistleri de eleştirmektedir. Öte yandan SSCB'deki sistemi, "devlet kapitalizmi" gibi bilimsel temelden yoksun bir teoriyle açıklamaya kalkışan kimi Troçkist çevrelerin tutarsızlığı da sergilenmektedir kitapta.

Bu bağlamda, yazarın sorunları ele alışında uyguladığı yöntem, teorik yaklaşımındaki sorgulayıcı ve eleştirici tutum, temelde Marx'ın bilimsel yöntemine sadık kalan, eleştirici ve devrimci bir tutum olarak belirginleşiyor.

Yazar esas olarak, yaşanmış tarihsel deneyimler üzerinden tartışma yürüten, sorgulayan, irdeleyen ve dersler çıkarmaya çalışan devrimci Marksist çevrelerle diyaloğa önem veriyor. Bu bağlamda, bilimsel sosyalizmin esasına ilişkin en temel sorunların üstünde durup, tartışılması için yeniden gündeme getiriyor ve şunları sorguluyor:

Marx'ın açımladığı bilimsel sosyalizm kuramı, "tek ülkede sosyalizm"in ya da "ulusal sosyalizm"in olabilirliğini içermekte midir? Marx'ın teorisinde, komünizm dışında ayrıca "sosyalizm" diye, kendi başına bir bütünlük oluşturan bağımsız bir sosyo-ekonomik formasyon var mıdır? Topluмun sosyalist örgüt-

lenmesi (sınıfsız toplum) ile aynı anda bir "ulus-devlet"in varlığı bağdaşabilir mi? Profesyonel ordusu ve polisiyle, adli ve idari mekanizmasıyla, bürokratik tarzda örgütlenmiş bir devlet, işçi sınıfı "adına" hareket ediyor olsa bile, eğer işçiler yönetemiyorsa, orada gerçekten bir işçi demokrasisi işleyebilir mi; ya da böyle bir "işçi" devletinde gerçek egemenlik işçilerde mi yoksa başkalarında mı olur? Marksizm açısından bakıldığında, devlet mülkiyeti ile toplumsal (sosyalist) mülkiyetin aynı şey olduğu söylenebilir mi; ya da devletin varlığı devam ediyorsa, toplumsal mülkiyetten söz edilebilir mi? Keza, kapitalizmi tasfiye etmiş, üretim araçlarını, toprağı, dış ticareti devletleştirmiş ve kendini "sosyalist" ilân etmiş bile olsa, böyle bir toplumda eğer devletin ve ekonominin denetimi ve yönetimi, doğrudan işçilerin elinde değil de, işçi sınıfı "adına" hareket eden profesyonel bir yönetici elitin (yönetici bürokrasinin) elinde toplanırsa ve bu durum zamanla kalıcı bir sisteme dönüşürse, bu toplumda hâlâ bir işçi devletinin varlığından söz etmek mümkün müdür? Böyle bir toplumda, "devletleştirilmiş mülkiyet her şeye rağmen işçi sınıfının bir kazanımı olmaya devam eder" diyebilir miyiz? Marx'ın "devrimci dönüşümler dönemi" diye tanımladığı "kapitalizmden komünizme geçiş dönemi", ulusal düzeyde yaşanacak ve tamamlanacak bir süreç olarak mı, yoksa evrensel düzeyde yaşanacak ve tamamlanabilecek bir süreç olarak mı kavranılmalıdır? Ve bu geçiş dönemine tekabül eden işçi devleti, uzunca bir tarihsel dönem boyunca, etrafı kapitalizmle kuşatılıp tecrit olursa, acaba yaşama şansı olabilir mi? Bu bağlamda, "Sosyalist" ya da "Halk Cumhuriyeti" adı altında kurulmuş ulusal devletler, gerçekten de bir işçi devleti miydiler? Eğer değildiyseler, o halde bu rejimlerde devlet kimin devletiydi, ya da hangi sınıfın egemenliği söz konusuydu?

Gerçekten de o dönemde, yani çöküş sürecinin yaşandığı 80'li yılların sonu ve 90'ların başında, bilimsel sosyalizmin esasına ilişkin bu teorik sorunlar, Stalinist solda değil ama devrimci Marksistler arasında yeniden ve yoğun bir biçimde tartışılmaktaydı.

İşte elinizdeki kitapta, yazarın bu teorik sorunlara Marksist yöntemle verdiği yanıtları bulacaksınız.

Tarih Bilinci Yayınevi

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı kaleme aldığım 1991 yılında amacım, bir taraftan yetmiş yılı aşkın bir süre tarihe damgasını basan bir sosyo-ekonomik gerçekliği irdelemek, diğer taraftan Marksist teoriyi bütünüyle tahrif eden Stalinist gelenek karşısındaki uzlaşmaz bir tutumu dile getirebilmekti. Öte yandan, bu bağlamda vardığım sonuçların, katılmadığım diğer görüşlerle de ayrım noktalarının netleştirilmesi gerekiyordu.

Görüşlerimi ifade etmeye çalışırken, gerçekliği Marksist teorinin ışığında kavrama endişesi dışında her türlü dogmatik ve bilim dışı endişeye prim vermemeyi başarabildiğimi sanıyorum. Stalinist ve merkezci siyasetlerin suçlamaları her ne olursa olsun, Troçki gibi büyük bir devrimcinin tarihsel açıdan haklı ve devrimci konumunu savunmanın doğru bir tutum olduğuna inanıyorum. Fakat Troçki'nin adının ardına sığınıp yanlış limanlara yelken açanların izledikleri yolun da çıkar bir yol olmadığı kanaatindeyim.

İncelemeye çalıştığım tarihsel deneyim konusunda vardığım sonuçların, yıllar içinde ortaya konulmuş bulunan çeşitli çözümlemelerle ayrım noktalarının belirtilebilmesi büyük önem taşıyor. Ne var ki, düşüncelerimin netleşmesine kaynak teşkil eden kolektif tartışmalar sırasında ayrıntılı biçimde üzerinde durulan bu türden hususlar kitabın ilk yazımına yansımamıştı. Bunun asıl nedeni, okuyucunun dikkatini farklı yazarların varmış olduğu sonuçlar yerine, devrimci Marksizmin unutturulan ya da tahrif edilen temel açılımları eşliğindeki bir kavrayışa çekmenin daha doğru olacağına inanmış olmamdı.

Aradan on yıl gibi bir süre geçtikten sonra çalışmamı yeniden gözden geçirdiğimde, bazı bölümleri genişletmeyi gerekli gördüm. Ama, önemli olayların sıcağı sıcağına yaşandığı ve daha Gorbaçov'un "Sovyetler Birliği"nin var olduğu bir dönemde kaleme alınmış bu çalışmanın bazı bölümlerini ise ilk haliyle okuyucuya sunmayı daha doğru buldum. Bürokratik rejimlerin çözülüş sürecinde yazılmış bulunan bu bölümlerde kullanılan ifadelerin, o döneme ilişkin gözlemleri ve buradan hareketle yapılan tahminleri bizzat o dönemin içinden bir dille yansıtmaya çalıştığını okuyucuya hatırlatmalıyım. Bu nedenle, metnin içinde geçen "bugün" gibi zaman kavramlarını olduğu gibi bıraktım.

Öte yandan, gerek "devlet kapitalizmi" teorisinin eleştirisi için ve gerekse

Sovyetler Birliği deneyimini çok daha eski dönemlerde inceleyip, konuya dair çeşitli görüşler geliştirmiş olan bazı yazarlarla farklılıklarımız hakkında genel bir fikir verebilmek üzere kitabın elinizdeki bu baskısına iki yeni bölüm (8. ve 9. bölümler) eklemeyi gerekli gördüm. Bu bölüm içinde söz konusu yazarların görüşlerinin irdelenmesi, bu çalışmanın içeriği kapsamında gerekli gördüğüm sınırlar içinde tutulmuştur. Bu bağlamda, daha geniş biçimde ele alınması gereken sorunları ve konuları zaman içinde yürüyen yeni çalışmalara devretmek koşuluyla, şimdilik kitabın bu baskısı nedeniyle belirtilmesini ivedi bulduğum hususlarla yetinmek zorunda olduğumu söylemeliyim.

Kitabın hazırlandığı 1991 yılında kimi orijinal kaynaklara ulaşma olanağım olmadığı için, bazı referansları ikinci elden yapmak zorunda kalmıştım. Ancak bu baskı için, bu tür ikincil referansları ulaşabildiğim ölçüde birincil kaynaklara dönüştürdüm. Türkçeye yanlış ya da yetersiz çevrildiğini düşündüğüm kimi referansları, orijinal kaynaklarından yeniden çevirerek kullandım. Okuyucuya kolaylık sağlanması için bu tür referansların Türkçe kaynaklarını da köşeli parantez içinde belirttim.

"Giriş" bölümünde de belirtildiği üzere, ne dört başı mamur bir teori yaratma iddiasının ne de salt Sovyetler Birliği'nin nitelenmesindeki bazı farklılıklar temelinde yeni bir sekt yaratma tutumunun doğru olabileceğini asla düşünmüyorum. Son olarak şunu belirtmeliyim ki, gerçeği arama, doğruyu yakalayabilme ve geleceği yaratma mücadelesine katkısı olacak her ciddi eleştirinin yanlışlarımı görmeme yardımcı olacağına ve bizleri daha da zenginleştireceğine inanıyorum.

Temmuz 2001
Elif Çağlı

GİRİŞ

Tarih, insanların amaçlarına ulaşmak üzere
giriştiği faaliyetlerden başka bir şey değildir.

Karl Marx

Ekim 1917'de muzaffer bir proleter devrimin ürünü olarak doğan işçi sovyetleri iktidarı, çok kısa bir süre sonra –Alman devriminin yenildiği ve dünya devriminin geri çekildiği bir ortamda– kendisini yalıtılmış ve yalnızlaşmış olarak buldu. Bu yalıtılmışlık koşullarında işçi iktidarı varlığını uzun süre koruyamadı ve bürokrasinin eliyle tasfiye edildi. İşçi sovyetleri iktidarını tasfiye ederek yerine kendi iktidarını geçiren Sovyet bürokrasisi, altmış yılı aşkın bir tarihsel döneme damgasını vurdu. Bu dönem boyunca dünya sosyalist hareketinde bilimsel komünizm düşüncesi değil, Sovyet bürokrasisinin resmi ideolojisi olan Stalinizm ve onun "ulusal sosyalizm" öğretisi egemen oldu. Bu durum, 1917 Ekim Devriminden sonra gerçekleşen devrimlerin ve II. Dünya Savaşı sonucunda Sovyet devletinin nüfuz alanı içinde kurulan devletlerin kaderini de belirledi.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ise, bu "ulusal sosyalizm" anlayışının temsilcisi olan despotik-bürokratik rejimlerin art arda çöküşüne tanık oluyoruz. Kapitalist blok ile sözümona sosyalist blok arasında II. Dünya Savaşının uzantısı olarak yaşanan soğuk savaş dönemi sona eriyor. Eski dengelerin altüst olduğu ve söz konusu despotik-bürokratik rejimlerdeki "yeniden yapılanma" arayışlarının, kapitalist sistemin hegemonyası ve yönlendiriciliği altında sonuçlandırılmaya çalışıldığı fırtınalı olaylar birbirini izliyor.

Büyük altüstlüklere ve değişimlere gebe her tarihsel dönemeçte olduğu gibi, yaşadığımız bu tarihsel dönemeçte de, uzun yıllardan beri birikmiş ve derinleşmiş çelişkilerin şiddetli bunalımlarla dışa vurduğuna ve etkilerinin dünya ölçeğinde yaşandığına tanık olmaktayız ve daha da olacağız. Tarihsel bir dönem kapanırken, insanlığın sancılı fakat geçmişe oranla daha zengin, daha bilgili ve bilinçli eylemine sahne olacak yeni bir tarihsel dönem başlayacak.

Yaşadığımız çağda Marksizm, insanlığın dünya denen gezegendeki tarihsel serüveninin bilimsel çözümlemesini yapabilen ve insanoğlunun gerçek özgürleş-

mesinin tarihsel koşullarını açıklayan tek bilimsel ve devrimci dünya görüşü olma vasfını hâlâ sürdürüyor. Ve kuşkusuz, modern toplumun sömürücü egemen sınıfı olan burjuvazi de bu gerçeğin pekâlâ farkındadır.

Burjuvazi bilmektedir ki, kapitalizmin dayanılmaz sonuçları var oldukça ve işbölümü ile birlikte gelişen yabancılaşma arttıkça bu nesnel temelden kaynaklanan çelişkiler daha nice toplumsal kaynamaya yol açacaktır. Ve böylece, insanlığın özgürleşmesi için, sömürücü kapitalist düzenin dünya ölçeğinde tasfiyesinin zorunluluğunu öngören Marksizmin haklılığı yeniden ve yeniden gün ışığına çıkacaktır.

Burjuvazinin yıllardan beri Marksizme karşı yürüttüğü isterik kampanyaların, kopardığı vaveylanın asıl nedeni de budur. Bürokratik diktatörlüklerin çöküş sürecine girmesi de, uluslararası burjuvazinin bu anti-komünist kampanyalarına yeni fırsatlar sundu. Burjuvazi şimdi bu fırsatı değerlendirerek, "Marksizmin öngörülerinin bütünüyle yanlış çıktığına, sınıfsız topluma ulaşmanın bir hayal ürünü olduğuna ve kapitalist piyasanın insanlığın bulduğu en mükemmel ve ebedi bir düzen olduğuna" tüm insanları inandırmaya çalışıyor.

Uluslararası burjuvazi şimdiye kadar kendi sömürü sisteminin siyasal örtüsünü (burjuva demokrasisini), sözde sosyalist olduklarını iddia eden bürokratik rejimlerin totaliter doğasıyla karşılaştırarak aklamaya çalışmış ve bu ideolojik propagandayla işçi sınıfını da etkilemişti. Avrupalı bir işçinin gözünde, sosyalizm ya da proletarya diktatörlüğü olgusu, çoğu zaman Sovyetler Birliği ve benzerlerinde uygulanan rejimlerle özdeşleştirilmiş ve bu durum işçilerin sosyalizm ve devrim düşüncesinden uzaklaşmasına neden olmuştu. Stalinist uygulamaların Marksizmde yarattığı tahribatın boyutlarını ve sosyalizm idealine sürdüğü kara lekeyi düşünecek olursak, sosyalizmin gözden düşürülmesi ve karalanması bakımından, dünya burjuvazisi de bundan daha fazlasını başaramazdı diyoruz.

Yaşadığımız dönem, sosyalizm için mücadelenin dünya ölçeğinde gerilediği, işçi sınıfı içinde siyasal sınıf bilincinin alabildiğine düştüğü bir dönemdir. Diğer bir deyişle bu, burjuva ideolojisinin kitleler üzerinde hegemonyasını pekiştirdiği anlamına gelir. Ama öte yandan, kapitalizmin hiçbir temel sorununa uzun vadeli ve kalıcı çözümler getiremediği de bir gerçektir. Yani burjuva ideologlarının ve politikacılarının göstermeye çalıştıklarının aksine, istikrarlı, huzurlu, barışçı bir döneme değil, istikrarsızlığın devam ettiği, bölgesel düzeyde sıcak savaşların yaşandığı ve potansiyel savaş ortamlarının devam ettiği bir döneme girmektedir dünya kapitalizmi.

Bu durum, bilimsel sosyalizmi savunan enternasyonalistlerin önüne, çözümlenmesi gereken bir dizi teorik-politik sorun yığmaktadır. En başta da işçi sınıfının silinmiş olan tarihsel hafızasını yeniden canlandırabilmek ve tarih bilincine ulaşmasına yardımcı olmak sorunu geliyor. Bunun için burjuva ideolojisine karşı mücadelenin yükseltilmesi gerekiyor. Yaşanmış tarihsel deneyimleri bütün yön-

leriyle irdelemek, çıkarılan teorik ve politik sonuçları işçi sınıfının ve sosyalizme yönelen genç kuşakların bilinç sürecine taşımak, devrimci Marksistlerin en başta gelen görevi olmalıdır.

Uluslararası burjuvazinin "Marksizm öldü" çığlıklarıyla, proletaryanın kapitalist sömürüden kurtuluş özlemini karartmaya, yok etmeye çalıştığı bir dünyada devrimci Marksizmin bayrağını yükseltmek yaşamsal önem taşıyor. Bu görevin gereğince yerine getirilebilmesi, bugün her şeyden önce, Stalinist sosyalizm anlayışının yarattığı illüzyonların yerle bir edilmesini ve bu anlayışın somutlanması anlamına gelen "reel sosyalist" ülkeler deneyiminin gerçek anlamının ortaya konmasını şart koşmaktadır. Bu yapılmadıkça, genelde proletaryanın sosyalizm mücadelesinin üzerine çöken kara bulutların dağıtılması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle proletaryanın sosyalizm mücadelesinin yeniden rayına oturtulabilmesi için, tüm yaşananların anlamının Marksizmin devrimci perspektiflerinin ışığı altında sorgulanması gerekiyor.

Bu sorgulama kuşkusuz ki yeni başlamıyor. Stalinizmin ulusal dar görüşlülüğüne, anti-Marksist çizgisine karşı, daha 1924'lerde Bolşevik-Leninistler başlatmışlardı bu sorgulamayı. Ne var ki, içinden geçmekte olduğumuz dönem, Ekim Devriminden bu yana yaşanan pratiklerin bugün yeniden değerlendirilmesinin önemini azaltmıyor, tersine kat be kat arttırıyor.

Yaşananlardan doğru teorik-politik sonuçlar çıkarabilmek için, bugün devrimci Marksistler arasındaki tartışmalı konularda, tartışmaları derinleştirerek bir senteze ulaşmak son derece önem kazanmıştır. Tarihsel süreci ve bu süreçte yaşananları göz önünde bulunduracak olursak, Sovyetler Birliği'ndeki rejimin niteliğini tanımlamak için geçmişte ortaya atılan hiçbir tezin ya da özgün teorik görüşün eleştiri dışı tutulamayacağını kabul etmek gerekiyor. Oysaki, bizzat bu özgün teoriler, uzun bir dönem boyunca, devrimci Marksizm akımı içindeki kimi çevrelerin "alâmet-i farikası" olagelmişti ve bugün de hâlâ öyle devam etmektedir. Hatta diyebiliriz ki bu teoriler, neredeyse devrimci Marksist çevreleri birbirinden ayrıştırmak ve uzaklaştırmak gibi bir işleve sahip olmuşlardı.

Devrimci Marksistler arasında, "Sovyet devletinin niteliği" üzerine yapılan tartışmalar ve üretilen özgün teorik görüşler nedeniyle yaşanacak bir bölünme, ya da salt bu temelde bir örgütsel ayrışma, bizce sorumsuzca bir tutum olmaktadır. Bugün enternasyonalist devrimciler asıl olarak Marksizmin temel önermelerinin savunusu temelinde güçlerini birleştirmelidirler.

Biz bu çalışmamızda, öteden beri devrimci Marksistler arasında tartışılmakta olan, ama henüz bir netliğe ve görüş birliğine ulaşılmamış bulunan kimi teorik sorunlar üzerinde duruyoruz. Bu bağlamda, genel olarak devlet sorunu, geçiş dönemi ve proletarya diktatörlüğü; "yozlaşmış işçi devleti" teorisi ve Troçki'nin bu konuda yaptığı teorik çözümlemelerin irdelenmesi; Sovyet devletinin sınıf karakteri, Sovyetler Birliği'nde bürokratik karşı-devrim süreci ve bürokrasinin ev-

rimi; işçi devleti ve bürokrasinin karakteri üzerine Mandel'in açılımlarının eleştirisi; glasnost, perestroyka ve Sovyetler Birliği nereye gidiyor gibi konuları ele alıyoruz. Tartışılmakta olan teorik sorunlara nihai yanıtlar getirdiğimiz iddiasında değiliz kuşkusuz. Amacımız, tartışarak sorgulamayı daha da derinleştirmek ve geleceğe yönelik sağlam bir devrimci Marksist perspektife sahip olabilmektir.

Bu yapılmadıkça, bu sorunlar temelinde kapsamlı bir tartışma yürütülüp net sonuçlara varılmadıkça, gerçek enternasyonalistlerin siyasal birliğinin oluşturulması ve dünya proletaryasının sosyalizm mücadelesinde yeni bir dönemin başlatılması mümkün olmayacaktır.

Mayıs 1991

Bölüm 1

PROLETARYANIN TARİHSEL MİSYONU

İnsanın sınıflı toplumların yarattığı sömürü ve baskılardan kurtuluşu, kendi kendisinin efendisi olabilmesi, doğayı kapitalizmin yıkıcı etkisinden kurtarıp uzun vadeli çıkarlarıyla uyumlu biçimde egemenliği altına alabilmesi, kısacası özgürlüğe kavuşabilmesi ancak dünya sosyalist devrimi ile olanaklı olabilir. Bu evrensel özgürlüğe giden yolu açmak, çağdaş proletaryanın tarihsel görevidir. Çünkü, insanlığı bir yıkıma sürükleyen uluslararası kapitalizme son verebilme yeteneğine ve olanaklarına sahip gerçekten devrimci tek sınıf proletaryadır.

> Proletarya kamu iktidarını ele geçirir ve buna dayanarak, toplumsallaşmış üretim araçlarını burjuvazinin elinden alıp kamu mülkiyetine dönüştürür. Proletarya, bu eylemiyle üretim araçlarını şimdiye kadar taşıdıkları sermaye karakterinden kurtarır ve taşıdıkları toplumsal karakterin kendisini açığa çıkarması için onlara tam bir özgürlük verir. Bundan böyle önceden belirlenmiş bir plana dayanan toplumsallaştırılmış üretim olanaklı hale gelir. Üretimin gelişmesi, toplumdaki farklı sınıfların varlığını artık çağdışı hale getirir. Toplumsal üretimdeki anarşi yittiği oranda, devletin politik otoritesi de yitip gider. En nihayet kendi toplumsal örgütlenme tarzının efendisi olan insan, aynı zamanda doğanın hakimi ve kendisinin efendisi haline de gelir, özgürleşir.
>
> Bu evrensel kurtuluş eylemini gerçekleştirmek, modern proletaryanın tarihsel görevidir. Bu eylemin tarihsel koşullarını ve böylelikle gerçek doğasını bütünüyle anlamak, şu anda ezilmekte olan proletaryaya, gerçekleştirmeye çağrıldığı bu önemli eylemin koşulları ve anlamı üzerine tam bir bilgi vermek, işte bu, proleter hareketin teorik ifadesi olan bilimsel sosyalizmin görevidir.[1]

Kapitalizm bir dünya sistemi oluşturduğundan bu yana, sosyalizmin dünya ölçeğinde örgütlenebilmesinin nesnel koşullarını da yaratmış bulunuyor. Sosyalizm için gerekli nesnel koşulların olgunlaşmış olmasına rağmen kapitalist sömürü sisteminin dünya ölçeğinde egemenliğini sürdürmesi, sonuçlarını en çarpıcı

---

[1] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. III, Progress Publishers, 1977, s.151 ["Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm", *Seçme Yapıtlar*, c.3, Sol Yay., Aralık 1979, s.180-181]

biçimde, tüm toplumsal yaşamı altüst eden derin yozlaşma ve çürümede, insanın ve doğanın tahribinde ortaya koyuyor.

Kapitalizm, dünya ölçeğinde bir pazar ve üretim ilişkileri sistemi yaratarak, hakimiyetini dünya ölçeğinde yaygınlaştırmış olan uluslararası bir sistemdir. O nedenle de, kapitalizmin egemenliğine son verilmesi, ancak ve ancak, uluslararası ölçekte başarılabilecek bir iştir. Bu işin üstesinden gelebilecek olan proleter devrimi, bu nedenle bir dünya devrimi olmak zorundadır. İşçi sınıfının kurtuluşu ne yerel ne de ulusal bir sorundur. Bu amaca ulaşabilmek için, modern toplumu içeren bütün ülkeleri kucaklayan ve özellikle en ileri ülkelerin proletaryasının pratik ve teorik işbirliği temelinde dünya proletaryasının ortak eylemi gerekir. Proleter devrimin bir dünya devrimi karakteri taşıması nedeniyle, devrimci proletarya iktidarı da bu boyuta ulaşabilmelidir. Bu nedenle işçi sınıfının hedefi, birbirinden ayrı, birbirinden bağımsız, "izole" işçi iktidarlarının kurulması olamaz. Böyle bir durum, işçi sınıfının tarihsel çıkarlarıyla asla bağdaşmaz.

Ulusal sınırlar içine ve ekonomik bakımdan geri bir temele hapsolmuş bir işçi iktidarının, bu yalıtılmışlık durumunun uzun sürmesi halinde yaşama şansı yoktur. Bir ülkede iktidara gelen proletarya, tüm çabasını sosyalist devrimin diğer ülkelere yayılmasına yöneltmelidir. İşçi sınıfının egemenliği, sınıfın tarihsel eylemiyle yarattığı sovyetler iktidarında somutlandığından, uluslararası ölçekte işçi iktidarının kurulması da, "Dünya Sovyetler Cumhuriyeti"nin oluşumunda ifadesini bulacaktır. Böyle bir durum, dünya ölçeğinde kapitalizmin egemenliğine son verildiği bir durumdur.

Bir dünya devrimi karakterine sahip bulunan proletarya devriminin bu hedefe doğru ilerleyişi, tek tek ülkelerin, uluslararası kapitalizm zincirinden araya uzun fasılalar, tarihsel dönemler girerek kopartılışı biçiminde gerçekleşemez. Marx ve Engels, dünya devrimi sürecini, birbirini yakından izleyen ve birbirine sıkıca bağlı bir proleter devrimler dizisi olarak öngörmüşlerdir. Tarihsel deneyim, böyle bir ilerleyişin gerçekleşmediği koşullarda kalıcı bir zaferin olanaksızlığını sergileyerek, Marksizmin kurucularının öngörüsünü doğrulamıştır.

Dünya proleter devriminin ilerleyebilmesi ve işçi iktidarlarının yaşayabilmesi için, esas olarak ileri kapitalist ülkelerde peşpeşe kazanılan zaferlere ihtiyaç vardır. Bir ülkede işçi sınıfının iktidara gelmesi mümkün olsa bile, onun temel görevi, işçi sınıfının enternasyonalist devrimci güçlerinin yeni ve kalıcı bir atılımı için hazırlanmak olmalıdır. Marksizmin kurucuları, sosyalist devrimin politik başlangıcının, yani proletaryanın politik iktidarı fethedişinin belirli bir ülkede zafer kazanmasının olanaklılığını reddetmemişlerdi; fakat bu devrimin kapalı bir alan içinde (örneğin tek bir ülkede) yalıtılmış olarak uzun bir süre boyunca yaşayabileceğini de hiçbir biçimde öngörmemişlerdi.

İşçi iktidarının tarihsel görevi, siyasal iktidarı yitirmiş burjuvazinin iktisadi ayrıcalıklarına da son vermek, toplumsal dönüşümleri gerçekleştirerek kapitaliz-

mi tasfiye etmek, insanın insanı sömürüsü olgusunu ortadan kaldırmak, sınıfsız topluma ulaşmaktır. Ulusal ölçekte iktidara gelen proletarya, bu doğrultuda toplumsal dönüşümleri başlatmakla yükümlüdür. Fakat kapitalizmin tasfiyesi, ulusal değil ancak uluslararası ölçekte başarılabilecek bir iş olduğundan, devrimci hedefleri ulusal ölçekle sınırlamak (tek ülkede sosyalizm gibi) gerici bir ütopyadır. Proletarya iktidarının tarihsel çıkarı ve zaferinin garantisi, dünya devriminin ilerletilmesinde, yani devrimin sürekliliğindedir. Başlamış olan bir toplumsal devrimi, ulusal ölçekte durdurmaya, dondurmaya, yerel sınırlara hapsetmeye çalışma eğilimi ise, küçük-burjuva devrimciliğinin karakteristik özelliğidir.

> Demokratik küçük-burjuvazinin devrimi olabildiğince çabuk ... sonuçlandırmayı arzulamasına karşılık, az çok mülk sahibi tüm sınıflar egemen konumlarından uzaklaştırılıncaya dek, proletarya devlet gücünü ele geçirinceye ve yalnızca bir tek ülkedeki değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerindeki proleterlerin birliğinin, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin ortadan kalkmış olduğu ve hiç değilse belli başlı üretici güçlerin proleterlerin ellerinde toplanmış bulunduğu noktaya ulaşıncaya dek, devrimi sürekli kılmak bizim sorunumuz ve bizim görevimizdir. Bizim için sorun özel mülkiyetin herhangi bir değişikliğe uğratılması değil, olsa olsa yok edilmesidir; sınıf karşıtlıklarının üzerinin örtülmesi değil, sınıfların ortadan kaldırılmasıdır; mevcut toplumun iyileştirilmesi değil, yeni bir toplumun kurulmasıdır.[2]

Proletaryanın devrimci Marksist önderleri, Marx ve Engels'in komünistlere bu çağrısının özüne sadık kaldılar. Onların, devrimin sürekliliği fikrine bağlılıkları, III. Enternasyonal'in 1920 yılındaki kongresinde kabul edilen tüzüğün birinci maddesinde dile getiriliyordu:

> Yeni Uluslararası İşçiler Birliği, değişik ülkelerin proleterlerinin, kapitalizmi yıkma, proletarya diktatörlüğüne ve sınıfların tümden ortadan kaldırılmasına ve komünist toplumun ilk evresi olan sosyalizmin gerçekleştirilmesine yönelecek bir Uluslararası Sovyetler Cumhuriyetini kurma hedefiyle girişecekleri ortak eylemleri örgütlemek için kurulmuştur.[3]

Lenin'in ölümünden sonra Komintern'i adım adım proletarya enternasyonalizminden uzaklaştıran ve ulusal sosyalizm anlayışını dünya devriminin önüne bir engel olarak diken Stalinizme karşı ilk mücadele bayrağını Troçki açtı. Ve bu devrimci mücadelesini yaşamı boyunca ısrarla, inatla sürdürdü. Şurası bir gerçek ki, enternasyonalist devrimci mücadelenin bugünkü kuşakları da, proleter devrimin sürekliliğine ilişkin kavrayışlarını, Troçki'nin açılımları sayesinde netleştirebilmektedirler:

> Sosyalist devrim ulusal sınırlar içinde başlar, fakat bu sınırlar içinde tamamlanamaz. Proleter devrimin, Sovyetler Birliği deneyiminin de gösterdiği

---

[2] Marx ve Engels, "Merkez Komitesinin Komünist Birliğe Çağrısı", *Seçme Yapıtlar*, c.1, Sol Yay., Aralık 1976, s.217-218

[3] *III. Enternasyonal-Belgeler*, Belge Yay., Ekim 1979, s.25

gibi uzun bir süre için dahi olsa, ulusal sınırlar içinde kalması ancak geçici bir durum olabilir. Tecrit edilmiş bir proletarya diktatörlüğünde, ulaşılan başarıların yanı sıra kaçınılmaz olarak iç ve dış çelişkiler de gelişir. Tecrit edilmişlik durumunun devam etmesi halinde proleter devleti en sonunda bu çelişkilerin kurbanı olur. Buradan tek kurtuluş yolu gelişmiş ülkeler proletaryalarının iktidarı ellerine geçirmesidir. Bu açıdan bakıldığında ulusal devrim kendi kendine yeterli bir bütün değildir; o, uluslararası zincirin yalnızca bir halkasıdır. Geçici alçalış ve yükselişlerine rağmen uluslararası devrim sürekli bir süreç oluşturur.[4]

Sosyalist devrim ulusal arenada başlar, uluslararası arenada gelişir ve dünya arenasında tamamlanır. Böylece sosyalist devrim, kelimenin daha yeni ve daha geniş bir anlamında da sürekli bir devrim haline gelir: sosyalist devrim, ancak yeni toplumun gezegenimizin tüm yüzeyinde en son zafere ulaşmasıyla tamamlanacaktır.[5]

İktidara gelen her sınıf gibi proletarya da kendi öz sınıfsal çıkarını, toplumun genel çıkarı olarak ortaya koymak durumundadır. Fakat bu gerçeklik, işçi demokrasisi altında iki açıdan niteliksel bir farklılık taşıyacaktır. Birincisi, burjuvazinin özsel çıkarı insanlığın geleceğini tehdit eden kapitalist sömürü düzeninin devamı iken, işçi sınıfınınki, kapitalizmin tasfiyesi ve sınıfsız topluma geçiştir. İkincisi, toplumun sömüren ayrıcalıklı bir azınlığını oluşturan burjuvazi, kendi öz çıkarlarını (kapitalist sömürünün devamı) burjuva devlet örgütlenmesi ile topluma "ortak çıkar" olarak dayatırken, kelimenin gerçek anlamında bir dayatma söz konusudur. O nedenle, burjuva toplumsal örgütlenmesi, sömürülen çoğunluk açısından aldatıcı, sözde bir ortaklıktır. Burjuva diktatörlüğü, burjuva demokrasisi biçimi altında bile, işçi sınıfının, emekçilerin ezilmesinin, baskı altında tutulmasının aracıdır. Oysa proletarya diktatörlüğü altında, işçi sınıfının öz çıkarı ile, toplumun diğer emekçi kesimlerinin çıkarları arasında, burjuva toplumunda olduğu biçimde bir antagonizma söz konusu olmayacaktır. Bir işçi iktidarı, tarihsel olarak bu kesimlerin de sözcüsü olmak durumundadır.

Bu bağlamda, tarihin akışı içinde işçi sınıfının devrimine dek cereyan eden devrimlerin, içeriği itibarıyla bir "azınlık devrimi" olduğuna dikkat çeken Engels şöyle der:

Bütün devrimler, şimdiye kadar, belirli bir sınıfın egemenliğinin yerini, onun ayağını kaydıran başka bir sınıfın egemenliğinin alması ile sonuçlanmıştır; ama bütün egemen sınıflar, şimdiye kadar baskı altında tutulan halk kitlesine göre, küçük azınlıklar idiler. Böylelikledir ki egemen azınlık devriliyordu, başka bir azınlık onun yerine devlet dümenini eline geçiriyordu ve kamu kurumlarını kendi çıkarlarına göre değiştiriyordu. Ve, her seferinde, bu azınlık ekonomik gelişme durumunun iktidara elverişli, yetkili ve yetenekli kıldığı gruptu ve kesinlikle bunun için, yalnızca bunun içindir ki, altüst oluş

[4] Troçki, *Sürekli Devrim*, Köz Yay., Kasım 1976, s.16
[5] Troçki, *age*, s.192

sırasında, baskı altında tutulan çoğunluk, ya azınlıktan yana bu harekete katılıyordu ya da en azından sessiz sedasız onu kabul ediyordu. Ama her olayın somut içeriğini bir yana bırakırsak, bütün bu devrimlerin ortak biçimi, azınlık devrimi olmaları idi. Çoğunluk ise, devrimle işbirliği yaptığı zaman bile, bunu, ancak, –bilerek ya da bilmeyerek– bir azınlığın hizmetinde yapıyordu; ama bu yüzden ve daha önce çoğunluğun pasif ve dirençsiz tutumu nedeniyle de azınlığın bütün halkın temsilcisi olma gibi bir havası oluyordu.[6]

Ve nihayet, işçi sınıfının öncülüğünde sağlanabilecek olan büyük toplumsal dönüşüm imkânının tarihin gündemine girmesiyle birlikte ortaya çıkan niteliksel değişime değinerek devam eder Engels:

Baskınlar zamanı, bilinçsiz yığınların başında bilinçli bir küçük azınlık tarafından gerçekleştirilen devrimler zamanı geçti. Toplum düzenlenişinin tam bir dönüşümünün söz konusu olduğu yerde, yığınların kendilerinin de bunda işbirliği yapmaları, söz konusu olan şeyin ne olduğunu, varlarıyla yoklarıyla neyin içine girdiklerini önceden anlamış olmaları gerekir. İşte son elli yılın tarihinin bize öğrettikleri bunlardır. Ama yığınların yapılacak olanın ne olduğunu anlaması için, uzun, direşken bir çalışma zorunludur; ve işte şimdi bizim yaptığımız da bu çalışmadır ve biz, bunu, hasımlarımızı umutsuzluğa düşüren bir başarı ile yapıyoruz.[7]

O halde, gerek nüfusun çoğunluğunun proleterleştiği ileri kapitalist ülkelerde, gerekse proletaryanın kent ve kır yoksullarıyla birlikte nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu az ya da orta düzeyde gelişmiş kapitalist ülkelerde, devrimci proletaryanın siyasal hedefi, gerçek bir işçi demokrasisinin kurulmasıdır. Bu tür ülkelerde çözüm bekleyen demokratik görevlerin, emperyalizm çağında, proletaryanın dışında şu ya da bu "demokratik iktidar" tarafından çözümlenmesinin olanaksız olduğu kanıtlanmış bir gerçekliktir.

Dolayısıyla günümüzde tüm kapitalist ülkelerde toplumsal devrimin ilerleyişi, bir işçi iktidarını kurmak üzere fiilen örgütlenmiş proletaryanın hegemonyası altında nüfusun ezilen çoğunluğunun birleşmesi halinde mümkün olabilir. Devrimin demokratik görevlerini gerçekleştirmek için, başlangıç olarak ayrı bir "demokratik devrimci" iktidar aşamasına (proletarya ile köylülüğün ya da genel olarak küçük-burjuvazinin "demokratik" diktatörlüğü) gerek duyulacağı biçimindeki aşamalı iktidar anlayışları, işçi sınıfının devrim stratejisini oluşturamaz. Bu türden aşamalı devrim stratejileri, teorik açıdan proletaryanın iktidar hedefini gölgeleyen, pratik açıdan ise devrimi ilerletme şansı olmayan stratejilerdir. Küçük-burjuva devrimci iktidarlar ya da proletarya hegemonyası altında gerçekleşmeyen sözde devrimci koalisyonlar, son tahlilde burjuva işbirliğiyle sonuçlanır. Tarihsel deneyimlerin kanıtladığı üzere, emperyalizm çağında demokratik dönüşümlerin de, kapitalizmi tasfiye edecek sosyalist dönüşümlerin de üstesin-

[6] Engels, "Fransa'da Sınıf Savaşımları'na Giriş", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.231
[7] Engels, *age*, s.243

den gelebilecek devrim, proleter devrimdir. Devrimci proletaryanın iktidar hedefi, proletarya diktatörlüğünün, yani işçi demokrasisinin kurulmasıdır.

Bölüm 2

MARKSİZMDE DEVLET SORUNU

Devlet Olgusunun Tarihsel Serüveni

Marx ve Engels'in tarihsel maddeciliği bilimsel bir teori olarak geliştirmelerinden önce, "insan toplumlarının evrimi ve devletin oluşumu" konusunda, çağdaş Batı düşüncesinde (Hobbes'tan Hegel'e kadar), ortak bir tarih anlayışı egemendi. Felsefi idealizmin ürünü olan bu tarih anlayışına göre, devlet-öncesi toplum (doğal toplum), tutku ve içgüdülerin hakim olduğu, herkesin herkese karşı savaşım halinde bulunduğu ussal olmayan bir toplumdu. Oysa devlet, bu düzensiz güç egemenliğinin denetlenmiş bir özgürlüğe dönüşmesi, tutku ve iç güdülerin aşılması anlamına gelmekteydi. O halde devlet, ussal bir varlık varsayılan insanın ortak ve kolektif yaşamının en yüksek ve en son aşaması kabul edilmeliydi.

Batı'nın siyasal düşünce tarihinde, devleti olduğu gibi tarif eden gerçekçi düşünürlerden (Machiavelli) tutun da, amaca ulaşabilmek için ideal devlet modelleri öneren "doğal hukuk kuramcıları"na (Hobbes, Rousseau, Kant) kadar, tüm idealist düşünürler, insanın akla uygun bir yaşam sürdürebileceği tek yerin devlet olduğu fikrinde buluşuyorlardı. Devlet olgusunun toplumların yaşamındaki rolünün ve tarihteki yerinin böyle algılanması, elbette ki devlet-öncesi toplumu "olumsuz" bir aşama, devleti ise insan aklının evrimi sonucunda ulaşılan "olumlu" bir aşama olarak gören felsefi idealizmden kaynaklanıyordu.

Bu düşünce tarzı, Alman filozofu Hegel ile birlikte doruğuna ulaştı. Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde devlet, artık yalnızca bir gereklilik (yani bilincin kavradığı bir ihtiyaç) ya da ideal bir model önermesi değil, fakat gerçek tarihsel hareketin bir kavranışı olarak sunulmaktadır. Başka bir deyişle bu, evrensel aklın devlette vücut bulması (devletin ussallaşması) anlamına gelmektedir. Hegelci devlet, bireyin maddi-ekonomik ilişkiler alanının (sivil toplumun) tümünü içermekte ve böylece, sivil toplumu devletin (siyasal toplumun) içinde eritmektedir. Hegel'in

devleti bir anlamda toplumla örtüşen ve toplumun kendisi olan bir varlığa dönüşmektedir. Yani devlet, siyasal egemenlik aracı özel bir kurum (bir aygıt) olarak değil, toplumsal-tarihsel evrimin nihai amacı olarak kavranmakta ve bu durumda o, mutlak ve sonsuz olma iddiası taşımaktadır. Kuşkusuz ki bu düşünce, 18. yüzyılın burjuva toplumsal gelişimiyle de örtüşen ve ona uygun düşen bir felsefi düşünceydi. Bu bağlamda Hegel'in hukuk felsefesi, esasında bir burjuva toplum ve burjuva devlet savunusudur.

Hegel ile birlikte doruk noktasına ulaşan bu idealist tarih anlayışı, Marx'ın tarihsel maddecilik teorisini geliştirmesiyle birlikte tersine çevrildi. Marx'ın tarihsel maddecilik teorisini oluşturma çabası, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirisiyle (1843) başlar. Daha sonra *1844 Elyazmaları* ve *Alman İdeolojisi* (1845-46) ile devam eden bu çaba, nihayet Marx'ın burjuva toplumun ekonomi politiğini eleştirmek için giriştiği o muazzam hazırlık çalışmasıyla (*Grundrisse*) doruğa ulaşır.

Marksizmde toplum-devlet ilişkisinin bilimsel açıklanışı

Marx, sivil toplum (maddi-ekonomik ilişkiler alanı) ile devlet (siyasal ilişkiler alanı) arasında Hegel'in kurduğu idealist ilişkiyi eleştirmekle işe başladı. Ona göre, Hegel'in bu yaklaşımı bütünüyle yanlış ve gerçekliği baş aşağı eden bir yaklaşımdı. Hegel'in iddiasının aksine, sivil toplumu koşullandırıp düzenleyen devlet değil, fakat devleti koşullandırıp düzenleyen sivil toplumdu.

> Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişim aşaması içerisinde bireylerin maddi ilişkilerinin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da, her ne kadar dışarda milliyet olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar.[8]

Marx, tarihsel olarak sivil toplumun ön koşulu ve esas temelinin, basit aile ya da klan denilen bileşik aile olduğunu belirterek, sivil toplumun "bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesi" olduğunu söyler. Devlet denen siyasal oluşum da, işte bu sivil toplumun bağrında gelişen toplumsal işbölümünün, sınıfların ve sınıf mücadelelerinin doğrudan bir ürünü olarak tarih sahnesine çıkagelmiştir. Sivil topluma göre ikincil derecede ve bağımlı bir moment olan devlet, son çözümlemede, belirleyen değil, kendisi belirlenen bir varlıktır. O halde devlet denen kurum, toplumsal evrim sürecinin en son aşaması, ya da "mutlak ve sonsuz bir varlık" olmayıp, belirli tarihsel koşulların ürünü olarak ortaya çıkmış (doğmuş) ve onu var eden tarihsel koşullar ortadan kalktığında, kendisi de ortadan kalkacak olan, ölmeye yazgılı –geçici– bir kurumdur.

Marx ve Engels'in geliştirdiği bu tarihsel maddecilik anlayışı, Hegel ile en üst noktasına ulaşan eski doğal hukuk felsefesi geleneğinin bütünsel bir anti-teziydi

---

[8] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, Seçme Yapıtlar, c.1, s.92

aslında. Marx ve Engels, çağdaş burjuva siyasal düşüncesine hakim olan idealist felsefeye ve tarih anlayışına karşı, kendi maddeci tarih anlayışlarını ilk kez sistemli olarak *Alman İdeolojisi*'nde ortaya koydular. Bu eserde, toplumsal işbölümünün, mülkiyet biçimlerinin, sınıfların ve sınıf egemenliği sistemlerinin (devlet-hukuk-ideoloji) ortaya çıkışının tarihsel koşulları, maddeci tarih anlayışı çerçevesinde açıklanmaktadır. Onlar bu eseri yazdıkları dönemde, esas olarak Batı'nın tarihsel evrim çizgisini ve bu çizgi üzerinde ortaya çıkan ekonomik-toplumsal kuruluşların oluşumunu inceleyebilmişlerdi. O nedenle, tarihte ortaya çıkan mülkiyet biçimleri ve üretim tarzları hakkında, onların başlangıçta sahip oldukları bilgiler, Batılı gelişim çizgisinin sunduğu verilerle sınırlıydı. Nitekim, *Alman İdeolojisi*'nde dile getirilen "toplumların evrim şeması" da bu bakımdan belirli bir sınırlılık taşımaktadır.

Alman İdeolojisi'nde sınıflı toplumun ve devletin oluşumu, ilkel komünal toplumun bağrında işbölümünün, özel mülkiyetin ve mübadelenin gelişmesi ve bunun sonucunda ilkel komünün çözülüp, dağılması ve komünün yerini, sınıflara göre örgütlenmiş, yeni bir toplumsal organizasyonun alması diye açıklanır. Marx ve Engels'in yaptığı bu soyutlama, Batı'da sınıflı toplumların ve devletin ortaya çıkışının tarihsel koşullarını anlamamız bakımından anahtar bir role sahiptir. Buna göre, toprakta özel mülkiyetin varlığı, toplumsal işbölümünün, mübadelenin ve sömürü ilişkilerinin gelişmesi ve bu temelde eşitlikçi ilkel komünal toplumun çözülüp dağılması, sınıflı ve devletli topluma geçişin ön şartı olarak görülmektedir. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde yaptığı bu tespit, Batı'nın tarihsel evrim çizgisini ve dolayısıyla Batılı sınıflı toplumların oluşumunu açıklamak bakımından kuşkusuz doğruydu; fakat Doğu uygarlığının gelişim çizgisini açıklamakta yetersiz kalıyordu. Çünkü Doğu'da devletin ortaya çıkışı ve sömürücü sınıf egemenliği sisteminin kuruluşu, toprakta özel mülkiyetin var olmadığı, işbölümü ve mübadele ilişkilerinin gelişmediği ve ilkel tarım komünlerinin varlığını sürdürdüğü tarihsel koşullarda gerçekleşmişti. Doğu'nun devleti, bireysel özel mülkiyete dayalı, bireysel sömürü üzerinde değil, Asyatik tarım komünlerinin kolektif sömürülmesi üzerinde yükselmekteydi. Bu durum, Batı uygarlığının gelişim çizgisinden tamamen faklı bir tarihsel evrim çizgisinin varlığına işaret etmekteydi. Üstelik Doğu'da uygarlığa, yani sınıflı ve devletli topluma geçiş, Batı'dan neredeyse 2500 yıl önce (Eski Sümer ve Mısır'da) gerçekleşmişti. O halde, Batı'nın evrim çizgisi, insan toplumlarının gelişiminde evrensel-tarihsel bir model değil, olsa olsa daha geç dönemde tarih sahnesine çıkmış özgül bir biçim olabilirdi.

Nitekim Marx, Doğu uygarlığının gelişim çizgisini de içeren, çok daha geniş ve kapsamlı bir tarih çalışmasını daha sonraki yıllarda (1853-59) yaparak, bu eksikliği giderecektir. Kapitalizmin kökenlerini araştırmak ve burjuva toplumun ekonomi politiğini eleştirmek üzere Marx'ın giriştiği bu kapsamlı tarih çalışması

(*Grundrisse*), tarihsel maddecilik teorisinin geliştirilmesine muazzam katkı sağlamıştır. Marx bu çalışmasıyla, ilk çağlardan başlayarak, Doğulu ve Batılı toplumların tarihsel evrim çizgisinin –maddeci tarih anlayışı çerçevesinde– daha tam ve daha mükemmel bir açıklanışını sağlamıştır. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da bu çabalarının sonucunu şöyle ifade ediyordu:

> Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. ... Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler*.[9]

Barbarlıktan uygarlığa: Sınıfsız toplumdan, sınıflı ve devletli topluma

Marx ve Engels, insanlığın vahşet çağından başlayıp uygarlığa ulaşıncaya dek geçirdiği evreleri, insanlığın yazılı tarih öncesi olarak adlandırırlar. Ve bu dönemin tümünde varlığını sürdüren temel toplumsal birimin, henüz sınıf karşıtlıklarını ve devletin varlığını tanımayan "ilkel komünist" topluluk olduğunu belirtirler. Başlangıçta doğal kökenli olan –kan, dil, örf, adet vb. birliği üzerine kurulan– bu topluluk, henüz bir yere yerleşmemiş, gezginci bir topluluktur (aşiret). Mülkiyetin ilk biçimi de, bu ilkel sınıfsız topluluklarda görülen aşiret mülkiyetidir (kolektif topluluk mülkiyeti).

> Bu mülkiyet biçimi, bir halkın, av ve balıkçılıkla, hayvan yetiştirmeyle ya da, durum gerektirirse, tarımla beslendiği, üretimin gelişmesinin ilk evresine uygun düşer.[10]

Toplumsal evrimin bu tarihsel aşamasında, işbölümü henüz pek az gelişebilmiştir ve aile içinde varolan doğal işbölümünün daha da genişlemesinden ibarettir. Bu aşamada aile içindeki gizli kölelik, nüfusun ve ihtiyaçların artmasıyla ve kabileler arası savaşların genişlemesiyle yavaş yavaş gelişir. Akraba klanların birleşmesi, klanlar arası evlenmeler vb. ile birlikte bu ilkel komünal topluluk, klandan kabileye ve kabileler topluluğuna doğru genişler. Ne var ki bu örgütlenme gene de, akrabalık ilişkilerini (soy zincirini) aşmayan ve topluluğun "ilkel komünist" yapısını bozmayan bir örgütlenmedir. İster klan düzeyinde kalsın, isterse genişleyip kabile düzeyine yükselmiş olsun, bu ilkel komünist topluluğun içinde, ne özel mülkiyete, ne karşıt sınıflara, ne de devlete yer vardır. Geçici olarak yerleşilen toprağın mülkiyeti topluluğa aittir (kolektif mülkiyet). Topluluğun üyesi olan bireylerin (ya da ailelerin), toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı yok-

---

[9] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yay., Temmuz 1979, s.25-26

[10] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, Seçme Yapıtlar, c.1, s.21-22

tur. Bireyin toprak üzerinde yalnızca yararlanma hakkı olabilir. Bu yararlanma hakkının ön şartı da, bireyin bir topluluğun üyesi olmasıdır. Birey ancak topluluk dolayımıyla toprağı tasarruf edebilir. Toprağın mülkiyetinin kolektif oluşunun yanı sıra, bu komünlerin bazılarında, üretim de kolektif olarak yapılır. Bazılarında ise, topluluk tarafından kendilerine tahsis edilen toprak parçası üzerinde aileler bağımsız üretim yaparlar ve topluluğun ihtiyacı olan fonlar (dinsel ayinler, tapınak yapımı, savaş hazırlıkları, yedek ürün fonları için vb.) ayrıldıktan sonra, kalan ürün, ataerkil aile bireyleri arasında paylaşılır. Fakat her halükârda, buradaki üretim, komün üyelerinin kendi varlıklarını ve dolayısıyla komünün varlığını sürdürmeye yöneliktir.

Bu ilkel komünlerin en eski, en basit ve en saf (bozulmamış) biçimleri eski Doğu toplumlarında görülen "arkaik Asyatik" komünlerdir. Kapitalizm öncesi tüm ekonomik-toplumsal kuruluşların tarihsel kökeninin, ilk orijininin bu ilkel Asyatik komün olduğunu belirten Marx, bu komünlerin tarihsel evrimine ilişkin olarak şu saptamayı yapmıştır:

> Yerleşik düzene geçildiğinde, ilkel topluluğun niteliğini ne ölçüde değiştireceği, çeşitli dışsal, iklimsel, coğrafi, fiziksel vb. koşullara ve topluluğun özgül doğal yapısına vb. –klan karakterine– bağlıdır.[11]

Nitekim toplumsal evrim sürecinin ileriki aşamalarında, özellikle barbarlıktan uygarlığa geçiç aşamasında, bu ilkel komünal topluluk, orijinal halinden (başlangıçtaki yapısından) oldukça uzaklaşmış ve yapısı değişikliğe uğramış olarak çıkar karşımıza.

Marx, yerleşik tarıma geçen ilkel komünal toplumlarda, topluluk üyelerinin toprakla ve kendi aralarındaki ilişkilerine göre, üç farklı mülkiyet biçimi ve üç farklı komünal örgütlenme biçimi ayırt eder. Bunlardan birincisi, toprağın mülkiyetinin bütünüyle kolektif olduğu Asyatik biçimdir. İkincisi Batı'nın antik çağında görülen ve toprak üzerinde hem kolektif mülkiyeti, hem de bireysel özel mülkiyeti içeren Antik biçimdir. Üçüncüsü ise, toprakta bireysel mülkiyetin üstün olduğu Cermen biçimidir. Fakat bu üç biçimde de, bireyin toprak üzerinde hak iddia edebilmesi (ister zilyet olarak, isterse özel mülkiyet olarak) için, bir topluluğun mensubu olmak ön şarttır.

Bu üç ilkel komünal biçim de, başlangıçta henüz sınıf ayrımına ve sömürüye yer vermeyen eşitlikçi toplumlardır. Üçünde de, üretimin amacı topluluğun varlığını sürdürmektir; yani değer üretmek burada başlı başına bir amaç değildir. Topluluk içinde, işbölümünden kaynaklanan bir mübadele ve ticaret faaliyeti yoktur. Gerçi topluluğun üyeleri arasında bir zenginlik farklılaşması başlamıştır ama henüz sömürüye yol açmaz bu. Çünkü, topluluk üyesi her birey, ya da aile birimi, kendi emeğinin nesnel koşullarına sahiptir ve bir başkasının emeğini kendi üretiminin nesnel koşulu haline getirmemiştir. Ne var ki, tarihin ilerleyen

dönemlerinde –uygarlığa geçiş aşamasında– bu komünal toplumlar, birbirinden farklı evrim süreçleri yaşayarak, gene birbirinden farklı sınıflı ve devletli toplum tiplerinin oluşumuna yol açacaklardır.

Marx'ın araştırmalarının bu konuda tarih bilimine kazandırdığı çok önemli bir keşif şuydu: Barbarlıktan uygarlığa, ya da sınıfsız toplumdan sınıflı ve devletli topluma geçişte, tarihin tanık olduğu bir değil, iki geçiş biçimi olmuştur. Bunlardan birincisi, Doğu uygarlığının, ikincisi ise Batı uygarlığının evrim çizgisini yansıtır. Bu aynı zamanda, devletin oluşumunun da bir değil, iki farklı yolunun bulunduğunu göstermektedir.

Antik çağın kentsel komünleri (Yunan ve Roma) ile, Orta Çağın başlangıcındaki Cermen kır komünleri, Batı'nın evrim çizgisi üzerinde yer alan ve dolayısıyla Batı tipi geçişi simgeleyen topluluklardı. Bu her iki komünal toplumun evrimi, özel mülkiyetin utkusuyla sonuçlanmış ve dolayısıyla, her iki toplumdan da, özel mülkiyete dayalı sınıflı ve devletli toplumlar (köleci ve feodal) doğmuştur. Doğu'nun evrim çizgisi üzerinde yer alan Asyatik tarım komünleri ise, hiç değişmeksizin binlerce yıl varlıklarını sürdürmüşler ve bulundukları her yerde, Doğu despotizmi tarzında sınıflı toplumların maddi temelini oluşturmuşlardır. Doğu'da sınıflı topluma geçiş, Batı'dakinin tersine, özel mülkiyet temelinde değil, kolektif devlet mülkiyeti temelinde gerçekleşti. Doğu ile Batı'nın evrim çizgileri arasındaki bu tarihsel farklılığın, mülkiyet biçimleri, üretim ilişkileri ve komünal örgütleniş tarzındaki farklılıktan kaynaklandığını ilk keşfeden Marx ve Engels oldu.

Batı'nın evrim çizgisini belirleyen esas etken, toprakta özel mülkiyetin varlığı, işbölümünün ve mübadelenin gelişmesi ve bireysel sömürünün (köle emeği kullanımının) yaygınlaşması olmuştur. Marx bu gelişmeye örnek olarak, Batı'nın evrim çizgisi üzerinde yer alan ve Batılı sınıflı topluma geçişin klasik yolunu temsil eden antik çağın kent komünlerini (antik Yunan ve Roma) gösterir. Köleci topluma ön gelen ve köleci üretim tarzına geçişi simgeleyen antik komünal topluluğun ve antik üretim tarzının en saf, en tam biçimini Roma tarihinde buluruz. Burada karşımıza çıkan ilkel kent topluluğu (site), doğal bir süreçle değil, tarımcı-savaşçı toplulukların (birçok aşiretin) sözleşme yoluyla ya da fetih yoluyla bir tek kent halinde birleşmesinden oluşmuştur. Asyatik komünlere nazaran daha hareketli bir yaşam sürdüren ve daha demokratik tarzda örgütlenmiş olan Antik kent komünü, özel mülkiyet sahibi özgür bireylerin gönüllü bir ortaklığıydı. Bu kent (site) topluluğunun üstünde, Doğu'da olduğu gibi, artı-ürüne el koyan "kutsal" bir varlık, bir üstün topluluk (yüksek otorite) yoktu. Kentin ortak çıkarlarının gerektirdiği ortak emek harcamaları (dinsel törenler, tapınak yapımı, savunma, savaş hazırlığı vb. için) dışında, özgür üreticilerin (toprağın özel mülkiyetine sahip bireylerin) yarattığı artı-ürünün tümü, üreticilerin kendi ellerinde birikmek-

[11] Marx, *Grundrisse*, Birikim Yay., Ekim 1979, s.525

teydi. Bu artı-ürün birikimi, komün içinde işbölümünün ve ürünlerin mübadelesinin hızlı bir gelişimine yol açtı. Mübadelenin gelişmesi pazar için üretimi kışkırtarak, toprak sahiplerinin üretimde yaygın köle emeği kullanmalarına yol açtı. Bu süreç bir yandan, toplumun üyeleri (özgür yurttaşlar) arasında zenginlik ve servet birikimi bakımından bir farklılaşma yaratırken, diğer taraftan, üretimin temel unsuru haline gelen kölelerin sayıca artmasını ve toplumun en kalabalık sınıfı haline gelmesini sağladı. Bu durum, eski eşitlikçi komünal geleneklerin çözülmesi ve toplumun "zenginler ve yoksullar", "efendiler ve köleler" biçiminde sınıflara bölünmesi anlamına geliyordu.

Yeni üretim ilişkileri temelinde iktisaden güçlenen ve egemen hale gelen büyük toprak ve köle sahipleri, toplumu kendi kurallarına göre yeniden örgütlemeye giriştiler. İktisaden zengin ve güçlüydüler ama toplum içinde sayıca azınlık haline gelmişlerdi. İktisadi egemenliklerini koruyabilmeleri için, iktisadi organizasyonun yanı sıra, bir başka organizasyona daha ihtiyaçları vardı: Büyük toprak ve köle sahiplerinin ortak çıkarlarını savunacak, onların iktisadi egemenliğinin sürekliliğini güvence altına alacak bir organizasyon. Böylece, egemen sınıfın "devlet" denen özel siyasal organizasyonu çıkageldi.

Demek ki devlet denen bu özel siyasal organizasyon, uygarlığın Batılı gelişiminde, toplumun, özel mülkiyete dayalı sömürü ilişkileri temelinde sınıflara bölünmesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu bağlamda, antik Yunan ve Roma'da devlet, büyük toprak ve köle sahiplerine dayanmaktaydı ve bizzat bu sınıfların örgütlediği siyasal bir organdı. Roma'nın köleci imparatorluk devleti, merkezi-bürokratik tarzda örgütlenmiş bir devletti ve öyle de olmak zorundaydı. Çünkü Roma soylularının zenginlik kaynağı, yayılmacılık, toprak fethi ve fethedilen topraklar üzerinde yaygın köle emeğine dayalı büyük *latifundia* tarımıydı. Bu ekonomik egemenliği güvence altına alabilecek bir siyasal egemenlik de, merkezi düzeyde örgütlenmiş, büyük bir askeri-bürokratik aygıtı (devlet) gerektiriyordu.

Batı'da özel mülkiyet temelinde ortaya çıkan sınıflı ve devletli toplum gelişimine bir diğer örnek, Orta Çağ başlangıcında Cermen komününün çözülüşüyle gelişen feodal ilişkilerdir. Bu ilişkiler, Cermen kır topluluklarının göçler ve savaşlar nedeniyle dağılması ve özgür Cermen köylüsünün zamanla toprağını ve bireysel bağımsızlığını yitirerek, yeni bir soylular sınıfının (askeri Cermen şeflerinin) otoritesi altına girmesi sonucunda oluşmuştur. Bu sistemde toprağın mülkiyeti, zümreler hiyerarşisi biçiminde örgütlenmiş soylu beylerin (senyörlerin) tekelindedir. Ve bu toprak mülkiyeti, köylüler karşısında feodal beylerin ortaklığını temsil etmektedir. Köylüler ise, bu feodal beyler karşısında, pek çok yükümlülükler altında bulunan bağımlı üreticiler ve serfler konumuna düşmüşlerdir.

Orta Çağın feodal toprak düzeni, birbirinden yalıtık, dışa kapalı yerel topluluklar yaratmıştı. Feodal toplumun ekonomisi, hem doğrudan üreticilerin ihtiyaç-

larının, hem de bu yerel topluluklar üzerinde egemenlik kurmuş olan feodal beylerin ihtiyaçlarının (artı-ürün ya da artı-emek biçiminde) karşılanmasıyla sınırlı, doğal bir ekonomiydi. Feodal toplum, esas olarak kırdan hareket ettiği için, birbirinden yalıtık bir şekilde gelişen kırsal (feodal) devletçikler yaratmıştır. Dolayısıyla, bu feodal devlet, Roma'nın devleti gibi merkezi düzeyde örgütlenmiş emperyal bir devlet olamamış ve bu yerel ekonomik-toplumsal birimin işleyişini (serfin sömürülmesini) feodal beyler lehine güvence altına alabilecek düzeyde bir örgütlülükle sınırlı kalmıştır.

Demek ki, uygarlığın Batılı gelişiminde, önce özel mülkiyetin ve mübadelenin (meta ilişkilerinin) ortaya çıkışını, sonra bu temelde toplumun sınıflara bölünmesini ve nihayet devlet denen siyasal egemenlik aygıtının tarih sahnesine çıkışını görüyoruz. Oysa uygarlığın Doğu tipi gelişiminde, egemen sınıfın ve devletin oluşumu çok farklı bir temelde gelişmiştir. Doğu'nun antik çağlarında (örneğin, Sümer ülkesinde, eski Mısır'da, Hindistan'da, Çin'de, Pers'te vb.) ortaya çıkan devletler, Batı'da olduğu gibi, bireysel özel mülkiyet ve bireysel sömürü ilişkileri (köle sömürüsü) üzerinde değil, kolektif topluluk mülkiyeti ve kolektif sömürü ilişkileri üzerinde yükseldi. Doğu toplumunun egemen sınıfı, bireysel özel mülkiyete dayalı sömürü ilişkileri temelinde değil, başlangıçtaki kamusal işlevlerin kalıcılaşması ve bu işlevleri yerine getiren görevlilerin, görev yetkilerini sömürü yetkisine dönüştürmeleri sonucunda ortaya çıkar.

Doğu despotizmi: Toplumun hizmetkârlığından efendiliğine

Marx, bir devlet tipi olarak "Doğu Despotizmi"nin dayandığı ekonomik temeli, Asyatik üretim tarzında bulur. Marx'a göre bu üretim tarzı, daha gelişmiş üretim yöntemleri sayesinde üretimde bir artış sağlanıp, ilkel kır toplulukları içinde düzenli bir üretim fazlası (artı-ürün) birikmeye başladığı zaman ortaya çıkar. Bu topluluklarda belirli düzeyde gelişmiş bir işbölümü vardır. Tarımla el zanaatları ayrışmıştır, fakat aynı zamanda bir birliktelik oluştururlar. Aynı topluluk içinde tarımla el zanaatlarının bu şekilde birbirini tamamlaması ve desteklemesi, bu toplulukları, her türlü ihtiyacını kendisi karşılayan, kendine yeterli (self-substaining) topluluklar haline getirir. Burada ekonomik birim, topluluk içindeki aile ya da birey değil, topluluğun kendi kolektif varlığıdır. Marx, bu toplulukların "yeniden-üretimin ve artık-üretimin bütün koşullarını kendi içinde barındırdıkları"na dikkat çeker ve Asyatik üretim tarzının işte bu yapılara dayandığını belirtir.

Kendi yalıtılmışlıkları içinde yan yana bir yaşam sürdüren bu Asyalı küçük kır komünlerinin birliği, ya aile şeflerinin oluşturduğu bir meclis tarafından, ya da bir büyük şef (despot) tarafından temsil edilmekte ve toplumsal otorite de buna göre, az çok demokratik ya da despotik biçimlere bürünmektedir.

Marx'a göre, "*Asya tipi* bir temel üzerinde yükselen biçimlerin çoğunda, bütün bu küçük toplulukların üstünde yer alan *bütünleştirici birlik, üstün veya ye-*

gâne mülk sahibi olarak; gerçek topluluklar ise miras yoluyla toprağı kullanma hakkına sahip zilyetler olarak" gözükmektedir.[12] Demek ki, daha henüz devlet tam unsurlarıyla ortaya çıkmadan önce, bu küçük kır topluluklarının birliğini temsil eden bir üst organizasyon kendiliğinden oluşmuş durumdadır. Bu durumda mülkiyetin gerçek sahibi gözüken bu üstün topluluk (şefler meclisi ya da bir despot) toprağın kullanım hakkını önce alttaki kırsal cemaatlere verir; bu küçük cemaatler de bu hakkı kendi üyelerine (aile birimlerine) tahsis ederler. Burada üstün topluluğun toprağın gerçek sahibi olarak gözükmesi, alt topluluklarca da onay görür. Bu durumda, doğrudan üretici konumunda olan alt toplulukların yarattıkları artı-ürünün bir kısmının, birliğin temsilcisi sıfatıyla üst topluluğa aktarılması gelenek halini alır.

Aşağı Mezopotamya'da, Sümer denilen ülkede devletin ilk belirişinde, ne yasa, ne silahlı baskı gücü, ne de bürokrasi vardı. Bütün alt toplulukların (mahalli komünlerin) işbirliğini simgeleyen bir "üstün birlik"ti devlet. Yani başlangıçta, kelimenin gerçek anlamında bir devlet değildi bu üst birlik. Ama gelecekte oluşacak olan Doğu tarzındaki "despotik" devletin bir rüşeymiydi.

Marx'ın, bu Asyatik üretim tarzı temelinde sınıfların ve devletin oluşumunu açıklayan satırlarını hem *Grundrisse*'de hem *Kapital*'de buluruz. Doğu gelişiminin özgüllüğünü ayırt eden nokta, büyük kamusal işlerin örgütlenmesi temelinde ortaya çıkan işlevsel işbölümünün yol açtığı sınıflaşmadır. Marx, bu işbölümü sonucunda ortaya çıkan kamusal görevlerin, sonradan nasıl dönüşerek bir sömürü yetkisine yol açtığına dikkat çeker. Bu dönüşüm, despotik bir iktidarın, devlet biçiminde örgütlenişinde somutlanır. Eski çağlarda Uzak Doğu'da (Hindistan, Çin) ve Orta Doğu'da (Sümer, Mısır) büyük sulamalı tarımın zorunlu kıldığı merkezi kamusal görevler, giderek erken bir devletin doğuşunu ve ilk sınıflı toplumların (ilk uygarlıkların) oluşumunu sağlamıştır. Engels de *Anti-Dühring*'de, bu toplumsal görev yetkisinin nasıl olup da bir sömürü yetkisine dönüşebildiği ve toplumun hizmetinde iş görenlerin nasıl olup da toplumun efendileri haline geldiği üzerinde durur. Demek ki Asyatik tarzda bir devlet oluşumunun kaynağında, toplumsal işlevler üstlenen kişilerin toplum karşısında özerklik kazanması ve giderek, bu işlevleri yerine getirenlerin birleşerek egemen bir sınıf oluşturmaları gerçeği yatar.[13]

Marx'ın değindiği üzere, Asyatik tarım komünleri üzerinde oluşan ve başında bir despotun bulunduğu üstün topluluk (yönetici grup), bir yandan toplumsal bir fonksiyon yerine getirirken, öte yandan bu fonksiyonel yetkisine dayanarak el koyduğu artı-ürünü, zaman içinde karşılıksız mükellefiyetlere dönüştürmekte ve

---

[12] Marx, *Grundrisse*, s.526 (düzeltilmiş çeviri)

[13] Doğu'nun antik çağından itibaren, Asyatik üretim tarzının ve bir devlet tipi olarak Doğu despotizminin ortaya çıkışının ikinci bir yolu ise, yerleşik tarım topluluklarının bir istilâ sonucunda yabancı fatihlerin esareti altına girmeleri ve bu fatihlerin devletinin tüm toprakların gerçek sahibi haline gelmesidir. Asur vb. gibi geç dönem Mezopotamya devletlerinin kuruluşu bu yola verilebilecek örneklerdir.

özgül bir sömürü biçimi yaratmaktadır. Yönetici grubun bu egemen konumunu sürdürebilmesi için, karşılıksız mükellefiyetleri kalıcı hale getirmesi ve bu amaçla siyasi, askeri, hukuki, ideolojik bir yapıyı (devlet) örgütlemesi gerekiyordu. Demek ki burada, Asya tipi üretim tarzını kalıcılaştıran temel faktör, alttaki kendine yeterli ilkel tarım komünlerinin üzerinde despotik merkezi bir devlet iktidarının oluşmasıdır. Despotik devletin oluşumuna dikkat çeken Engels'in bir açılımı şöyledir:

> Bu devlet iktidarlarının biçimi de bir an için topluluklarınki tarafından koşullandırılır. Asya'nın ari halklarında ve Ruslarda olduğu gibi, komünün toprağı ortaklaşa ekip biçtiği, ya da hiç değilse, ayrı ayrı ailelere belli zaman süreleri için verdiği, bunun sonucu olarak da toprağın özel mülkiyetinin henüz kurulmadığı yerlerde, bu devlet iktidarı, despotluk biçiminde ortaya çıkıyor.[14]

O halde Asyatik üretim tarzı, Doğu despotluğu tipinde bir devlet iktidarından bağımsız düşünülemez. İlkel tarım komünlerinin üretim koşulları içinde oluşan Asyatik üretim tarzı, ancak mutlak ve tek belirleyici olan ve adeta tanrısal bir güce sahip bulunan merkezi bir otoritenin varlığı koşullarında kalıcılık kazanabilmektedir. Böyle bir otorite olmadığında, ilkel tarım komünleri, özel mülkiyetin oluşumu ve işbölümünün gelişmesi yoluyla, yani kendi içsel dinamikleri aracılığıyla bir çözülme ve dağılma yaşamaktan kaçınamazlardı. Bu doğal süreci engelleyen ve tarım komünlerini binlerce yıl boyunca ilkel konumları içine hapseden, Doğu despotizminin bu komünlerden karşılıksız olarak çekip aldığı artı-ürüne dayanan sömürü sistemidir.

Merkezi otoritenin kurduğu bu sömürü mekanizması (Asyatik üretim tarzı) nedeniyledir ki, tarım komünlerinde meta üretimine ve dolayısıyla mübadeleye konu olabilecek hiçbir artı-ürün ya da artı-emek birikimi kalmamaktadır. O nedenle, artı-ürün birikimine sahip olmayan tarım komünleri, kendine yeterli bir doğal ekonomi durumu içinde varlıklarını hiçbir değişime uğramaksızın sürdürürken, hemen onların yanı başında, merkezi otoritenin (despotik devletin) ve onun görevlilerinin (egemen bürokrasinin) yaşadıkları kentler, sanki ayrı bir gezegenmiş gibi yükselmektedir. Tarım komünlerinden çekilip alınan artı-ürünün biriktiği bu kentlerde, daha gelişkin bir işbölümü ve devletlû sınıfın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik canlı bir dış ticaret vardır. Devletin elinde biriken artı-ürün, bu kentlerde, devlet memuru konumundaki tüccarlar aracılığıyla dış ticarete sokulmaktadır. Ticaret burada küçük köy topluluklarının içinde geçen ve pazara yönelik bir meta üretimi faaliyetinin ifadesi değildir. Burada artı-ürün, ancak devletin eline geçtikten sonra nadir maddelerin (silahlar, mücevherler, lüks maddeler vb.) alınması için kullanılmaktadır, yani despotun ve onun yönetici elitinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir işlev görmektedir.

Doğu despotizmi tarzındaki devlet örgütlenmesinin temel özellikleri dikkatli-

[14] Engels, "Franklar Dönemi", *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* içinde, Sol Yay., Eylül 1992, s.325

ce incelendiğinde, bunların salt antik tarihi öğrenebilmek bakımından değil, çalışmamızın eksenini oluşturan modern bürokratik diktatörlüklerin bazı ayırt edici özelliklerini kavrayabilmek bakımından da ne denli önemli olduğunu görürüz. Bu nedenle birkaç önemli noktayı daha vurgulamanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Doğu despotizminde tek ve gerçek mülkiyet sahibi devlettir. Kamusal işlev gören devlet görevlisi, bu görev yetkisi devam ettiği sürece, devlet mülkiyetinin intifa (faydalanma) hakkından yararlanmaktadır. Fakat bu hak onu özel mülkiyet sahibi yapmamaktadır. Elde ettiği statüyü ve bu statünün ona sağladığı gelirleri miras yoluyla devredemez. Kısacası, elde ettiği haklar yalnızca görev süresiyle sınırlı bir haktır.

Merkezi otoritenin devamı için, iktidarın şu ya da bu nedenle bölünmemesi, monolitik kalması gerekir. Bu nedenle bütün despotik Doğu devletlerinde yönetici sınıf korporasyonunun (sivil, askeri bürokrasi ve din bürokrasisi), devşirme kadrolardan oluşturulmasına dikkat edilir. Devşirilen devlet görevlilerinin geldikleri sosyal sınıfla bağları tamamen kesilir. Tarih, despotik iktidarların monolitik yapılarını korumak için, devlet hizmetine memur seçiminde dahi, nasıl bir denetim mekanizması oluşturdukları ve görevli adaylarını nasıl sıkı bir elekten geçirdiklerinin örnekleriyle doludur.

Despotik Doğu devletlerinde, bitip tükenmek bilmeyen hanedan kavgaları ve sistemin bağrında oluşan merkezkaç eğilimler (derebeylik, ağalık gibi) her zaman devlet sınıfının iç yapılanmasından kaynaklanır. Tarihte gördüğümüz büyük Asyatik imparatorlukların (Çin, İran, Osmanlı gibi) bünyesinde oluşan hanedan kavgaları buna örnektir. Bu kavgalar, Marx'ın da belirttiği gibi, sistemin temelini oluşturan kırsal topluluklardan tamamen bağımsız gelişen ve despotik devlet yapısı içinde geçen kavgalardır. Çünkü, gerçek üretici topluluklar (köy cemaatleri) tamamıyla bağımlı konumdadırlar ve kendi içsel yapılarının durgunluğu nedeniyle, siyasal çekişmelerin dışında yer alırlar. Siyasal alanda (devletin içinde) oluşan çatışmalar, onlara gökyüzü kadar uzaktır.

Son bir nokta olarak belirtmemiz gerekir ki, kolektif devlet mülkiyetine dayanan Doğu despotizmi ve Asyatik üretim tarzı, değişime karşı en dirençli ve dayanıklı yapılar olmuşlardır. Bu temelde gelişen Doğu uygarlıklarında, mevcut üretim ilişkileri ve mülkiyet biçimleri binlerce yıl değişmeksizin varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Asyatik üretim tarzına sahip hiçbir yapı, kendi içsel dinamiklerinin etkisiyle başka bir üretim tarzına evrilmemiştir. Bu üretim tarzının evrimini sağlayan temel faktör, dışsal dinamikler özellikle de kapitalizmin çözücü etkisi olmuştur. Bu sistemler kapitalist üretim ilişkileriyle karşılaştıklarında sancılı bir çözülüş süreci yaşamışlardır. Örneğin, 19. yüzyılın Çin ve Osmanlı gibi despotik imparatorlukları, Batılı emperyalistlerle ilişkiye girdikten sonra çözülüp son bulmuşlardır.

* * *

Görülüyor ki, gerek Doğu gerekse Batı tipi uygarlık çizgisinin dayandığı kapitalizm öncesi üretim ilişkileri ve mülkiyet biçimlerinin farklılığı, toplumsal ve siyasal örgütlenmelerde de farklı yapılar ortaya çıkarmış, bu farklılıklar 20. yüzyıla kadar süregelmiştir. Ancak bütün bu farklılıklara karşın, nereden bakarsak bakalım, bu iki uygarlık çizgisinin tarihi de, özsel olarak sınıflı toplumların tarihi olmuştur.

Ve nihayet modern tarih, evrensel ölçekte ücretli emek ve sermayenin tarihidir. Modern devlet de, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aletidir. Avrupa'da gelişen kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesiyle birlikte, tarihsel kökleri bakımından farklı gelişme özellikleri taşıyan toplumların artık ortak bir tarihi bulunmaktadır. Kapitalist üretim biçimi, Doğusu ve Batısıyla tüm dünya üzerinde nüfusun büyük kısmını gitgide proleter durumuna dönüştürüp, insanlığın ezici çoğunluğunu ücretli kölelik koşulları altında yaşamaya zorlarken, aynı zamanda bu koşullara kökten son verecek olan toplumsal bir devrimin yolunu da döşemektedir.

> Burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir –bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.[15]

Toplumun sınıflara bölünmesine son vererek, insanlığı nihayet esenliğe kavuşturacak bu devrimi gerçekleştirme potansiyeline sahip yegâne sınıf olan proletarya, siyasal iktidarı ele geçirdiğinde, üretim araçlarını kendi yarı-devletinin mülkiyeti altına sokacaktır. Ama proletarya bunu yapmakla, kendisi de dahil tüm sınıf yapılanmalarını, farklılıklarını ve karşıtlıklarını ortadan kaldırır. Böylece, bir zamanlar toplumun sınıflara bölünmesine bağlı olarak tarih sahnesine çıkmış bulunan devletin de ölüm çanları çalınır.

> Artık baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve bugüne kadarki üretim anarşisi üzerine kurulu bireysel varoluş mücadelesi, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklarla birlikte ortadan kalkar kalkmaz, baskı altına alınacak hiçbir şey kalmaz, özel bir baskı gücü, yani devlet zorunlu olmaktan çıkar. Devletin kendini gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak var ettiği ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el koyma–, aynı zamanda onun devlet olarak son bağımsız eylemidir. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, birbiri ardına tüm alanlarda gereksiz hale gelir ve sonra kendiliğinden sönüp gider. Kişiler üzerinde yönetimin yerini, şeylerin yönetimi ve üretim süreçlerinin yönetimi alır. Devlet "ilga" e-

[15] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s.26

dilmez, *söner*.[16]

Toplumun sınıflara bölünmesinin kaynağında, üretimin yetersizliği nedeniyle kaçınılmaz olan bireysel varoluş kavgası yatmaktaydı. O halde toplumsal sınıfların ortadan kaldırılması da, bu bireysel varoluş kavgasına son verecek düzeyde bolluğun yaratılmasıyla olanaklı hale gelebilir. Daha 1878'lerde, modern kapitalizmin, insanlığın bu bolluğu yaratmasını mümkün kılacak koşulları hazırladığına dikkat çekmekteydi Engels:

> Üretim araçlarının genişleme gücü, kapitalist üretim tarzının kendisine vurduğu zincirleri parçalıyor. Onların bu zincirlerden kurtuluşu, üretici güçlerin kesintisiz, sürekli olarak daha hızlı ilerleyen gelişmesinin ve böylelikle bizzat üretimin pratikte sınırsız artışının yegâne önkoşuludur. Hepsi bu kadar değil. Üretim araçlarının toplumsal temellükü, sadece üretimin şimdi var olan yapay engellerini değil, aynı zamanda, günümüzde üretimin kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği ve krizlerde doruk noktasına ulaşan üretici güçlerin ve ürünlerin mutlak savurganlığını ve yıkımını da ortadan kaldırır. Ayrıca, bugünkü egemen sınıfların ve onların siyasi temsilcilerinin anlamsız savurganlığını ortadan kaldırarak, bir üretim araçları ve ürünler kitlesini topluluk yararına özgür bırakır. Toplumsal üretim araçlarıyla, toplumun tüm üyelerine yalnızca maddi olarak tümüyle yeterli ve her gün zenginleşen bir yaşam değil, aynı zamanda bedensel ve düşünsel yeteneklerini tamamen özgürce geliştirmeyi ve kullanmayı da güvence altına alan bir yaşam sağlama olanağı, bugün ilk kez olarak var, ama *var*.[17]

Bu satırların yazıldığı tarihten bu yana geçen uzun yıllar içinde modern üretici güçlerin kapitalizm altında ulaşmış bulunduğu bugünkü gelişme düzeyi, temel sorunu gözler önüne seriyor. Uluslararası proletarya dünya kapitalist sistemine son vermedikçe, insanlık, giderek derinleşen ve yaygınlaşan bir çürüme içinde boğulmaya devam edecektir. Kapitalizmin egemenliği koşullarında, teknoloji ile doğa ve insan arasında keskinleşen çelişki, son tahlilde üretici güçlerin insanlığın ihtiyaçlarını daha ileri düzeyde karşılayacak biçimde gelişmesine değil, tam tersine tahrip olmasına yol açmaktadır. İnsanlığı bugün içine düştüğü bu durumdan kurtarabilecek ve toplumsal kötülüklerin kaynağını kurutacak yegâne koşul, proletaryanın kendini dünya ölçeğinde egemen kılmasıdır. Bu koşul gerçekleştirilirse, kapitalist üretim biçiminin yol açtığı israf ve yıkıma son verilebilir; tüm sınıf ayrıcalıklarının ve buna bağlı olarak devletin de yok olacağı ve yeryüzündeki üretici güçlerin insan soyunun doğa ile uyumlu biçimde gelişmesinin yararına kullanabileceği bir bolluk el birliği ile yaratılabilir.

O halde, insanın insan üzerindeki sömürü ve baskısının ve buna bağlı olarak devlet olgusunun tarih sahnesine çıkışının anlaşılabilir nesnel bir temeli varsa, bu

---

[16] Engels, *Anti-Dühring*, Lawrence & Wishart, London, 1975, s.332-333 [*Anti-Dühring*, Sol Yay., Mart 1977, s.443-444]

[17] Engels, *Anti-Dühring*, s.335 [*age*, s.446]

sömürü ve baskının ve devletin gereksiz bir duruma geleceği bir toplumsal durumun da anlaşılabilir ve mümkün nesnel bir temeli vardır. Üreticilerin özgür ve eşitlikçi bir birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyeceği toplum, yani sınıfsız toplum, üretici güçlerin bireysel varoluş kavgasının kaynağını kurutacak düzeye yükseltilmiş bolluğuna dayanacaktır. İşte insanlığın böyle bir duruma ilerlemesini mümkün kılacak atılım, proletaryanın dünya ölçeğindeki toplumsal devrimidir. Engels, proletaryanın böyle bir devrimle ulaşabileceği toplumsal durumu veciz bir deyişle dile getiriyordu:

> Demek ki, devlet düşünülemeyecek bir zamandan beri var olan bir şey değildir. İşlerini onsuz gören, hiçbir devlet ve devlet gücü fikri bulunmayan toplumlar olmuştur. Toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan belirli bir iktisadi gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk haline getirdi. Şimdi, üretimde, bu sınıfların varlığının sadece bir zorunluluk olmaktan çıkmakla kalmayıp, üretim için gerçek bir engel olduğu bir gelişme aşamasına hızlı adımlarla yaklaşıyoruz. Bu sınıflar, vaktiyle ne kadar kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz bir biçimde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte, devlet de kaçınılmaz bir biçimde yok olur. Üreticilerin özgür ve eşitçi bir birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyecek olan toplum, bütün devlet makinesini, bundan böyle kendine lâyık olan yere, bir kenara atacaktır: asar-ı atika müzesine, çıkrık ve tunç baltanın yanına.[18]

İşçi Devleti: Daha Baştan Sönmeye Yüz Tutmuş Bir Devlet

Proleter devrimin hedefleri açısından devlet sorununu yerli yerine oturtabilmek için öncelikle şu genel çerçeveyi göz önünde bulundurmak gerekiyor: Devrimci Marksizm proletaryanın nihai amacını, sınıfsız, devletsiz, özgür üreticiler toplumuna ulaşmak olarak ifade eder. Ama bu hedefe varabilmek için proletaryanın kapitalizmden komünizme geçiş dönemi boyunca bir devlete, fakat daha baştan sönmeye yüz tutmuş, yeni tipte bir devlete gereksinimi vardır. Bu nitelikler proletarya diktatörlüğünün olası biçimlerinden birini değil, bizzat onun özünü, varoluş koşulunu belirler. Bu bölümde, Marksizmin kurucularının ve Lenin'in bu konuda çizmiş oldukları genel çerçevenin temel yönleri üzerinde durmak gerekiyor.

Kendilerini "reel sosyalizm" olarak tanıtan bürokratik diktatörlüklerin peş peşe çöktüğü günümüz dünyasında, burjuvazinin ve küçük-burjuvazinin Marksizme yönelttikleri her türden ideolojik saldırılar karşısında, Marksizmin devrimci mevzilerinin savunulması gereği eski dönemlere oranla kat be kat artmış durumdadır. Burjuva ideolojisinin Marksizme açıktan açığa yönelttiği saldırılarından daha da tehlikeli olan durum, "bürokratizm eleştirisi" maskesinin ar-

[18] Engels, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni", *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.402

dına gizlenen sözde Marksist görünümlü ince, sinsi ideolojik kampanyalardır. Bu durumun tipik örneklerinden biri, bürokratik otoriteyi reddetmenin haklılığı ardına sığınarak, devrimci otorite gereksiniminin de inkâr edilmesidir. İşçi devriminin zorunlu bir unsurunu oluşturan devrimci otorite gereksiniminin, Marksist görünümlü siyasal akımlar tarafından bulanıklaştırılmaya çalışıldığı günümüzde, Engels'in konuya ilişkin şu önemli açılımını başa almakta yarar var:

> Demek ki, otorite ilkesinden mutlak olarak kötü ve özerklik ilkesinden de mutlak olarak iyi bir şey diye söz etmek saçmadır. Otorite ve özerklik, kapsamları toplum gelişmesinin çeşitli evreleriyle birlikte değişen göreli şeylerdir. Eğer özerkçiler, gelecekteki toplumsal örgütlenmenin, otoriteyi, olsa olsa üretim koşullarının onu kaçınılmaz kılacağı sınırlar içersine hapsedeceğini söylemekle yetinselerdi, birbirimizi anlayabilirdik; ama onlar otoriteyi zorunlu kılan bütün olgulara gözlerini kapamışlar, hırsla sözcüğün kendisine saldırıyorlar.
>
> Anti-otoriterciler niçin siyasal otoriteye, devlete karşı çıkmakla yetinmiyorlar? Siyasal devletin ve onunla birlikte siyasal otoritenin de önümüzdeki toplumsal devrimin sonucu olarak yok olacağı, yani kamu işlevlerinin siyasal niteliklerini yitirecekleri ve toplumun gerçek çıkarlarını gözetmek olan basit yönetsel işlevler haline gelecekleri düşüncesini bütün sosyalistler paylaşmaktadırlar. Ama anti-otoriterciler, otoriter siyasal devletin, bir çırpıda, hatta onu yaratmış bulunan toplumsal koşullar yok olmazdan önce, ortadan kaldırılmasını istiyorlar. Bunlar, toplumsal devrimin ilk işinin otoritenin ortadan kaldırılması olmasını istiyorlar. Bu baylar hiçbir devrim görmüşler midir? Devrim, elbette ki, en otoriter olan şeydir; bu, nüfusun bir bölümünün kendi iradesini, nüfusun öteki bölümüne tüfeklerle, süngülerle ve toplarla –akla gelebilecek bütün otoriter araçlarla– dayattığı bir eylemdir; ve eğer muzaffer olan taraf yok yere yenik düşmek istemiyorsa, bu egemenliğini, silahlarının gericiler üzerinde yarattığı terör ile sürdürmelidir. Paris Komünü, silahlı halkın otoritesini burjuvaziye karşı kullanmamış olsaydı, bir gün olsun dayanabilir miydi? Tersine, Paris Komününü bundan yeterince yararlanmamış olmakla suçlamamız gerekmiyor mu?[19]

Engels, Alman Sosyal Demokratlarının (1875 tarihli) Gotha Program Taslağını eleştirmek üzere Bebel'e yazdığı mektubunda ise küçük-burjuva sosyalizmi anlayışının uzantısı olan "özgür halkçı devlet" maskaralığına değinir. Komünistlerin, geleceğe yönelik olarak programlarında devletin sönümlenmesinden söz edecek yerde, "özgür halkçı devlet" gibi hedeflerden söz etmesi, hem anarşistlerin haklı tepkilerine neden olmaktadır, hem de özgürlük ve devlet gibi, yan yana gelmemesi gereken kavramların bir arada kullanılması, hedefleri bulandırmaktadır. Şöyle der Engels:

> Devlet üzerine bu gibi gevezeliklere son vermek gerek, özellikle sözcüğün tam anlamıyla bir devlet olmamış olan Paris Komünü deneyiminden sonra.

[19] Engels, "Otorite Üzerine", *Seçme Yapıtlar*, c.2, Sol Yay., Temmuz 1977, s.451-452

> Daha Marx'ın Proudhon'a kitabından beri ve sonra da Komünist Parti Manifestosu'nda sosyalist toplumsal düzenin kurulmasıyla devletin kendiliğinden dağıldığı ve yok olduğu açıkça söylenmiş olmasına karşın, anarşistler yeteri kadar halkçı devleti kafamıza çalmış durmuşlardır. Devlet, savaşımda, devrimde devrim düşmanlarını bastırmak için yararlanmak zorunda olduğumuz geçici bir kurumdan başka bir şey olmadığına göre, özgür halkçı bir devletten söz etmek saçmadır: proletaryanın devlete gereksinmesi olduğu sürece, o, bunu, özgürlük için değil, hasımlarını altetmek için kullanacaktır. Ve özgürlükten söz edilmesi olanaklı olduğu gün, devlet, devlet olarak ortadan kalkmış olacaktır. Onun için biz, devlet sözcüğünün yerine, her yerde, topluluk (Gemeinwesen) gibi, Fransızca komünün karşılığı olan mükemmel eski bir Alman sözcüğünün kullanılmasını önermekteyiz.[20]

Bu açılımlardan da anlaşılacağı gibi, işçi devletini tanımlamak için "sosyalist devlet" veya "sosyalist demokrasi" kavramlarını kullanmak (eğer her bir sözcüğün anlamı üzerinde titizlikle durulacak olursa), yerinde değildir. Çünkü "devlet-demokrasi" ile "sosyalizm", gerçekte iki ayrı tarihsel dönemi ifade eden deyimlerdir. Oysaki bunlar, sosyalizmi hedefleyen proletaryanın iktidardaki konumunu adlandırması bakımından zaman zaman kullanılagelmiştir. Ancak yine de sözcükleri tam yerli yerinde kullanmak istersek, proletarya diktatörlüğü dönemine ilişkin doğru kavram, "işçi komünü (sovyeti)" veya "işçi demokrasisi" olmalıdır.

Marx ve Engels'in konuya dair kapsamlı çözümlemelerinin bazı önemli noktalarını Lenin'in yaklaşımları eşliğinde ele almak uygun olacaktır. Gotha Program Taslağının eleştirildiği iki metin[21] üzerinde durarak, proleter devrimiyle devlet sorununun ilişkisi açısından önemli sonuçlar çıkartır Lenin. Engels'in Bebel'e yazılmış mektubunda yer alan açıklamalardan hareketle, devrimci Marksistleri anarşistlerden ve oportünistlerden ayıran belli başlı özellikleri şöyle sıralar:

> Anarşistlerden bizi ayıran şey, (a) devletin şu andaki kullanılışıdır vb. ve (b) proletaryanın devrimi sırasındaki kullanılışıdır ("proletarya diktatörlüğü"); bu şimdiden pratikte pek büyük önem taşıyan bir meseledir (işte Buharin'in unuttukları da bunlardır!)
>
> Oportünistlerden bizi ayıran daha derin, "daha ömürlü" gerçeklerdir: (aa) devletin "geçici" niteliği, (bb) şu anda devlet üzerine "gevezeliğin" zararlılığı, (cc) proletarya diktatörlüğünün tamamen devletçi olmayan niteliği, (dd) devletle özgürlük arasındaki çelişki, (ee) devlet yerine "topluluk" fikrinin (programda kavram terimi kullanılmaktadır) daha tam ve doğru olduğu, (ff) militarizmin ve bürokratik mekanizmanın "yıkılması"dır.[22]

Lenin Gotha Programının eleştirisiyle ilgili olarak, Engels'in mektubuyla

---

[20] Engels, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.42

[21] Söz konusu iki metin, Engels'ten Bebel'e yazılmış 28.3.1875 tarihli mektup ile Marx'tan Bracke'ye yazılmış ve Gotha Programının eleştirisine ilişkin kenar notlarını içeren 5.5.1875 tarihli mektuplardır.

[22] Lenin, "Gotha Programının Eleştirisi Üzerine", Marx ve Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, Sol Yay., Kasım 1969, s.141

Marx'ın kenar notlarını karşılaştırdığında dikkatini çeken bir noktaya işaret eder. Engels devlet sözcüğü yerine komün sözcüğünü önerirken, yani devlet sözcüğünü kullanmaktan kaçınırken, Marx "komünist toplumda geleceğin devleti"nden söz edebilmektedir. Lenin, ilk bakışta çelişki gibi görünen bu açılım incelendiğinde Marx ve Engels'in aslında çelişmediğinin, Marx'ın yalnızca gelecekte ne olabileceğinin ipuçlarını yakalamak amacıyla, koşullu olarak devlet sözcüğünü kullanmış olduğunun anlaşılabileceğini belirtir. Marx söz konusu çaba içinde iki noktaya değinmiştir:

a) Geçiş döneminde, devletin, proletaryanın devrimci iktidarından başka bir şey olamayacağı,

b) Komünist toplumda devletin hangi şekli alacağı. Burada "devlet" sözcüğü devletin varlığını sürdüreceği anlamında değil, geleceğinin ne olacağı anlamında kullanılmaktadır.

Lenin devlet ve demokrasi olgusunun değişimini, başlıca üç tarihsel dönem itibarıyla (kapitalist toplum/ geçiş dönemi/ komünist toplum) ele almaktadır. Buna göre, geçiş dönemi, yani proletarya diktatörlüğü dönemi sona erip, komünist toplum dönemi yaşanmaya başlandığında, devletin ve dolayısıyla demokrasinin sönümlendiği bir özgürlük çağı açılmış olacaktır. Bu bağlamda Lenin'in, "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının bazen birbirinin yerine kullanılmasının yanlışlığı üzerine düşmüş olduğu not da önemlidir:

> Çoğunlukla "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının aynı anlama geldikleri kabul edilir ve sık sık birinin yerine öteki kullanılır. (Başlarında Kautsky, Plehanov ve avenesi olmak üzere) vülger Marksistler de bu konuda aynen böyle düşünmektedirler. Gerçekte ise demokrasi özgürlükle bağdaşmaz. Gelişmenin diyalektiği (ileriye doğru seyri) şöyledir: mutlakiyetten burjuva demokrasisine; burjuva demokrasisinden proleter demokrasisine; proleter demokrasisinden demokrasisizliğe.[23]

Lenin burada "demokrasisizlik" kavramıyla, devletin sönümleneceği ve devletsiz toplumun, yani gerçek anlamda özgürlüğün yaşanacağı tarihsel dönemi anlatmaktadır. Bu açıklamaların eşliğinde hatırlanması gereken en önemli nokta ise, resmi Marksizmin, yani Stalinizmin devlet sorununda yarattığı muazzam tahribattır. Marksizmi revize ederek, devletli bir sosyalizm anlayışına dayanak oluşturacak resmi bir ideoloji yaratan Stalinizm, proleter devrimiyle başlayan farklı tarihsel dönemleri iç içe geçirmiştir. Stalinizm, komünizmin alt aşaması olan ve sınıfsız-devletsiz topluma işaret eden sosyalizm dönemiyle, proletarya diktatörlüğü dönemini özdeşleştirmiş, sorunu tam bir bulamaca çevirmiştir. Bunun sonucunda sosyalizm, sınıflı ve devletin varlığını sürdürdüğü bir dönem olarak kavranmaya başlanmış ve bu anlayış, zihinlerden kazınması oldukça zor bir biçimde Türkiye sosyalist hareketine de yerleşmiştir. Stalinist ideolojinin "teorik" açılım-

[23] Lenin, *age*, s.139-140

larını Marksizm olarak algılayanlar, Lenin'e, onun ne dediğini kavramak temelinde değil, tersine onun düşünce ürünlerini Stalinizmin tahrifatlarıyla uyumlu hale getirmek üzere yaklaşmışlardır. Bu nedenle, Stalinist resmi ideolojinin yerleştirdiği kavramlardan kafalar arındırılmadıkça, Lenin'in çözümlemelerinin kavranılması olanaksızdır.

Lenin'in açıklamalarında, kapitalizmden komünizme geçiş, yani devrimci dönüşümler dönemi ile sınıfsız toplum dönemi arasındaki ayrım net biçimde vurgulanmaktadır. Buna göre geçiş dönemi, proletarya diktatörlüğüne dayanan sınıflı ve "devletli" bir dönemdir. Ancak, işçi sınıfının örgütlediği devlet, eskiye oranla artık bir "yarı devlet", "daha baştan sönmeye yüz tutmuş bir devlet"tir. Komünist toplum ise, gerek alt gerekse üst aşaması itibarıyla sınıfsız ve devletsiz bir toplumdur. Bu ayrımları daha ayrıntılı şekilde görebilmek ve birkaç hususu netleştirebilmek için bir de Lenin'in, Marx'ın Gotha Programını eleştirdiği pasajlardan hareketle çıkardığı kimi sonuçlar üzerinde duralım.

Lenin, geçiş dönemiyle komünist toplumun alt ve üst evrelerini birbirinden ayırt edebilmek amacıyla aşağıdaki üçlü ayrımı yapar:

> I- uzun süren doğum sancıları,
> II- komünist toplumun ilk evresi,
> III- komünist toplumun daha yüksek bir evresi[24]

Ve, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki satırlara dayanarak, komünist toplumun alt ve üst evreleri arasındaki ayrımı kendi sözleriyle şöyle ifade eder:

> Alt ("birinci") evre –tüketim eşyalarının bireylere onların topluma sağladıkları emek miktarına orantılı olarak dağıtılması. Dağıtımdaki eşitsizlik hâlâ hissedilir bir düzeydedir. "Burjuva hukukunun dar sınırları" henüz tamamen aşılmamıştır. Bu çok önemli!! Besbelli ki, (kısmen burjuva) hukuku varlığını sürdürdükçe, (kısmen-burjuva) devleti de tamamen ortadan kaybolmayacaktır. Burası çok önemli!!
>
> "Üst" evre –"Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" Bu ne zaman mümkün olacaktır? (1) Kol ile kafa emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalktığı, (2) emeğin hayatın başlıca bir doğal zorunluluğu haline geldiği (NB: çalışma alışkanlığı, zorlama olmaksızın bir norm haline geliyor!!) (3) üretici güçlerin ileri derecede geliştiği bir aşamada. Besbelli ki devletin tamamen yok olup gitmesi ancak bu en yüksek aşamada mümkündür. Bu konu önemlidir.[25]

Daha önceki satırlarda Lenin, burjuva devletten niteliksel farkını belirtebilmek amacıyla, daha baştan sönmeye yüz tutmuş tipte bir devlet olan işçi devletini bir *yarı devlet* olarak tanımlamaktaydı. Bu tanımlama proletarya diktatörlüğü dönemine ilişkindir. Yukarda aktardığımız son satırlarda ise, komünist top-

---

[24] Lenin, *Marksizm Devlet Üzerine*, Öncü Yay., 1975, s.39
[25] Lenin, *age*, s.40-41

lumun alt ve üst evrelerinin özelliklerini birbirinden ayırt edebilmek amacıyla bazı saptamalar yapmaktadır. Alt aşamada henüz burjuva hukukunun dar ufkunun tam olarak aşılamadığını belirtmek amacıyla "kısmen burjuva hukuk", "kısmen burjuva devlet" tanımlamalarına başvurmaktadır. Hemen belirtelim ki, bu tanımlamalar proletarya diktatörlüğü dönemiyle karıştırılmamalıdır.

Lenin burada tıpkı Marx'ın yaptığı gibi, devlet olgusunun geleceğine ilişkin ipuçlarını aramaktadır. Gerçek yaşamda eşitsiz olan bireylere, komünizmin alt aşamasında "eşit emek miktarına göre eşit pay" verilmesinin, kelimenin gerçek anlamında "hak-hukuk" kavramları açısından nasıl ifade edilebileceğini sorgulamaktadır. Marx'ın da işaret ettiği üzere, bu durumun henüz "burjuva hukukun dar ufkunun" tamamen aşılamaması anlamına geleceğini belirtir. Gerçek eşitlikten söz edilebilmesi ve burjuva hukukunun dar ufkunun aşılabilmesi için, gerçek yaşamda eşitsiz durumda bulunan bireylere eşit olmayan payların dağıtılmasının, yani herkesten yeteneğine göre istenirken, herkese ihtiyacına göre verilebileceği bir bolluk düzeyine ulaşılmasının zorunlu olduğunu vurgular. İşte, "kısmen burjuva hukuk", "kısmen burjuva devlet" kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı gerçeklik, henüz toplumun böyle bir bolluk durumuna ulaşamamış bulunacağı alt aşamanın görece "eşitsizlik" durumuyla ilgilidir. Bir başka deyişle Lenin, alt aşamada henüz burjuva hukukunun eşitlik anlayışının aşılamamış oluşunu, yani eşit çalışana eşit pay verilmesini, burjuva hukukunun kalıntılarının henüz tamamen ortadan kaldırılamamış olması vurgusuyla anlatmaktadır. Sonuç olarak onun "kısmen ..." kavramıyla kastettiği budur ve hiçbir şekilde komünist toplumun alt aşamasının, yani sosyalizm döneminin devletli bir dönem olduğu, devletin ancak bundan sonra sönümlenmeye geçebileceği şeklinde yorumlanamaz.

Fakat öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, Lenin'in "kısmen burjuva hukuk" derken buna bir de "kısmen burjuva devlet" ibaresini eklemesi konuyu daha açık hale getirmemiş, tersine karıştırmıştır. Çünkü Marx burada hukuk kavramını kullanırken, bir burjuva hak anlayışı olan "eşdeğerlerin değişimi" ilkesinin henüz devam ettiğini belirtmekten öte bir amaç gütmemiştir. Kaldı ki Marx'ın bu hususu vurgulamasının nedeni, kendi döneminin küçük-burjuva sosyalistlerini, örneğin Lassalle'ın "eşitlik" anlayışını eleştirme ihtiyacıdır. Zira küçük-burjuvazinin arzuladığı nihai eşitlik hedefi, burjuva ideolojisinin egemenliği altında biçimlenmiş olan ve son tahlilde kapitalizmin sınırlarını aşmayan dar bir kapsama sahiptir. O nedenle de Marx, gerçek yaşamda var olan eşitsizlikleri hesaba katmayan bu küçük-burjuva eşitlik anlayışının sınırlılığına dikkat çekerek, bilimsel komünizmin eşitlik anlayışının, küçük-burjuvazininkinden farkını belirtmiştir. Fakat, önemli bir felsefi kavrayışa ilişkin Marx'ın bu açılımının, biçimsel anlamda bir hukuk düzenlemesine ya da devlet düzenine indirgenmesi tamamen yanlıştır. Zira, komünizmin ilk aşamasında "devlet" sorununun nasıl ele alınabileceği Marx ve Engels tarafından çok açık biçimde ortaya konulmuş-

tur.

Proletarya diktatörlüğü dönemi (geçiş dönemi) boyunca proletarya, tüm sınıflarla birlikte, kendisini de bir sınıf olarak ortadan kaldırma hedefine doğru ilerlemek zorundadır. Eğer proletarya bu tarihsel misyonunu başarıyla yerine getirebilirse, sınıfların ortadan kalktığı, sınıf savaşımının son bulduğu ve böylelikle proletarya diktatörlüğünün tarihsel misyonunun tamamlandığı yeni bir evreye ulaşacaktır. Bu evrede artık proletarya diktatörlüğü (devlet) öz işlevini (siyasal niteliğini) tamamen yitirir, gereksizleşir ve sönümlenir. Marx ve Engels'in dediği gibi:

> Gelişimin akışı içersinde sınıf ayrımları kalktığında ve üretim tüm ulusun geniş bir birliğinin ellerinde yoğunlaştığında, kamu gücü siyasal niteliğini yitirecektir....
>
> Sınıflarıyla ve sınıf karşıtlıklarıyla birlikte eski burjuva toplumun yerini, kişinin özgür gelişiminin, herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik alacaktır.[26]

Bu moment, devletten devletsizliğe geçişin tamamlandığı ve yeni bir dönemin (komünizmin) başladığının ifadesidir. Marx'ın "komünizmin alt evresi" dediği, Engels ve Lenin'in sosyalizm diye adlandırdığı tarihsel evre budur işte. Sınıfların olmadığı, meta üretiminin ortadan kalktığı, devletin tamamen sönümlendiği, üretimin ve sosyal yaşamın tüm alanlarında özgür üreticiler topluluklarının doğrudan karar verdikleri ve uyguladıkları bir yaşam tarzı. Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde açımladığı komünizmin alt aşaması (sosyalizm), işte böyle bir tarihsel-toplumsal evreyi anlatır. Ve bu anlamda proletarya diktatörlüğü döneminden nitelikçe farklı, yeni bir tarihsel dönemin başlangıcıdır sosyalizm.

Geçiş döneminde devletin niteliğindeki değişimle birlikte demokrasinin uğradığı niteliksel değişikliği ise şöyle ifade eder Lenin:

> Halkın engin çoğunluğu için demokrasi ve sömürücüler için zor aracılığıyla baskı, yani demokrasinin dışına atılmak; kapitalizmden komünizme geçiş sırasında demokrasinin uğradığı değişiklik, işte böyle bir değişikliktir.[27]

Proletarya diktatörlüğü dönemi tarihsel açıdan, sınıfları ortadan kaldırmakla yükümlü bir dönemdir. Ve bu kuşkusuz, ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte düşünülmesi gereken bir olgudur. Proleter devrimin ulusal sınırlar içinde elde ettiği görece bir başarı ve ulusal sınırlar içinde bir proleter iktidarın kurulması, kapitalistlerin direncinin nihai olarak kırıldığı anlamına gelmez henüz. Çünkü kapitalistlerin direnci ulusal ölçekle sınırlı değildir. Kapitalizmin bir dünya sistemi olması, kapitalist sınıfın da dünya ölçeğinde düşünülmesini gerektirir. Tıpkı proletarya gibi.

O halde kapitalizmin egemenliği dünya ölçeğinde yıkılmadıkça, ulusal dü-

---

[26] Marx ve Engels, "Komünist Manifesto", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.155

[27] Lenin, *Devlet ve İhtilal*, Bilim ve Sosyalizm Yay., Mart 1976, s.99

zeyde iktidarı alan proletaryanın zaferi henüz nihai bir zafer sayılamaz. Bu koşullarda proletaryanın egemenliğini koruyabilmesi ulusal düzeyde bir sorun değildir, dünya devriminin ilerleyişine bağlıdır. Bu nedenle de geçiş dönemi dünya arenasında tamamlanabilir ve bu tarihsel döneme denk düşen proletarya diktatörlüğü gereksinimi, kapitalizm dünya ölçeğinde tasfiye edilinceye dek devam eder. Demek ki proletaryanın önce tüm toplumu proleterleştirmesi ve böylece hem diğer sınıfları, hem de bizzat kendini bir sınıf olarak ortadan kaldırması, yani toplumsal sınıfların tasfiyesi, dünya ölçeğindeki bir tarihsel dönemin (geçiş döneminin) sorunudur.

Proletarya diktatörlüğü döneminde, demokrasi toplumun engin çoğunluğu için bir gerçeklik olsa bile, henüz baskı altında tutulması, direnci kırılması gerekenler olduğu sürece "özgürlük"ten söz etmek doğru değildir. Proletarya diktatörlüğü döneminin artık tarihsel misyonunu tüketip, dünyada sınıfsız toplum düzeninin yaşanmasının olanaklı olacağı durumda ise, bu kez baskı altına alınması, direncinin kırılması gereken bir toplumsal sınıf kalmadığı için, devlet tamamen sönümlenecektir. İşte ancak o zaman özgürlükten söz etmek mümkün olacaktır. Ya da aynı şeyi demokrasi olgusu açısından ifade edecek olursak, gerçekten tam, gerçekten hiçbir istisna tanımayan bir demokrasinin gerçekleştiği ve böylece bir yönetim tarzı olarak tarihsel işlevini tüketmiş olan demokrasinin de sönümlendiği bir özgürlük toplumu içinde yaşanmaya başlanacaktır.

Marx'ın "geçiş dönemi" (proletarya diktatörlüğü dönemi) ifadesiyle, sınıfsız toplumun doğum sürecini kastetmiş olduğu gerçeğini çarpıtan Stalinizm, bu doğum sürecinin kendisini sınıfsız toplumun alt aşaması, yani sosyalizm dönemi olarak teorize etmiştir. Toplumsal düzenler açısından, yeni bir düzenin doğuşu uzun ve sancılı bir süreçtir. Hele ki sınıflı toplumlardan sınıfsız topluma geçişi düşünecek olursak, bunun kendinden önceki çağlara oranla ne denli muazzam bir tarihsel değişikliği içerdiği de açıktır. Böyle iken, Stalinizm bu devasa tarihsel sorunu, tek bir ülkede proletaryanın iktidarının kurulması ile tamamlanan ve siyasal devrimin hemen ertesinde sosyalizmin yaşanmaya başlandığı bir oldu-bitti gibi hafife indirgemiştir.

Sosyalizm açısından henüz daha doğum gerçekleşmemişken, bugüne dek yaşananların sosyalizmin pratiği açısından yargılanması, Stalinizmin yarattığı tahrifatın sonucudur. Kuşkusuz bu tahrifat, koca bir tarihsel konjonktüre damgasını vuran ve yıkıcı etkilerinin daha uzun bir süre hissedileceği sonuçlarıyla bir toplumsal karabasan düzeyindedir. Stalinist bürokratik egemenlik düşünsel dayanağını, bir zamanlar Marx'ın, Engels'in kıyasıya eleştirdiği Lassalcı küçük-burjuva sosyalizm anlayışında bulmuştur. Ulusal sınırlar içinde burjuva iktidarının yıkılması ve üretim araçlarının devletleştirilmesiyle yaşanmaya başlanan bir dönem, sosyalizm dönemi olarak ifade edilince, Marksizmin kurucularının ve Lenin'in "evrensel ölçekte uzun ve sancılı bir doğum dönemi" olarak betim-

ledikleri geçiş dönemi, "tek ülkede geçiş" düzeyine indirgenmiş olmaktadır. Oysaki, sorunun püf noktası tam da burasıdır. Tek ülkede sosyalizmin olanaksızlığını sergileyen devrimci Marksizm, böylece kapitalizmden komünizme geçiş döneminin de ulusal sınırlılık içinde algılanamayacağını ortaya koymuş bulunmaktadır. Bir başka deyişle, tek tek ülkelerde kurulan birbirinden yalıtık proletarya iktidarlarıyla geçiş döneminin ulusal ölçekte tamamlanabileceğini düşünmek, tek ülkede sosyalizmin olanaklılığını iddia etmekle aynı şeydir.

Devrimci Marksizmin önderleri, insanlığın sınıfsız ve sömürüsüz bir toplum düzeni yaratma uğrunda yürüteceği kavganın ne denli zor, uzun süreli ve kökten değişimi gerektiren bir içeriğe sahip olacağını her fırsatta vurguladılar. Küçükburjuva ütopizminin, devasa tarihsel sorunları hafife indirgeyen mantalitesiyle arasına kesin bir sınır çizgisi çeken Marksizm, geleceğe yönelik öngörülerini bilimsel titizlik temeline oturttu. Kapitalist dünya sisteminin yıkılmasından sonra bile, insanlığın bu yıkılışın hemen akabinde, özlemini duyduğu sınıfsız toplum düzenini gelişmiş biçimiyle yaşayamayacağını açıklama gereği duydu.

Marx bu nedenle –ama sadece bu nedenle– komünist toplum düzenine ilişkin öngörülerini, onun alt ve üst aşamaları itibarıyla ifade etmeye çalıştı. Henüz uzun ve sancılı doğum sürecinin izlerini taşıyan, yani kapitalist toplumun içinden çıktığı biçimiyle bir komünist toplum olabilecek olan "alt aşama" ile, böyle bir dönemin yaşanması sayesinde, artık kendine özgü temeller üzerinde gelişecek "üst aşama"yı ayırt etti.

Ama asıl olarak komünist toplum, kendi gelişim sürecinin alt aşamalarından daha yüksek aşamalarına evrimsel yoldan ilerleme olanaklarına ve kapasitesine sahip bir sosyo-ekonomik formasyondur. Marx komünist toplumun temel özelliklerini ifade ederken, onun hem alt hem de üst evrelerini bütünsel bir süreç olarak ele almış ve bu tarihsel dönemi (komünizmi) sınıfsız, devletsiz ve meta ilişkisiz bir toplumsal yaşayış dönemi olarak nitelendirmiştir. Yine aynı şekilde komünizmin alt evresi (sosyalizm) ile üst evresi arasındaki farkı anlatırken, bunları iki ayrı niteliksel moment olarak değil, tek bir niteliğin (komünizmin) iki ayrı olgunluk düzeyi olarak anlatmıştır.

Paris Komünü Deneyimi

Dünya proletaryasının iktidar mücadelesinde bugüne kadar yaşanan deneyimler, nelerin yapılması, nelerin yapılmaması gerektiğini göstererek, kısacası olumlu ve olumsuzundan dersler çıkartmayı olanaklı kılarak ilerlemektedir. Paris Komünü deneyimi, taşıdığı tüm eksikliklerine karşın, Marksizmin kurucularına, proletaryanın yıktığı eski devlet aygıtının yerine nasıl bir aygıt koyması gerektiği konusunda esaslı ipuçları vermişti.

Marx, *Fransa'da İç Savaş* adlı yapıtında, Paris Komünü deneyiminin gerçek sırrını şöyle ortaya koyar:

> Komünün gerçek sırrı şuydu: Komün esasen bir işçi sınıfı hükümeti, üreten sınıfın gasp eden sınıfa karşı mücadelesinin ürünü, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayan nihayet keşfedilmiş siyasal biçim idi.[28]

Bu yapıta yazdığı 1891 tarihli giriş yazısında Engels ise, komün tipi iktidarın yalnızca geçmişe oranla değil, geleceğe yönelik olarak da taşıması gereken çok önemli bir özelliğe değinir. İşçi sınıfı iktidara geçtiğinde, sadece eski baskıcı devlet makinesini parçalamakla yetinmemeli, yeni efendilerin türemesine fırsat vermeyecek önlemleri de almalıdır.

> Komün, işçi sınıfının iktidara gelir gelmez eski devlet aygıtıyla yönetmeye devam edemeyeceğini hemen kabul etmek zorunda kaldı; henüz yeni elde ettiği kendi egemenliğini yeniden yitirmemek için, bu işçi sınıfı, bir yandan o zamana değin kendisine karşı kullanılmış bulunan eski baskı aygıtını ortadan kaldırmalı ama, öte yandan, kendi vekil ve memurlarını her an ve istisnasız görevden alınabilir ilân ederek, onlara karşı da güvenlik önlemleri almalıydı....
>
> Başlangıçta toplumun hizmetkârları olan devlet ve devlet organlarının, toplumun efendileri durumuna dönüşmesini –ki önceki bütün devletlerde görülen kaçınılmaz bir dönüşümdür– önlemek için, Komün, iki şaşmaz araç kullandı. İlkin, yönetim, adalet ve öğretim işlerindeki bütün görev mevkilerini, ilgili herkesin genel oyuna dayalı olarak seçime, ve bu aynı seçmenlerin her an azletme hakkına tâbi kıldı. Ve, ikinci olarak, en aşağısından en yükseğine, bütün memurlara, yalnızca öbür işçilerin aldıkları kadar ücret ödendi. ... Böylece, temsil organlarına gönderilen delegeler için, ayrıca ilâve edilmiş bağlayıcı talimatlar dışında, mevki ve ikbal avcılığına karşı etkili bir engel konmuş oluyordu.[29]

Tarihsel açıdan bir işçi devletinin ilk deneyimini oluşturan Paris Komünü neydi? İçeriği bakımından, burjuva demokratik cumhuriyetteki parlamentarizmden farklı olan, üstün olan yönü neydi? Marx'tan okuyalım:

> Komün, şehrin çeşitli semtlerinden genel oyla seçilmiş, sorumlu ve her an görevden geri alınabilir belediye meclisi üyelerinden oluşuyordu. Komün üyelerinin çoğu doğal olarak işçilerden ya da işçi sınıfının ünlü temsilcilerinden oluşuyordu. Komün parlamenter bir organ değil, ama aynı zamanda hem yürütmeci hem de yasamacı, hareketli bir organ olacaktı.[30]

Marx'ın Paris Komünü deneyimine dayanan açılımlarının ışığında, bir işçi iktidarının, bürokratik-askeri eski devlet makinesini parçalamak ve bürokrasisiz-sürekli ordusuz yeni tipten bir devleti kurmak için alması gereken önlemleri şöyle sıralayabiliriz:

- Sürekli ordunun kaldırılması ve yerini silahlanmış halkın alması.

---

[28] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, Progress Publishers, 1977, s.223 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.267]

[29] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.187-188 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.224-225]

[30] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.220 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.263-264]

- Polisin siyasal niteliklerinden derhal arındırılması ve komünün sorumlu ve her an görevden geri alınabilir bir aleti durumuna dönüştürülmesi.
- Her çeşit kamu görevinin işçi ücretleri karşılığı görülmesi.
- Yüksek devlet görevlilerinin kullanma hakları ve temsil ödeneklerinin, bu yüksek görev kadrolarının kendisi ile birlikte ortadan kaldırılması.
- Kamu hizmetlerinin, merkezi hükümet tarafından korunan kimselerin özel mülkiyeti olmaktan çıkarılması.
- Sadece belediye yönetiminin değil, o güne değin devlet tarafından yürütülmüş bulunan tüm girişkenliğin komünün ellerine verilmesi.
- Burjuva devletin manevi baskı aletleri olan din adamlarının nüfuzlu durumuna son verilmesi. Dinin devlet işlerinden tamamen ayrılması ve kendi cemaat gelirleriyle yaşamaya terk edilmesi.
- Öğretim kurumlarının tümünün parasız olarak halka açılması, dini kurumlarla devletin her türlü karışmasından kurtarılması. Bilimin devlet iktidarının vurmuş olduğu zincirlerinden kurtarılması.
- Eski adalet mekanizmasının kırılması. Yüksek adalet görevlileri ve yargıçların da öbür kamu görevlileri gibi seçilir, sorumlu ve geri alınabilir olmaları.
- Eski merkezi hükümetin yerini, en küçük yerleşim birimlerinde bile, "üreticilerin öz hükümeti"nin alması.
- En küçük kırsal yerleşme merkezlerinin bile siyasal biçim alması ve kırsal bölgelerde sürekli ordunun, hizmet zamanı çok kısa bir halk milisi ile değiştirilmesi.
- Her ilin kırsal komünlerinin ortak işlerini ilin yönetim merkezindeki bir delegeler meclisi aracılığıyla yönetmesi.
- İl meclislerinin, merkezdeki ulusal yetkililer kuruluna milletvekilleri göndermeleri.
- Delegelerin her an görevden geri alınabilmeleri, seçmenlerin kesin talimatına bağlı olmaları, ortalama işçi ücretlerini aşmayan aylıklar.
- Merkezi hükümetin devredilebilir görevlerinin komünlere aktarılmasından sonra yine de merkezi bir hükümetin sorumluluğunda kalacak olan önemli görevlerin, komünsel yani sıkı sıkıya sorumlu görevliler tarafından yürütülmesi.
- Komün tipi örgütlenme asla küçük devletler federasyonu biçiminde düşünülemez. Tersine, mümkün olan en geniş uluslar birliği temelinde bir siyasal merkezileşmeyi hedeflemelidir.
- Komün belediyesel özgürlüğü içerir fakat bir belediye rejimi değildir. Yani, komün tipi iktidarın özelliği, siyasal merkezileşmeye karşıt bir yerel yönetimcilik, otonomculuk değildir. Üreticilerin kendi öz örgütlülüklerine dayanan, üretim ve yaşam birimlerindeki en geniş inisiyatiflerini içeren merkezi

siyasal birliğinin oluşturulmasını amaçlar.

Genel oy hakkı, burjuva parlamentarizminden özünde farklı olmak üzere ama mutlaka işletilmelidir. Bu siyasal mekanizma, burjuva parlamentarizminde olduğu gibi A ya da B partisini iktidara getirmek üzere değil, komünler biçiminde örgütlü proletaryanın ve diğer emekçilerin diledikleri, beğendikleri temsilcilerini özgürce belirlemelerine hizmet edecektir. Yani kim seçilirse seçilsin, iktidar komünlerde olacaktır. Bu nedenle işçi demokrasisinin, burjuva demokrasisinden kat be kat demokratik karakteri (en geniş demokratik hak ve özgürlükler, işçi devletinin anayasasına uymak koşuluyla her partiye serbestçe örgütlenme, çalışma, seçimlere katılma hakkı vb.), komünler iktidarını pekiştirmeye hizmet edecektir. Marx'ın dediği gibi:

> Genel oy hakkı, her üç ya da altı yılda bir halkı parlamentoda yönetici sınıfın hangi üyesinin kötü temsil edeceğini tayin etmek yerine, komünler biçiminde örgütlenmiş halka hizmet edecekti; tıpkı bireysel seçim hakkının kendi işi için işçi ve idareci arayan herhangi bir işverene hizmet etmesi gibi.[31]

"Öte yandan komün anlayışına hiçbir şey, genel oy hakkı yerine hiyerarşik bir görevlendirme geçirmekten daha yabancı olamaz"[32] diyen Marx'ın "genel oy" hakkındaki bu vurgusu, bir işçi devletinin olmazsa olmaz koşuluna dikkat çekmekteydi. Yani Stalinist anlayışın yerleştirdiği "bürokratik atama" mekanizmasının tam tersine, emekçi halk, komünler içinde örgütlenmiş kadın ve erkek tüm üreticiler genel oy hakkına sahip olmalıydılar.

Parlamentarizmden kurtulmanın yolu nedir? Marx'ın Paris Komününü inceleyerek çıkardığı dersleri hatırlatan Lenin; Komün "temsili kurumları ve seçim ilkesini yıkmaya değil, laf değirmenleri olan bu temsili kurumları «hareketli kurumlar» durumuna dönüştürmeye dayanır" demekte ve şöyle devam etmekteydi:

> Burjuva toplumun satılık ve çürük parlamentarizminin yerine Komün, düşünce ve tartışma özgürlüğünün bir aldatmaca biçiminde yozlaşmadığı kurumlar koyar, çünkü parlamenterler kendileri çalışmak, yasaları kendileri uygulamak, uygulama sonucu ortaya çıkan şeyi kendileri denetlemek, seçmenlerine karşı doğrudan sorumlu olmak zorundadırlar. Temsili kurumlar kalır, fakat özel bir sistem olarak, yasama ve yürütme faaliyetinin ayrılması olarak, milletvekilleri için ayrıcalıklı bir konum olarak parlamentarizm burada *yoktur*. Temsili kurumlar olmadan bir demokrasiyi düşünemeyiz; eğer burjuva toplumun eleştirisi bizim için boş bir laf olmayacaksa, burjuvazinin egemenliğini devirme çabası ... işçi oylarını kapmak için bir "seçim vaadi" değil de içten ve ciddi olacaksa, demokrasiyi parlamentarizm olmadan düşünebiliriz ve düşünmek *zorundayız*.[33]

Komün tipi devletin daha baştan sönmeye yüz tutmuş niteliğini ve sönmeye

---

31 Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.221 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.265]

32 Marx, *Seçme Yapıtlar*, c.2, s.265

33 Lenin, *State and Revolution*, International Publishers, 1990, s.41-42 [*Devlet ve İhtilal*, s.55-56]

yazgılı geleceğini, Paris Komünü deneyimi temelinde bir kez daha vurgulamaktaydı Lenin:

> Komün, artık nüfusun çoğunluğunu değil, bir azınlığı (sömürücüleri) ezmesi gerektiği ölçüde, devlet olmaktan çıkıyordu; burjuva devlet makinesini kırmıştı; özel bir baskı gücü yerine, sahneye halk kalabalığının kendisi giriyordu. Bütün bunlar, sözcüğün gerçek anlamında devlete aykırı şeylerdir. Ve eğer komün devam etseydi, Komün içinde varlığını sürdürmekte olan devlet kalıntıları kendiliklerinden "sönerlerdi"; Komün, kurumlarını "kaldırma" gereksinimini duymazdı: Bu kurumlar, artık yapacak hiçbir şeyleri kalmadığı ölçüde, işlemez olurlardı.[34]

Komün deneyimi, demokratik merkeziyetçilikle en geniş yerel yönetsel özerkliğin birbirini dışlamadığını, komünün siyasal merkeziyetçiliğinin en geniş yerel özerklik üzerinde yükseldiğini ve bizzat bunu mümkün kıldığını ortaya koymaktadır. Lenin'in dikkat çektiği gibi, "Engels bakımından, merkeziyetçilik, «komünler» ve bölgelerin devlet birliğini tamamen kendi istekleriyle savunmaları koşuluyla, her tür bürokratizm ve her tür yukardan «buyurma»yı söz götürmez biçimde ortadan kaldıran geniş bir yerel yönetsel özerkliği hiç mi hiç dıştalamaz."[35]

Ve Lenin Engels'ten şu satırları aktarır: "İl, ilçe ve bucaklarda genel oyla seçilmiş memurlar aracılığıyla, tam özerk yönetim. Devlet tarafından atanmış bütün yerel ve bölgesel otoritelerin ortadan kaldırılması."[36] Öte yandan, emekçi kitleler devlet yönetimini aşağıdan yukarıya kendi öz-örgütlenmeleri ve fiili atılımları temelinde inşa etmeye girişmedikçe, devrimin zaferinden söz edilemeyeceğini belirten Lenin'in sözleri, onun bürokratizm ile kökten uyuşmazlığını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır:

> *Yalnızca* demokratik temsile değil, bütün devlet yönetiminin kitlelerin kendileri tarafından aşağıdan yukarıya inşa edilmesine, kitlelerin hayatın bütün adımlarına etkin biçimde katılmalarına, yönetimde aktif olarak rol almalarına ihtiyacımız var. Eski baskı aygıtlarının, polisin, bürokrasinin, sürekli ordunun yerine halkın evrensel silahlandırılması, gerçekten evrensel bir milisin geçirilmesi ... ülkenin sosyalizme doğru sağlam, sistemli ve kararlı adımlarla ilerlemesini *sağlayan*, sosyalizmi tepeden "indirerek" değil, proleter ve yarı-proleterlerin büyük kitlesini devlet yönetimi sanatına, *tüm* devlet iktidarının kullanımına yükselterek bunu sağlayan yegâne yoldur ... İşçi yoldaşlar! ... Demokrasi yöntemlerini fiili pratik yoluyla hemen şimdi, kendi başınıza aşağıdan yukarıya doğru öğrenin –kitleleri yönetime etkin, doğrudan ve evrensel olarak katılmaları için harekete geçirin– yalnızca bu, devrimin tam zaferini, kesin, amaçlı ve sistemli ilerlemesini sağlayacaktır.[37]

---

[34] Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s.75
[35] Lenin, *age*, s.82
[36] Lenin, *age*, s.83
[37] Lenin, "A Proletarian Militia", *Collected Works*, Vol. 24, Progress Publishers, s.181-182

Paris Komünü'nün, tarihsel gelişme süreci içinde henüz erken bir ön deney olduğu düşünülebilir. Bu nedenle, asıl olarak Ekim Devrimiyle kurulan ilk Sovyet iktidarının daha sonra başına gelenler, bu deneyimden son derece önemli sonuçların çıkartılmasını olanaklı kılmaktadır. Devrimin Rusya gibi geri bir ülkede tecrit olmasının yarattığı bürokratik deformasyonun ve yozlaşmanın giderek bürokratik bir karşı-devrim sürecine dönüşmesi sonucunda, işçi sovyetlerinin iktidarı son buldu. Sovyetlerin göstermelik, biçimsel varlığı devam ederken, gerçek iktidar, daimi hale gelen bürokratik devlet kurumlarının eline geçti. SSCB'deki bu durum, bir işçi devletinin (yani işçi demokrasisinin) nasıl bir şey olduğu konusunda dünya proletaryasının bilincinin ve perspektifinin tamamen bulanmasına yol açtı.

Kendi egemenliğini işçi iktidarı yerine ikame eden Stalinist bürokrasi, nesnel koşulların elverişsizliği sonucu ortaya çıkan çarpıklıkları, "tam da böyle olması gerekir" mesajıyla teorize etti. Böylece Sovyet bürokrasisi, işçi demokrasisine ilişkin Marksist ilkeleri ayakları altında çiğneyerek, kendi iktidarına dayanak teşkil edecek yeni bir proletarya diktatörlüğü anlayışı yarattı. Günümüzde Stalinist gelenekten kopamayan sosyalist çevreler, bürokratik diktatörlükleri işçi devletiyle özdeşleştirmeye devam ederek, dünya proletaryasının kendi iktidarına duyabileceği özlemin körelmesine hizmet etmektedirler.

Diğer yanda ise, işçi demokrasisinin nasıl olması gerektiğinin yanıtını bulmak için sanki Amerika'yı yeniden keşfetmek gerekirmişçesine tarihsel kopukluk içeren çabalar görülüyor. Bunun en tipik örneği, devrimci Marksizmin önderlerinin çözümlemelerinde ortaya konan "demokratik haklar, özgür seçimler, genel oy hakkı vb." gibi temel unsurlar işçi demokrasisinin zaten "olmazsa olmaz" koşulları değilmiş de, yaşanan deneyimler nedeniyle sanki şimdi eklenmesi gerekiyormuş gibisinden yürütülen tartışmalardır. Oysa yapılması gereken, Paris Komünü ve Ekim Devrimi deneyimlerinin ve bu deneyimleri bizzat yaşamış devrimci önderlerin bıraktığı tarihsel mirasın ışığında –tamamlanması gereken noktaların yeniden ve yeniden ortaya çıkacağını asla göz ardı etmeksizin– yürümektir.

Marksizmin Tanımladığı İşçi Devleti Bürokrasisiz Bir Devlettir

Sömürücü azınlığın sömürülen çoğunluk üzerindeki egemenliğine dayanan burjuva devlet, bu özelliği nedeniyle, devlet işlerinin organizasyonunda pahalı ve karmaşık bir aygıtın varlığını zorunlu kılar. Burjuva devlet, kamu işlerinin yürütümünde uzmanlaşmış, uzmanlığı süreklilik arz eden ve burjuva arpalıklardan beslenen ayrıcalıklı bir bürokratlar güruhunu içerir. Kamu işlerinin yürütümü, burjuva düzenin çıkarlarını kollayan, yukardan aşağıya hiyerarşik bir piramit biçiminde örgütlenmiş daimi bürokratik kurumlara (devlet aygıtlarına) aittir. Kısa-

cası, kapitalist toplumda devlet, bürokratik aygıtlardan oluşan bir devlettir.

Oysa işçi devletinde, kamu işlerinin organizasyonu ve yürütümü kökten farklı olmak durumundadır. Bu tarihsel farklılığın en ayırt edici göstergesi, işçi devletinin bürokrasisiz bir devlet olması, yani işçi sınıfının kendisini doğrudan demokrasi olarak örgütlemesidir. Bu özellik, işçi devletinin ana karakteristiği, olmazsa olmaz koşuludur; Marx'ın Paris Komünü deneyiminden hareketle sıraladığı önlemler, yalnızca eski bürokratik-askeri devlet aygıtını yıkmaya değil, yıkılanın yerine "eski çirkefe dönüşü engelleyecek" bir aygıtın geçirilebilmesine yöneliktir.

Marx, devrimi gerçekleştiren proletaryanın kendi içinde bürokratik-hiyerarşik tarzda bir bölünmenin doğmaması ve proletaryanın bu kez de kendi içinden çıkardığı "yeni efendiler"in yönetimi altına girerek iktidarı yitirmemesi için, Paris Komünü tipinde önlemleri zorunlu görmektedir. Bir işçi devleti, işçi devleti olabilmek ve öyle kalabilmek için, bürokrasisiz, sürekli ordusuz, "daha baştan sönmeye yüz tutmuş bir devlet", yani komün tipi bir "devlet" olmak zorundadır.

Kapitalizmden devralınan sınıflı toplum yapısını, sınıfsız topluma doğru kökten toplumsal dönüşüme uğratacak olan proletarya diktatörlüğü döneminde yöneten-yönetilen sınıf ayrımı ortadan kalkmış mı olacaktır? Kuşkusuz hayır. Çünkü proleter devrimi ile işçi sınıfının iktidara gelmesi, burjuva devletin parçalanması, burjuvazinin yöneten sınıf olma konumuna son verirken, işçi sınıfını toplumsal konumlanmada "yöneten" sınıf pozisyonuna yükseltir. Geçiş dönemi, kapitalizmi dünya ölçeğinde tasfiye göreviyle yükümlü keskin bir sınıf savaşımı dönemidir. Buna bağlı olarak, proletarya diktatörlüğü tipinde bir devlete duyulan mutlak gereksinim, yöneten-yönetilen sınıf ayrımının ortadan kalkmadığını, fakat proletaryanın yöneten sınıf konumuna yükselmesiyle, bu ayrımın niteliksel bir değişime uğradığını gösterir.

Öte yandan, işçi sınıfı ancak Paris Komünü önlemlerindeki öze uygun bir iktidar yapılanmasını sağlayabilirse yönetici sınıf olma konumunu sürdürebilir. Pratikte bunun mümkün olabilmesinin, sadece insanların istemine bağlı olmayan ve proleter devrimin bir dünya devrimi oluşuyla derinden bağlı koşulları vardır. Örneğin, devrimin geri ülkelerde tecrit olmaması ve dünya kapitalist sisteminin egemenliğine esaslı darbeler indirerek ilerlemesi gerekli bir koşuldur. Aksi halde, geri bir ekonomik ve kültürel temel üzerinde yalnızca üretim araçlarının devletleştirilmesiyle, proletaryanın dünya burjuvazisine karşı koyabilecek bir egemen güç konumuna yükselebilmesi olanaklı değildir.

İşçi devletinde de bürokrasiye duyulan gereksinimin devam edeceği savı, doğru bir sav mıdır?

Toplumsal yaşamda kafa-kol emeği arasındaki ayrım varlığını sürdürdükçe, bu ayrım egemen sınıf içinde de zihinsel iş-maddi iş arasındaki bölünme biçiminde yansımasını bulur. Fakat bu durum, özel mülkiyete dayanan sınıflı top-

lumlarda mülk sahiplerini egemen bir sınıf olmaktan çıkarmaz; onun toplumsal konumlanmada yönetici sınıf olma pozisyonunu değişikliğe uğratmaz. Marx ve Engels bu konuya şöyle değinirler:

> İşbölümü, egemen sınıf içinde de, zihinsel iş ile maddi iş arasındaki bölünme biçiminde kendini gösterir, öyle ki, bu aynı sınıfın içerisinde iki ayrı bireyler kategorisi olacaktır....
>
> Bu sınıfın içerisindeki bu bölünme, hatta, mevcut bu iki kesimin belli bir karşıtlığıyla ve belli bir düşmanlığıyla sonuçlanabilir. Ama, bu sınıfın bütünüyle tehdit altında bulunduğu bir çatışma çıkageldi mi, bu karşıtlık kendiliğinden düşerken, egemen fikirlerin egemen sınıfın fikirleri olmayacağı, bu fikirlerin bu sınıfın iktidarından ayrı bir iktidara sahip olacakları kuruntusunun da uçup gittiği görülür.[38]

Kapitalist toplumda egemen sınıf olan burjuvazinin içinde, *maddi iş-zihinsel iş* ayrımı temelinde, devlet yönetimi işinde uzmanlaşmış bir üst yönetici kesim yer alır. Burjuva ideologları, politikacıları, yazarları, sivil-asker yüksek devlet yöneticileri, yüksek düzeyde uzmanlar, idareciler vb. gibi, burjuva devletinin varlığını şu ya da bu politikalarla sürdürmeye kafa yoran burjuva kesimle, bizzat kapitalist ekonomik işleyişin sürdürülmesini sağlayan burjuva kesim birbirinden ayırt edilebilir. Kısacası, modern kapitalist toplumda devlet işleri, burjuva sınıfının tümü tarafından ve doğrudan değil, bu alanda uzmanlaşmış pahalı ve kompleks bir bürokratik örgütlenme temelinde yürütülür.

Bazı Marksistler buradan hareketle, işçi devletinin de modern çağa ilişkin bir devlet olması nedeniyle devlet işlerinin yürütümünde bürokrasiye duyulan gereksinimin devam edeceğini ve bu nedenle istense de bürokrasinin ortadan kaldırılamayacağını ileri sürüyorlar.

Oysa böyle bir sav, Marksizmin işçi devleti konusundaki kavrayışıyla çelişmektedir. Bu yanlış kavrayışın kaynağında ise, bürokrasi olgusunun yanlış yorumlanması yatmaktadır. Burada, seçilmiş kamu görevlisi çalıştırma gereksinimi ile, *bir örgütlenme tarzı olan bürokrasi* birbirine karıştırılmaktadır. Kamu işlerinin yürütümünde memur, uzman vb. çalıştırılması ile, kamu işlerinin yürütümünün yukarıdan aşağıya hiyerarşik otoriteye dayanan piramit biçiminde örgütlenmesini anlatan *bürokrasi* kavramı aynı şey değildir. Marksizmin, "bürokrasinin kaldırılması", "bürokrasisiz bir devlet" kavramıyla kastettiği şey, görevli ve uzman gereksiniminin son bulması değil, kamu işlerinin bürokratik tarzda örgütlenmesine son verilmesidir.

O nedenle, sınıf ayrımı devam ettiği sürece, görevli memur, uzman gereksiniminin devam edeceği doğrudur; ama bundan, kafa-kol emeği ayrımı ortadan kaldırılıncaya dek bürokrasinin (yani bürokratik tarzda örgütlenmenin) devam edeceği sonucuna varmak, işçi sınıfının hiçbir zaman egemen olamayacağını,

---

[38] Marx ve Engels, "Alman İdeolojisi", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.55-56

yönetemeyeceğini ve memurları, uzmanları kendi yönetimi altına alamayacağını, kısacası, bürokratik olmayan bir tarzda örgütlenmeyi başaramayacağını iddia etmek anlamına gelir.

Proletarya diktatörlüğü döneminde, kaynağını kafa-kol emeği arasındaki ayrımın devam etmesinden alan ve işçi sınıfı içinde maddi iş-zihinsel iş ayrımı biçiminde vücut bulan bir durum henüz nesnel olarak varlığını sürdürüyor olsa da, önemli olan bu durum nedeniyle işçi sınıfının egemenliğini yitirmeyeceği tipten bir devletin var edilebilmesidir. Burada kilit sorun zaten devlet sorunudur. Çünkü özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumda, egemen sınıf içindeki maddi iş-zihinsel iş ayrımı, aynı sınıf içindeki iki ayrı kesim arasında çatışmalara yol açsa da, son tahlilde egemen olan kesim, üretim araçlarının mülkiyetini tekelinde tutan, yani ekonomik açıdan egemen olan kesimdir. Bu nedenle de, kapitalist toplumda burjuva devletin, devlet işlerinin yürütümünde ihtisaslaşmış bürokrasiye, bürokratik bir aygıta dayanması, burjuvazinin egemen ve yönetici sınıf konumunu değişikliğe uğratmaz.

Oysaki devlet mülkiyetine dayanan proletarya diktatörlüğü döneminde devlet, bir yarı-devlet, bürokrasisiz bir devlet olmak zorundadır. Eğer ki, pratikte bu zorunluluk yerine getirilememiş ve ortaya bürokrasili bir devlet çıkmış ise, bu koşul altında mülkiyet devlete, devlet de bürokrasiye ait olacaktır. Böylece, devlet mülkiyeti üzerinde tasarruf hakkını elinde tutan bürokrasi, tüm üretimin yönetimini de eline alacağı için, iktisaden de egemen konumda olacaktır. O takdirde işçi sınıfı egemenliğini yitirecek, bürokrasi ise egemen sınıf, yönetici sınıf konumuna yükselecektir.

O halde, proletarya diktatörlüğü döneminde de bürokrasiye gereksinimin devam edeceğini iddia etmek, işçi devletinin burjuva devletinden farklı tipte örgütlenmiş bir devlet olması gereğinden hiçbir şey anlamamak demektir. Modern toplumsal yaşamın örgütlendirilmesinde devletten söz ettiğimiz sürece, bürokrasinin varlığını da kabul etmek zorunda olacağımız savı, devrimci Marksizmin işçi devleti konusundaki perspektifinin "hoş bir hayal"den ibaret olduğunu söylemekle aynı kapıya çıkar. Bu tarz bir mantalite son tahlilde, Marksizmin öngördüğü tipte bir işçi devletinin olanaksızlığı, devrimlerin eninde sonunda bürokratik bir diktatörlüğün kurulması ile sonuçlanacağı şeklindeki bir düşünceye varır.

Proletarya diktatörlüğünün, yani geçiş döneminin özelliği, proletaryanın hem üreten hem de yöneten bir sınıf olarak bu iki kategori arasındaki ayrımı ortadan kaldırmasıdır. Bunun başarılması, toplumda kafa-kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kaldırılacağı koşulların yaratılmasına doğru atılmış tarihsel bir adım demektir. Çünkü tarihte bu ayrım temelinde gerçekleşen toplumsal işbölümü, üreten sınıf-yöneten sınıf ayrışmasının nedeni olmuştu. Öte yandan, üreten-yöneten sınıf ayrımının son bulması ile, kafa-kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kalkması arasında tarihsel hareket açısından bir bağıntı olsa da, bunlar özdeş sorunlar

değildir. Bu nedenle de farklı tarihsel dönemler itibarıyla çözümlenebilirler.

Kısaca belirtmek gerekirse, üreten sınıf-yöneten sınıf ayrımına son verilmesi, proletarya diktatörlüğünün, yani kapitalizmden komünizme geçiş döneminin sorunudur. Kafa-kol emeği arasındaki işlevsel ayrımın tamamen ortadan kalkması ise, özgür üreticilerin işbölümüne kölece bağımlılıktan kendilerini bütünüyle kurtarabilecekleri bir tarihsel dönemin, yani komünist toplumun sorunudur.

İşçi devletinin yapılanması, devletin burjuva toplumundaki örgütlenişini kökten değiştirmeye, kamu işlerinin olabildiğince yerel sovyetlere devredilip, mümkün olan en ucuz ve en sıradan işlere dönüştürülmesi prensibine dayanır. Bunun yanı sıra, yine de uzmanlık gerektiren bazı işler varlığını sürdürecektir. Ancak, işçi iktidarının esprisi, bu işlerin hiçbir ayrıcalık ve işçi sınıfı üzerinde "efendilik" yaratmaksızın, işçi seçmenlere karşı sıkı sıkıya sorumlu, her an azledilebilir, değiştirilebilir görevliler tarafından yürütümüne dayanır. Eğer proleter devrimin geri bir ülkeye hapsolması durumunda bu hedefleri yaşama geçirebilecek yeterli ekonomik ve kültürel birikimin olmadığından söz ediliyorsa, o takdirde zaten işçi devletinin yaşayabileceği koşulların henüz gerçekleşmediği ifade ediliyor demektir.

Modern çağda bazı işlerin yürütümü için kuşkusuz belirli bir bilgi birikimi, uzmanlaşma gerekiyor. Basitleştirilmesi olanaklı tüm devlet işlerinin sıradan ve her işçinin yapabileceği biçimde dağıtılması prensip olmakla birlikte, yine de bir çırpıda her işin sıradan bir işçiye gördürülebileceğini düşünmek olanaklı değil. Bunun mümkün olabilmesi, toplumun ekonomik ve kültürel düzeyinin yükseltilmesine, iş saatlerinin kısaltılmasına vb. bağlı olarak uzun yılları kapsayacak bir sorundur. Bu açıdan düşündüğümüzde, proleter devrimin geri ülkelere sıkışıp kalmasının, nesnel olarak, işçi devletinin varlığını tehdit eden bir durum yaratacağını unutmamamız gerekiyor. Fakat burada, işçi devletini yıkıma sürükleyen nesnel koşullar altında, yine de bir işçi devletinin nasıl yaşatılacağı biçiminde spekülatif bir mantık yürütmüyoruz. Olması gerekeni tanımlayarak, pratikte yaşananlardan ne gibi sonuçlar çıkarılması gerektiğinin mihenk taşı olacak bir genel perspektif elde etmek istiyoruz. Bu nedenle, tartıştığımız sorun, dünya devriminin ilerleyişi içinde iktidara gelen proletaryanın, yıktığı burjuva devletin yerine bürokrasisiz bir devleti geçirmek zorunda olduğu ve geçirebileceği gerçeğidir.

İşçi devleti açısından sorunun püf noktası, uzmanlaşma gereğinin ortadan kalkmış olup olmaması değil, ihtiyaç duyulan uzmanların nasıl çalıştırılması gerektiği, kamu işlerinin organizasyonunda yönetim ve denetimin kimin elinde olacağıdır. Belirli işler için belirli bir bilgi birikiminin, kamu işlerinin yürütümünde bürokratik uzmanlaşmaya, ayrıcalıklı konumlara yol açması, burjuva toplumunun yapısına uygun bir sonuçtur. İşçi devletinin içeriği ise, bu bilgi birikiminin, bürokratik uzmanlaşmaya ve ayrıcalıklara gerek olmaksızın egemen prole-

taryanın hizmetine sunulmasını sağlayacak bir örgütlenmeye dayanır. Lenin'in 1917 Şubat devriminin ilerleyişi içinde işaret ettiği hedef, aslında proletarya devriminin ulaşmak zorunda olduğu genel bir hedeftir:

> Memurculuğu birdenbire, her yerde ve tamamen ortadan kaldırmak söz konusu edilemez. Bu bir ütopyadır. Ama, giderek tüm memurculuğun ortadan kalkmasını sağlayacak yeni bir yönetim makinesinin vakit geçirmeksizin kurulmasına başlamak için, eski yönetim makinesini hemen kırmak bir ütopya değil, Komün deneyinin ta kendisi, devrimci proletaryanın geciktirilemez, ivedi görevinin ta kendisidir.
>
> Biz işçiler, kapitalizm tarafından daha önce yaratılmış bulunan şeyi hareket noktası alıp, kendi işçi deneyimize dayanarak, sert bir disiplin, silahlı işçilerin devlet iktidarı tarafından korunan demirden bir disiplin kurarak büyük üretimi, biz kendimiz örgütleyeceğiz; devlet memurlarını (elbette her tür ve her düzeydeki uzmanları yerinde tutacak), direktiflerimizin basit uygulayıcıları rolüne, sorumlu, geri alınması olanaklı ve mütevazı bir para alan "sürveyan ve muhasebeciler" durumuna indirgeyeceğiz: İşte bizim proleterce görevimiz budur; işte proleter devrimini yaparken kendisinden başlanması olanaklı ve kendisinden başlanması gereken şey budur. Büyük üretim temeline dayanan bu ilk önlemler, kendiliğinden, tüm memurculuğun giderek "yok olması"na; gitgide basitleşen sürveyans (gözetim) ve muhasebe görevlerinin, zamanla bir alışkanlık durumuna gelerek, ve en sonu özel bir kategorideki bireylerin özel görevleri olarak ortadan kalkmak üzere, bunların sırayla herkes tarafından yapılacağı bir düzenin, tırnak içinde olmayan ve ücretli köleliğe hiç benzemeyen bir düzenin giderek kurulmasına götürecektir.[39]

Kısacası, işçi devleti burjuva devlet gibi bürokratik tarzda örgütlenemez; örgütlenirse o işçi devleti olamaz. Diğer yandan, egemen proletaryanın kendi işlerinin yürütümü için "kapitalist bir işveren gibi" uzman ve memur çalıştırması, bunları denetlemesi mümkün olduğu sürece ayrıcalıklı bir bürokrasinin ya da yönetici bir elitin doğmasına neden olamaz. İşçi devletindeki demokratik merkeziyetçiliğin ayırt edici yönü, bürokratik bir örgütlenmeye karşıt oluşudur. Lenin'in belirttiği gibi:

> Burjuvazi feodal + mutlak monarşiden "bürokratik-askeri" devlet mekanizmasını devraldı ve onu geliştirdi. Oportünistler (özellikle 1914-1917 arasında) onunla bütünleştiler (gelişmiş ülkelerde bir çığır olarak emperyalizm, genellikle bu mekanizmayı olağanüstü derecede güçlendirdi). Proletarya ihtilalinin görevi: bu mekanizmayı "parçalamak", kırmak ve onu mahalli bölgelerde en kusursuz özerk idareler ile, merkezde ise, silahlanmış proletaryanın doğrudan iktidarı (proletarya diktatörlüğü) ile değiştirmektir.
>
> Mahalli idareler nasıl birleşecek, birbirine bağlanacaklardır? Hiçbir şekilde diyor anarşistler. Bürokrat ve asker zümre vasıtasıyla diyor (ve yapıyor da) burjuvazi. Silahlı işçilerin birliği ve örgütlenmesi ile ("İşçi vekilleri sovyet-

[39] Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s.56 ve 57

leri"!) diyor Marksizm.[40]

Demek ki modern devlette merkeziyetçiliğin zorunluluğu noktasından hareketle, işçi devletinin de bürokrasisiz edemeyeceği biçiminde bir sonuca çıkmak, Marksizmin işçi devleti konusundaki temel perspektifiyle çelişiyor. Fakat kökü Stalinist ideolojiye dayanan düşünce çeşitlemeleri, bürokratik diktatörlükleri aklamak için Marksizmi çarpıtıyorlar. Özetle, "elbette bürokrasi olacaktır, olmalıdır" demeye getiriyorlar. Bunların sözümona bürokratizm eleştirisi diye ileri sürdüğü fikirler de yine bürokrasinin gerekliliği noktasından hareket etmekte ve "iyi bürokrasi", "kötü bürokrasi" gibisinden idealist kategorilerle sorunu hafife indirgeyip, netice olarak genelde bürokrasinin varlığını aklamaktadır.

Öte yandan, bürokratik diktatörlüklerin işçi sınıfının mücadelesiyle yıkılması gereğini kabul eder görünmekle birlikte Stalinizmin egemenliği altındaki Sovyetler Birliği'ni ya da benzerlerini veri kabul edip "yine de bürokrasi olacaktır" görüşünü savunanlar da var. Ama bu tür bir düşünce tarzı, aslında kendini kısır bir döngüye hapsetmek anlamına gelmez mi?

Burada, işçi devletinde bürokrasinin gerekliliğini savunan "Marksistler"le Lenin'in yürüttüğü polemikten bazı önemli kesitleri hatırlamak yararlı olacak. Proletaryanın, devrimden sonra bürokratik bir örgütlenmeden vazgeçemeyeceğini iddia eden Kautsky'yi şöyle eleştiriyordu Lenin:[41]

> Kuşku yok ki, sosyalist toplumda, işçi temsilcilerinden kurulu "bir tür parlamento" "çalışma rejimini düzenleyecek ve aygıtın işleyişini denetleyecektir"; *ama*, işte bu aygıt, "bürokratik" *olmayacaktır*. İşçiler, siyasal iktidarı ele geçirdikten sonra, eski bürokratik aygıtı parçalayacak, temellerine dek yıkacak, onda taş üstünde taş bırakmayacak ve onu işçi ve görevlileri kapsayan yeni bir aygıtla değiştireceklerdir. Bu işçi ve görevlilerin bürokrat durumuna gelmelerini *engellemek* için, Marx ve Engels tarafından enine boyuna incelenmiş olan önlemler hemen alınacaktır: 1) Her işe seçimle gelme, ama her an görevden geri alınabilme; 2) İşçinin aldığından yüksek olmayan bir ücret; 3) *Herkesin* denetim ve gözetim işlerini yapabilmesi, yani *herkesin* bir zaman için "bürokrat" durumuna gelmesi ve bu yüzden *kimsenin* "bürokrat" olamaması için gerekli önlemlerin hemen alınması.[42]

Lenin, Kautsky'nin burjuva parlamentarizmi ile proleter demokratizmi arasındaki temel ayrımı hiç anlamadığını belirtir. Bürokrasinin ortadan kaldırılmasını istemenin çocukça bir düşünce olacağını iddia eden Kautsky, "memurlarıyla birlikte ortadan kaldırılabilecek bakanlık hangisidir?" diye sormaktadır. Lenin'in Kautsky'ye yanıtı şudur:

> Proletarya, "yönetim aygıtı"nı ve *tüm* devlet aygıtını parçalar ve onun yeri-

---

[40] Lenin, *Marksizm Devlet Üzerine*, s.22

[41] Lenin, burada ve takip eden birkaç alıntıda "sosyalist toplum" kavramını biraz özensizce kullanmıştır. Gerçekte proletarya diktatörlüğü dönemi kastedilmektedir.

[42] Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s.122

> ne silahlı işçiler tarafından oluşturulan bir yenisini koyar. Kautsky, "bakanlıklar" için "dindarca bir saygı" gösteriyor; ama, işçi ve köylü temsilcilerinin egemen ve son derece güçlü Sovyetlerinin yanında ve bu Sovyetlere bağlı, uzmanlardan kurulu komisyonlar, neden bu bakanlıklar yerine geçmesinler?[43]

Öte yandan Lenin, kamu görevlilerinin burjuva devletin bürokratik mekanizması altında kaçınılmaz olarak bürokratlaşmasıyla, bürokrasisiz işçi devleti altında değişen konumları arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir:

> Kautsky, kısacası şöyle der: mademki, seçilmiş kamu görevlileri olacak, öyleyse sosyalist rejimde de memurlar ve bir bürokrasi olacaktır! İşte yanlış olan da budur. Marx, Komün örneğiyle göstermiştir ki, kamu görevlileri, sosyalist rejimde, seçimle işbaşına gelmeleri bir yana, ayrıca her an görevden geri alınabildikleri, aylıkları ortalama işçi ücretleri düzeyine indirildiği, ve üstelik, parlamenter kuruluşlar yerine "hareketli", "aynı zamanda hem yürütücü hem de yasamacı" topluluklar geçtiği ölçüde, "bürokrat" olmaktan, "memur" olmaktan çıkarlar.[44]

* * *

Marx Paris Komünü için, "ücretli emeğin kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayacak nihayet bulunmuş siyasal biçim" demişti. Komün tipi devlet, işçi devletinin ayırt edici özüdür. Ulusal düzeyde farklı konseyleşme biçimleri olsa da, bunlar değişik isimler taşısa da, işçi devleti bir komünler ya da 1917 Ekim Devrimi ile bulunmuş son şekli ile ifade edecek olursak, sovyetler demokrasisidir. O, mülksüz yığınlar açısından artık baskı ve dayatmanın değil, gerçek bir demokrasinin olmasıyla ayırt edilebilir.

Burjuva diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü arasındaki ayrım asıl olarak şu özde beliriyor: Burjuva devlet yani burjuvazinin diktatörlüğü, en demokratik biçim altında bile, ekonomik özü itibarıyla ancak sömürücü azınlık için demokratik, sömürülen çoğunluk açısından diktatoryal bir devlettir. Proletarya devleti yani proletarya diktatörlüğü ise, sınıf savaşımının çetin koşulları nedeniyle burjuva güçlere yönelik açık baskıya başvurmak zorunda kaldığında bile (iç savaş dönemi vb.), sömürücü azınlık için diktatoryal, emekçi çoğunluk için demokratik bir devlet olmak zorundadır.

Bu nedenle, işçi demokrasisinin "*mazur görülebilir nedenlerle uygulanamadığı*" bir işçi devleti kategorisi icat etmek, işçi devleti hedefinden verilmiş bağışlanmaz bir ödün olacaktır. İç savaş, dış tehdit vb. nedeniyle demokratik özü boşaltılmış biçimde de olsa, proletarya diktatörlüğünün yine de yaşamaya devam edebileceğini ileri süren bir anlayış, proletarya diktatörlüğü ereği yerine, bürokratik diktatörlük gerçeğini ikame eder.

Sovyetler biçiminde örgütlenmiş proletaryanın, hareketli bir temsil sistemini

---

[43] Lenin, *age*, s.128

de içeren doğrudan demokrasisi, işçi devletinin olmazsa olmaz koşuludur. İşçi demokrasisi, proletarya diktatörlüğünün biçimlerinden biri değil, ta kendisidir. Bu noktada burjuva devlet yapılanmasından benzetmeler yaparak sonuçlara varmak çok yanlış olur. Sömürücü bir azınlığa dayanan burjuva diktatörlüğünde, burjuva demokrasisi, diktatörlüğün sömürülen kitleler üzerindeki biçimlerinden yalnızca birisidir; burjuvazi iktidarını, parlamenter demokrasi ile hiçbir ilgisi olmayan çıplak diktatörlük ile de yönetebilir. Fakat proletaryanın iktidarda olduğu durumda, işçi sınıfı ve mülksüzler açısından (biçime bağlı olmaksızın) özü itibarıyla gerçek bir demokrasi dönemi açılmıştır; artık onların tepelerine binecek sömürücü, baskıcı diktatoryal bir egemenlik odağı kalmamıştır. İşte proletarya devrimi, demokrasi ve diktatörlük ilişkisinde bu niteliksel değişimi yaratır. Eğer pratikte bazı tarihsel koşullar, olması gerekene oranla muazzam çarpıklıkları ortaya çıkartmışsa, bu durum proletarya diktatörlüğünün biçimine ilişkin bir sorun değil, öze ilişkin bir sorundur. Böyle bir durum, bazı zorunluluklar nedeniyle, proletarya diktatörlüğünün belirli bir tarihsel kesitte işçi demokrasisi olmadan da yaşayabileceğinin değil, tam tersine, bu çarpıklıkları yaratan koşullar ortadan kalkmadıkça proletarya diktatörlüğünün yaşayamayacağının işaretidir.

Proletarya diktatörlüğü, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan emekçiler açısından, devletin kapsamındaki bir daralma (devletten devletsizliğe geçiş devleti, bu anlamda artık bir yarı devlet) ile demokrasinin kapsamındaki muazzam bir genişlemenin (hemen hemen tam demokrasi) diyalektik bütünlüğüdür. Bu bütünlüğün demokrasi yönünü çekip aldınız mı –insan düşüncesinde böyle bir tasarım mümkün görünse bile– geriye kalan, bir yönü aksayan, eksik-topal bir proletarya diktatörlüğü olamaz. Bu durumda ortaya, aslında proletarya diktatörlüğü olmayan, bürokratik diktatörlük niteliğindeki bir toplumsal fenomen çıkar.

"Proletarya Diktatörlüğü" Kavramı Üzerine

Proletarya diktatörlüğü döneminin taşıyabileceği ve taşıması gereken özelliklerin, bu dönemin içeriğinin Marksist açıdan tahlilinin yanı sıra, bizzat kavramın kendisine yönelik tartışmalar konusuna da bir açıklık getirmek gerekiyor. "Devlet" denen olgunun tarih sahnesine çıkışıyla ilintili olarak yaşama gözlerini açan ve farklı tarzda sınıflı toplumların siyasal yapılanmasına göre farklı anlamlar yüklenen "demokrasi" ve "diktatörlük" kavramları sınıflarüstü, genel geçer bir içeriğe sahip değildir. O nedenle, bizim asıl değinmek istediğimiz husus şudur: Sınıflı toplumların tarihinde ilk kez olarak, toplumun çoğunluğunu oluşturan sömürülenlerin, toplumun azınlığını oluşturan sömürenlere karşı iktidarının kurulabilmesi ancak işçi sınıfının devrimiyle gündeme gelmiştir. İşte bu nedenle işçi sınıfının devrimi, tarih içinde yaşanmış diğer devrimlerden farklı olarak, insan

[44] Lenin, *age*, s.129

topluluklarının siyasal yaşam koşullarında daha önce görülmemiş türden büyük bir tarihsel ve niteliksel değişiminin ifadesidir. Böyle bir değişim, kaçınılmaz olarak kavramların o ana dek alışıldık ve yerleşik içerikleri bakımından da muazzam bir altüstlüğün vuku bulmasını gündeme getirecektir.

Buna bağlı olarak, "demokrasi" ve "diktatörlük" kavramları, bu kavramların o ana dek çağrıştırdığı gerçeklikle benzeşmeyen yepyeni bir toplumsal yapılanmanın ifadesi düzeyine yükselecektir. Şöyle ki, kapitalist toplumlarda "demokrasi" kavramı son tahlilde asıl olarak egemen sınıfın (ya da egemen sınıflar blokunun) kullanabileceği siyasal ve toplumsal haklar manzumesini, "diktatörlük" kavramıysa ayrıcalıklı azınlığın ezilen çoğunluk üzerindeki hükmetme hakkını anlatır. Bu bakımdan her iki kavramın anlatmak istediği gerçeklik arasında uzlaşmaz bir çelişki var gibidir. Aslında bu çelişki "devlet" denen iktidar yapılanmasının diyalektik bütünlüğünü oluşturur. Ve o yüzden, sömürücü sınıf egemenliğine dayanan "demokratik" biçime sahip bir devletin niteliğini bile, son tahlilde varsıllar için demokrasi, yoksullar için diktatörlüktür diyerek özetleyebiliriz. İşte zaten, uzun yıllar boyunca burjuva ideolojisinin bilinç bulandırmaya hizmet eden ideologlarının, yazarlarının vb. çarpıtmaya ve üstünü örtmeye çalıştıkları gerçeklik de tam bu noktada gizlidir. Burjuva devletin, emekçi kitleler açısından görece daha geniş bir siyasal demokrasi alanına sahip biçimlenmesi (örneğin parlamentarizm), burjuva ideolojisi tarafından "diktatörlük" olgusunun zıddı ve evrensel demokrasi biçimi olarak sunulduğundan ve emekçi kitlelere bu anlamıyla benimsetildiğinden ortaya pek çok tartışma gerektiren sorun çıkmıştır.

Bunlar arasında en önemlisi, bir zamanlar feodal mutlakiyetçiliğe karşı mücadele yürütürken, kendi sınıfının eski egemen sınıf üzerinde diktatörlüğünün tesis edilmesini savunan burjuvazinin, tarihin ilerleyişi içinde işler tam tersine döndüğünde, bu kez işçi sınıfının mücadelesini, bir sınıf diktatörlüğü tesis etmeye çalışmakla suçlamaya girişmesidir. Keza, bir zamanlar mutlakiyetçiliğe karşı mücadelesinde güç toplayabilmek için emekçi kitleleri "genel demokrasi" vaadiyle peşine takan burjuvazinin, daha sonra, emekçi kitleler üzerindeki diktatörlükten başka bir şey olmayan kendi egemenliğini, sınıflarüstü "evrensel bir demokrasi" olarak yutturmaya çalışmasıdır. Marx'ın her fırsatta belirttiği üzere, genelde bir toplumda egemen fikirler, egemen sınıfın fikirleridir ve bu nedenle de, "demokrasi" ve "diktatörlük" kavramlarıyla kastedilen gerçeklik, işçi sınıfının düşünce dünyasına da, burjuva ideolojisinin prizmasından geçerek yansır. O nedenledir ki, işçiler bu prizmayı paramparça edecek örgütlü bir ideolojik mücadelenin içine çekilmedikçe, burjuva ideolojisinin onlar üzerindeki egemenliğinin sürüp gitmesi kaçınılmazdır. Bunun uzantısı olarak, gerek işçi sınıfının gerekse genelde kitlelerin, "demokrasi" ve "diktatörlük" sözcüklerini, burjuvazinin istediği şekilde bir anlam yüklenmiş olarak kabul etmeleri de olağandır.

İşte bir zamanlar Marksizmin kurucularının üzerinde önemle durdukları ve iş-

çi sınıfının dünya görüşü bağlamında açıklamaya giriştikleri temel konulardan biri de, "demokrasi" ve "diktatörlük" kavramlarının burjuvazinin egemenliği koşullarında içerdiği anlamla, işçi sınıfının egemenliği altında içereceği anlam arasındaki tarihsel ayrımdı. Fakat ne yazık ki, aradan geçen yıllar boyunca işçi sınıfı hareketi içindeki burjuva ideolojisinin etkisiyle, Marksizmin doğruları çarpıtıldı ve bu çarpıtmadan en çok nasibini alan konuların başında da "demokrasi" ve "diktatörlük" olgularının diyalektik ilişkisi yer aldı. Daha sonra buna bir de, Ekim Devrimiyle kurulan işçi iktidarını, yani işçi demokrasisini yok eden Stalinist bürokratik egemenliğin kendini uzun yıllar boyunca "proletarya diktatörlüğü" olarak lanse etmesinin yarattığı muazzam bir bilinç çarpılması eklendi. Bu gibi faktörlerin sonucu olarak, aslında tarihte ilk kez sömürülen çoğunluğun diktatörlüğü olduğu için, o çoğunluk bakımından aynı zamanda demokrasi demek olan "proletarya diktatörlüğü" olgusu, sanki anti-demokratik bir kavrammış, kelimenin olumsuz anlamında bir diktatörlükten ibaretmişçesine tartışma gündemine sokuldu.

Yani sorun bu kavramın kastettiği gerçekliğin bizatihi kendisinde var olan bir sakatlıktan kaynaklanmıyordu. Tam tersine sorunun kaynağı, bir yandan bu kavramın anlattığı tarihsel gerçekliğe karşı burjuvazinin yürüttüğü ideolojik saldırıda, diğer yandan da "bürokratik diktatörlük" olgusunun zihinlerde yarattığı çarpılmada yatıyordu. O halde, Marksizmin söz konusu sorun bağlamında yürüteceği ideolojik mücadelenin hedefi de belliydi. Fakat her konuda olduğu gibi bu noktada da, sözde Marksistler, sorunun kaynağına inecek yerde, hedef tahtasına "proletarya diktatörlüğü" kavramını iliştirdiler ve ona ateş etmeye başladılar. Sonuç olarak, şu ya da bu nedenle, zaman içinde Marksizmin kurucularının temellerini attıkları ideolojik netlik bulandı. Ve "proletarya diktatörlüğü" denildiğinde, emekçi kitleler de sanki onu çok kötü bir şey olarak algılayacaklarmış biçimindeki bir çekingenlik yaygınlık kazandı.

Evet, bizim istemimiz ve irademiz dışında böyle bir gerçeklik vardır. Vardır ama, tutulması gereken doğru yol nedir? Söz konusu endişeyi giderebilmek için kavramı mı feda etmeli, yoksa bizzat endişenin kaynağına inip çarpılmayı mı düzeltmeli? Kuşkusuz ki doğru olanı ikincisidir. Çünkü, gerçek Marksizme göre proletarya diktatörlüğü işçi demokrasisi demektir. O halde, ne proletarya diktatörlüğü kavramının yanlış oluşu ne de ondan vazgeçmek nedeniyle değil, yalnız ve yalnızca, bununla anlatılmak istenenin işçi demokrasisi olduğu gerçeğini (bu unutturulan gerçeği!) hatırlatıp yeniden hafızalara kazımak bağlamında, işçi demokrasisi kavramını kullanmak bir tercih nedeni olabilir. Bu nedenle, Marx ve Engels'in daha en başından bu ilişkiyi zaten bu açıklığıyla ele aldıklarını ve sorunu bu biçimiyle ortaya koyduklarını hatırlamak yararlı olacaktır.

Doğrudan doğruya "proletarya diktatörlüğü" kavramıyla ifade edilmese de, özü itibarıyla aynı kapıya çıkmak üzere, proletaryanın iktidarının gerekliliği an-

lamına gelen çözümlemeler aslında Marx ve Engels'in yazılarında hep yer aldı. Hatırlanacağı gibi, onların *Komünist Manifesto*'da vurguladıkları başlıca husus bundan başka bir şey değildi: "Komünistlerin acil hedefleri, bütün öteki proleter partilerininkiyle aynıdır; proletaryanın bir sınıf olarak oluşması, burjuva egemenliğinin yıkılması, siyasal gücün proletarya tarafından ele geçirilmesi."[45] Bir başka örnek olarak, Almanya'daki burjuva devrim sürecinden hareketle Marx ve Engels'in sözünü ettiği ve "işçi sınıfının sürekli devrimi" bağlamında kullandıkları kavram, "proletaryanın devlet gücünü ele geçirmesi" idi.[46] Bu perspektif, yalnızca tek bir ülkede değil genel olarak kapitalist ülkelerde iktidarın işçi sınıfı tarafından fethedilmesi görevine işaret ediyordu.

Marx "proletarya diktatörlüğü" kavramını ilk kez, 1850 yılında *Fransa'da Sınıf Savaşımları* başlığı altında toparlanan makalelerinde kullandı. İlk makalesinde Marx, Fransız burjuvazisinin 1789'dan sonra gerçekleşen devrimlerinin her birinin, işçilerin köleliğine dayanan düzeni değiştirmeksizin yalnızca siyasal biçimi değiştirdiğini belirtiyordu. Daha sonra *18 Brumaire*'de ise; "Bütün devrimler, bu aygıtı param parça edecekleri yerde onu mükemmelleştirdiler. Art arda iktidar uğruna savaşan partiler bu muazzam devlet yapısını ele geçirmeyi, galibin esas ganimeti saydılar" değerlendirmesini yapacaktı.[47] Fakat nihayet 1848 Haziranında proletaryanın ayaklanmasıyla düzene darbe indirilmişti. Bu nedenle, daha önce devrim kavramı, devlet biçiminin değişmesi, yani siyasal devrim anlamına geldiği halde, Hazirandan sonra artık burjuva toplumun yıkılması, altüst olması, yani toplumsal devrim demeye geliyordu. Marx'ın deyişiyle; "Paris proletaryasını Haziran ayaklanmasına zorlayan burjuvazi olmuştur.... Şubat devriminden ödün olarak koparmak istediği, biçim bakımından abartılmış, içerik olarak çocuksu, bu yüzden de burjuvaca olan hak istemlerinin yerini devrimci savaşımın gözüpek sloganı aldı: Burjuvazinin devrilmesi! İşçi sınıfının diktatoryası!"[48]

Yine Marx'ın bu süreçten çıkarmış olduğu önemli bir sonuç da, üçüncü makalesinde belirttiği gibi, işçi sınıfı devriminin sürekliliği bağlamında zorunlu bir geçiş noktası oluşturan proletarya diktatörlüğü gereği idi. O dönemde işçilerin, "gitgide devrimci sosyalizmin", "komünizmin" (ki buna Blankizm adını takan burjuvaziydi!) çevresinde toplanmaya başladığını vurgulayan Marx'ın ifadesiyle; "Bu sosyalizm genel olarak, sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması, sınıf farklılıklarının dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması, bu üretim ilişkilerine uygun düşen bütün toplumsal bağıntıların ortadan kaldırılması, bu toplumsal bağıntılardan doğan bütün düşüncelerin altüst edilmesine varmak üze-

---

[45] Marx ve Engels, *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.146

[46] Marx ve Engels, "Merkez Komitesinin Komünist Birliğe Çağrısı", *Seçme Yapıtlar*., c.1, s.218

[47] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. I, Progress Publishers, 1977, s.477 [*Seçme Yapıtlar*, c.1, s.575]

[48] Marx, "Fransa'da Sınıf Savaşımları", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.275

re, devrimin sürekliliğinin ilânıdır, zorunlu bir geçiş noktası olarak proletaryanın sınıf diktatörlüğüdür."[49]

Ve Marx'ın, 1852 yılında Weydemeyer'e yazdığı mektupta belirttiği gibi, kendisinin ne sınıfların varlığını ne de sınıf savaşımlarının zorunluluğunu ortaya koymuş olmak gibi bir iddiası yoktu. Marx'ın yeni olarak çözümlediği hususlar kendi deyişiyle şöyleydi: "Benim yeni olarak yaptığım: 1) Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; 2) sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını; 3) bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur."[50]

Diktatörlük sözcüğünün kökeni, antik Roma Cumhuriyeti'nin dış düşmanlara ya da iç yıkıcılığa karşı korunmasını amaçlayan "dictatura" adlı anayasal kuruma dayanmaktaydı. Bu nedenle, ta ki On dokuzuncu yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan işçi sınıfının gücü burjuvaziyi korkutana dek, diktatörlük kavramına genelde "despotizm" ya da "mutlakiyetçilik" gibi ters bir anlam yüklenmemişti. Ama kuşkusuz, farklı sınıf çıkarlarının çatışması bağlamında, Fransız Devrimi sürecinde Jirondenler, emekçi kitlelerin aşağıdan gelen kitle hareketine dayandığı için Jakobenlerin "Paris Komünü Diktatörlüğü"nü suçlamaktan geri durmamışlardı. Bir de "diktatörlük" sözcüğünün, tüm yetkiyi elinde toparlayan tek kişi yönetimi anlamında kötü bir çağrışımı vardı ki, bu zaten bir başka tartışma konusuydu.

Demek ki, ne kavramın geçmişinde daha sonra burjuvazinin işçi sınıfına yönelttiği suçlamayı haklı çıkaracak kesin bir yön vardı, ne de bu kavramı Marx icat etmişti. Marx, içinde yaşadığı siyasal ortamda zaten daha önceden var olan bir deyiş olarak onu hazır bulmuştu. Ve işin önemli tarafı, Marx'ın bu deyişi kullanmasının nedeni, proletarya diktatörlüğü kavramının halk egemenliğine dayanan ve demokratik meclisleri içeren bir politik anlama sahip olmasıydı. Yoksa kimilerinin iddia ettiği üzere, kavramın Blankist tarzda komplocu bir azınlığın diktatörlüğünü çağrıştırması nedeniyle değil.[51]

Öte yandan, gerek takip eden yıllar içinde ve gerekse de Paris Komünü deneyiminin irdelendiği *Fransa'da İç Savaş*'ta, Marx'ın "proletarya diktatörlüğü" kavramını kullanma ihtiyacını hissetmeyişi, onun asıl önem verdiği hususun,

---

[49] Marx, *age*, s.341

[50] Marx, *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.637

[51] Proletarya diktatörlüğü konusunda yürütülmüş olan tartışmalar temelinde özel bir inceleme yapmış bulunan Hal Draper bu soruna dikkat çekmektedir: "Yeri gelmişken, «proletarya diktatörlüğü» teriminin Blanqui'ye yüklenmesi, Marx'ın komplocu bir «Blanquist» olduğunu kanıtlamaya hevesli Marksologların, bir kitaptan ötekine, yorulmak nedir bilmeden kopya ettikleri bir efsanedir; oysa gerçekte, Blanqui'nin yaşamı ve yapıtları konusundaki bütün otoriteler, terimin o sırada henüz bulunmadığını (yer yer üzülerek) bildirmişlerdir. Daha önemlisi, demokratik kitlelerin kullandığı politik iktidar anlayışı, Blanquist Eğitici Diktatörlük düşüncesine temelden yabancıdır." (Hal Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, Belge Yay., Haziran 1990, s.20)

proletaryanın egemenliğinin özü olduğunu göstermekteydi. Çünkü o, Komün deneyiminden çıkan sonuçları vurgularken, vurguyu işçi devletine, işçi cumhuriyetine, işçi demokrasisine yapmıştı. Fakat öte yandan, Birinci Enternasyonal içindeki tartışmalarda, "diktatörlük" kavramına olumsuz bir anlam yüklemek isteyen Proudhoncu ve benzeri eğilimlere karşı da gerek Marx gerekse Engels, Komün'ü "proletarya diktatörlüğü" olarak nitelemekten kaçınmamışlardı. Nihayet, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde yer alan ünlü pasajında belirttiği üzere, kapitalizmden komünizme geçiş dönemine denk düşen devlet, "proletaryanın devrimci diktatörlüğünden" başka bir şey olamazdı.

Marx'ın ölümünden sonra Engels çeşitli vesilelerle konuya değinmeyi sürdürdü. Paris Komününün 20. yıldönümü için *Fransa'da İç Savaş*'a yazdığı *Giriş*'te, proletarya diktatörlüğü konusunda yaptığı savunuyu Komün örneğiyle somutladı: "Son zamanlarda Sosyal-demokrat hamkafa, bir kez daha proletarya diktatörlüğü sözünden hayırlı bir teröre kapılmıştır. Eh peki baylar, bu diktatörlüğün neye benzediğini bilmek ister misiniz? Paris Komününe bakınız, Paris Komünü, proletarya diktatörlüğü idi."[52] Sonuç olarak, Marx ve Engels açısından "proletarya diktatörlüğü" istemi, işçi sınıfının politik iktidarı fethetmesi, kendini egemen sınıf konumuna yükseltmesi, yani işçi demokrasisini tesis etmesi anlamına geliyordu.

Fakat, Marx'ı ve Engels'i yanlış anlamak isteyenler, proletarya iktidarının, "demokratik" ve "diktatoryal" farklı biçimlerinden söz ettiler. Ya da, yanlış anlaşılmış veya çarpıtılmış biçimiyle, proletarya diktatörlüğüne duyulan ihtiyaç, yalnızca açık karşı-devrimci tertiplerin bastırılması göreviyle ilişkili kılındı. Buna göre, "diktatörlük" faslı bitecek sonra "demokrasi" faslı başlayacaktı. Bu tür bir kavrayış, tıpkı burjuvazinin yapmak istediği şekilde, işçi iktidarına, "demokrasi" faslının ne zaman geleceği belli olmayan bir anlam yüklemekteydi. İşte bu ve benzeri tüm yanlış anlama ya da yanlış yorumlamalarla birlikte, "proletarya diktatörlüğü" kavrayışı Marksizmin kurucularındaki netliğinden uzaklaştı. Ve zaman içinde, bu konudaki bulanık yaklaşımlar derinleşti, yaygınlaştı, kalıcılaştı.

Elbette ki Stalinist bürokrasi ve yandaşları açısından ise bu bir yanlış anlama sorunu değil, düpedüz "işine öyle gelme" sorunuydu. Örneğin Stalinizm kendi bürokratik diktatörlük gerçeğini haklı çıkartmak amacıyla, proletarya diktatörlüğünü, demokrasiyle karşıtlık oluşturan, yalnızca baskı gereğine hizmet eden bir şey gibi gösterdi. Zaten Stalinizmin yerleştirdiği politik kültürün küçükburjuva doğası da buna yatkındı. Diğer yandan, reformizm akımı ve bu akımın ünlü örneklerinden biri olan "Avrupa komünizmi" ise, proletarya iktidarı diyalektiğinin "diktatörlük" yanını salt olumsuz tarzda yorumlayıp devre dışı bırakırken, "demokrasi" yanını da "burjuva parlamentarizmi" doğrultusunda iğdiş etti. Esasen, ister "sağ", isterse "sol" görünümlü olsun, Marksizme aykırı ve hatta

[52] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.189 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.226]

ona düşman akımlardan, "siyasi egemenliğin işçi sınıfı tarafından fethi" gibi yaşamsal bir konuda doğru bir tutum beklemek gülünç olurdu. İşçi iktidarı altında "diktatörlük-demokrasi" diyalektiğini doğru kavrayabilmek için gerçekten Marksist olmak gerekiyordu.

"Proletarya diktatörlüğü" kavramına yönelik saldırılar elbette ki yakın zamanlarda, örneğin *Avrupa komünizmi* diye bilinen siyasal akımın ortaya çıkışıyla gündeme gelmiş değildir. Bu konudaki tahrifatın kökü geçmişe uzanmaktadır. Örneğin Bernstein, ünlü *Evrimci Sosyalizm* kitabında bu kavramın kötü olduğunu ve bırakılması gerektiğini savunmaktaydı. Diğer yandan, W. Liebknecht ise, Bernstein gibi bir noktadan hareket etmese de, sanki "proletarya diktatörlüğü" kavrayışı Marksizmde yokmuş da burjuvazinin bir yakıştırmasıymış gibi yorumluyordu kavramı.

Kautsky, Marx ve Engels'in "proletarya diktatörlüğü" açılımına açıktan karşı çıkmadığı dönemlerde bile, işçi demokrasisini neredeyse burjuva parlamentarizmi düzeyine indirgeyen yorumlar yapmıştı. Fakat ilerleyen yıllar içinde Kautsky Marksizme ihanet edince, Marksizme saldırısını proletarya diktatörlüğü konusunda da somutladı. Marx'ın bu deyimi, geçerken, rastlantısal olarak kullanmış olduğunu, ancak geri kalmış ülkelerin sosyalistlerinin, demokrasiye karşı çıktıkları için bu deyime sarıldıklarını iddia etti. Ve Kautsky, Marx'ın "geçiş" sorunundaki ünlü açılımını şu şekilde düzeltmeye girişti; "Salt burjuva hükümetli demokratik devlet dönemiyle salt proleter hükümetli demokratik devlet dönemi arasında, birinden ötekine geçiş dönemi bulunmaktadır. Buna, hükümetin genel kural olarak, bir koalisyon hükümeti şeklinde olacağı bir siyasi geçiş dönemi tekabül eder."[53] Kautsky'nin bu bilinçli çarpıtmaları nedeniyle, Lenin onun için; "Kautsky, Marx'ın liberalce çarpıtılmasında dünya rekorunu kırmıştır. Dönek Bernstein, dönek Kautsky yanında küçük bir yavru olarak kalmaktadır" diyecekti.[54]

II. Enternasyonal proletarya diktatörlüğü konusunda Marx ve Engels'in yaklaşımını tahrif etmişse de, 1900'lerin başlarında Rusya'da durum daha farklı oldu. "Proletarya diktatörlüğü" kavramı ve istemi, Plehanov tarafından 1902'de RSDİP programına taşındı ve daha sonra yaşanan siyasal gelişmelerin eşliğinde tutumlar farklılaşsa da, başlangıçta hem Menşevik hem de Bolşevik kanat tarafından kabul gördü. Fakat yine de, özellikle Marx'ın ölümünden sonra maruz kaldığı saldırılar ve çarpıtma girişimleri nedeniyle, proletarya diktatörlüğüne dair netlik kaybolmuştu. Ancak Rusya'da 1917 Şubat devriminden Ekim Devrimine ilerleyen süreçte "proletarya diktatörlüğü" sorununun fiilen gündeme gelmesi üzerine, Lenin *Devlet ve Devrim*'de bu yakıcı soruna yeni bir bakış açısıyla el atacak, Marx ve Engels'in yıllar içinde unutturulan doğrularını gün ışığına çı-

[53] Kautsky'den aktarılıyor: Marx-Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yay., 22.dipnot
[54] Lenin, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Sol Yay., Haziran 1977, s.135

kartmaya çalışacaktı. Kautsky örneğinde olduğu gibi, Marksizmin burjuvazi tarafından kabul edilebilir bir düşünce akımına indirgenmesi amacıyla, işçi sınıfının devrim ve iktidar perspektifinin sulandırılması tehlikesi karşısında Lenin, "proletarya diktatörlüğü" hedefini çok açıkça savunacaktı:

> *Yalnızca* sınıflar savaşımını kabul eden biri, bunu kabul ettiği için bir Marksist değildir; henüz burjuva düşüncesinin, burjuva politikasının çerçevesinden çıkmamış biri olabilir. Marksizmi sınıflar savaşımı öğretisine indirgemek, onun kolunu kanadını kırpmak, bozmak, onu burjuvazi için kabul edilebilir bir şeye indirgemek demektir. Aslında, sınıflar savaşımının kabulünü, *proletarya diktatoryasının* kabulüne dek *genişleten* kişi bir Marksisttir ancak.[55]

Devlet ve Devrim incelemesinde Lenin'in düşüncesine egemen olan ana tema, proletarya diktatörlüğünün işçi demokrasisinden başka bir şey olamayacağı fikriydi; o bu konuda netti. Ekim Devriminden sonra Komünist Enternasyonal'in 1. Kongresine sunduğu tezlerde de, proletarya diktatörlüğünün sömürülen çoğunluğun egemenliği anlamına gelmesi gerçeğinden çıkan sonucu şu sözlerle ifade ediyordu:

> Bundan, proletarya diktatörlüğünün, zorunlu olarak, yalnızca genel olarak demokratik biçim ve kurumların değişmesine değil, ama kapitalizm tarafından ezilen emekçi sınıflar yararına gerçek demokrasinin daha önce görülmemiş bir genişlemesine de yol açması gerektiği sonucu çıkar.[56]

Ancak yine de, takip eden olayların sıcaklığı içinde yazılmış ve onun bu kavrayışına gölge düşürebilecek özensiz satırlar bulmak mümkündür. Ne var ki, burada ele aldığımız sorun konunun özüne ilişkindir. Gerek Lenin gerekse Troçki gibi devrimci önderlerin Marksizmin özünü içselleştirmiş oldukları konusunda kuşkumuz yok. Bu nedenle de, Lenin'in ya da örneğin Troçki'nin çeşitli yazılarından seçilmiş kimi özensiz ve bulanık ifadeleri tek tek yakalayıp örnekler vermek gibi bir gayemiz olamaz. Yalnızca, gerçek bir işçi iktidarı altında "demokrasi" ve "diktatörlük" olgularının birbiriyle uzlaşmaz bir karşıtlık içindeymiş gibi yorumlanmasına karşı uyarı niteliği taşıyan önemli bir örneği hatırlatmak isteriz. Ekim Devrimi döneminde, Rosa Luxemburg'un, işçi sınıfının diktatörlüğünün bizzat sınıfın eseri olması gerektiği yolundaki vurgusu ve gerek Lenin'in gerekse Troçki'nin buna aykırı düşebilecek bazı özensiz açıklamaları hakkındaki endişesi yerindedir. Ayrıntılar bir yana, Rosa'nın satırları bu konuda doğru Marksist yaklaşımın tutarlı bir örneğini sunmaktadır:

> Evet, diktatörlük! Ama bu diktatörlük, *demokrasinin yok edilmesi* değil, onsuz bir sosyalist dönüşümün hiçbir zaman gerçekleştirilemeyeceği, burjuva toplumunun iyi mevzilendiği haklarına ve ekonomik ilişkilerine karşı enerjik ve kararlı saldırılarla *uygulanması biçiminde* var olur. Fakat bu diktatörlük

---

55 Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s.40

56 Lenin, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, s.154

sınıfın işi olmalıdır, sınıf adına küçük bir yönetici azınlığın değil.[57]

Ekim Devriminin ürünü olan işçi iktidarının daha sonra bürokratik bir karşı-devrimle yıkılması ve Stalinist diktatörlüğün kurulmasıyla birlikte, "proletarya diktatörlüğü" olgusu yine teorik tartışmalar alanına sürgün edilmiş oldu. Fakat işin asıl acı yanı, bürokratik diktatörlük gerçekliğinin uzun yıllar boyunca kendisini dünya işçi sınıfına "proletarya diktatörlüğü" olarak yutturmayı başarması ve böylece işçilerin zihninde bu kavramın artık kötü bir diktatörlük imajıyla canlanmasıydı. Bu çarpılmanın yanı sıra, proletarya diktatörlüğü konusunda bilinç bulandıran bir başka siyasal gelişme de yaşandı. Stalinist totaliter diktatörlüklerin eleştirisi bahanesiyle kendine haklılık kazandıran çeşitli sol liberal ve reformist akımlar, Stalinizmle gerçek bir hesaplaşma yürütmek yerine kötülüğün kaynağını devrimci Marksizmin çözümlemelerinde aradılar. Temel bir sorun olması nedeniyle de, "proletarya diktatörlüğü" anlayışını başlıca suçlu olarak ilân ettiler. 1960'larda yükselen "Avrupa komünizmi"nin başlıca temalarından biri bu yöndeki suçlamaydı.

Eğer ilerleyen yıllar içinde devrimci Marksizm cephesinde, bu sinsi saldırıları göğüsleyebilecek güçlü bir atılım sağlanabilseydi, bugün işçi sınıfının iktidarına yönelik problemlerin doğru bir şekilde ele alınabilmesi bakımından kuşkusuz ki daha iyi bir noktada olunabilirdi. Ama ne yazık ki henüz böyle bir başarıdan söz edebilmek mümkün değil ve yıllar içinde yaratılmış olan çarpıtmaların izleri hâlâ çok güçlü.

"Proletarya diktatörlüğü"nün savunusu konu olduğunda, doğru bir tutum geliştirebilmek bakımından bir de Engels'in "devlet" konusundaki uyarısını hatırlatmak isteriz:

> Ama gerçekte devlet bir sınıfın bir başkası tarafından ezilmesi için bir makineden başka bir şey değildir, ve bu, krallıkta ne kadar böyle ise, demokratik cumhuriyette de o kadar böyledir; en iyi durumda, sınıf egemenliği için verdiği muzaffer mücadeleden sonra proletaryanın miras aldığı, ve tıpkı Komün gibi, en zararlı yönlerini derhal mümkün olduğu kadar çok budamaktan kendini alamayacağı bir kötülüktür; ta ki, yeni ve özgür toplumsal koşullar içinde yetişmiş bir kuşak, bütün bu devlet döküntüsünü hurda yığınları arasına fırlatabilecek hale gelinceye değin.[58]

Aslında Engels'in dikkat çektiği husus çok önemlidir. Çünkü isterse işçi devleti olsun, devrimci Marksistler açısından "devlet", varılmak istenen hedefe ulaşmakta kullanılması ne yazık ki zorunlu olan (fakat nihai hedefe oranla yine de sevimsiz!) bir araçtan başka bir şey değildir. O nedenle aracın amaçlaştırılmasına, ya da bilimsel komünizmin, proletaryanın iktidarı altında bile olsa, sanki "devlet" ve "diktatörlük" hayranı bir dünya görüşü gibi bayağılaştırılması anla-

---

[57] Rosa Luxemburg, "Rus Devrimi", *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* içinde, c.2, Bilgi Yay., Ağustos 1976, s.673

[58] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.189 [*Seçme Yapıtlar*, c.2, s.226]

mına gelecek yaklaşımlara kesinlikle karşı çıkmak gerekiyor. Devrimci Marksizmin savunulmasının yolu bazı temel kavramlara tapınmaktan değil, o kavramlarla anlatılmak istenen gerçekliğin özünün doğru şekilde kavranmasından ve uygun tarzda savunulmasından geçiyor.

Bölüm 3

GEÇİŞ DÖNEMİ: DEVRİMCİ DÖNÜŞÜMLER DÖNEMİ

Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, kapitalizmden komünizme geçiş sorununa şu ünlü satırlarıyla değinir:

> Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.[59]

Proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirmesiyle, sınıfsız toplumun doğum sürecinin başlayacağı bu geçiş döneminin iktisadi açıdan taşıyacağı temel özellikler neler olabilir? Marksizmin klasik yapıtlarında, doğrudan doğruya ve özel olarak bu soruna eğilmiş uzun boylu açıklamalar yer almaz. Marksist teori, komünizm için mücadelenin temel hareket noktalarına ve geleceğe ilişkin olasılıklara ışık tutmanın ötesinde bir şey söylememiştir. Bu tutum, Marksizmin maddeci tarih anlayışıyla ve bilimsel yöntemiyle uyumludur ve geleceği birtakım idealist şemalar, modeller eşliğinde kurgulayan ütopik ve küçük-burjuva sosyalizm akımlarından ayrımını gösterir. Bunu, bizzat Marx ve Engels'in sorunun bu yönünü vurgulayan satırlarından anlamak mümkündür:

> Bize göre komünizm, ne yaratılması gereken bir durum, ne de gerçeğin kendisine göre düzenlenmek zorunda olacağı bir ülküdür. Biz, bugünkü durumu ortadan kaldıran gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları, fiilen var olan öncüllerden doğarlar.[60]

Proleter devrimin içinde gerçekleşeceği kapitalist toplum yapısı ile bu devrimin nihai amacı olan sınıfsız toplum yapısı hakkında Marksist teorinin verdiği ipuçları, birincisinden ikincisine yönelen hareketin (geçiş döneminin) doğası hakkında da genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle, dünya ölçeğinde kapita-

---

[59] Marx, "Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları", *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.31-32

[60] Marx ve Engels, "Alman İdeolojisi", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.42

lizmden komünizme geçiş niteliğinde olan bu tarihsel dönemin, geçmişe ve geleceğe oranla ne gibi özellikler taşıyabileceğini kavramak, bu genel çerçeveden çıkarsamalar yapmakla mümkündür.

Marx'ın Tanımladığı Geçiş Döneminin Teorik Kavranışı

Geçiş döneminin ekonomik dönüşümleri hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek için önce iki temel noktada doğru bir görüşe sahip olmak gerekiyor. Birincisi, proletaryanın dünya ölçeğindeki mücadelesiyle tasfiye edeceği ekonomik sistemin, yani dünya kapitalist sisteminin işleyiş yasaları. İkincisi, proletaryanın toplumsal devrimle ulaşacağı sınıfsız topluma ilişkin genel bir perspektif. 1917 Ekim Devrimi öncesindeki tarihsel dilimi dikkate alacak olursak, Marksizmin klasik yapıtları bu iki temel noktada doğru bir fikir sahibi olabilmeyi olanaklı kılmaktaydı. Ekim Devrimi sonrasında yaşanan deneyime rağmen, genel anlamıyla, bu bugün için de böyledir.

Marksist teorinin, kapitalist ekonomik sistemin işleyiş yasaları hakkında sunmakta olduğu çerçeve apayrı ve farklı çalışmaların konusu olabilecek genişliktedir. Bu nedenle burada, yalnızca bu incelemenin gerektirdiği değinmelerle yetinmek durumundayız. Proletaryanın geleceğe yönelik perspektifine gelince, Marksizmin kurucularının bu soruna ilişkin temel açılımlarını hatırlayarak ilerlemek gerekli görünüyor.

Bilindiği gibi, kapitalizm dönemi, işgücü de dahil genel olarak emek ürünlerinin metaya dönüştürüldüğü, piyasada alım-satım yoluyla birbiriyle değişildiği bir ekonomik işleyişi yansıtır. Meta üretiminden söz edebilmek için, birbiriyle piyasada değişilmek üzere üretilen emek ürünü olmalı ve üretici ile tüketici vasıfları aynı bireyde birleşmemelidir.

> Ekonomi politik, *meta* ile, [yani] ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbiriyle değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur. Ama ancak, o *şeye*, ürüne, iki şahıs ya da iki topluluk arasındaki bir *ilişki*, burada artık tek bir şahısta birleşmeyen üretici ile tüketici arasındaki ilişki eklendiği içindir ki, o şey bir metadır.[61]

Marx'ın değer teorisi, kapitalist toplumda toplam emek zamanının dağılımını düzenleyen değer yasasının işleyişini açıklar. Kapitalizm altında bu dağılım, herhangi bir planlama aracılığıyla değil, piyasa mekanizması sayesinde gerçekleşir. Kapitalizmde bireysel üreticiler arasında doğrudan bağlar kurulmaz, onlar bu bağların yalnızca meta değişimi aracılığıyla kurulduğu bir toplumsal işbölümü içinde var olurlar. Değer yasası yalnızca kapitalizme özgü bir yasadır ve kapitalizm, değer yasasının egemen olduğu bir işleyişi yansıtmaktadır. Marx'ın belirttiği şekilde, kapitalistin iki amacı vardır:

---

[61] Engels, "Karl Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'sı", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.621

> Kullanım-değerlerini kapitalistler, sırf değişim-değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler. Kapitalistimizin gözünde iki amaç vardır: önce, değişim-değeri olan bir kullanım-değeri üretmek ister, yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister; sonra, değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve işgücünden fazla olmalıdır. Amacı yalnız kullanım-değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil, aynı zamanda artı-değer üretmektir.[62]

Kapitalizm altında metalar, değişik büyüklükte değişim değerleri olarak, değişim değerinin özünü oluşturan genel soyut emeğin büyüklüğüne (bir malın üretimi için toplumsal açıdan zorunlu olan ortalama emek miktarı) göre karşı karşıya gelirler. Piyasadaki değişim işlemi, alınıp satılan malların ancak uzun dönemde onların değişim değerine eşitlendiği varsayılan fiyat mekanizması dolayımıyla düzenlenir.

Oysa, komünist toplumun ilk evresinden geçerli olmak üzere, kapitalist değer yasasının işleyişi tamamen son bulur. Bu demektir ki, emek ürünleri artık, iki ayrı değerin taşıyıcılığına bürünmüş olarak (kullanım değeri ve değişim değeri) ortaya çıkmayacaktır. Kapitalizm altında değişim değerine bürünen kullanım değerlerinin ve artı-değerin üretilme süreci olan üretim süreci, sınıfsız toplumda niteliksel bir değişime uğrar. Sınıfsız toplumda üretim süreci, topluluğun ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli ürünlerin üretildiği, yani doğrudan topluluğun yararına sunulan kullanım değerlerinin üretildiği bir sürece dönüşür.

Bunun anlamı, meta ekonomisinin son bulmuş olmasıdır. Toplumsal sınıfların olmadığı, çalışabilecek durumdaki tüm bireylerin ortaklaşa çalışmasına dayanan ve bu nedenle çalışanların tümünün artık özgür bir üreticiye dönüştüğü sosyalizm döneminde, üretici ve tüketici ayrımı ortadan kalkmıştır. Üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti üzerine kurulu sınıfsız toplum içinde, üreticiler ürünlerini değişmezler. Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, sınıfsız toplumu nitelendirmeye şu satırlarıyla girişir:

> Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu ortaklaşa toplum içinde, üreticiler ürünlerini değiştirmezler; aynı biçimde, ürünler için kullanılmış emek, burada, bu ürünlerin *değeri olarak*, onların taşıdığı maddi bir nitelik olarak pek görünmez, çünkü şimdi, kapitalist toplumun tersine, bireysel emek artık dolaylı bir biçimde değil, toplam emeğin bir kısmı olarak doğrudan vardır.[63]

Oysa kapitalizm koşullarında, bireyin emeği, ancak dolaylı olarak, yani değişim değeri haline geldikten sonra toplam emeğin içinde yer alabiliyordu. Marx'ın burada anlattığı ise, komünist toplumun daha ilk aşamasında (sosyalizmde), toplumsal emeğin ürettiği ürünlerin meta (değişim değeri) olarak değil,

---

62 Marx, *Kapital*, c.1, Sol Yay., Temmuz 1975, s.211-12
63 Marx, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.21

kullanım değeri (ürün) olarak işlev görecekleridir. Sosyalizmde emek ürünleri hiçbir zaman değişim yoluyla sermayeye dönüşmezler ve dolayısıyla değişim değeri taşımazlar. Kısacası, sosyalizm dönemi değer yasasının ve meta üretiminin kesinlikle son bulmuş olduğu bir tarihsel dönemdir.

"Değer"in ölümsüz bir ekonomik kategori olmayıp, kapitalist üretim sürecinin kendine özgü karakteristik doğasının ifadesi anlamına geldiğini her fırsatta belirten Marx, değer yasasının sosyalizm döneminde de geçerli olacağı tarzındaki varsayımlarla alay etmişti. Keza Engels, Marx'ın çözümlediği değer yasasını sosyalizm dönemine tatbik etmek isteyen Dühring'i eleştirmişti.

Kapitalist meta ekonomisinin son bulması, sermayenin varoluş koşullarının ortadan kalkmış olması anlamına gelir. Çünkü sermayeden söz edebilmek için, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlarla kendi işgücünü satarak yaşamını sürdürmek zorunda olan emekçilerin, pazarda karşı karşıya gelmeye devam ediyor olmaları gerekir. Oysaki, üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti üzerine kurulu sınıfsız toplumda ne özel mülkiyet sahibi bir sınıf, ne de yaşamak için işgücünü satan emekçiler olacaktır.

Sınıfsız toplumun ilk evresi olan sosyalizm döneminde, her bir üretici, toplumsal çalışma saatleri toplamı içinde kendi bireysel çalışma saatinin tuttuğu miktar oranında, toplumun tüketim araçları stoklarından doğrudan payını alacaktır. Marx'ın belirttiği gibi, böylece, birey olarak üretici (gerekli indirimler yapıldıktan sonra) topluma vermiş olduğunun tam karşılığını alacaktır. Nedir bu gerekli indirimler? Marx bunu şöyle açıklar:

> Birincisi, yıpranan üretim araçlarının yerine konmasının karşılığı.
>
> İkincisi, üretimin genişletilmesi için ek kısım.
>
> Üçüncüsü, doğa olaylarının vb. neden olduğu sıkıntılar ve aksaklıklar için yedek ya da sigorta fonları.
>
> ...
>
> Geriye toplam ürünün tüketim aracı olarak iş görmek üzere öteki kısmı kalır.
>
> Bu da bireyler arasında paylaşılmadan önce, gene şu çıkarmalar da yapılmalıdır:
>
> Birincisi, üretime ait olmayan genel yönetim giderleri.
>
> Bu kısım ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla çok sınırlıdır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde de azalır.
>
> İkincisi, okullar, sağlık hizmetleri vb. gibi, gereksinmelerin ortaklaşa karşılanmasına ayrılan kısım.
>
> Bu kısım da, ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla önemli ölçüde artmaktadır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde de artar.
>
> Üçüncüsü, çalışamayanların vb. geçimi için gerekli fonlar, yani bugün resmi olarak yoksulluk yardımı diye adlandırılan şeyin kapsamına girenler.[64]

[64] Marx, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.20-21

Kuşkusuz burada ele alınan olgu, kendi temelleri üzerinde gelişmiş bulunan komünist toplum (yani onun üst evresi) değildir. Bu henüz, kapitalist toplumdan doğduğu şekliyle bir komünist toplumdur. Marx'tan okuyalım:

> Burada ele almamız gereken kendi temelleri üzerinde gelişmiş olan değil, tersine, kapitalist toplumdan doğduğu şekliyle bir komünist toplumdur; dolayısıyla, iktisadi, manevi, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hâlâ taşıyan bir toplumdur. Bu bakımdan birey olarak üretici (gerekli indirimler yapıldıktan sonra), topluma vermiş olduğunun tam karşılığını alır. Onun topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır. Örneğin; toplumsal işgünü, bireysel çalışma saatleri toplamından oluşur; her üreticinin birey olarak emek-zamanı, toplumsal işgünü olarak sunmuş olduğu kısımdır, onun bu bakımdan katkısıdır. O, toplumdan, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarf etmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır) ve bu belge ile toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan, başka bir biçimde geri alır.[65]

Kapitalizm döneminde metaların dağılımına eşlik eden fiyat mekanizması ve bir değişim aracı ve değeri olarak paranın fonksiyonu, sosyalizm döneminde sona ermiş olacaktır. Dolayısıyla, sosyalizm döneminde ekonomik işleyişe egemen olacak planlama, fiyat-para üzerinden değil, toplumsal çalışma saatleri üzerinden yapılacaktır.

Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki satırları eşliğinde hatırlanması gereken önemli bir nokta da "eşit hak" kavramıdır. Bilindiği gibi komünizmin ilk evresinde, henüz herkesin topluma yeteneğine göre verip, toplumun tüketim fonlarından ihtiyacı ölçüsünde alabilmesi olanaklı değildir. Sosyalizm döneminde, eşit saat çalışmaya, toplumun tüketim fonlarından eşit pay verilmesi biçimindeki ilke yürürlükte olacaktır. Böyle bir açıklama ihtiyacının nedeni, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" biçiminde ifade edilebilecek bir bolluğun, komünizmin ilk evresi itibarıyla henüz yaratılamayacağı öngörüsüdür.

Aynı nedenle, komünizmin ilk evresi, *üreticiler arasındaki işlevsel kafa-kol emeği ayrımının* henüz tamamen ortadan kalkmadığı, fakat artık aşılmaya yüz tuttuğu bir dönem niteliği taşıyacaktır. Bu ayrımın tamamen aşılabilmesi, çalışmanın bir zorunluluk olmaktan çıkıp, alışkanlık ve zevk haline geldiği ve her bireyin dilediği her işi yapabilmesini mümkün kılacak bolluğa ve kültürel gelişmeye ulaşıldığı üst evrede gerçekleşebilir. Fakat önemli bir hususu tekrar hatırlatmak gerekirse, komünizmin ilk evresinden başlayarak toplumun sınıflara bölünmesinin son bulmuş olması, artık *toplumsal sınıflaşma anlamında kafa-kol emeği ayrımının*, yani *yöneten-yönetilen* ayrımının ortadan kalkmış olması demektir. O nedenle, sosyalizm döneminde henüz tamamen ortadan kaldırılamaya-

[65] Marx, *age*, s.21-22

cağı söylenen kafa-kol emeği ayrımıyla kastedilen, sadece ve sadece yapılan işler itibarıyla doğrudan üreticiler arasındaki işlevsel farklılıklara ilişkindir. Bunun dahi aşılabilmesi, üretici güçlerde, teknolojide sağlanacak atılımlara, sıçramalara bağlıdır.

Kapitalizmin bugün ulaştığı noktada dünyada var olan üretici güçler, kuşkusuz ki, Marx dönemine oranla çok daha yüksek düzeyde bir bolluğu olanaklı kılabilir. Fakat o günden bugüne dek geçen süre içinde büyüyen insan topluluğunun artan ihtiyaçlarını ve kapitalizmin emek gücünde ve doğada yarattığı muazzam tahribatı da yok sayamayız. Kaldı ki, kapitalizmin tüm zenginliğin iki kaynağını, yani insanın emek gücünü ve doğayı sürekli zayıflatarak sadece mal varlığı üretimini geliştirebileceği sonucu Marx tarafından zaten belirtilmiştir.

Marx'ın açılımına yeniden dönelim. Buna göre, komünizmin alt evresi, üst evreye oranla, henüz burjuva hak eşitliğinin aşılamadığı bir işleyişi yansıtır. Bununla kastedilen, gerçekte eşit olmayan bireylerin (biri daha güçlüdür, birinin daha çok çocuğu vardır vb.) sosyalizm döneminde eşit çalışma saati karşılığında toplumun tüketim fonlarından eşit pay alabilecekleri öngörüsüdür. Burjuva hukukunun eşitlik anlayışının, onun dar ufkunun henüz aşılamamış olmasıyla anlatılmak istenen durum budur. Çalışmanın henüz yaşamın "birincil gereksinmesi" haline gelmediği, "zorunlu yaşam aracı" olma vasfını sürdürdüğü (çünkü sosyalizm döneminde çalışamayacak durumda olanlar hariç, diğerleri açısından, çalışmayan yiyemez prensibi geçerlidir) alt aşama, eskiye oranla muazzam bir ilerlemedir. Fakat kendi temelleri üzerinde gelişecek üst aşamaya oranla, demek ki henüz bazı kısıtlılıkların devam ettiği bir toplumsal durumdur. Bu kısıtlılık, insanların bunun da ötesindeki bir hukuku, gerçek eşitliği istemeyi henüz bilemeyeceklerinden ötürü değil, hukukun hiçbir zaman toplumun iktisadi yapısından ve kültürel gelişme düzeyinden daha yüksek olamayacağından ötürüdür.

Komünizmin üst evresinde ise, gerçekte eşit olmayan bireylere toplumun tüketim fonlarından eşit olmayan bir pay verilmesi suretiyle gerçek eşitliğe ulaşılır. Üst evrede bireyler paylarını, çalışma saatlerinin karşılığına göre değil, ihtiyaçlarına göre alırlar. Böylece, burjuva hukukunun kalıntısı olan burjuva eşitlik anlayışının (eşit saat çalışmaya eşit pay) dar ufku da aşılacak ve özgür üreticiler, yaratmış oldukları iktisadi bolluk ve bununla koşullanan kültürel değişim sayesinde, hiçbir zora gerek kalmaksızın gerçek eşitliği ve özgürlüğü yaşamaya başlayabileceklerdir.

> Komünist toplumun daha yüksek bir evresinde, bireylerin işbölümüne kölece boyun eğmesinin ve onunla birlikte de kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkmasından sonra; emeğin, yalnızca yaşam aracı değil, yaşamın birincil gereksinmesi haline gelmesinden sonra; bireylerin her yönü ile gelişmesiyle birlikte, üretici güçlerin de artması ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarının gürül gürül fışkırmasından sonra –ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılmış olacak ve toplum, bayrakla-

rının üzerine şunu yazabilecektir: "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre!"[66]

Üretim araçlarına toplum tarafından el konulması ve meta üretiminin ortadan kalkmasına bağlı olarak, dünya ölçeğinde insan yaşamının uğrayacağı değişimi ise Engels, *Anti-Dühring*'de şöyle anlatıyordu:

> Üretim araçlarına toplum tarafından el konulması ile, meta üretimi ve böylelikle ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kalkar. Toplumsal üretim içindeki anarşinin yerini, planlı bilinçli örgütlenme alır. Bireysel varoluş mücadelesi son bulur.... Şimdiye kadar tarihe egemen olan nesnel, yabancı güçler, bizzat insanların denetimi altına girer. İşte ancak o andan itibaren insanlar kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacaktır; ancak o andan itibaren onların harekete geçirdiği toplumsal nedenler, esas olarak ve sürekli artan ölçüde, onların istediği sonuçları da vereceklerdir. Bu, insanlığın zorunluluk âleminden özgürlük âlemine sıçrayışıdır.[67]

Marx ve Engels'in "özgürlük" konusundaki açılımları, görüldüğü gibi üretici güçlerde sağlanacak bollukla ilişkili kılınmıştır. Onlar, burjuva toplumunda öne sürülen soyut özgürlük kavramına ve bu konuda yürütülen boş tartışmalara karşı çıkmışlardır. Fakat, Marksizmin özünü kavrayamayan bazı yazarlar, Marksizmin kurucularının bu tür çözümlemelerinde anahtar faktör olan "üretici güçler düzeyi" yaklaşımını "ekonomik determinizm" vb. gibi eleştirilerle suçlamışlardır. Özgürlüğün düşünsel düzeyde bir eylem olmayıp, insan türünün toplumsal yaşamda ulaşabileceği bir "ekonomik düzey" olduğunu anlayamayan küçükburjuva mantalitesini son derece özlü bir biçimde yere seriyor oluşu nedeniyle, Marx'ın satırlarını burada anmak yerinde olacaktır:

> ... gerçek kurtuluşun başarılması ancak gerçek dünyada ve gerçek araçlar kullanarak mümkündür, buhar makinesi ve iplik eğirme makinesi olmaksızın kölelik ortadan kaldırılamaz, gelişmiş tarım olmaksızın serflik ortadan kaldırılamaz ve genel olarak, yeterli kalite ve miktarda yiyecek, içecek, barınak ve giyecek elde edecek durumda olmadıkları sürece insanlar özgürleşemezler.[68]

Geçiş Dönemi Durağan Bir Dönem Değildir

Marx, Paris Komünü deneyimi eşliğinde komünist hareketin ufkunu aydınlatacak sonuçlar çıkarırken, geçiş döneminin derin tarihsel boyutuna dikkat çekmekteydi. 1871'de Paris'te Komün yönetiminin kurulması, tıpkı 1917 Ekim Devrimiyle Rusya'da işçi sınıfının sanayi merkezlerinde iktidarı fethetmesinde olduğu gibi, işin yalnızca bir başlangıcıydı. Bu nedenle, proleter iktidarın önünde uzanan, uzun, zorlu ve gitgelli bir tarihsel yolculuğa vurgu yapıyordu Marx:

---

66 Marx, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.23

67 Engels, *Anti-Dühring*, s.335-336 [*Anti-Dühring*, s.447]

68 Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. I, s.26-27 ["Alman İdeolojisi", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.28]

> İşçi sınıfı Komünden mucizeler beklemiyordu. *Par decret du peuple* (halk kararnamesiyle) uygulanacak hazırlop ütopyaları yoktu. Kendi kurtuluşunu ve onun yanı sıra, mevcut toplumun kendi iktisadi vasıtalarıyla karşı konulmaz bir biçimde meylettiği o daha yüksek biçimi gerçekleştirmek için, koşulları ve insanları dönüştürecek uzun mücadelelerden, tüm bir tarihsel süreçler dizisinden geçmek zorunda olduğunu bilir. Çökmekte olan eski burjuva toplumun gebe olduğu yeni toplumun ögelerini serbest bırakmaktan başka gerçekleştirecek idealleri yoktur.[69]

Böylece Marx, geçiş döneminin temel karakteristiğinin, egemen proletaryanın "yeni toplumun ögelerini serbest bırakmak" amacıyla toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmesi olacağını belirtmekteydi. Geçiş dönemi boyunca, proletaryanın gerçekleştireceği toplumsal dönüşümler, kapitalizmin tasfiyesini ve proletaryanın elinde merkezileşmiş üretim araçları sayesinde üretici güçlerin, kapitalizmi aşan bir düzeyde arttırılmasını sağlayacaktı.

Geçiş döneminin kendine özgü üretim ilişkileri olmadığı gibi, bu dönem ne kapitalist ne de sosyalist olarak nitelendirilemez. Başkalaşım döneminin her kategorisi gibi, bu kategori de geçmişten geleceğe değişim, hareket halindedir. Proletarya diktatörlüğünün somut koşullarda dünya ölçeğinde tuttuğu yere, dünya kapitalist sistemi karşısındaki gerçek pozisyonuna bağlı olarak, ya henüz geçmişe (kapitalizme) çok yakın bir durumda olabilir, ya da geleceğe (sosyalizme) doğru önemli bir yol kat etmiş durumda bulunabilir. Bu nedenle, üretim ilişkilerinin dönüşümü açısından geçiş döneminin esas karakteristiği, ancak dünya devriminin gelişkin kapitalist ülkelerde ilerleyişi sayesinde kendini ortaya koyabilir. Bu esas karakteristikle anlatmak istediğimiz olgu, siyasal devrimle kendini egemen kılmış proletaryanın, üretim koşullarının da efendisi konumuna yükselmiş olmasıdır. Marx, bütün toplumsal yapının temelini aydınlatan unsura işaret ederken şöyle der:

> Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası buna uygun düşen özel devlet biçiminin en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir.[70]

Proletaryanın egemen sınıf konumuna yükselmesi ve üretim araçlarını kendi devleti elinde merkezileştirmesi durumunda, üretimin maddi koşullarını kendi denetimi altına alacağını belirtmektedir Marx. Bu geçiş dönemine ilişkin çok önemli bir özelliktir. Proletaryanın, kendi devleti aracılığıyla, üretim koşullarının gerçekten efendisi olabildiği bir durum, neyin, ne kadar, nasıl üretileceğine ilişkin planların bizzat egemen proletarya tarafından yapılacağını anlatır. Bu dönemi karakterize eden, yalnızca eski düzenin yıkılması, kapitalistlerin mülk-

---

[69] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. II, s.224 ["Fransa'da İç Savaş", *Seçme Yapıtlar*, c.2, s.268-269]

[70] Marx, *Kapital*, c.3, Sol Yay., Şubat 1990, s.695

süzleştirilmesi, kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesi değildir. Bu dönem aynı zamanda ve esas olarak, kendini "devlet" olarak örgütlemiş proletaryanın, planlı bir ekonomiyi örgütleyerek, toplumsal işbölümünün ve ondan kaynaklanan çelişkilerin ortadan kalkması için maddi ve kültürel gelişmeleri hazırladığı bir dönemdir. Yani bu dönem, sınıfsız topluma özgü üretim ilişkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel temellerinin döşendiği tarihsel bir dönem olacaktır. Bu dönem aslında, yenilmiş ama henüz yok olmamış kapitalizmle, doğmakta olan komünizm arasındaki savaşım dönemidir. Eski toplumdan devralınan sınıflar arasındaki antagonizmalar proletarya diktatörlüğü döneminde giderek ortadan kalkacak; ama alışkanlıklar, kültür vb. anlamında eskinin uzantısı sınıfsal farklılıklar daha uzun bir süre (komünizmin ilk aşamasına dek) devam edecektir.

Geçiş döneminin bağımsız bir sosyo-ekonomik formasyon karakterine sahip olmaması ve devrimci dönüşümlerin yaşandığı hareketli bir nitelik taşıması nedeniyle, bu döneme özgü saf biçimler ve kategorilerden söz edilemez. Geçiş dönemindeki ekonomik yaşamı, kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesinin yürütüldüğü, dolayısıyla henüz sınıfsız toplumun özellikleri itibarıyla tanımlanamayan ve geçmişten geleceğe doğru değişim halindeki bir yapılanma süreci olarak algılamak gerekir.

Aslında geçiş dönemi gerçek anlamına ancak işçi sınıfının dünya ölçeğinde gerçekleştireceği devrimci sıçramalar temelinde kavuşacaksa da, geçiş döneminin özelliklerini ileriye yönelik boyutuyla kavrayabilmek için bir soyutlama yapalım. Bir işçi iktidarı altında gerekli devletleştirmelerin gerçekleştirildiğini ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son verildiğini varsayalım. Böyle bir durumda, bu koşullarla sınırlı olmak üzere ekonominin kapitalist işleyiş yasalarına son verilmiş olurdu. Örneğin, genelleşmiş meta ekonomisi sona erer, üretim süreci, değişim değeri ve artı-değerin üretildiği bir süreç olmaktan çıkardı. Değer yasasının hükmü son bulurdu. Buna bağlı olarak, değişim değerinin ifadesi olan fiyat mekanizması ve paranın evrensel eşdeğer olma vasfı geçerliliğini yitirirdi. Fakat verili koşulda bu saptamalarımız, geçiş dönemini mantıksal sonucuna dek ilerletip, böylece kapitalist işleyişe tamamen son verildiğinde ortaya çıkabilecek olan yeni durumu kavramaya yönelik bir soyutlama olarak kalırdı, o kadar.

Öte yandan, geçiş döneminde yaşanacak değişimin hızı ve kapsamı verili somut koşullara bağlı olsa bile, en azından büyük sanayide ivedilikle gerçekleştirilecek uygulamaların sonuçlarını (örneğin sanayide devletleştirmeler ve özel girişimcilerin ücretli işçi çalıştırmasının yasaklanması gibi) biraz daha yakından kavramaya çalışmakta da yarar vardır. Çünkü, Rusya'da 1917 Ekim Devrimi sonrasında, işçi sınıfının iktidarı altında bu türden dönüşümler fiilen gerçekleşmiştir. Bu nedenle, sovyet işçi iktidarı altında yaşanan dönüşümlerin anlamını bir kalkış noktası olarak kabul edip, konuyu genel hatlarıyla irdelemeyi sürdürebiliriz.

İşçi devleti altında, büyük sanayide özel mülkiyet temelinde ücretli emek kullanımına son verilmişse, burada işgücü meta olmaktan çıkar. Böyle bir durum, verili sınırlar içinde kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiye edilmekte olduğunun bir işaretidir. Çünkü kapitalist işleyişe asıl niteliğini kazandıran şey, işgücünün meta olmasıdır. Emeğin, ücretli emeğe dönüşmüş olmasıdır.

Fakat, henüz tarımda ve genel olarak küçük ölçekli üretimde kapitalist ilişkiler varlığını sürdürüyorsa, para ve meta kategorileri tamamen ortadan kalkmamış demektir. Ancak yine de, dile getirmeye çalıştığımız bu koşullar altında kapitalizme özgü genelleşmiş meta üretiminden söz edilemeyecektir. Bu bir çelişki midir? Yoksa, tıpkı kapitalizm öncesinde olduğu gibi, genelleşmiş meta ekonomisinin varlığından söz edilememesine rağmen, para ve meta kategorilerinin yer aldığı bir süreç mi söz konusudur? Fakat bu kez elbette ki sermayenin doğumu değil, ölümü anlamında bir süreç! Konuya açıklık getirebilmek için, Marx'a bakalım. Yalnızca para ve meta dolaşımının yer aldığı bir dönemle, artık sermayenin varoluş koşulları anlamına gelen genelleşmiş meta ekonomisi dönemi arasındaki ayrıma işaret eden Marx şöyle der:

> ... Yalnız başına para ve meta dolaşımı, sermayenin varoluşunun tarihi koşullarının doğmasına yetmiyor. Onun doğabilmesi için, ancak üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran kimse ile işgücü satan özgür emekçilerin pazarda karşı karşıya gelmesi gerekiyor. Ve bu tek tarihi koşul, bir dünya tarihini kapsıyor. Onun için sermaye, ilk ortaya çıkışı ile toplumsal üretim sürecinde yeni bir çağın başladığını ilân ediyor.[71]

O halde, genelleşmiş meta üretiminin egemen olduğu kapitalizm dönemi ile; meta üretiminin tamamen son bulduğu sosyalizm dönemi arasında yer alan geçiş dönemi, birincisinin tasfiye edildiği ve ikincisinin hazırlandığı bir tarihsel süreçtir. Bu nedenle geçiş dönemi, tarihsel ilerleyiş içinde bu ikisinden tamamen bağımsız, ayrı bir sosyo-ekonomik formasyon değildir; geçmişe ve geleceğe referans verilmeksizin algılanamaz.

Eğer yine, kapitalist işleyişin tasfiyesi temelinde geçiş döneminde gerçekleşecek dönüşümleri kavramaya çalışırsak şunları söylemek mümkündür: Geçiş döneminde üretim süreci, işçi devletinin üretim araçlarını devletleştirmesi, verimli biçimde işletebilmesi koşuluyla ve kuşkusuz var olan üretici güçler düzeyine bağlı olarak, üreticilerin toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmaya başlandığı bir sürece dönüşmektedir. Yani bu durumda kapitalist piyasa ekonomisi son bulmakta ve ekonomide merkezi planlamanın işletildiği yeni bir dönem başlamaktadır.

Böylece, kapitalizm altında üretim koşullarını güdüleyen "kâr" ilkesi, işçi devleti altında yerini, çalışan halkın ihtiyaçlarını giderek daha optimum ölçülerde karşılayabilmenin planlanmasına bırakmaktadır. Devletleştirilen büyük ölçekli sanayide, üretim sürecinde proletaryanın yarattığı artı-ürünün özel sermayeye

---

[71] Marx, *Kapital*, c.1, s.194

dönüşümü son bulmaktadır. Bunun anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Egemen proletarya, kendi yarattığı artı-ürüne kendi devleti adına el koyar ve bu toplumsal fonları gerekli yatırımlara tahsis eder. Küçük ölçekli üretim ise, üretici kooperatiflerinde birleştirilerek, ekonomik önlemler (vergi vb.) aracılığıyla işçi devletinin kontrolü altına sokulur.

Dolayısıyla işçi devleti altında kapitalist sermaye birikimine ve artı-değer üretimine son verilmiş olan alanda "fiyat", artık bir kapitalist kârı içermez ve olsa olsa planlamadaki ölçümleme fonksiyonunu sürdürür. Ancak bu saptama kuşkusuz yine de işçi devleti sınırlarına ilişkindir ve tamamen görecedir. Çünkü, eğer işçi devletinin varlığı henüz bir kapitalist dünya pazarının varlığı ile birlikte düşünülürse, bu pazarın basıncı ve dünya fiyatları kaçınılmaz olarak işçi devleti altındaki ekonominin işleyişini şu ya da bu düzeyde etkileyecek ve son tahlilde bozucu, çözücü bir faktör olacaktır.

İşçi devleti altında yaşanan geçiş döneminde, daha önce belirtilen verili koşullarda işgücü meta olmaktan çıkar. İşçi devleti altında, işçi çalışmasının karşılığını sanki bir ücret görünümü altında parasal olarak alsa da, işçinin üretim sürecindeki pozisyonu kapitalizmle kıyaslandığında, ücretli emek konumundan sıyrılmış olacaktır. Çünkü, kapitalist işleyişin tasfiyesine paralel olarak işçiler işgüçlerini artık özel sermaye sahiplerine satmayacaklar, bizzat kendilerine tahsis etmiş olacaklardır. Kişi kendini, kendisinin ücretli kölesi kılamaz. Ya da bir kişi aynı iş temelinde hem patron hem de ücretli işçi konumunda olamaz. Bu da, kapitalizm altındaki ücretli köleliğin sona erdirilmesi anlamına gelir.

İşçi devleti tarafından düzenlenen iş değerlendirmesine göre, benzer işi yapan işçilerin, eşit çalışma karşısında eşit karşılık alması ilkesine dayanan bir paylaştırma planı geçerli olabilir. Çalışma saatleri ve çalışma koşullarının düzenlenmesine karar veren bizzat egemen proletarya olursa, ne için ne kadar fedakârlık yapılması gerektiğine karar verecek olan da o olur. İşçinin artık kendi kendisinin patronu olarak düzenleyeceği bir çalışma rejimi, henüz gelecekteki sınıfsız topluma özgü bir ferahlığa sahip olamasa da, proletaryanın kendisine yabancı bir güç tarafından, örneğin egemen bürokrasi tarafından zorlanmasının yaratacağı sorunları yaratmaz. Proletarya diktatörlüğü altında, toplumsal artı-emek, toplumun genel gelişme düzeyinin ilerletilmesini sağlayacak bir plana göre toplumsal kalkınma fonlarına aktarılır.

Geçiş döneminin ekonomik işleyişi, sovyetler biçiminde örgütlenmiş proletaryanın aşağıdan yukarıya istemlerini, önerilerini, katılımını yansıtan tarzda merkezileştirilmiş bir planlama aracılığıyla realize edilebilir. Merkezi planlama, yerel sovyetlerin, fabrika komitelerinin inisiyatifine dayanan biçimde oluşturuluyorsa, sonuçlar yine bu temelde değerlendiriliyorsa, işçi devletinin zorunlu koşulu olan demokratik işleyişten söz edilebilir. Aksi halde ancak bürokratik merkeziyetçi bir plandan söz etmek mümkün olur ki, böyle bir durum geçiş dönemi-

nin zorunlu koşulu olan işçi demokrasisi ile hiçbir biçimde bağdaşmaz.

Dünya ekonomisi çağında gerçek ekonomik verimlilik hesabı (üretici güçlerin çeşitli üretim alanlarına dağılımı, teknoloji seçimi vb.), aslında dünya ölçeğinde yürütülecek bir planlamaya dayanmak durumundadır. İşte proletarya diktatörlüğünün, dünya kapitalist sisteminin işleyişini belirleyen belli başlı kapitalist ülkelerde henüz kurulamadığı bir durumda, görece daha geri bir ülkede ya da ülkelerde kurulacak proletarya diktatörlüğü altında, dünya kapitalizminin ulaştığı ekonomik verimliliği yakalama şansı olmayacaktır. Böyle bir durumda, merkezi planlamada ve sektörler arası girdi-çıktı hesaplamalarında esas olan fiyat sistemi, dünya ekonomisine egemen kapitalist pazarın fiyatlarına kıyasla bir mukayese değeri de taşımayacaktır. Oysa kelimenin gerçek anlamında başarılı bir planlamadan söz edebilmek için, ekonomik verimi dünya ölçeğinde ölçmeye gereksinim vardır.

Öte yandan, bu koşullarla sınırlanmış bir proletarya diktatörlüğü altında kaçınılmaz olarak kapitalist dünya ile ticari ilişkiler de sürdürülecektir. Her ne kadar işçi devleti altında dış ticaret devletleştirilmiş olsa da bu her şey demek değildir. İnsanların sonuç olarak tek bir dünyada yaşadıkları ve hangi önlemler alınırsa alınsın yine de birbirlerinden haberli olacakları düşünülürse, tüketici olarak talepleri dünya ölçeğindeki standartlara göre biçimlenecektir. Bu ihtiyaçları karşılayacak mallar dünya pazarından temin edilebiliyorsa, ya işçi devleti bizzat kendisi üretemediklerini ithal yoluna gidecek, ya da işçi devleti altında yasadışı bir piyasanın oluşumu yoluyla mal akışı gerçekleşecektir. Her iki durumda da, işçi devleti altındaki ekonomi, kapitalist dünya pazarının basıncı altında kalacak demektir. Bu durum, ekonomik planlamayı, üstesinden gelemediği nesnel ekonomik zorlamaların etkisiyle bunalıma sürükleyecektir. Şu halde, dünya kapitalizmiyle kuşatılmış bir proletarya diktatörlüğünün bu nesnellikten etkilenmeyeceğini ve sapasağlam ayakta kalabileceğini kurgulamak, Marksizme aykırı bir düşünme tarzıdır.

Sonuç olarak, geçiş dönemine ilişkin tüm düzenleme ve dönüşümlerin hızı ve kapsamı, salt siyasal örgütlerin iradi kararlarına değil, son tahlilde işçi devletinin kontrolü altındaki alanın ekonomik gelişme düzeyine bağlıdır. Örneğin, proletarya diktatörlüğünün geri ülkelerde yalıtılması durumunda, sanayileşme gereksiniminin devasa sorunlarından kaçabilmenin yolu yoktur. Kapitalist ambargo koşulları altında ve dünya ekonomisinin sağlayabileceği olanaklardan yararlanmaksızın, salt kendi kaynaklarıyla ve insan gücüne dayanarak sanayileşme atılımı için gerekli "ilksel birikim"in demokratik tarzda yaratabilmesi iradeyle aşılabilecek bir sorun değildir. Büyük bir ülkede bu bir bakıma mümkün gibi görünse de, böyle bir amaçla insan gücünün hoyratça kullanılması, işçi devletinin, işçi demokrasisinin ruhuyla bağdaşmaz. Ama öte yandan ekonomik gelişme sağlanamazsa işçi devleti ayakta duramaz. O halde, böyle büyük açmazlarla yüz yüze

gelerek hayata gözlerini açmış bir işçi devletinin yaşatılabilmesi, doğrudan doğruya dünya devriminin ilerletilmesine bağlıdır.

Geçiş Dönemi Dünya Devrimiyle Bağlantılıdır

Kapitalizmin bir dünya sistemi olması nedeniyle onu tasfiye edecek toplumsal devrimin boyutları da ulusal değil, dünya ölçeklidir. Bu nedenle kapitalizmden komünizme geçiş dönemi gerçek anlamına, siyasal devrimin dünya ölçeğinde başarıya ulaştığı, yani dünya burjuvazisinin siyasal egemenliğine son verildiği bir durumda ulaşabilir.

Proletarya diktatörlüğü altında yaşanan geçiş döneminde, yeni toplumsal koşullar aslında yoktan var edilmez. Marx'ın belirttiği gibi, zaten kapitalist gelişmenin üretici güçler düzeyine kazandırmış olduğu toplumsallaşma, ona ayak bağı olan kapitalist üretim ilişkileri engelinden kurtarılarak, daha da ileriye doğru özgürce gelişme olanağına kavuşturulur. İşte bu anlamda "sosyalist inşa", her ne kadar toplumsal devrim aracılığıyla bizzat kendini de değişikliğe uğratan işçi sınıfının bilinçli eseri olacaksa da, bu son tahlilde bir irade sorunu değil, değişim için gereken maddi önkoşulların var olup olmaması sorunudur.

Nitekim Marx'ın şu ünlü açılımında dile getirmek istediği gerçeklik tam da budur: "İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar." Ve Marx devam eder:

> Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar.[72]

Kuşkusuz ki, sosyalizm için gereken maddi önkoşulların olgunlaşıp olgunlaşmadığı sorusu, tek tek ülkeler bazında değil dünya ölçeğinde yanıtlanabilecek bir içeriğe sahiptir. Çünkü kapitalist üretim tarzı, yerel ya da bölgesel düzeylere sıkışıp kalan bir üretim örgütlenmesini değil, bir dünya sisteminin yaratılmasını temsil etmektedir. Bu yaklaşım ne denli doğruysa, tekil ülkeler gerçeğinin bütün bir dünya gerçeğinin yerine ikame edilemeyeceği de o kadar doğrudur. Ve yine aynı şekilde, "mademki dünya devrimi ileri kapitalist ülkelerdeki devrimlerin eşliğinde ilerlemiyor, biz de tek ülke sınırları içinde sosyalizmi nasıl kuracağımızın bir yolunu bulalım" (!) tarzındaki bir mantalitenin ne denli bilimdışı olduğu, Marksist kavrayışa ne denli aykırı olduğu aşikârdır.

Herhangi bir ülkede burjuva iktidarının yıkılması ve proletarya iktidarının kurulması, henüz ulusal ölçeğin sınırlılığı ile koşullu olmak kaydıyla, tarihsel açı-

---

[72] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s.26

dan kapitalizmden komünizme geçiş yönünde bir hareketin başlaması anlamını taşır. Ancak bu tarihsel hareketin kısmi bir başarı elde edebilmesi bile devrimin uluslararası ölçekte sürekliliğine bağlıdır.

Her başarılı proleter devrimin ilk plandaki görevi olan, üretim araçlarına işçi devleti tarafından el koyma, yani *devletleştirme* işlemi, ulusal ölçekte başlamış olsa bile, üretim araçlarının mülkiyetinin *toplumsallaşması* uluslararası ölçekte gerçekleşebilir. Bir başka deyişle, proletarya diktatörlüğü döneminde devlet mülkiyeti, henüz gerçek anlamda toplumsal mülkiyet (yani tüm toplumun mülkiyeti) değildir. Devlet mülkiyeti burada da, tıpkı diğer sınıflı toplumlarda olduğu gibi tüm toplumun değil, egemen sınıfın (proletaryanın) fiili ortak mülkiyeti altındadır. Dolayısıyla, işçi sınıfının egemenliği altında bile olsa devlet mülkiyeti toplumsal mülkiyetle özdeşleştirilemez. Proletaryanın devlet mülkiyeti, toplumsal mülkiyete giden yolda önemli bir adımdır, ama sadece bir adımdır.

Üretim araçlarının mülkiyetinin herhangi bir dolayım olmaksızın, doğrudan toplumsallaşması, sınıfsız toplum düzenine ilişkin bir olgudur. Üretim araçlarının toplumsal karakterinin tam olarak kendini ortaya koyması, ancak proletarya diktatörlüğü döneminin tarihsel işlevini dünya ölçeğinde tüketmesiyle gerçekleşebilir. Bir başka deyişle, üretim araçlarının tüm dünya insanlarının hizmetine koşulacağı bir toplumsal düzenleme, ancak ve ancak dünya kapitalist sisteminin kesin olarak son bulduğu, ulusal sınırların ortadan kalktığı bir dünyada mümkün olabilir.

"Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı bireysel mülkiyetin" gerçekleşmesi, *yani topluluğun her bir bireyinin toplumsal mülkiyeti sahiplenmesi*, toplum ile birey arasındaki çelişkinin çözümlenmesi anlamına gelecektir. Kişinin kendi emeğine yabancılaşmasına neden olan koşullar böylece tasfiye edildiğinde, *yabancılaşma* olgusu ortadan kalkacak ve özgür birey, emeğinin sonucuyla derinden ilgili bir duruma girecek, çalışma bir zevk haline gelecektir.

Kapitalist mülkiyete son veren proleter devlet mülkiyeti, üretimin sosyalizm doğrultusunda planlanabilmesi için bir dayanak noktası oluştursa bile, son tahlilde her şey dünya kapitalist sisteminin ulaştığı düzeyi aşabilecek bir ekonomik verimliliğin olup olmadığına bağlıdır. Fakat sorun da buradadır. Geri ülkelerde gerçekleşen proleter devrimin, ileri ülkelerin eşliği olmaksızın, kendi başına böyle bir verimliliği yakalayabilmesi olanaksızdır. Bu nedenle de böyle ülkelerde, devrimle birlikte mülkiyette gerçekleştirilen hukuksal değişiklikler (örneğin sanayideki devletleştirmeler, tarımdaki kolektifleştirmeler) eskiye oranla ekonomik bir ilerlemeyi mümkün kılsa bile, bu ilerleme dünya kapitalizminin ulaşmış bulunduğu düzeyin gerisinde kalan ve hatta kendini o düzeyi yakalayabilmekle tanımlayan bir "ilerleme" olacaktır. Oysaki Marksizmin, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son vermekle sağlanabilecek olan ekonomik gelişmeden kastı bu değildir. Kapitalizmin ulaşmış bulunduğu düzeyin aşılması yönündeki bir ilerle-

medir. Bu nedenle, devlet mülkiyetini yeterli bir dayanak noktası olarak kabul edip, sosyalizmin kurulmakta olduğundan söz etmek, hukuksal olanla gerçek olanı birbirine karıştırmak olur.

Marx, "hukuk hiçbir zaman maddi temelden üstün olamaz" diyerek, maddi temelden yoksun hukuksal değişikliklerin, ileriye yönelik hareketi geçekleştirmekte aciz kalacağını belirtmekteydi. Şu halde, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetinin, tek başına, sosyalist üretim ilişkilerinin kuruluşu olarak algılanması, hukuksal kuruntuculuktan öte bir tutum olmayacaktır. Bir kere her şeyden önce, sosyalist üretim ilişkileri kavramı, sosyalizm dönemine ilişkin bir gerçekliğe işaret edebilir ve o düzeyde bir maddi-ekonomik temeli gerektirir. Sosyalist üretim ilişkileri, sınıfsız toplumun ilk evresinde, üretim süreci içindeki özgür üreticiler arasındaki ilişkileri anlatır.

Eğer kastedilen, sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasına hazırlık ise, o takdirde de gerçek bir geçiş sürecinin taşıyacağı karakteristikler açısından konuya yaklaşmak gerekirdi. Oysa "tek ülkede sosyalizm" anlayışından hareket edenler, bürokratik diktatörlükler altında ortaya çıkan çarpıklıkları teorize ederek, devlet mülkiyetinin kurulmasını, sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması olarak ilân ettiler. Fakat kuşkusuz bu ilânla sorun ortadan kalkmadı ve onlar da bu kez, bu gibi ülkelerin temel çelişkisini, "kurulmuş olan" (!) sosyalist üretim ilişkileri ile üretici güçlerin geriliği arasındaki çelişki olarak niteleyip işin içinden sıyrılmaya çalıştılar. Örneğin, yıllarca bu doğrultuda görüşler ileri sürmüş olan Bettelheim, ya da onun gibilerin görüşlerini taklit edenler, bürokratik diktatörlük gerçeğini sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması anlamına gelen bir "çadır"a benzettiler. Onlara göre, zamanla da bu çadırın içi sosyalizm düzeyine uygun üretici güçlerle dolacaktı! Bu anlayışta olanların hareket noktası, Sovyetler Birliği'ndeki üretim ilişkilerinin sorgulanması değil, o ve benzerlerinde var olan devlet mülkiyetinin sosyalizm olarak teorize edilmesiydi. Onlar, devlet mülkiyetini sosyalist üretim ilişkileri ile özdeşleyerek, hukukun maddi temelden üstün olabileceğini söylüyor ve buna benzer "katkı"larıyla Marksizmi katletmiş oluyorlardı.

Üretim ilişkileri, ekonomik-maddi temele ilişkin bir kavramdır; mülkiyet biçimiyle ilgili "hukuksal" bir kavram değildir. Üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Mevcut üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinin gerisinde kalabilir ama son tahlilde hiçbir zaman onun daha ilerisinde olamaz. Yani, üretim ilişkilerindeki gelişme seyri esasen üretici güçlerin gelişmişlik düzeyiyle koşulludur. Örneğin, nasıl ki feodal üretim ilişkilerinin aşılıp kapitalist üretim ilişkilerine geçilmesi üretici güçlerde niteliksel bir gelişmeye (sanayi devrimine) bağlı olmuşsa, sosyalist üretim ilişkilerinin oluşumu da, üretici güçlerin kapitalizmin dünya ölçeğinde ulaşmış olduğu düzeyi aşan bir sıçrama kaydetmesini şart koşar. Bunun tersini iddia etmek, Marksizmin toplumların gelişimine ilişkin diyalektik materyalist kavrayışını baş aşağı etmek anlamına

gelir.

Tarihsel bir dönem olarak proletarya diktatörlüğü dönemi, tek bir ülkenin sınırları içinde yaşanacak ve gene tek bir ülkenin sınırları içinde tüketilecek bir dönem değildir. Bu dönem, dünyanın hiç değilse birkaç ileri kapitalist ülkesinden hareketle uluslararası düzeyde gelişerek bir dünya devrimine büyüyecek tarihsel bir dönemdir. Proleter devrimin henüz dünya kapitalist sisteminin egemenliğini kökten sarsacak bir atılım kaydetmediği, kapitalizmin hayati merkezlerine değil, yalnızca çeperlerine darbe indirebildiği bir durumda ise, kurulan işçi iktidarı, bu nesnel durumun ezici ve yıkıcı etkisini taşıyacaktır. Böyle bir durumda, devlet olarak örgütlenmiş proletaryanın üretim süreci üzerindeki egemenliği, dünya kapitalist sisteminin egemenliği ile gölgelenmiş olacaktır. Dünya proleter devriminin kapitalizmin hayati merkezlerinde değil de, siyasal çelişkilerin alabildiğine keskinleştiği çeperlerinden birinde patlaması sonucu iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi durumunda, proletarya iktidarını hangi zorlukların bekleyeceğini Engels şöyle örnekliyordu:

> Eğer ... bir savaş bizi zamanından önce iktidara getirirse, teknisyenler baş düşmanımız olacak; her fırsatta bizi aldatacak ve bize ihanet edecekler, onlara karşı terör kullanmak zorunda kalacağız, fakat yine de aldatılmaktan kurtulamayacağız.[73]

Engels'in dediği tehlike, proleter devrimin Rusya gibi geri bir ülkeye hapsolmasıyla gerçekleşti. Rusya proletaryası, 1917 Ekim Devrimiyle kaydettiği tarihsel atılımına rağmen, Avrupa devrimi imdadına yetişemediği için, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyi bakımından taşıdığı devasa eksikliklerin üstesinden gelemedi. Bu nedenle, proletarya üretim sürecinde yöneten bir güç olabilme fırsatını tam anlamıyla gerçekliğe dönüştüremedi. Örneğin teknisyenleri kendi denetimi altına almayı başaramadı; tersine ve ne yazık ki, geri gelen ve üstelik de güçlenen bir bürokrasinin egemenliği altına girdi.

Sovyetler Birliği'ndeki realite, uzun yıllar boyunca "reel sosyalizm" olarak teorize edildi. Marksist geçinenler, bu konuda ciltler dolusu kitaplar yazdılar. Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik işleyişi, kapitalizmden komünizme geçişin örneği olarak sundular. Devletin işçi devleti olup olmadığını irdelemeden, Marx'ın geçiş döneminin temel koşulu olarak ifade ettiği işçi demokrasisi koşulunu aramadan yaptılar bunu. Oysa 1917 Ekim Devriminin ürünü olan işçi devleti, daha sonra bürokratik bir karşı-devrimle ortadan kalkmış; "Sovyet" devleti, despotik-bürokratik bir devlete dönüşmüştü. İşte, kapitalizmden komünizme ilerleyebilmenin temel koşulu olan proletarya diktatörlüğünün böylece ortadan kalkması, Sovyetler Birliği'nde geçiş süreci dinamiğinin de son bulmasıyla noktalandı. Stalinizmin mutlak iktidarıyla birlikte, despotik-devletçi üretim tarzına dayanan yeni bir sosyo-ekonomik süreç başladı.

---

[73] Engels'ten akt: T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Metis Yay., Nisan 1990, s.114

Bölüm 4

YALNIZ KALAN DEVRİMİN KADERİ

1917 Ekim Devrimiyle İşçi Sovyetleri Devletinin Doğuşu

Proletarya diktatörlüğü, sovyetler, konseyler biçiminde örgütlenmiş proletaryanın doğrudan egemenliğine dayanır. Fakat proletaryanın egemenliği elinde tutabilmesi ve onun gereklerini yerine getirebilmesi kendiliğinden gerçekleşecek bir süreç değildir. Bu bakımdan proletarya diktatörlüğü döneminde de, proletaryanın, yol gösterici bir siyasal güce, sınıfın organik bir parçası olan ve parti olarak örgütlenmiş öncü gücüne gereksinimi devam eder. Ancak sovyet egemenliği, partinin egemenliğine indirgenemez. Sovyet egemenliğini tek parti diktatörlüğü olarak kavramak, sovyetlerin tarihsel işlevini ve gerekliliğini hiç kavramamış olmak anlamına gelmektedir.

Lenin gerek Ekim Devrimi öncesinde gerekse sonrasında, sovyetlerin proleter devrimindeki tarihsel rolü konusunda Bolşevikleri eğitmeye çalıştı. Bilindiği gibi, sovyetler biçiminde örgütlenmenin öneminin Bolşevikler tarafından yeterince kavranamamasından doğan sorunlar, 1905 devrimi döneminde pek çok tartışmaya neden olmuştu. Bir süre sonra, sovyetlerin devrimci bir iktidarın embriyonu olduğunu kavrayan Lenin, emekçi kitlelerin devrimci uyanışının ürünü olarak doğan bu özyönetim organlarına karşı Bolşeviklerin sergilediği kuşkucu yaklaşımları eleştirmişti. Lenin'in ne denli haklı olduğu 12 yıl sonra anlaşılacaktı.

1917 Ekim Devrimi ile Rusya'nın sömürücü egemen güçleri iktidardan alaşağı edildi. Rusya gibi geri bir ülkede gerçekleşen proleter devrim, taşıdığı tüm eksikliklerine karşın sovyetlerde örgütlü işçi-yoksul köylü yığınlarına dayanan devrimci bir işçi iktidarının doğumunu müjdeledi.

Henüz köylülüğün ağır bastığı 1917'ler Rusya'sı tarihsel, ekonomik ve kültürel bakımlardan geçmişle geleceğin muazzam bir çatışma içinde olduğu bir çelişkiler yumağıydı. Genelde gerici ve tutucu ögelerin varlığı çok büyük ölçüde kendisini hissettirirken, öte yandan modern işletmelerde biraraya gelen işçi kitle-

leri dev bir uyanışın ve kültürel değişimin sancılarını çekmekteydiler. Uzun yıllar boyunca baskılar altında ezilmiş ve eğitimsiz bırakılmış bu kitlelerin bağrından kopup gelen bir öğrenme arzusu devrimci iktidarın ilk dönemine damgasını basıyordu. O günlere tanıklık eden John Reed, ilk altı ay boyunca, Smolni Enstitüsünden kamyonlar dolusu kitap ve yayının dışarıya taşındığına, ülkenin kitaba doyduğuna dikkat çeker:

> Dağıtılan bu şeyler masal, yalan yanlış tarih, halk için din, ya da insanları dejenere eden ucuz cinsten romanlar değildi. Bunlar sosyal, ekonomik kuramlar üzerine, felsefe üzerine yazılmış kitaplardı. Tolstoy'un, Gogol'ün ve Gorki'nin eserleriydi...
>
> Tiyatrolarda, sirklerde, okullarda, kulüplerde, sovyet toplantı salonlarında, sendika binalarında, garnizonlarda, ... cephelerdeki siperlerde, köy meydanlarında, fabrikalarda mitingler ... Putilovski Zavod'un (Putilov fabrikası) kırk bin işçisinin, Sosyal-demokratları, Sosyalist devrimcileri, Anarşistleri, söylesin de ne olursa olsun söylesin diye dinlemeye koştuklarını görmek korkunç bir şeydi! Petrograd'da olsun, bütün Rusya'da olsun, her sokak başı aylarca birer halk kürsüsü oldu. Trenlerde, tramvaylarda her zaman kendiliğinden bir tartışma ortaya çıkıveriyordu ...[74]

Ocak 1918 başında Lenin tarafından kaleme alınan ve Sovyet tarihinin ilk temel anayasal bildirgesi mahiyetinde olan Emekçi ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi, Rusya'nın, işçi, asker ve köylü temsilcileri Sovyetleri Cumhuriyeti olduğunu ve tüm merkezi ve yerel iktidarın bu Sovyetlere ait bulunduğunu ilân ediyordu. Diğer yandan, daha önce gündemde olması nedeniyle Kasım ayında Kurucu Meclis seçimleri yapılmıştı, fakat iktidarın artık Sovyetlerde olduğu koşullarda Kurucu Meclis daha baştan ölü doğmuş gibiydi; dağıtılmasına karar verildi ve böylece 5 (18) Ocak 1918'de toplanan meclisin ömrü bir günlük oldu. O günlerde burjuva kamp ve gericilik öylesine felç olmuş vaziyetteydi ki, Kurucu Meclisin dağıtılması kararı hiçbir zorlukla karşılaşılmadan yerine getirilmişti. Ama gericilik kendini toparlar toparlamaz, Kurucu Meclis sloganı altında biraraya gelmeye başlayacaktı. Böylece iç savaş yılları boyunca, toprak sahipleri ve kapitalistler, yasallığını emekçi kitlelerin katılımı ve desteğinden alan Sovyetlerin egemenliğine karşı kendi kanlı ve gerici diktatörlük emellerini, sözümona yasal gibi görünen "Kurucu Meclis" paravanının ardına gizleyeceklerdi.

Devrimi takiben ekonomik yaşamın düzenlenmesi bağlamında atılmaya çalışılan adımlar arasında sanayide devletleştirmeler, tarımda ise büyük çiftliklerin örgütlenmesi gündeme getirildi. Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi, Ekim Devrimini takiben gerçekleştirilen devletleştirmelerin dayanağını oluşturdu. Çünkü bildirge, tüm fabrikaların, madenlerin ve ulaştırmanın devlet mülkiyetine geçirilmesi ilkesini ilân ediyordu. Bu ilkenin yaşama geçirilmesi, kuşkusuz ki ilerleyen süreç içinde alınacak somut kararlara bağlı olarak gerçekleşe-

---

[74] John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Ağaoğlu Yay., Aralık 1968, s.35

cekti. Unutulmaması gereken kural ise, ekonomik bir çöküntüye yol açılmaması için, devletleştirmelerin, işçi devletinin kontrol edebileceği düzeyde ve bir plan dahilinde yürütülmesiydi. İlk dönemlerde pek çok işletme, yerel sovyetlerin, bölge sovyetlerinin kararlarına dayanılarak bizzat işçiler tarafından devletleştirildi. Merkezi karar gereğince, bir sektörün topluca devletleştirilmesine de tanık olundu. Örneğin, önce tek bir birim halinde örgütlenen ve Ocak 1918'de devletleştirilen ticaret filosu; 1918 Mayısında şeker sanayiinin devletleştirilmesi; Haziran 1918'de petrol sanayiinin devletleştirilmesi vb. gibi.

Kırsal kesimde büyük ölçekli kolektif üretimin düzenlenmesi doğrultusunda yol alınabilmesi için, "kolhoz"lar (kolektif çiftlik; ortaklaşa çalışma ve yaşama prensibine dayanan tarım komünü) ve "sovhoz"lar (Sovyet iktidarının kontrolü altında işçi çalıştırılan sovyet çiftlikleri) kuruldu.

RKP(B)'nin 6-8 Mart 1918'de toplanan 7. Olağanüstü Kongresine sunduğu Merkez Komite politik raporunda Lenin, devrimin başarısında sovyetlerin ikame edilemez nitelikte olan rolünü gözler önüne sermekteydi:

> Eğer, Rus devriminde, 1905 yılının büyük deneyiminden geçmiş durumdaki halkın yaratıcı gücü ta 1917 Şubatında sovyetleri var etmiş olmasaydı, onlar, Ekimdeki iktidarı hiçbir şekilde alamazlardı, çünkü başarı milyonları kucaklayan bir hareketin önceden-hazır örgütlenme biçimlerinin varlığına bağlıydı yalnızca.
>
> ... politik alanda geleceğin o sahip olduğumuz parlak başarılarını, o süre giden zafer yürüyüşünü bize sağlamasının nedeni budur; çünkü yeni politik iktidar biçimi önceden hazırdı ve bize yalnızca birkaç kararname yayınlamak ve Sovyetler iktidarını devrimin ilk aylarındaki embriyon halinden, Rus devleti içersinde yasaca tanınmış biçime –yani Rusya Sovyet Cumhuriyeti haline– dönüştürmek kalıyordu. Cumhuriyet bir vuruşta doğdu çünkü 1917 Şubatında yığınlar, herhangi bir parti daha bu belgiyi atmayı bile başaramadan sovyetleri yaratmışlardı.[75]

Sosyalist devrimin ilk adımında başarmak zorunda olduğu tarihsel eylemi gerçekleştiren, eski devlet mekanizmasını kırıp, yerine bürokrasisiz yeni tipten bir devlet aygıtı geçirmeye koyulan Rus proletaryasının başarısını ise Lenin 1918'de şu sözlerle dile getiriyordu:

> Rusya'da bürokratik mekanizma tamamen yıkılmış, yerle bir edilmiştir. Eski yargıçların hepsi uzaklaştırılmış, burjuva parlamento dağıtılmış, işçi ve köylülere *daha kolay* temsil etme hakkı verilmiştir. *Onların Sovyetleri*, bürokratların yerini almış ve yargıç seçme hakkı Sovyetlere verilmiştir.[76]

Lenin'in 30 Ekim 1919 tarihli *Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika* başlıklı makalesinde, Ekim Devriminin attığı ilk adımlar sıralanmaktaydı:

---

[75] Lenin, *Devrimci Lafazanlık*, Temel Yay., 1977, s.96-97

[76] Lenin, *Proletarya İhtilali ve Dönek Kautsky*, Bilim ve Sosyalizm Yay., Şubat 1969, s.119

> Genel olarak hemen başarılabilecek her şeyi, bir devrimci darbede, hemen başardık; örneğin, proletarya diktatörlüğünün ilk gününde, 26 Ekim (8 Kasım) 1917'de toprağın özel mülkiyeti büyük toprak sahiplerine tazminat ödenmeksizin kaldırıldı; büyük toprak sahipleri mülksüzleştirildi. Birkaç aylık bir zaman içinde, hemen hemen bütün büyük kapitalistler, fabrika, anonim şirket, banka, demiryolu vb. sahipleri de tazminat ödenmeksizin mülksüzleştirildi. Sanayide büyük üretimin devletçe örgütlenmesi ve fabrikaların ve demiryollarının "işçilerce denetimi"nden, "işçilerce yönetimi"ne geçiş bu da, genellikle daha şimdiden başarılmıştır; ama, tarımla ilgili olarak daha yeni başlamaktadır ("devlet çiftlikleri", yani devlet malı topraklar üzerinde işçiler tarafından örgütlenen büyük çiftlikler). Gene bunun gibi, küçük meta tarımından komünist tarıma bir geçiş olarak, küçük çiftçilerinin kooperatif topluluklarının çeşitli biçimlerde örgütlenmesine de daha yeni başladık. Özel ticaret yerine ürünlerin devletçe örgütlenmiş dağıtımı, yani tahılın devletçe sağlanarak kentlere ve sanayi ürünlerinin kırlara gönderilmesi için de aynı şey söylenmelidir.[77]

Her ne kadar Lenin, sanayide *işçi denetiminden işçi yönetimine* geçildiğini belirtiyorsa da, gerçekte bunun başarılması yine son tahlilde üretici güçlerin gelişmesine, yani büyük sanayi yatırımlarının ve işçi sınıfının düzeyinin yükseltilmesine bağlıydı. O nedenle de Lenin'in vurguladığı türden bir gelişim aslında tam manasıyla yaşama geçirilemedi. Bir başka deyişle, gerçek durum, ulaşılması arzulanan hedeflerin, ilân edilen kararnamelerin gerisinde kaldı. Bu konuda oldukça gitgelli bir süreç yaşandı. Örneğin, devrimi takiben fabrika komitelerine denetim yetkisi verildi; fakat fiiliyatta bu komiteler salt kendi işyerleriyle sınırlı bir bakış açısıyla yönetimi üstlenmeye başladılar ve bu da Sovyet iktidarını, ekonomiyi bütünsel değerlendirme olanağından yoksun bıraktı. Sanayide dağınıklığa ve karışıklığa yol açan bu durumun önlenebilmesi amacıyla Yüksek Ekonomi Konseyi kuruldu ve sanayide daha bütünsel bir işçi denetiminin, sendikalara daha fazla yetki verilerek çözülmesi yoluna gidildi. Fabrika komiteleri alt birimler olarak sendikalara bağlandı ve ekonominin yönetimi ise daha merkezileştirilerek Yüksek Ekonomi Konseyine verildi.

Çözmek zorunda olduğu sorunlar açısından muazzam tarihsel görevleri sırtlanmış olan Ekim sosyalist devrimini, devrimin ilk günlerindeki kararnamelerle yoluna koyulabilen bir eylem düzeyine indirgeme tehlikesinden korunabilmek için, burada önemli bir noktayı hatırlamak gerekiyor: Ekim Devrimiyle kurulan proletarya diktatörlüğü, Marksizmin kurucularının yıllar önce işaret ettikleri, o ilk büyük görevi yerine getirmekte, büyük ölçekli üretim araçlarını işçi devletinin mülkiyetine geçirme yolunda ilerlemekteydi. Fakat Rusya gibi geri bir ülkede sorun, salt mülkiyetteki hukuksal değişikliklerle çözümlenemezdi. Yoksulluğu ortadan kaldırabilmek, ekonomik ve kültürel geriliğe son verebilmek için

---

[77] Lenin, "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü* içinde, Sol Yay., Haziran 1977, s.206-207

devlet mülkiyetindeki büyük üretim araçları temelinden hareketle, hızlı bir sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilmesi zorunluydu. Bu ise, devrimci bir iktidarın salt devrimci enerjiyi açığa çıkartarak çözümleyemeyeceği kadar zor ve başarılması için ileri ülkeler üretici güçlerinin eşliğini, yani dünya devriminin ilerleyişini gerektiren devasa bir tarihsel sorundu. Bu nedenle Lenin, her ne kadar devrimin ilk günlerinde, devrimci siyasal iktidarı güçlendirebilmek amacıyla siyasi iradeye aşırı bir yük bindirmişse de, ilerleyen süreçte, nesnel zorluklardan kaçıp kurtulmanın imkânsızlığına dikkat çekmeye koyulmuştur.

Öte yandan, köylülüğün ağır bastığı Rusya gibi bir ülkede proletaryanın öncülüğünde gerçekleşen 1917 Ekim Devrimi, çözmek zorunda kaldığı görevlerin kapsamı bakımından kırsal kesim için henüz bir burjuva devrimi niteliğindeydi. Nitekim bu gerçek Lenin'in satırlarında dile getirilmekteydi:

> Bizim için zafer çok kolay oldu, çünkü Ekim 1917'de biz, köylülük ile, tüm köylülük ile birlikte hareket ettik. Bu anlamda, devrimimiz o zaman burjuva devrimi idi. Bizim proleter hükümetimizin ilk adımı, 26 Ekim (eski takvim) 1917 günü yayımlanan yasada, daha devrimin ertesi günü, tüm köylülüğün, Kerenski hükümeti döneminde köylü sovyet ve meclisleri tarafından formüle edilmiş bulunan eski istemlerini kabul etmek oldu. Bizim gücümüzü oluşturan şey buydu ve biz ezici bir çoğunluğu bu nedenle öylesine kolay bir biçimde kazandık. Kırlar için devrimimiz hâlâ burjuva devrim olmakta devam ediyordu; biz, ancak daha sonra, altı ay geçtikten sonra, devlet örgütü çerçevesinde, kırlarda sınıflar savaşımına girişme, her köyde yoksul köylüler, yarı-proleterler komiteleri kurma ve kırsal burjuvaziye karşı sistemli bir savaşım verme zorunda kaldık. Bizde, Rusya'nın geri niteliği nedeniyle, kaçınılmazdı bu. Batı Avrupa'da, bu işler başka türlü olup bitecektir...[78]

İnanılmaz zorluklarla dolu bir dönem daha yeni başlıyordu. Lenin'in Ocak 1918'deki Üçüncü Sovyetler Kongresinde söylediği gibi, yeni bir toplumun inşası pek çok güçlük, özveri ve hata içerecekti; bu, yeni, tarihte eşi görülmemiş olan bir şeydi ve kitaplardan öğrenilemezdi. Bu, şimdiye kadar tarihte görülmüş olan en büyük ve en güç geçişti.

İktidarın sovyetler tarafından ele geçirilmesini izleyen dönemde karşılaşılan sorunların en başında, Sovyetler Rusya'sının içinde bulunduğu güç durum nedeniyle, emperyalist güçlerin dayatmasıyla imzalanan Brest-Litovsk barış anlaşması yer aldı. Ekim Devrimini takiben, Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu temsilcileriyle 9 (22) Aralıkta Brest-Litovsk'ta başlatılan barış görüşmeleri, Rusya'nın içinde bulunduğu güç koşullar, savaşacak bir ordusunun bulunmaması gibi nedenlerle eşitsiz koşullar altında gerçekleşti. Bu sorun, Bolşevik Partisi içinde tartışmalara, farklı çözüm önerileri temelinde saflaşmalara neden oldu. Örneğin, o dönemde parti içinde bu sorun etrafında oluşan ve *Sol Komünistler* ola-

---

[78] Lenin, "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü Üzerine Tezler ve Rapor", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü* içinde, s.164-165

rak adlandırılan muhalefetin temsilcisi Buharin derhal devrimci bir savaşa girişilmesi taktiğini savunurken, Troçki zaman kazanmanın gerekli olduğu düşüncesiyle "ne savaş, ne barış" taktiğini uygun buluyordu. Lenin ise, somut koşulların, kendi istemlerinden bağımsız olarak zaten "derhal barış" taktiğini dayatmış olduğunu düşünüyordu. Ve bu nedenle de vakit kaybetmeksizin barış anlaşmasının imzalanması gerektiği yolunda diğerlerini ikna etmeye çalışıyordu. Bu arada, Lenin'i destekleyen fakat sorunu sağlıklı bir enternasyonalizm anlayışı temelinde ele almayan Zinovyev ve Stalin'in, barış yapılması fikrini, "Batı'daki hareketi zayıflatsa bile yine de barış" anlamına gelecek tarzda savunmaları Lenin'i öfkelendirmişti. Çünkü Lenin barış taktiğini uluslararası devrimin çıkarları temelinde savunuyordu. 11 (24) Ocak 1918 tarihli Merkez Komitesi oturumunun tutanağına geçtiği üzere, barış yapılmasının işçi hareketini zayıflatacağı görüşünde Zinovyev'le hemfikir değildi. Tepkisini şu sözlerle dile getirecekti Lenin:

> Alman hareketinin, barış görüşmelerinin kesilmesi halinde derhal gelişebileceğine inanırsak, o taktirde kendimizi feda etmemiz gerekir, çünkü Alman devrimi bizimkinden çok daha büyük bir güce sahip olacaktır.[79]

Başlangıçta yalnız kalan ve yoğun eleştiriler alan Lenin, 18 Şubat günü Alman askeri harekâtının yeniden başlaması ve hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Ukrayna'ya doğru ilerlemesi üzerine Merkez Komitesindeki oylamada çoğunluğu sağlayabildi. Fakat bu arada zaman yitirilmiş ve Almanlar elde ettikleri üstünlük nedeniyle daha da ağır bir barış önerisi dayatmışlardı. Partide yaşanan kriz yine kızıştı. Lenin, başını Buharin'in çektiği yaklaşımın, yani Rusya'daki Sovyet iktidarını feda ederek Alman devrimine yardımcı olma doğrultusundaki sloganların, devrimci duygulardan kaynaklanıyor olsa bile mevcut nesnel koşulları hesaba katmadığı için ne yazık ki içi boş sözlere, devrimci retoriğe dönüştüğünü belirtti. 23 Şubat günü Merkez Komitesi Almanların barış koşullarını tartışmaya başladı. Buna göre Rusya, Baltık topraklarının tümünü ve Beyaz Rusya'nın bir bölümünü kaybedecek; ordusunu derhal terhis edecek; Finlandiya ve Ukrayna'dan çekilecek; Kars, Ardahan, Batum'u Türkiye'ye bırakacaktı. Troçki, parti bölünmüşken devrimci bir savaş yürütülemeyeceğini, Lenin'in argümanları kendisini tam ikna etmiş olmasa da mevcut koşullar nedeniyle artık bir uzlaşmayı tercih ettiğini açıkladı.[80] Sonuçta Lenin'in önerisi kabul edildi ve 3 Martta anlaşma imzalandı. Rus delegasyonu anlaşmayı imzalamadan önce somut koşulları bir bildiriyle kamuoyuna ilân etmekteydi:

---

[79] Lenin, *Devrimci Lafazanlık Üzerine*, Temel Yay.., 1977, s.24

[80] Troçki, 3 Ekim 1918'de Sovyetlerin üst örgütlerinin olağanüstü genel kurulunda şu değerlendirmeyi yapacaktı: "Bu büyük yetkili toplantıda söylemeyi ödev sayarım ki, birçoklarımızın, ve bu arada benim Brest-Litovsk'da barış imzalansın mı, imzalanmasın mı diye kararsızlık içinde bocaladığımız günlerde, bir tek Lenin yoldaş, eşsiz bir kavrayış ve güvenle, ve dünya çapında proletarya devrimine geçmeyi kuran birçoklarımızın görüşüne karşı çıkarak, evet imzalansın, demiştir. Ve işte şimdi de açıkça söylemek zorundayız ki haklı olan biz değildik, oydu." (Troçki, *Hayatım*, c.2, Köz Yay., Mayıs 1970, s.463)

> Mevcut koşullar altında Rusya bir tercihte bulunma özgürlüğüne sahip değildir... Alman proletaryası, henüz (Alman emperyalizminden gelen) saldırıyı durduracak kadar güçlü değildir. Emperyalizmin ve militarizmin uluslararası proleter devrim karşısında kazandığı zaferin kısa ömürlü ve geçici olduğundan kuşku duymuyoruz. Bu aşamada, Alman emperyalizminin silahlı saldırısına karşı direnecek durumda olmayan ... Sovyet hükümeti, devrimci Rusya'yı kurtarabilmek için barış koşullarını kabul etmeye zorlanmaktadır.[81]

Brest-Litovsk sorunu, Sovyetler içinde de sert tartışmalara neden olmuş ve anlaşma metni 15 Mart 1918 tarihinde toplanan Dördüncü Sovyetler Kongresinde onaylanabilmişti. Bu durum anayasa hazırlıklarını geciktirmiş ve ancak 1 Nisan 1918'de, anayasayı hazırlayacak bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmişti. Anayasa taslağı üç ay içinde hazırlandı; parti merkez komitesine ve Beşinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresine sunulmak üzere 3 Temmuz 1918'de yayınlandı.[82] Anayasanın belirttiği sovyet yapısının, zaten fiilen oluşmuş sovyetler biçimindeki örgütlenmeye dayandığı vurgulanmaktaydı. Kırda köy topluluğunu, kentte ise fabrikadaki tüm işçileri kapsayan yerel sovyetlerin, sovyet iktidarının kaynağı olduğu kabul ediliyordu. Bu en küçük sovyetlerin, doğrudan demokrasinin örneğini oluşturması hedeflenmekteydi.

Daha büyük sovyetler ise, vatandaşların ya da işçilerin kendilerini temsil etmeleri için seçtikleri delegelerden oluşuyorlardı. Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde, yerel sovyetlerden ayırt edebilmek amacıyla bunları *delegeler Sovyeti* diye adlandırdılar. Anayasaya göre "en yüce otorite", Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi idi. Kongreye, şehirlerde her 25.000 seçmen bir delege, kırsal bölgelerde ise her 125.000 seçmen bir delege gönderiyordu.[83] Kongre, kendisinin toplanmadığı zamanlar kongre adına hareket edecek olan 200 kişilik Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesini seçiyordu. Yürütme Komitesi ise, RSFSC'nin işlerinin genel yönetimini sağlamakla yükümlü olan, bu amaçla kararnameler yayınlayan, günlük emirler ve direktifler veren, Halk Komiserleri Konseyini seçmekteydi. Anayasa gereğince oy hakkı sadece "hayatını üretken ya da sosyal bakımdan yararlı bir emek harcayarak kazananlara" ve askerlere, sakatlara tanınmaktaydı. Ücretli

---

81 akt: T. Cliff, *Lenin*, c.3, Z Yay., Nisan 1996, s.68

82 Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresine sunulan anayasa tasarısı, 10 Temmuz 1918'de oybirliği ile kabul edilmiş ve 19 Temmuz 1918'de İzvestiya'da yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Buna göre yeni kurulan cumhuriyetin adı, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) idi. Ancak daha sonra 1923 Anayasası ile cumhuriyetin yapısı yeniden düzenlendi. Önce, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın birleşmesiyle "Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti" oluşturuldu. 1922 Aralık ayında ise, RSFSC, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Trankafkasya cumhuriyetlerinin kongreleri ayrı ayrı toplanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak birleşme kararını aldılar. Bu dört cumhuriyetin delegelerinin toplanmasıyla SSCB'nin ilk Sovyetler Kongresi toplandı, Temmuz 1923'te yeni anayasa taslağı hazırlandı ve ikinci SSCB Sovyetler Kongresi tarafından Ocak 1924'te onaylandı.

83 Lenin, bu sayıların eşit olmamasının nedenini şöyle açıklamaktaydı: "Evet, işçilerle köylüler arasındaki eşitliği bozduk... Bir işçinin oyu birkaç köylünün oyuna eşit. Bu bir haksızlık mı? Hayır, sermayenin başımızdan defedilmesinin zorunlu olduğu bir dönemde, bu tamamen haklı bir uygulama." [Lenin, "First All-Russia Congress On Adult Education", *Collected Works*, Vol. 29, s.359-369]

işçi kullananlar, rantiyeler, kendi başına ticaret yapanlar, keşişler, papazlar, bürokratlar ve eski polis ajanları bu haktan yoksun bırakılmıştı. Böylece, Paris Komünü'nün ilkelerinden olan *genel oy hakkı* Marx'ın ele aldığı içeriğe uygun olarak, komünlerde (ya da sovyetlerde) örgütlü emekçi kitleleri kapsayacak tarzda düzenlenmekteydi.

İlk Sovyet Anayasası, o dönemde Bolşeviklerin doğru kavrayışını göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Örneğin, anayasanın düzenlenişinde gerek işçi devletinin geçiciliği hususu, gerekse de ilerde varılması hedeflenen komünizmin alt aşaması olan sosyalizmin sınıfsız ve devletsiz bir toplumsal durum olduğu belirtilmekteydi. RSFSC'yi, Dünya Sosyalist Cumhuriyetler Federasyonunun yalnızca ilk unsuru olarak kabul eden bu anayasa, aslında işçi demokrasisinin ruhuna uygun genel bir yaklaşımın ürünü oldu. Fakat ne yazık ki somut koşullar, bu demokrasiyi desteklemek bir yana tam da köstekleyecek tarzda gelişmeye başladı. Örneğin, iç savaş döneminin olağanüstü koşulları nedeniyle, hükümete sovyetlerin üstünde yetki verildi. Bunun için Anayasadaki olağanüstü maddeye başvuruldu; yerel sovyetler gücünü yitirdi vb.

Nisan 1918'de Japonların Vladivostok'a çıkartma yapmalarıyla başlayan bir dış müdahale, içerde yeni rejimin düşmanlarını umutlandırmış ve toparlanmalarına vesile olmuştu. Öte yandan, koalisyon hükümetinin ikinci ortağı olan Sol Sosyal Devrimciler, gerek ekonomik gerekse siyasal anlamda zorlaşan koşullar nedeniyle Bolşeviklerin sertleşen uygulamaları karşısında hükümeti terk etmeye hazırlanmaktaydılar. Kısacası, Lenin'in Brest-Litovsk anlaşmasının ardından "artık bir iç savaşın sonuna gelindiğini" ummasına, Sovyet rejiminin bir soluklanma fırsatı elde etmesini arzulamasına karşın, ne yazık ki sonuçları itibarıyla işçi iktidarını perişan duruma sürükleyecek şiddetli bir iç savaş patlak veriyordu. Sol Sosyal Devrimciler Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanmasını protesto etmek üzere 19 Mart 1918'de hükümetten çekildiler. İlerleyen günler içinde karışıklık artmaya ve suikastlar birbirini izlemeye başladı. Alman elçisi Mirbach'ın iki Sol Sosyal Devrimci tarafından 6 Temmuz 1918'de öldürülmesi olayların tırmanmasında bir dönüm noktası oldu. Bu arada Petrograd'da Bolşevik Volodarski ve Uritski öldürüldü; Moskova'da Lenin'e suikast düzenlendi ve ağır yaralandı. Bu atmosfer siyasal yaşamda Çeka'nın ağırlığının artmasına neden oldu.[84]

Ekim Devrimini takip eden günlerde, henüz yaşama gözlerini açan proletarya iktidarının başarılarından söz eden Lenin, birkaç yıl sonra eksikliklere, hatalara (örneğin, kontrol edebildiklerinden daha fazla üretim aracının devletleştirilmesi gibi) dikkat çekmeye başladı. Kaynakları yeterli verimlilikte kullanamadıklarını,

[84] ÇEKA, Ekim Devrimi sonrasında kurulan Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonudur. Daha sonra RSFSC Anayasası ile GPU (Devlet Siyasal Yönetimi), 1923 Anayasasıyla ise OGPU (Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi) adını alacaktır.

henüz üstesinden gelmeyi başaramadıkları ekonomik ve kültürel gerilikten kurtulabilmek için çok uzun yıllara gereksinim olduğunu ısrarla gündeme getirdi. Öte yandan, Ekim Devriminin hemen sonrasında, eski bürokratik mekanizmanın tamamen yıkıldığından, yerle bir edildiğinden söz eden Lenin'in, çok kısa bir süre sonra işçi sovyetleri devletinin bürokratlaşması tehlikesine dikkatleri çektiği de bilinir. Şurası bir gerçek ki, işçi sovyetleri iktidarı, içinde doğduğu nesnel koşulların bir ürünü olarak, üstesinden kolay kolay gelemeyeceği zayıflıklarla dünyaya gözlerini açmıştı. Dolayısıyla, Ekim Devrimi deneyiminden ders çıkarabilmek için, Sovyet işçi devletine ilişkin övgü dolu sözlerden çok, kısa bir süre sonra onu içten yemeye, çürütmeye koyulan nedenlere dikkat çeken çözümlemelere ihtiyaç vardır.

1918-1921: Sovyetik İşçi İktidarının Yaşam Savaşı

Savaş Komünizmi

Ekim Devrimini takiben devrimci proletarya, iktidarını gerek dıştan emperyalizmin, gerekse içten burjuvazi-toprak ağalarının saldırılarına karşı korumak amacıyla çetin bir savaş dönemi yaşadı. Sovyetlerde örgütlü işçi ve yoksul köylü yığınları, devrimin silahlı gücü olan Kızıl Ordu saflarında, 1918-1921 yılları arasında iç savaşla sürdürülen keskin politik mücadeleye aktif katıldılar.14 Mart 1918'de Troçki Savaş Komiserliğine getirildi ve Yüksek Savaş Konseyi Başkanı oldu.[85] İlk dönemde Kızıl Muhafızlar gönüllülerden oluşturuldu. 1918 Nisanına dek yüz bin kişi gönüllü olarak Kızıl Ordu saflarına katıldı. Fakat bir süre sonra, iç savaşın şiddetlenmesi nedeniyle Kızıl Ordunun mevcudunu arttırmak zorunlu hale geldi. Böylece zorunlu askerliğe geri dönüldü ve ordunun mevcudu 1919 yılının genel seferberliği sırasında beş milyona kadar çıkartıldı. Ancak, köylü kökenli askerlerin büyük sayılar halinde askerden kaçmalarına karşı getirilen sert cezalar, zorunlu disiplin önlemleri, eski Çarlık subaylarının uzman olarak Kızıl Orduya alınması vb. derken, ne yazık ki, devrimi takiben "ordunun demokratikleştirilmesi" bağlamında hedeflenen dönüşümler arzulandığı şekilde yaşama geçirilemedi.[86] Fakat, o dönemdeki gelişmeleri aktaran askeri tarihçilerin de işaret ettiği gibi, ağırlıklı olarak komünist işçilerden oluşan birlikler, devrimi savun-

[85] Troçki'nin çeşitli cepheleri dolaşabilmesi için bir komuta merkezi olarak kullandığı ve o amaçla donatılmış zırhlı trenin, iç savaş süresince, ekvatoru beş kez dolaşacak uzunlukta bir yol katetmiş olduğu belirtilmektedir.

[86] Bir işçi demokrasisinin gerçekleştirmek zorunda olduğu dönüşümler, ne yazık ki "yalnız kalan devrim"in çaresizliği ve iç savaşın kızgın ateşi karşısında yavaş yavaş erimeye başlayacaktı. Bu durumun tarihsel açıdan anlaşılabilir ve açıklanabilir nesnel nedenleri bulunmaktaydı. Fakat köprülerin altından daha nice sular aktıktan ve SSCB bürokratik bir diktatörlüğe dönüştükten sonra, tüm şaşaalı rütbeleri, gösterişli üniformaları, "deli saraylı"ları andıran madalya koleksiyonlarıyla yüksek tribünlere dizilen generallerin "kutsayıcı" askeri selamları eşliğinde, onların önünden kaz adımlarıyla yürüyerek geçen askeri birliklerin süslediği "resm-i geçit"ler sanki tarihin bir ironisiydi!

mak amacıyla ölümüne savaştılar ve moral açıdan örnek oluşturdular. Tarihi kaynaklar, iç savaşta ölen komünistlerin sayısının iki yüz bin civarında olduğunu belirtmektedir.

İç savaş süresince Sovyet devleti, *savaş komünizmi* olarak adlandırılan ekonomik önlemlere başvurdu. İç savaş döneminin yarattığı açlık, kıtlık, üretim ve dağıtımdaki karmaşa ve sabotajlar yüzünden, Kızıl Ordunun ve sanayi kentlerinin tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilmek en temel problemdi. Bu nedenle ekonominin düzenlenmesi bu dönem boyunca, üretici güçleri arttırmaya yönelik bir planlamaya değil, zorunlu tüketim ihtiyacının, ürünlere devlet tarafından el konulmasıyla karşılanmasına dayandı. Troçki'nin deyişiyle, savaş komünizmi, özünde kuşatma altındaki bir kalede tüketimin sistematik olarak düzenlenmesiydi.[87] Bu dönem boyunca ücretler ayni olarak ödendi; yiyecek karneye bağlandı ve silahlı işçi birlikleri şehirlere gerekli besin maddelerini, tarım ürününe zorla el koyarak sağlamaya çalıştılar.

İçinde bulunulan koşullar, sanayi kesiminde daha önce düşünülmeyen ölçekte devletleştirmeleri gündeme getirdi. 1920 Kasım kararnamesi, makine kullanan ve beş kişiden fazla işçi istihdam eden fabrikalarla, bütünüyle kol gücüne dayansa bile on kişiden fazla işçi çalıştıran tüm imalathanelerin devletleştirme kapsamına alınmasını öngörmekteydi. Böylece, ekonomik verimlilik hesaplarına ve bir plana dayanarak değil de, savaş komünizmi döneminin dayatmalarına bağlı olarak devletleştirilen, fakat kontrol edilemediği için üretimde tam bir çöküntünün yaşandığı pek çok işletme vardı.

Kırsal kesimde "savaş komünizmi" uygulamalarının başlatılması, köylüler arasında örgütlü Sol Sosyal Devrimcilerin sert muhalefetine yol açtı. Örneğin, Temmuz 1918'de Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi oturumunda tarım sorunu tartışılırken, Sol Sosyal Devrimcilerin lideri Spiridonova, kendisinin artık Bolşevik Partisinin bir düşmanı olduğunu ilân ediyordu. Ancak iç savaşın hızla yayılışı, kentlerin ve ordunun tahıl ihtiyacının karşılanmasını gerçekten de bir tercih sorunu olmaktan çıkartıp, bir ölüm kalım sorunu haline getirmişti. Bu nedenle, gerek kentlerin işçi müfrezeleri gerekse de Bolşeviklerin kırsal kesimde örgütlediği yoksul köylü komiteleri aracılığıyla, köylülerin ürettiği mallara el koyulmaya başlandı. Oysa hatırlanacak olursa, Lenin'in Ekim Devrimi döneminde savunduğu hedef, "küçük köylüye yardım edilmesi, orta köylüye zarar verilmemesi ve zengin köylünün önünün kesilmesi" şeklindeydi. Dolayısıyla kırsal kesimdeki "savaş komünizmi" siyaseti, Lenin'in arzuladığı ya da programatik olarak hedeflediği bir şey değil, zorunlulukların bir sonucuydu.

Öte yandan, iç savaş döneminde dış ticaret neredeyse sıfırlandı, Sovyet Rusya ekonomik bakımdan içe kapandı. Ve bu koşullar Sovyet mali sistemini de çöküntüye sürükledi. İç savaşın finansmanı muazzam bir kaynak sorunu yaratmış

[87] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, Köz Yay., Mayıs 1980, s.24

ve çaresizlik sonucu banknot basımı plansız bir şekilde arttırılmıştı. Sonuçta rublenin satın alma gücü alabildiğine düştü ve serbest piyasada fiyatlar, rublenin değerindeki düşüşe koşut olarak yükselirken, resmi piyasada aynı düzeyde yükselmediği için artık hiçbir şey ifade etmez oldu. İşte, savaş komünizmi döneminde bir süre paranın bir kenara atılması ve değişimde ayni ödeme sisteminin getirilmesi gibi uygulamalar, bilinçli ve olması gereken bir planlamanın değil, tam tersine çaresizliğe ayak uydurma çabasının bir sonucuydu. Ama ne yazık ki, bu türden bir açmazı, *olması gereken bir uygulama* şeklinde yansıtan Bolşevikler de oldu.

Parti programı, ancak ileriye yönelik olarak paranın rolüne ihtiyaç duyulmayacağı bir dönemden söz etmekteydi. Fakat bazı Sovyet yetkilileri, iç savaş nedeniyle rublenin çöküşünü, parasız bir ekonomiye geçişin işareti biçiminde yorumlayabildiler. Örneğin Buharin, "savaş komünizmi" uygulamalarını komünizm doğrultusunda atılması gereken bir adım olarak değerlendirenler arasında başta geliyordu. O, para olarak ödenen ücret yerine karnelerle ayni ödeme yapılmak zorunda kalınmasını, ücretli emeğin ortadan kaldırılması olarak ele almaktaydı.

Oysa savaş komünizmi yılları, bir bakıma açlığın kol gezdiği ve zorunlulukların dayatmaları dışında daha iyi seçenekleri seçmek gibi bir lüksün olmadığı koşullarda, Sovyet iktidarını ayakta tutabilme çırpınışının bir ifadesidir. Kuşkusuz ki böyle bir durum, Lenin de dahil pek çok Bolşeviği, daha önceki yıllarda dile getirmiş oldukları doğru değerlendirmelerden tamamen farklı noktalara savurabilmiştir. O ağır iç savaş yılları boyunca, açlığa bir çare bulabilme çabası içinde Lenin'in, Troçki'nin, örneğin iş disiplininin ve emek üretkenliğinin arttırılmasına yönelik önerileri bu türden bir içeriğe sahiptir.

Aslında daha iç savaşın patlak vermesinden önce, 1918 Nisanında üretimi arttırmak amacıyla gündeme getirilen, tartışılan ve kararlaştırılan bazı önlemler olmuştur. Örnekse, daha yüksek ücretler vererek burjuva uzmanlardan yararlanılması; daha önce eleştirilen Taylorizm[88] sisteminin bazı yönlerinin uygulamaya konulmak istenmesi; parça başı ücret uygulamasının geri getirilmesi gibi. Buna benzer düzenlemelerin, sendikalarla bir uzlaşmaya varılıp daha tedrici bir biçimde uygulanması düşünülürken patlak veren iç savaş planları altüst etti; bunlar düşünüldüğü şekilde dengelenerek uygulanamadı ve tempo hızlandırıldı. Daha sonra, koşulların daha da kötüleşmesiyle birlikte iş yaşamına ilişkin yeni öneriler gündeme getirildi. 1920 yılında ele alınan *tek kişi yönetimi*, *emeğin askerileştirilmesi* konuları bu bağlamda tipik birer örnekti. Ve çalışma koşullarının yeniden düzenlenmesine yönelik bu tür teklifleri tartışmaya açan kişiler Lenin'di,

[88] Amerikalı sanayi uzmanı F. W. Taylor, işçilerin işgünü içinde daha yoğun çalıştırılması amacıyla stop-watch (kronometre) sistemiyle çalışma koşullarının öncülüğünü yaptığından bu yöntem onun adıyla anılır.

Troçki'ydi. Örneğin Lenin, bu sorunlar temelinde partide oluşan muhalefetin eleştirilerine karşılık şu zorunluluklara dikkat çekiyordu:

> Ekonomik kalkınmanın ikinci koşulu, emekçilerin disiplininin, çalışma gücünün, becerisinin, çalışma yoğunluğunun arttırılması ve çalışmanın daha iyi örgütlenmesidir.
>
> Rus proletaryasının en sınıf bilinçli öncüsü, çalışma disiplininin arttırılması görevini önüne koymuş bulunmaktadır. ... Bu çalışmayı desteklemeli ve var gücümüzle ilerletmeliyiz. Parça başı ücreti, Taylor sisteminde mevcut olan birçok bilimsel ve ileri yanın uygulanmasını, kazancı üretim veriminin genel sonuçlarına ya da demiryollarından, deniz taşımacılığından yararlanmanın sonuçlarına göre ayarlamayı vs. gündeme sokmak, fiilen uygulamak ve sınamak gerekir.[89]

Fakat öneriyi getiren her kim olursa olsun, bu türden uygulamaların işçilerin hoşnutsuzluğunu arttırması, sendikaların muhalefetini doğurması kaçınılmazdı. Bu temelde gerek Bolşevik Partisi içinde, gerekse sovyetlerde ve sendikalarda farklı eğilimler, muhalif görüşler, gruplar oluştu. Böyle bir dönemi değerlendirirken büyük bir hataya düşmemek için bizce göz ardı edilmemesi gereken husus şudur: Lenin ya da Troçki gibi liderlerin, bizzat kendilerinin savunmuş oldukları hedeflerle ters düşmek pahasına gündeme getirmiş oldukları pratik önlemler, onları istemleri dışında böylesi çelişkilere sürükleyen somut koşulların basıncından bağımsız olarak irdelenemez. Ama öte yandan, eğer ki yaşanan olaylar bir şeylerin yanlışlığını daha sonra ortaya koymuşsa bunları görmezden gelmeye çalışmak da devrimci bir tutum olmayacaktır. Kaldı ki, devrimci liderlerin örnek alınacak yönleri, hiç hata yapmamaları değil, hatalarını gördüklerinde gerçeği itiraf edebilmeleri ve kitleleri yalanlarla kandırmamayı ilke edinmeleridir. Sosyalizm hedefinin ruhuyla uyuşmayan ters bir uygulama söz konusu olduğunda açıkça söylenmelidir. Lenin'in verdiği örnekte olduğu gibi:

> Son derece yüksek ücretler vererek burjuva uzmanların yardımından yararlanılmasıyla Paris Komünü'nün ilkelerinden geri dönüldüğü gerçeğinin halktan gizlenmesi, burjuva siyasetçilerin düzeyine inmek ve halkı aldatmak olurdu.[90]

1919 Nisanında, iç savaşın alabildiğine şiddetlenmesi nedeniyle genel seferberlik ilân edildi. Sendikalar üyelerinin neredeyse %50'sini cepheye gönderdiler. Sanayinin içine düştüğü çöküntü zorunlu çalışmayı gündeme getirmişti. 1920 yılının başlarında Kolçak ve Denikin yenilgiye uğratıldı ve bu kez, işçilerden oluşan askeri birliklerin, felâkete uğramış sanayi işletmelerine sevk edilmesi düşünülmeye başlandı. Yani, daha önce Kızıl Orduya seferber edilmiş işçi birlikle-

---

[89] Lenin, "Sovyet İktidarının En Yakın Görevleri", *Seçme Eserler*, c.7, İnter Yay., Haziran 1996, s.345 ve 346

[90] Lenin, *Collected Works*, Vol. 27, s.350 ["Sovyet İktidarının En Yakın Görevleri", *Seçme Eserler*, c.7, s.337]

rinden bu kez *emek orduları* oluşturulması tartışılıyordu. Ocak 1920'de toplanan Üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresindeki konuşmasında Troçki, çalışma disiplinin önemi üzerinde durdu. Urallar'daki üçüncü orduyu, devrimci bir emek ordusuna dönüştüren kararname yayınlandı ve Troçki, ilk "emek ordusu"nun böylece "Kızıl Ordunun girişimiyle" kurulduğunu açıkladı. İşte, Mart 1920'de toplanan 9. Parti Kongresinde ele alınan sorunlardan biri de buydu. Troçki'ye göre, sanayileşmenin sorunlarının çözümü için iç savaşın kazanılmasını mümkün kılan faktör, yani disiplinli, coşkulu, fedakâr emek ordularının örgütlenmesi gereği unutulmamalıydı. Şöyle diyordu Troçki:

> İşçi sendikalarını sendikalar olarak askerileştirmeden ve her işçinin kendini bir emek neferi gibi hissedeceği, kendi emeğini özgürce tasarruf edemeyeceği bir rejim kurulmadan, herhangi bir askerileştirme düşünülemez; işçinin başka yere gönderilmesi emredildiği takdirde bu emre uyması gerekecektir, uymadığı takdirde kaçak işlemi görecek ve cezalandırılacaktır. Kim ilgilenecektir onunla? Sendika. Yeni rejimi yaratan odur. İşçi sınıfının askerileştirilmesi budur işte.[91]

Kongre bununla ilgili tasarıyı onayladı. Gerçekte bu durum, yaşanan ekonomik çöküntünün devrimin liderlerine çıkarttığı kötü bir faturaydı. Fakat 1920 yılının sonuna doğru Wrangel'in orduları da yenilgiye uğratılıp iç savaş sona erdirildiğinde, işçilerin düşünceleri değişikliğe uğramaya başladı. İç savaş yıllarında bir dereceye kadar haklılık kazanan uygulamalar, savaşın sona ermesiyle birlikte artık farklı algılanıyordu. Bu nedenle "emeğin askerileştirilmesi" tartışması sendikaların tepkisini çekti. Ve bizce Troçki'nin artık bu dönemde sendikalara bu tarz bir yaklaşımı doğru değildi. Fakat önemli bir noktayı da atlamamak gerekir; iç savaşın bir sonucu olarak çöken sanayinin ayağa kaldırılması bağlamında gündeme getirilmiş olan bu öneri çerçevesinde öne çıkan isim Troçki olsa da, aynı öneri daha ihtiyatlı bir biçim altında Lenin tarafından da desteklenmişti. Örneğin, aşağıdaki satırlarda olduğu gibi:

> Elimizdeki aygıttan mümkün olduğunca süratle yararlanabilmek için bir emek ordusu yaratmalıyız. ... Bu sloganı ileri sürmekle, işçilerin ve köylülerin bütün dinamik gücünü sonuna kadar zorlamak, bu konuda bize her türden yardımda bulunmalarını talep etmek zorunda olduğumuzu ilân etmiş oluyoruz. Ve böylece, bir emek ordusu yaratıp, işçilerin ve köylülerin bütün gücünü kullanarak, başta gelen görevimizi yerine getireceğiz.[92]

Kısacası, ortada ekonomik çöküntünün basıncıyla oluşmuş bir hata varsa, dereceleri farklı olsa bile Troçki de, Lenin de bir dönem bunu paylaşmışlardır. Bu sorun etrafında yürüyen tartışmaların büyümesi üzerine sorun Merkez Komitesine getirilmiş; Lenin "sendikalar üzerinde aşağılık bir vesayete dönüşecek olan merkeziyetçilik ve işgücünün askerileştirilmiş şekilleri" ile "işgücünün as-

---

[91] akt: E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, c.2, Metis Yay, Ekim 1998, s.197

[92] Lenin, "Third All-Russia Congress of Economic", *Collected Works*, Vol. 30, s.312

kerileştirilmesinin sağlıklı şekilleri" gibi bir ayrım yaparak ikinci formülasyonu savunmuştur. Bu ve benzeri sorunlar çerçevesinde gelişen tartışmalar, 1921 Martındaki Parti Kongresinde savaş komünizmi çizgisinin tamamen terk edilmesine dek devam etmiş ve parti literatüründe önemli bir yer tutmuştur.

Bu dönemin genel bir değerlendirmesini yapacak olursak şunu söylemek gerekir ki, o günün koşulları çerçevesinde "savaş komünizmi" uygulamasının, sosyalizme geçiş yönünde ekonominin planlanmasının hareket noktasını oluşturabileceği de düşünülmüştü. Fakat iç savaşın sona ermesiyle birlikte buna benzer düzenlemeleri sürdürmenin artık yanlış olacağı belirginleşmeye başlayınca yaklaşımlar da değişmeye başladı. Örneğin Lenin, 1921 Nisanında NEP'e geçiş zorunluluğunu gündeme getirirken, geçmişin muhasebesini şu sözlerle yapacaktı: "«Savaş komünizmi»ni savaş ve yıkım dayattı. O proletaryanın ekonomik görevlerine uygun bir politika değildi ve olamazdı da. O geçici bir önlemdi."[93] Nitekim, ürünlerin bölüşümünün ticari yöntemlerle değil de devlet eliyle yapılması, köylülerin direnciyle karşılaşmış ve tarımda muazzam üretim düşüşüne neden olmuş, kentlerde açlık başlamıştı. Diğer yandan, iç savaşın işçi devletine çıkarmış olduğu fatura da onu tehdit eden bir sonuca işaret etmekteydi.

Troçki, üretici güçlerin gelişmesinin komünizmin kesinlikle zorunlu pratik temeli olduğu ve yokluğun genelleşmesi halinde eski pisliğe geri dönüleceği yolunda Marx'ın o ünlü satırlarını hatırlatarak, Marx'ın bu düşüncesini geliştirmeye gerek duymadığını, çünkü geri bir ülkede proleter devrimin gerçekleşeceğini hiçbir zaman tahmin etmediğini belirtir. Fakat Marx'ın bu açılımı Sovyet rejiminin somut sıkıntılarına ve hastalıklarına vazgeçilmez bir anahtar sunmaktadır. O nedenle Troçki şöyle devam eder:

> Emperyalist ve iç savaş yıkıntılarıyla körüklenen yoksulluğun tarihsel temeli üzerinde, "bireysel varoluş kavgası", burjuvazinin devrilmesinden hemen sonraki gün ortadan kalkmamak bir yana, bu olayı izleyen yıllarda da azalmamış, fakat tam tersine zaman zaman duyulmadık canavarlıklara bürünmüştür. Ülkenin belli kesimlerinde iki kez yamyamlık noktasına varıldığını hatırlatmamıza bilmem gerek var mıdır?[94]

Bürokratikleşme

İç savaş süresince sendikalı işçilerin yarıdan çoğu Kızıl Orduya katılmış, 1913 yılında üç buçuk milyon olarak tahmin edilen sanayi işçisi sayısı yaklaşık bir milyona inmişti. Kent nüfusu iç savaştaki kayıpların yanı sıra, açlıktan köylere göçün başlaması nedeniyle de çok büyük ölçüde azalmıştı. Tüm kentlerdeki nüfus %35 civarında düşerken, proleter devrimin kalbi, Bolşevik örgütlenmesinin ana yatağı Moskova ve Petrograd kentlerinin nüfusu çok daha fazlasıyla azalmıştı. Örneğin, 1917'de iki buçuk milyon civarında olan Petrograd'ın nüfusu,

---

[93] Lenin, "Ayni Vergi Üzerine", *Seçme Eserler*, c.9, İnter Yay., Mayıs 1997, s.205

iç savaş sonunda beş yüz bin civarına düşmüş bulunuyordu.

Proleter sosyalist devrimin başını çeken deneyimli sanayi proletaryası, bir yandan iç savaşta uğradığı kayıplar, diğer yandan kentlerdeki açlık nedeniyle köylere göç etme sonucunda zayıflamıştı. Kentlerde yaşamını sürdüren işçilerin pek çoğu da, karaborsadan, ticaretten kazanç elde etmeye yöneliş vb. gibi nedenlerle, erimekte, dağılmakta ve atomize olmaktaydı. Bu durumda fabrikaları, köyden yeni gelen, denetimsiz yarı işçi-yarı köylü unsurlar doldurmaktaydı. Bu yeni işçiler, büyük sanayi merkezlerinde 1903'lerden 1917'lere uzanan devrimci mücadele döneminin ateşinde pişmemiş, devrimci sınıf bilinci edinmemiş kafalarıyla ve guruldayan boş mideleriyle, Rus despotizminin ataerkil mirasının ürünü bürokratik otoriteye itaatkârlıklarıyla, bürokratik liderlerin yükselişine elverişli bir zemini oluşturmaktaydılar.

Diğer yandan sanayi ve tarım üretimindeki muazzam düşüş ve açlık koşulları, yaşayabilmek için bireysel varoluş kavgasını körüklemekteydi. Bu durumda kaosun önlenebilmesi, ekonomi ve siyasette aşırı bir merkezileşmeyi zorlarken, üretimi arttırıcı önlemlerin alınmasını en acil sorun olarak gündeme getirmekteydi. Bu koşulların bir sonucu olarak, sovyet iktidarının can damarları olan yerel sovyetler işlevlerini yitirmeye başladılar. Öte yandan, iç savaşın sonuna doğru Bolşeviklerin kazanacağının belli olmasıyla birlikte, iktidardaki partinin yaratacağı avantajlardan yararlanma güdüsüyle, *kızıl gömlekleri* kuşanan çıkarcılar, partinin ve sovyetlerin yönetim kademelerine doluşuyorlardı. Tüm bu faktörlere bağlı olarak, Bolşevik Partisinin üye yapısı kökten bir değişime uğramaktaydı. Olumsuzluklarla yüklü bu tablo göz önünde bulundurulmaksızın, 1917 Ekim Devrimiyle doğan devrimci iktidarı korumak üzere yürütülen iç savaşın gerçek sonucu da doğru değerlendirilemez.

Sovyet iktidarı iç savaştan yıkılmadan çıkmış gibi görünür. Avrupa'da beklenen proleter devrimin imdada yetişmemesi nedeniyle yalnız kalan Sovyet kalesinin, emperyalist kuşatmaya ve içteki burjuva-toprak ağası saldırılarına karşı korunması başarılmıştır. Fakat bu ne pahasına bir zaferdir? İç savaşın yarattığı yıkım ortamında, koskoca dünyanın ortasında bir başına kalakalmış Sovyet kalesini ayakta tutabilmek için başvurulacak önlemler, devrimci toplumsal dönüşümlerin ruhuyla ne derece uygunluk içinde olabilecektir?

İç savaşın sonunda atomize olmuş bir işçi sınıfı, işgalci orduları topraklarından kovalar kovalamaz kendi küçük topraklarının mülkiyet derdine düşen yoksul köylüler ve açlığın yarattığı kaosla baş başa bulunan Bolşevik Partisi. Gerçeklik budur ve parti devrimi ilerletecek sosyal temellerinden yoksun kalmış, çaresizlik içindeki bir öncü güç durumundadır. Böyle bir ortamda devrimi korumak için çırpınan öncü –liderlerin iradelerinden ve niyetlerinden bağımsız olarak– istese de istemese de, kendini devrimci sınıfın vasisi konumunda buluvermiştir. Dev-

[94] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.52

rimci proleter kitlelerin savaş ve açlık koşulları altında kırıldığı, yorulduğu, dağıldığı bir ortamda, hiç değilse dünya devrimi yardıma yetişene dek Ekim Devrimini korumayı başarmak sorumluluğuyla harekete geçen Lenin, Troçki gibi devrimci önderler ve Bolşevik devrimciler, bir anlamda proleter sınıfın öncü kesiminin yerine kendilerini ikame etmiş gibidirler. Onların zorunluluklar nedeniyle başvuracakları önlemler, her ne kadar içinde bulunulan koşullarda onları suçlamayı mümkünsüz kılıyorsa da, bu durum sosyalist devrimin ilerlemesine uygun bir tarihsel örneği de asla oluşturmamaktadır.

Yüz yüze bulunulan son derece elverişsiz koşullarda, en başta kitleleri içine düştükleri dayanılmaz açlık ve sefaletten kurtarmaya çabalayan Lenin, Troçki ve diğer Bolşevik savaşçıların çabası, kendi iradeleriyle değiştirmeye muktedir olmadıkları nesnellikler nedeniyle, tarihsel açıdan çelişkilerle yüklüdür. İşte bu nedenle, Lenin önderliğindeki Bolşevik devrimciler, bir yandan üretimi arttırıcı önlemlere başvururlarken (sanayide tek kişi yönetimi, fabrika komitelerinin azalan rolü, burjuva uzmanların, teknik elemanların yüksek ücretlerle geri çağrılması, Taylorizm gibi üretimi arttırıcı kapitalist üretim tekniklerinin kullanılması), diğer yandan büyüyen bürokratlaşma belâsını endişe içinde izlemektedirler.

Bu durumda, Rus proletaryasının iç savaşta kazandığı zafer, yeni efendilerin (Sovyet bürokrasisi) yükselişinin önlenememesi ile karşılaştırıldığında, bir Pirus zaferi niteliğine bürünmektedir. Böylesi durumlar, tarihsel deneyimin değerlendirilmesinde son derece uyanık olmayı gerektirmektedir. Devrimci önderlerin hatalarının nesnel nedenlerini anlamaya çalışmak yerine, aşılması o anki verili tarihsel koşullarda neredeyse olanaksız olan zorlukların faturasını tümüyle onlara çıkarmaya çalışmak, küçük-burjuva nihilist bir yaklaşım olur. Nitekim, Sovyet deneyimini değerlendirirken anarşistlerin takındığı tutum, bu türden bir nihilizmi yansıtmaktadır.

Zorunluluklar nedeniyle başvurulan yöntemler ve Bolşeviklerin bazı pratik önlemlerde kaçınamadıkları hatalı tutumları, anarşistler tarafından, Leninist düşüncenin doğasında var olan bürokratizm eğilimi olarak sunulmaktadır. Anarşist düşünce, Leninizm ile Stalinizm arasında hiçbir ayrım gözetmemekte, ikincisini birincisinin doğal uzantısı kabul etmektedir. Bu nedenle de anarşist yazarlar, 1917-1921 arasını bizzat Lenin'in önderliğinde bürokratik karşı-devrimin yürütüldüğü yıllar olarak değerlendirmektedirler. Ama bu düpedüz bir sahtekârlıktır. Marksizmin sadık bir takipçisi olan Lenin'in, proleter demokrasisine olan bağlılığını ve bürokratizme olan düşmanlığını, devrimin kuşatma altında bulunduğu o zorlu yıllarda bizzat Lenin'in pratikteki mücadelesi kanıtlamaktadır.

1917 Ekim Devrimiyle yaşama gözlerini açmış bulunan işçi devleti, Avrupa devriminin imdada yetişmemesi halinde doğabilecek tehlikelere değinmiş olan devrimci önderlerin sözlerini doğrular biçimde büyük bir tehdit altındadır. Lenin'in konuşmalarında ve yazılarında dile getirmekte olduğu bürokratikleşme

olgusu, içinde bulunulan ekonomik ve kültürel gerilik koşullarında, ölümcül bir hastalık gibi tüm bünyeyi sarmaktadır. Devrimin ilk döneminin olağanüstü zorluklarıyla boğuşulduğu günlerde, siyasal iktidarı elde tutmak amacıyla yapılmış olan "başarı" vurguları bir yana bırakılacak olursa, Sovyet Devleti'nin zayıflığının daha devrimden bir iki yıl sonra bizzat Lenin tarafından dile getirilmekte olduğu görülecektir. Lenin'in bürokratizme karşı uyarıları, bürokratik bir egemenliğin yükselmesine elverişli koşulların oluşmakta bulunduğuna işaret etmektedir.

Sovyetlerin başına musallat olan bürokratlaşma belâsı, Lenin'in ölümüyle birlikte parti ve devlet örgütlenmesinde iplerin Stalin'in eline geçmesiyle birden bire zuhur etmedi. Tersine, Stalin tipi liderlerin yükselmesine zemin hazırlayan bürokratlaşma olgusu, Rus Devriminin tek ülkede tecrit olması, yalnız kalması nedeniyle çok daha önceden boy vermeye başlamıştı bile. 1919 Martında Petrograd Sovyetinde yaptığı konuşmada, Lenin, kitlelere bir gerçeği itiraf ediyordu:

> ... Eski bürokratları kovduk, fakat geri geldiler. ... Yakalarında kırmızı kurdelalar taşıyorlar ve sıcak köşelere yerleşiyorlar. Ne yapabiliriz? Bu pisliğe karşı tekrar tekrar mücadele etmeliyiz, şayet bu pislik geri gelirse onu tekrar tekrar temizlemeliyiz.[95]

Yine aynı yıl toplanan 8. Parti Kongresinde ise, partiye şu sözlerle seslenmekteydi Lenin:

> Çarlık bürokratları sovyet kurumlarına katılmaya ve kendi bürokratik yöntemlerini uygulamaya başladılar. Komünistlerin renklerine bürünmeye, daha üst mevkilere gelmeye, Rus Komünist Partisi üyelik kartı edinmeye başladılar. Kapıdan kovulan bu unsurlar, böylece pencereden girdiler. ... Burada kendini en çok hissettiren sorun kültürlü güçlerin yokluğudur.[96]

Lenin'in vurguyu yaptığı kültürel gelişmişlik düzeyi, yeni tipte "bürokrasisiz devlet"i inşa edebilmek için çabalayacak olan proleter devrimin üzerinden atlayıp kurtulamayacağı temel problemdir. Bu nedenle devrimin geri ülkelerde tecrit olması durumunda, devrimci güçlerin tüm çabalarına karşı, eski yeniye boyun eğdirebilir; onu yolundan saptırabilir. Peki, parti bu durumda ne yapmalıdır ya da ne yapabilir? Böyle bir durumda, partinin evrimin tek etkeni olamayacağını düşünmekle işe başlamak doğru olacaktır. Yeri gelmişken, birkaç yıl ileriye atlayarak Lenin'in 1922 yılında 11. Parti Kongresinde yaptığı ve partiye son seslenişi olan konuşmasına bakalım. Lenin, liberal bir profesör olan Ustrialov'un, Sovyetlerin burjuvalaşması nedeniyle desteklenmesi gerektiği yolundaki sözleri üzerine, düşmanın bu pervasız sözlerini "komünistlerin kaypak yağcılığına" tercih ettiğini belirterek durumu şöyle değerlendirir:

> Ustrialov'un sözünü ettiği şeyler olanaklıdır, bunu açıkça ifade etmek gerekir. Tarih çok çeşitli türlerden metamorfozlar bilir; inanç bağlılığına, özve-

---

[95] Lenin, *Collected Works*, Vol. 29, s.32-33

[96] Lenin, *Collected Works*, Vol. 29, s.183 [*Ekim Devrimi Dosyası*, Sol Yay., 1999, s.316-317]

> riye ve daha başka mükemmel manevi niteliklere güvenmek politikada hiçbir şekilde ciddiye alınamayacak bir şeydir. Mükemmel manevi nitelikler az sayıda insanda vardır, buna karşılık tarihsel sonuç, işlerine gelmediğinde bazen bu az sayıda insana pek kibar davranmayan dev kitleler tarafından belirlenir.

Konuşmasını şöyle sürdürür Lenin:

> Bir halkın bir başka halkı fethettiği durumda, fetheden halk fatih, fethedilen halk ise yenilen halktır. Bu çok basittir ve herkes tarafından anlaşılabilir. Peki bu halkların kültürlerine ne oluyor? Burada iş o kadar basit değildir. Eğer fetheden halk yenilen halktan daha gelişmiş bir kültüre sahipse, bu halka kendi kültürünü dayatır, fakat tersi bir durum söz konusuysa, yenilen halkın fetheden halka kendi kültürünü dayatması söz konusudur. RSFSC'nin başkentinde de benzer bir durum ortaya çıkmadı mı ve burada 4700 komünist (neredeyse bir tümen, hepsi de en iyileri) yabancı bir kültür tarafından boyunduruk altına alınmadı mı?[97]

Farklı kültür düzeyindeki uluslar arasındaki savaşlarda olduğu kadar, eski ile yeni güçler arasındaki mücadelede de geçerli olan "üstünlük" kuralı, 1917 Ekim Devrimi sonrasında da hükmünü icra etti. Lenin'in, "4700 komünistin yabancı bir kültüre boyun eğmesi" benzetmesiyle anlatmak istediği durum buydu. Ekonomik zorluklar nedeniyle yeniden göreve çağrılan eski burjuva uzmanların ve Çarlık bürokratlarının doğuracağı bürokratlaşma tehlikesinin önüne, onların başına Bolşevik komiserlerin dikilmesiyle geçilebileceği düşünülmüştü. Ne var ki sonuç, umulanın tam tersi oldu. Bolşevik komiserler, burjuva uzmanları ve Çarlık bürokratlarını yeni rejimin ideallerine uyduracak yerde, bu uzman ve bürokratlar, onları kendilerine uydurmuşlardı. O döneme ilişkin yazından da anlaşılacağı gibi, Ekim Devriminin galibi komünistler, eski devletin memur ordusunun büyük direnci ile boğuşmak zorunda kalmışlardı. Ve bu memurların, uzmanların vb. direncinin kırıldığı sanıldığı bir noktada, gerçekte eskinin nasıl yeninin içine uzandığı, onu etkisi altına aldığı da bilinmektedir. Sovyet Hükümetinin yüz binlerce büro memuru çalıştırdığını ve bunların Sovyet Hükümetine hiçbir inançlarının olmadığını söyleyen Lenin'dir. (Rakamlar, 1920 yılında Sovyetler Birliği'nde 5 milyon 880 bin devlet memuruna karşı, yaklaşık 2 milyon sanayi işçisi olduğunu söylüyor.)

Kısacası Ekim Devriminde elde ettiği başarıya rağmen, Sovyet işçi sınıfı, çözümü uzun yılları gerektiren nesnel zorluklarla baş edebilmek için ileri ülkeler proletaryasının fiili desteğine muhtaçtı. Ve öte yandan Sovyet işçisi, kendini bürokratlaşan devletine karşı da korumak durumuyla yüz yüze bulunuyordu. 1920 Aralığında Lenin tarafından ifade edildiği gibi:

> Parti programımız ... devletimizin *bürokratik çarpılmaya uğramış* bir işçi devleti olduğunu gösteriyor. ... Şu an öyle bir devletimiz var ki, bir yandan kitlesel olarak örgütlenmiş proletaryanın kendisini ondan koruması gerekiyor,

[97] Lenin, *Seçme Eserler*, c.9, s.379 ve 380

öte yandan, bizler, kendi payımıza, bu işçi örgütlerini, işçileri kendi devletlerinden korumak ve onların devletimizi korumasını sağlamak için kullanmak zorundayız.[98]

Bu ifadenin işaret ettiği gerçeklik ne olabilir? Eğer ki Sovyet devleti, bizzat egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryaya denk düşmüş olsaydı, "işçi örgütlerini, işçileri kendi devletlerinden korumak" amacıyla kullanmaya gerek duyulur muydu? Kuşkusuz hayır. Lenin "bürokratik çarpılma" vurgusuyla bir gerçekliğe parmak basmakta, Sovyet devletinin artık bir işçi devletinin taşıması gereken niteliği yitirmekte olduğuna dikkat çekmektedir. Lenin'in, işçilerin sendikaları aracılığıyla kendilerini Sovyet devletine karşı korumaları gerektiği düşüncesine sıkı sıkıya sarılmasının nedeni var olan bu gerçekliktir.

1921-1924: Devletin ve Partinin Bürokratik Yozlaşması

Kronştad Ayaklanması

İç savaş gündeme devasa sorunları getirerek sona erdi. Bu duruma bağlı olarak Bolşevik Partisi içinde yaşanan huzursuzluk, devrimden beri ortaya çıkan en büyük muhalefet grubu olan "İşçi Muhalefeti" grubunun oluşumuyla sonuçlandı. Bu grubun liderleri, eski metal işçisi Şlyapnikov ve ilk Sovyet hükümetinde Çalışma Halk Komiseri olan Kollontay idi. Muhalefetin bütünsel bir programı yoktu; dile getirilen görüşler daha ziyade, ekonomik ve siyasal yaşamda artan merkeziyetçiliğe duyulan tepkiyi dile getiriyordu.

Kentlerde kol gezen açlık ve köylünün içinde bulunduğu kötü koşullar, tarımsal üretimi arttırmak amacıyla yeni önlemlerin yürürlüğe konmasını zorlamaktaydı. Savaş komünizmi uygulamalarını sona erdirerek özel ticaretin canlanmasına ve köylüye ürününün bir kısmını pazarda satmasına izin veren yeni bir ekonomik politika (NEP) biçimlendirilmekteydi. Lenin ve Bolşevik Partisi böyle bir ortamda 10. Kongreye hazırlanmaktaydı. Fakat Kongre öncesinde, uluslararası sermaye çevrelerinin ve karşı-devrimci güçlerin perde arkasında olduğu bir ayaklanma patlak verdi. Ancak bu ayaklanma, genelde huzursuz kitleleri kışkırtan ve "Bolşeviksiz Sovyetler" sloganıyla yürütülen karşı-devrimci bir kampanya döneminde meydana geldiği için yarattığı etki büyük olacaktı. Troçki bu olayı, "Kronştad ayaklanmasının Polonya ile barış anlaşması ve İngiltere ile bir ticari sözleşme imzalanmasının hemen eşiğinde patlak vermesi kuşkusuz ki rastlantı eseri değildir" diye değerlendirecekti.[99]

Denizin ortasında, buz ve karla kaplı bir donanma üssü olan Kronştad'da bulunan askerler 1921 Martında iktidara karşı başkaldırdılar. İsyanı bastırmak için sürdürülen görüşmeler ve çağrılar sonuç vermedi. Ve ne yazık ki, 17 Mart günü

---

98 Lenin, *Collected Works*, Vol. 32, s.24-25 [*Seçme Eserler*, c.9, s.33]

99 Troçki, *Kronstadt* içinde, Ataol Yay., Ekim 1992, s.65

10. Kongre tartışmaları sürerken, ayaklanma ancak çarpışmalar sonucunda bastırılabildi. Karşı-devrimci sermaye güçlerinin, sinsice davranıp sovyetlere açıktan karşı çıkmadığını ve "partisiz sovyetler" sloganını kullandığını belirten Troçki, önemli bir gerçeği vurguluyordu: "Denizcilerin bir bölümü bu oltaya takıldı. Bizim kör denizci yoldaşlarımız başkaldırmanın onları nereye sürüklediğini kendi gözleriyle görsünler diye, bekleyebildiğimiz kadar bekledik."[100]

İsyan, son derece olumsuz koşullar altında geçen yılların bir ürünüydü. Ayaklanan bahriyeliler, "sovyetlerin özgür seçimlerle seçilmesi" gibi doğru görünen taleplerle işçi kitlelerinin nezdinde de meşruiyet kazanmaya çalıştılar. Fakat isyan ağırlıklı olarak, köylülerin hoşnutsuzluğunun anarşist liderler tarafından Bolşeviklere karşı kullanılmasına dayanmaktaydı. Kuşkusuz ki, tarihte buna benzer tüm olaylarda görüldüğü üzere, ayaklanmaya katılan askerler ya da onu destekleyen emekçiler genelde işin nereye varacağını ya da hangi güçler tarafından provoke edildiğini, yönetildiğini bilmeden, kendilerine son derece haklı görünen nedenlerle isyan etmişlerdi. Nitekim Lenin de olayın bu yönünü, ayaklanmayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanan karşı-devrimcilerin niyetinden ayırt edecekti:

> Yorgunluk ve tükeniş belirli bir ruh hali yaratır ve bazen çaresizlik doğurur. Her zamanki gibi bu eğilim devrimci unsurlar arasında anarşizmi besler. ... Küçük-burjuvazi, son birkaç yılın çok ağır geçmesi nedeniyle kriz içinde debeleniyor ... Küçük-burjuvazideki karışıklık ve kararsızlığın buradan kaynaklandığını bilen kapitalist düşman, bu yüzden, "Bütün gereken birazcık itmek, sonrası bir çığ gibi büyüyecek" demektedir.[101]

Böylece, Bolşevikler açısından son derece sıkıntı yaratan ve tarihi değerlendirirken kimilerinin onları ağır bir şekilde suçlamasına neden olan, kısacası her türlü istismara açık hassas bir olay patlak vermiş oldu. Kronştad ayaklanmasını değerlendirirken takındıkları tutum anarşistlerin siyasal meşrebini ortaya koymaktadır. Kitlelerin kendiliğinden eylemine tek yanlı vurgu yapan, her türlü otoriteyi görünürde ilkesel olarak reddeden ve kendiliğindenlik ile anti-otoriterizmi yücelten anarşistler, Kronştad ayaklanmasındaki rollerini işlerine geldiği şekilde gizlerler.[102]

Anarşistler bu ayaklanmayı, iç savaş boyunca Kronştad bahriyelerinin değişen sınıf kompozisyonunu hiç hatırlatmaksızın değerlendirirler. Oysaki 1917 bahriyelilerinin proleter devrimi destekleyen ileri işçi unsurlarının iç savaşta kırılması sonucunda, 1921 Kronştad bahriyelilerinin çoğunluğunu köylü kökenli ve daha

---

[100] Troçki, *age*, s.65

[101] Lenin, *Kronstadt* içinde, s.53

[102] İşin esasında, ayaklanmayı planlayan ve kışkırtanlar arasında bizzat anarşistler de vardı. Ve bunlar kitlelere, Bolşevikleri değil, kendilerini izlemelerini öğütlemişlerdi. Anarşistler Bolşeviklerin önderliğine karşı kitlenin kendiliğinden eylemine vurgu yaparken, gerçekte kitlenin siyasal önderliğini kendileri kazanmak istemekteydiler. Bunlar Bolşevik liderlere karşı yığınları kışkırtırken, kendi liderliklerini kabul ettirmeye çalışmaktaydılar.

geri askerler oluşturmaktadır. Bu nedenle, ayaklanma, sanayi proletaryasının sosyalist istemlerini yükselten bir eylemlilik olarak patlak vermemiştir. Tersine, Kronştad ayaklanması Bolşeviklerin sosyalist hedeflerine köylülerin tepkisini dile getirmiş ve 1921'in bahriyelileri, "Bolşeviklerin sovyetlerden çıkartılması; tarımda serbest pazar yaratılması" gibi köylü istemleriyle hareket etmişlerdir.

Bu gerçek nedeniyle Bolşevik Partisi içindeki hiçbir muhalefet grubu ayaklanmanın bastırılması gereğine karşı çıkmamıştır. Kronştad ayaklanmasının bastırılmasını tamamen haksız gösterebilmek amacıyla, ayaklanmada bizzat bazı muhalif Bolşeviklerin yer almış olduğunu iddia eden, ya da ayaklanan denizcilerin istemleri ile İşçi Muhalefetinin platformu arasında paralellik kurmak isteyen yazarlar da vardır. Fakat bunu kanıtlayacak bir belge olmadığı gibi, söz konusu istemlerle İşçi Muhalefetinin talepleri arasında paralellik de yoktur.

Sendikalar sorunu

O dönemde İşçi Muhalefeti grubu, sendikaların sanayi ve üretim üzerinde üstün haklara sahip olması gerektiği görüşüne dayanan bir eğilimin sözcülüğünü yapmaktaydı. 1920–1921 kış ayları boyunca sendikalar sorunu etrafında sürdürülen tartışmalar, Kollontay'ın grubun görüşlerini açıklayan *İşçi Muhalefeti* adlı bir kitap yayınlamasıyla birlikte, 1921 Martında toplanan 10. Parti Kongresinin gündemine girdi. Troçki o dönemde, sendikaların devlete tâbi olmasını savunmaktaydı. Lenin ise hem İşçi Muhalefetinden hem de Troçki'den farklı bir pozisyonu temsil ederek, sendikaların devletten bağımsızlığı görüşü temelinde kongreyi etkilemeye çalışmaktaydı.

Bolşevik Partisi bu farklı görüşlerin tartışılmasını sağlamak amacıyla iki sayılık iç tartışma bülteni yayınladı. Ne var ki, Kronştad ayaklanması gibi bir krizin ardından patlak veren bu durum Lenin'i endişeye sürükledi ve Troçki'nin savunduğu görüşü de eleştirmekle birlikte, asıl mücadelesini Kollontay grubuna karşı verdi. Lenin'e göre parti içinde farklı görüşleri tartışmak doğaldı; fakat bir komünist partisinin üyelerinin, eleştirilerini sendikalizm gibi komünizme yabancı bir siyasal akım çerçevesinde yükseltmeleri de onaylanabilir bir durum değildi. İşçi Muhalefeti grubu ise, görüşlerinin sendikalizmle suçlanamayacağını belirtmekteydi. Muhalefet, tezlerinde, "İşçi sendikaları, bugün olduğu gibi devlet idare kademelerine edilgen bir destek sunmakla sınırlandırılmak yerine, ulusal ekonominin bütününün yönetimine bire bir ve etkin bir biçimde katılmaya çağrılmalıdır"[103] görüşünü dile getiriyor ve "Bu sendikalizm midir? Bu partimizin programının gerçekleştirilmesi değil midir?"[104] diye soruyordu.

Lenin kongrede çoğunluğu kendi görüşlerine kazanarak tartışmayı sona erdirdi ve içinde bulunulan güç koşullar nedeniyle parti birliğinin zorunluluğunu be-

[103] A. Kollontay, *Rusya'da İşçi Muhalefeti*, Belge Yay., Mayıs 1991, s.72
[104] A. Kollontay, *age*, s.88

lirten konuşmalar yaptı. Konuşmalarının ana teması şuydu:

> Yoldaşlar, olağanüstü bir yıl geçirdik, parti içi tartışmalar ve mücadelelerle boşa zaman geçirme lüksünü kendimize tanıdık. Bütün kapitalist dünyayı birleştiren güçlü ve kudretli düşmanlarla kuşatılmış bir parti için, omuzlarında inanılmayacak kadar ağır bir yük taşıyan bir parti için bu durum şaşırtıcı bir lüks idi. Bugün bu konuda ne düşündüğünüzü bilmiyorum. Sizce bu lüks, maddi ve manevi kaynaklarımızla bağdaşmakta mıydı?[105]

Kongre, Lenin'in partinin birliğinin kaçınılmazlığı doğrultusundaki tezleri üzerine bu konuda iki karar aldı. Birincisi, partideki sendikalist ve anarşist sapma üzerine; diğeri ise, İşçi Muhalefetinin görüşlerini yaymanın parti üyeliğiyle bağdaşmazlığı üzerine idi. İşçi Muhalefetine bağlı üyeler yeniden Merkez Komitesine seçilmeleri üzerine istifalarını verdiler, ama kongre bunu kabul etmeyerek onları partide kalmaya ve parti disiplinine uymaya davet etti. Aslında, farklı görüşleri olanların farklılıklarını savunmaları ya da istifa etmeleri siyasal mücadelede son derece olağan bir tepki olsa bile, yüz yüze bulunulan zorluklar ne yazık ki Lenin'i çubuğu başka taraflara bükmek zorunda bırakıyordu. Fakat, İşçi Muhalefetinin amacının işçi demokrasisini yaşatmak olduğu düşünülürse, onlara karşı takınılan tutum pek de doğru değildi. Ancak kuşkusuz ki, ilerleyen yıllarda Stalinizmin egemenliği döneminde karşılaşılan uygulamalardan tamamen farklı olarak, muhalefetin üyeleri sürgüne ya da ölüme gönderilmiyor, onlardan partide kalmaları isteniyordu!

Kongre bu konuyla ilgili kararına, yalnızca olağanüstü koşullarda geçerli olması ve sonra kaldırılması düşüncesiyle gizli tutulmasını tercih ettiği bir paragraf ekledi. Buna göre, parti birliğine uymayanların, Merkez Komite üyesi dahi olsalar partiden atılmaları talep edilecekti. Fakat söz konusu olan henüz Lenin'in dönemiydi. O nedenle de, bu talep yine de Stalin döneminde olduğu gibi tek kişinin keyfine terk edilmemiş, bir kurala bağlanmıştı. İlgili paragrafta şu koşul yer alıyordu:

> MK üyelerine, MK adaylarına ve Kontrol Komisyonu üyelerine karşı böyle bir uç önlemin uygulanmasının şartı, tüm MK adaylarıyla tüm Kontrol Komisyonu üyelerinin de katılımıyla bir MK Plenumunun toplantıya çağrılması olmalıdır. Partinin en önemli önde gelen fonksiyonerlerinin böyle bir ortak toplantısı, üçte iki çoğunlukla, bir MK üyesinin adaylık konumuna indirilmesini ya da partiden ihracını gerekli görürse, bu ceza derhal uygulanır.[106]

Fakat Lenin'in ölümünü takip eden dönemde, parti birliğine yönelik bu tür hükümlerin nasıl istismar edilmeye başlandığı hatırlanacak olursa, bu karar yine de parti yaşamında eskiye oranla olumsuz bir değişiklik anlamına gelmektedir. Aslında, iç savaşın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan muazzam çöküntü, parti-

---

[105] Lenin, "Tenth Congress of the RCP(B)", *Collected Works*, Vol. 32, s.168
[106] Lenin, *Seçme Eserler*, c.9, s.160

nin iç yaşamını da etkilemiş ve Lenin de dahil parti liderliğini pek çok çelişkiye sürüklemiştir. Örneğin, ekonomi ve siyasette aşırı merkezileşmenin, aslında iç savaş koşullarının dayattığı "savaş komünizmi" uygulamalarının sonucu olduğunu ve savaşın sona ermesiyle artık işçi demokrasisinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulayan kişi bizzat Lenin'di. Ama öte yandan, gerçekte zorlukların henüz hiç de aşılmamış olması nedeniyle parti içinde söz konusu önlemleri gündeme getirebilmişti. Oysaki, İşçi Muhalefeti grubu da parti içinde demokratik ruhun yeniden canlanmasını istiyordu. Bununla ilgili kampanyasında, İşçi Muhalefeti, şu üç temel ilkeden hareket ettiğini belirtmekteydi:

> 1) Her kademede seçim; atama sisteminin ortadan kaldırılması ve delegelerin taban karşısındaki sorumluluğunun ağırlaştırılması.
>
> 2) Parti içinde açıklık ...
>
> 3) Tüm parti kademelerinin işçileştirilmesi; parti ve devletin yönetim kademelerindeki yığılmanın önlenmesi ve asgari düzeye indirilmesi.[107]

Belki de işçi demokrasisini güçlendirme yolunda o dönemde doğru ve ileri önlemler sunan İşçi Muhalefeti grubunun yanılgısı, sınıfın öz örgütlenmesinin gerekliliği fikrine sımsıkı sarılmakla sorunların üstesinden gelinebileceğini ummasıydı. Fakat ne yazık ki, katı gerçeklik bu güzel düşüncenin yaşama geçirilebileceği yolları tıkamaktaydı; proletarya iç savaşta deklase olmuş ve işçi demokrasisini güçlendirebilecek güçten yoksun düşmüştü.

1921 yılı, işçi devleti açısından pek çok olumsuz sonuçlarla yüklü yeni bir dönemeç noktasıdır. Bu gerçeklik hatırda tutulacak olursa, sorunları, örneğin sendikalarda ya da sovyetlerde örgütlü devrimci proletaryanın çözmesi gerektiği biçimindeki bir dileğin biraz havada kalacağı anlaşılır. Gerçekte, devrimci önderlerin arzusu da, kuşkusuz bunun mümkün olması idi. Nitekim, Lenin'in son yazılarında, işçi devletindeki ve partideki muazzam deformasyon karşısında işçi kitlelerinin denetiminden medet umduğu, yüzlerce sıradan işçiden oluşan bir Merkez Komitesi düşündüğü hatırlanacaktır. Fakat ne yazık ki, mevcut koşullar altında patlak veren birçok toplumsal huzursuzluk, partiyi ve kuşkusuz somutta onun önderlerini, Lenin'i, Troçki'yi, işçi devletini bir yıkımdan kurtarabilme umuduyla sert tedbirler almaya yöneltmiştir. Muhalefet partilerinin yasaklanması, Bolşevik Partisi içinde muhalefet hakkının askıya alınması vb. 1921 dönemecinin, olumsuzluklarla yüklü bazı sonuçlarına örnektir. Bu önlemler o an için Sovyet hükümetinin ayakta kalmasını sağlamış olsa bile, devrimi diren önlemler değildir; tersine onun içinde bulunduğu yalnızlığın, güçsüzlüğün ifadesidir. O nedenle de bu önlemler, bürokratik deformasyonu yaratan nesnel koşulları ortadan kaldırmamakta, tersine bu koşullar orta ve uzun vadede bürokratik deformasyonun çığ gibi büyümesine neden olmaktadır. İşte bu nedenle 1921 dönemeci, devrimci önderlerin istemlerine, iradelerine rağmen bürokratik

[107] A. Kollontay, *age*, s.99

deformasyonun önlenemediği, tersine bürokratik yozlaşmaya doğru büyüdüğü bir dönemeçtir.

1921 yılında devrimi tehdit eden temel faktörleri Lenin şu sözleriyle sıralar: "Biz, barbarlığa ve rüşvetçilik gibi hastalıklara karşı propaganda yürütüyoruz ... [Komünist siyasi eğiticilerin] karşı karşıya olduğu üç ana düşman şunlardır: birincisi komünist kibir, ikincisi cehalet, üçüncüsü rüşvettir."[108] Doğru çözüm yolunun ne olması gerektiği noktasından bakıldığında, işçi devletinin bürokratik deformasyonuyla mücadelede temel kaldıraç noktası, sovyetlerde, fabrika komitelerinde ve sendikalarda örgütlü proletaryanın aktif müdahaleleri olabilirdi. Partide, Lenin ve Troçki gibi devrimci önderlerin etkinliğini sürdürebilmelerinin garantisi de buna bağlıydı. Bir başka deyişle, Bolşevik Partisi, içinde yaşanılan toplumsal koşullardan, hastalıklardan, bürokratik deformasyondan etkilenmeyen soyut bir varlık değil, tersine, bu koşullardan etkilenen ve doğru bir yolda ilerleyebilmesinin garantisini de, son tahlilde ancak devrimci bir proletaryanın varlık ve uyanıklık koşullarında bulabilen somut bir toplumsal olguydu. Oysa Lenin'in dile getirmiş olduğu şu bir tek cümle bile, yüz yüze bulunulan durumun vahametini göstermektedir:

> ... sanayi proletaryası, savaş, kahredici yoksulluk ve yıkım yüzünden deklase olmuştur, yani sınıfsal rayından çıkmış ve proletarya olarak varlığı sona ermiştir.[109]

NEP

1921 yılı, uygulanan ekonomik politikadaki değişim açısından da önemli bir dönemeç noktası oldu. Lenin tarafından 10. Kongreye sunulan ve köylülere yönelik bazı ayrıcalıklar getiren ekonomik önlemler paketi kongrede kabul edildi. Böylece, iç savaş dönemine özgü "savaş komünizmi" politikasına son verildi ve yüz yüze bulunulan ekonomik zorlukları aşabilmek amacıyla ekonomik işleyişte yeni bir dönem başlatıldı. *NEP* olarak adlandırılan bu *Yeni Ekonomik Politika*, kırsal kesimde ekonomik ilişkileri düzelterek açlık ve ekonomik yıkım tehlikesinin önüne geçmeyi amaçlıyordu. Diğer ülkelerde devrim gerçekleşmezse Rusya'daki sosyal devrimi ancak köylülükle anlaşmanın kurtarabileceğini belirten Lenin, küçük üretimin ve köylülüğün acele bir şekilde dönüştürülmesi çabalarının olanaksızlığına ve tehlikesine değinmekteydi. Kaldı ki bu husus, zaten Marksizmin kurucuları tarafından da programatik bir uyarı olarak ortaya konmuş bulunmaktaydı. Engels, *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Soruṇu* adlı yazısında, komünistlerin küçük köylüye yönelik programatik görüşleriyle ilgili olarak şunları belirtiyordu:

> ... iktidara geçtiğimizde, büyük toprak sahipleri için yapmak zorunda kala-

[108] Lenin, "The New Economic Policy and the Tasks of the Political Education Departments", *Collected Works*, Vol. 33, s.77

> cağımız gibi, küçük köylüler için (karşılığını ister ödeyerek, ister ödemeyerek) zorla kamulaştırmayı aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz de bir o kadar açık. Küçük köylü karşısındaki ödevimiz ilkin, onu buna zorlayarak değil, ama örnekler aracıyla buna götürerek, ve toplumun yardımını onun buyruğu altına koyarak, onun bireysel mülkiyetini ve işletmesini, kooperatif işletmeye dönüştürmektir. Ve bu konuda, daha bu günden gözlerine çarpacak üstünlükleri, küçük köylüye belli belirsiz de olsa gösterme araçlarımız eksik değil.
>
> Ve biz kesinlikle küçük köylüden yana olacağız; yazgısını daha katlanılabilir kılmak, eğer aklı yatmışsa kooperatife geçişini kolaylaştırmak, ve hatta eğer aklı yatmamışsa ona kendi küçücük toprak parçasının sahibi olarak düşünme zamanını bırakmak için, elden gelen her şeyi yapacağız.[110]

Stalinist bürokratik egemenlik kurulmazdan ve dünya komünist hareketinin görüş ve uygulamalarına Stalinizm tarafından tahrif edilmiş bir "Marksizm" biçim vermezden önce, komünistler sosyalizmin tepeden buyruklarla, emekçi kitlelerin baskı altına alınmasıyla kurulamayacağını savunur ve kendilerini her türden küçük-burjuva sosyalizm akımından ayırt ederlerdi. Oysaki, Stalin döneminde gerçekleşen "hızlı kolektifleştirme" temelinde küçük köylüye yöneltilen baskı ve zorlamalar, Marksizmin bu konudaki ilkesel yaklaşımına oranla arada aşılmaz uçurumlar yarattı. Lenin'in şu sözleri, kendilerini uzun yıllar boyunca baskı altında tutan bürokratik diktatörlüklere karşı emekçi kitlelerin duydukları tepkinin tarihsel nedenini sergiler gibiydi:

> Yığınların yaratıcı faaliyeti, yeni kamusal hayatın temel faktörüdür. ... Sosyalizm, yukarıdan kararnameyle indirilemez. Onun ruhu, mekanik bürokratik yaklaşımı reddeder; canlı, yaratıcı sosyalizm bizzat kitlelerin eseridir.[111]

NEP döneminin başlamasıyla birlikte gerçekten de köylüye bazı haklar tanındı. Örneğin, ürününün belirli bir bölümünü devlete vermesi koşuluyla, geri kalan kısmını artık pazarda satabilirdi. 1921 yılındaki tarımsal üretimin doğal afetler nedeniyle düşük olması, açlık tehlikesinin ve zorlukların devamına sebep olsa da, 1922 ve 1923 yıllarında iyi bir hasat alındı ve bu beraberinde bir rahatlama getirdi. Fakat kırsal kesimdeki toplumsal farklılıkların büyümesi pahasına sağlanan bir ferahlama söz konusuydu. Çünkü, pazar için üretimin serbest bırakılmasıyla birlikte kulak (zengin köylü) palazlanmaya başladı. Ekim Devrimini takip eden günlerde ilkesel olarak yasaklanmış bulunan "toprak kiralama ve işçi çalıştırma hakkı" 1922 tarihinde getirilen yeni yasal düzenlemelerle belirli ölçülerde serbest bırakıldı.

NEP, kırsal kesimde işçi devletinin kontrolünde kapitalist ilişkilere bir geri dönüştü. Lenin, kapitalist ilişkilerin işçi devleti tarafından kontrol edilmesini ve düzenlenmesini anlatmak amacıyla "devlet kapitalizmi" kavramını kullandı.

---

[109] Lenin, *Collected Works*, Vol. 33, s.65

[110] Engels, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.571 ve 573

Şöyle diyordu:

> ... coşkuya doğrudan bel bağlayarak değil, ama büyük devrimin yarattığı coşkunun da yardımıyla ve kişisel çıkar, kişisel güdü ve ticaret ilkeleri temelinde, bu küçük köylü ülkesinde ilkin devlet kapitalizmi yoluyla sosyalizme giden sağlam geçitler inşa etmeye koyulmalıyız.[112]

"Savaş komünizmi" uygulamalarından sonra çıkardığı dersler doğrultusunda, Lenin, uzun bir geçiş döneminin ve kırsal kesimde işçi devletinin kontrolü altında kapitalizmin geliştirilmesinin zorunluluğunu gündeme getirmek zorunda kalmıştı. Yani NEP'i, sosyalizm doğrultusunda atılması gereken olağan bir ileri adım olarak değil, proleter devrimin geri ülkede yalıtılmasının sonucu ortaya çıkan ve kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığı bir zorunluluk olarak ifade etmekteydi. Son yazılarında ise Lenin, NEP'in gerekliliğine tek yanlı olarak vurgu yapmalarının bir hata olduğunu belirtecekti. Bu uygulamanın zararlarının, köyde kooperatifleşme atılımını başlatmakla ve bir kültür devrimi uygulamakla dengelenebileceğine partinin dikkatini çekecekti. Troçki'nin ifadesiyle Lenin, NEP ile pazarın yeniden işler hale getirilmesinin gereğini, ülkedeki milyonlarca köylü girişiminin varlığına ve bunların dış dünya ile ilişkilerini ifade edecek tek yolun ticaret olması gerçeğine bağlamıştı.

Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nin ticari açıdan yalıtılmışlığına bir son verebilmek de çok önemliydi. Nitekim belirli bir süre boyunca İngiliz Hükümeti ve bazı firma temsilcileriyle sürdürülen temaslar sonucunda, Londra'da 16 Mart 1921'de İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması imzalanabilmişti. İngilizlerin anlaşmada kabul ettirdikleri en önemli husus, sömürgelerde Komintern'in İngiliz karşıtı propagandaya son vermesiydi. Bunun en gözle görülür sonuçlarından birisi, Doğu Halkları Kurultayının ilk kongreden sonra bir daha toplanmaması oldu. NEP ile aynı döneme denk düşen bu politika değişikliği, Sovyetler'in Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerine de yansımaktaydı. Örneğin, İngiliz-Sovyet anlaşmasıyla aynı tarihte, Türkiye ile de "emperyalizme karşı savaşta" iki ülkenin dayanışmasını ilân eden bir anlaşma imzalanıyordu.[113] Keza benzer ilişkiler Almanlarla da sürdürülüyordu.

NEP dönemiyle birlikte, sanayi kesimindeki kamulaştırmalar durdurulmuştu. Büyük işletmelerin çoğunluğu zaten devletin elindeydi, ama şimdi daha önce el konulmuş büyük işletmelerin çalıştırılabilmesi için, bunların bireysel girişimcile-

---

[111] Lenin, "Meeting of the All-Russia Central Executive Committee -November 4 (17) 1917, *Collected Works*, Vol. 26, s.288

[112] Lenin, *Collected Works*, Vol. 33, s.58 ["Ekim Devriminin Dördüncü Yıldönümü Üzerine", *Seçme Eserler*, c.6, İnter Yay., Kasım 1995, s.523]

[113] E. H. Carr bu anlaşmanın uzun süren sıkıntılara yol açtığını belirtirken, nedenini de şöyle açıklamaktadır: "Anlaşmanın imzalanmasından üç ay önce Kemal'in adamlarınca illegal Türkiye Komünist Partisinin lideri öldürülmüş, diğer Türk komünistleri de öldürülmüş ya da tutuklanmıştı ve komünizmin bastırılmasının Kemalist rejimin amaçlarından biri olduğu biliniyordu." (E. H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, Mer Yay., 1992, s.57)

re ya da eski sahiplerine kiralanmasına izin verilmişti. Öte yandan, yirmi işçiden daha az işçi çalıştıran işletmeler ise artık genellikle kamulaştırma kapsamına dahil değildi. Tıpkı tarım kesiminde olduğu gibi sanayi kesiminde de bireysel girişimcilere, devlete vergilerini ödemeleri koşuluyla, üretilen malı piyasada satma hakkı tanınmıştı. Tüm bu yenilikler üretimde artış sağlamış, belirli bir iyileşme atmosferi yaratmış ama öte yandan bazı önemli tehlikelere kapı açmıştı. Bolşevik Partisinin 10. Kongresinde Lenin'in dikkatleri çektiği gibi, bu önlemler hem zorunluydu hem de "ticaret özgürlüğü" kapitalizmin güçlenmesinden başka ne anlama gelebilirdi ki? Nitekim, 1922'de toplanan 11. Parti Kongresine sunduğu raporunda Lenin, NEP'i bir "geri çekilme" olarak tanımlayacak ve böylesi bir dönemde disiplinin yüz kat daha gerekli olduğunu vurgulayacaktı.

Ticaret üzerinde denetim sağlamak gereğiyle 1922'de Moskova'da Ticaret Borsası kuruldu. Kentin yeni zenginleri olan tüccarlar (Nepmen), ticari faaliyetlerinin boyutlarını büyütmekteydiler. NEP politikasının düzeltici eklentisi olarak düşünülen kooperatifler hiç de yeterli değildi; dolayısıyla perakende ticareti, tüketici kooperatifleri değil Nepmen kontrol etmekteydi. Diğer taraftan, yüz yüze gelinen en önemli sorunlardan biri de yaşanmakta olan *fiyat krizi* idi. Savaş komünizmi döneminde uygulanan fiyat kontrolünün yerini NEP döneminin piyasa dalgalanmalarının almasıyla birlikte, tarım ve sanayi arasındaki dengesizlik, fiyatların çıldırmasına neden oluyordu. Diğer yandan bireysel girişimcilere tanınan haklar, işçi sınıfını kapitalizm altındakine benzer sorunlarla (yetersiz ücretler, işsizlik tehdidi gibi) yüz yüze getirmekteydi. Bu arada işçilerin hoşnutsuzluğunu arttıran yeni bir durum da, daha önce düşünülen fakat savaş komünizmi nedeniyle pek de uygulanamayan bir önlemin yürürlüğe konması oldu; eski fabrika yöneticileri ve burjuva uzmanlar işletmelerde yüksek ücretlerle çalıştırılmaya başlandı.

Kısacası, NEP nedeniyle kırsal kesimde bir rahatlama hissedilse bile, sanayi kesiminde işler henüz yoluna konulamamış, ekonomik dengesizlikler mali sistemde önemli krizlerle, rublenin dengesizliğiyle kendini açığa vurmuştu ve bu tür sorunlar giderilemiyordu. 1924 yılında ekonomide geçici bir iyileşme belirtisi görülse de henüz durum vahametini koruyordu. "Gosplan rakamlarına göre 1 Ocak 1924'te biten yılın toplam endüstriyel üretimi 1920'deki üretimin 2,5 katı olmasına rağmen savaş öncesi düzeyinin %40'ına, metal endüstrisinde ise %28,7'sine ancak ulaşabiliyordu."[114] Bu yüzden, belirli bir süre sorunları hafiflettiği sanılarak olumlu bakılan NEP uygulamalarına karşı artık muhalif sesler yükseliyordu.

[114] E. H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, s.67

Lenin'in son dönemi

Bu dönemdeki siyasal yaşama bakacak olursak, öncelikle şu gerçeği vurgulamalıyız: Politik rejimin artık tek partiye, Bolşevik Partisine dayandığı koşullar altında, devletle partinin iç içe geçmesi ve sovyetlerin rolünün giderek sönmesi gerçeği, işçi devletinin varlığını tehdit eden tehlikenin boyutlarını sergilemiştir. Lenin Mart 1922'de 11. Parti Kongresinde yaptığı konuşmada (partiye son konuşması) parti ve devletin karşılıklı hak ve görevlerinin yeniden düzenlenmesi önerisini getirir. Genel gidişattan duyduğu endişeyi, "aygıt kendisini yöneten ellere itaat etmeyi reddetti. Tıpkı şoförünün değil de başkasının arzu ettiği yönde giden bir araba gibi" sözleriyle ifade etmektedir.[115] 1922 Kasımında Komintern'in 4. Kongresinde yaptığı yaşamının son konuşmasında ise şöyle der: "Eski devlet aygıtını devraldık, bu bizim şanssızlığımızdı."[116]

Son dönem yazılarında ve ünlü vasiyetinde Lenin, Stalinist bürokratik aygıtın can sıkıcı sonuçlarına değinmekte, partiyi ve devleti bu aygıtın elinden kurtarmak gerektiği konusunda, son görevlerini yerine getirmek isteyen bir devrimcinin duyduğu endişe ile adeta haykırmaktaydı. Mayıs 1922'de Lenin, haftalar boyunca çalışmasını engelleyen bir felç geçirdi. Sonbaharda yeniden çalışmaya başlayabildi ve birkaç konuşma yaptı. İlk felçten sonra çalışmaya başladığında, Stalin'in bürosunun ve personelinin ele geçirdiği güç ve otorite nedeniyle Lenin'in açıkça dehşete kapıldığı görülüyordu. Aralık ayında Lenin yeni bir felç geçirdi ve takip eden üç ay boyunca parti sorunları üzerine bazı notlar ve makaleler dikte ettirdi. 24 Aralık 1923'te, daha sonra 4 Ocak tarihli notunu da eklediği ünlü vasiyetini yazdırdı. Bu ekte Lenin'in belirttiğine göre, Stalin "çok kaba"ydı. Onun genel sekreterlikten alınarak yerine, "daha hoşgörülü, daha sadık, daha nazik ve yoldaşlarına karşı daha dikkatli, daha az kaprisli vs." bir başkasının getirilmesi daha uygundu. Ayrıca, Stalin'in Krupskaya'ya hakaret etmesi üzerine Lenin 5 Martta dikte ettirip gönderdiği bir mektupla, Stalin'le "yoldaşça ilişkilerini" kesti. 9 Mart 1923'te gelen üçüncü felçten sonra Lenin bir daha konuşamadı ve bu durumda 10 ay daha yaşamış olsa da artık tüm çalışması sona ermişti.

Sovyet Cumhuriyetlerinin birleşik devlet cihazının (SSCB'nin) tam eşitlik ilkesine göre kurulması gerektiğini savunan Lenin, Rus şovenizmine başvuran Stalin hizbinin Gürcistan komünistlerine yönelttiği kaba ve saldırgan tutum karşısında da büyük bir öfke duymuştur. Lenin bu nedenle, Stalin, Cerjinski ve Orjonikidze'yi ismen şiddetle kınar. 1922 Aralık sonunda kaleme aldırttığı *Ulusal Azınlıklar ya da "Otonomi" Sorunu Üzerine* başlıklı yazısında Stalin hizbi ile açık bir mücadeleyi başlatır. Stalinist hizip, büyük ulus şovenizmini ve bürokratik saldırganlığını "aparatın birliğine gerek var" bahanesinin ardına saklamaya

---

[115] Lenin, *Collected Works*, Vol. 33, s.279 [*Seçme Eserler*, c.9, s.371]
[116] Lenin, *Seçme Eserler*, c.10, İnter Yay., Haziran 1997, s.362

çalışmaktadır. Lenin'in bu tutuma yanıtı, vasiyetinde de olduğu gibi, Stalin'i partinin başından defetme isteğinin ne denli haklı bir istek olduğunu göstermektedir. Şöyle der Lenin:

> Aparatın birliğine gerek vardı diyorlar. Ama bu iddiaları kim öne sürüyor? Bunları öne süren tam da geçen gün notlarımda belirttiğim, çarlıktan miras olarak devraldığımız ve sovyet dünyasının birazcık üstüne yeni boya çektiği Rusya aparatı değil mi?...
>
> Bu durumda kendimizi haklı göstermek için öne sürdüğümüz, "özgür iradeyle birlikten ayrılma hakkı" kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur. Bu, başka ulustan olan Rusya vatandaşlarını, yedi nesil Ruslar, şovenist büyük-Ruslar, yani işin özünde, gerektiğinde güç kullanan alçak, tipik Rus bürokratının saldırısı karşısında korumaya yetmeyecektir. Şurası da bir gerçek ki, Sovyet üyesi olan ve sovyetleşmiş işçiler, oranları oldukça az olduğundan, bu büyük-Rus pisliğinin denizinde iğnenin samanda yittiği gibi, kaybolup gideceklerdir.[117]

Lenin bu yazısında, Rus asıllı olmayanların dikkatini, Rusların zorbalığına karşı kendilerini gerçekten savunabilecekleri tedbirleri almaları gerektiğine çeker. Başka ulustan olup da Ruslaşanların, "Ruslara göre daha çok Rusçu" olduklarını ifade ederek, ezilen ulus komünistlerine karşı kaba ve saldırgan tutumların, Stalin tipi bürokratlardan kaynaklandığını gösterir. Ve açık isim vermeden Stalin hakkında şu önemli uyarıda bulunur partiye:

> ... (kendisi gerçek bir "nasyonalist-sosyalist", hatta kaba bir Büyük Rus zorbası olduğu halde) "nasyonalist-sosyalizm" konusunda ileri geri suçlamalarda bulunan bir Gürcü, temelde proleter sınıf dayanışmasının çıkarlarını zedelemektedir. ... Çünkü, proleter sınıf dayanışmasının gelişmesini ve gücünü, ulusal haksızlık kadar hiçbir şey engelleyemez.[118]

Ve nihayet, Lenin'in bürokratik yozlaşmaya karşı dile getirmiş olduğu uyarıların en çarpıcısı olması ve bu türden bir belâ karşısında kendisini de dışında bırakmaksızın yaşanan süreci sorgulaması bakımından asla unutulmaması gereken şu satırlar ibret vericidir:

> Rezil bürokrasiye karşı kamusal bir mücadeleyi nasıl yürütebileceğimizi bilmiyoruz: Bu yüzden, başta özellikle Adalet Halk Komiserliği olmak üzere hepimiz iğrenç kokulu halatların ucunda sallandırılmayı hak ettik. Bir gün bu yüzden ipe çekileceğimize ilişkin umudumu bütünüyle yitirmedim ve gerçekten de böyle bir sonu hak ediyoruz.[119]

Öznel öge bu olumsuz nesnellik karşısında ne derece etkili olabilirdi? Soyut bir tartışma yürütmekten kaçınmak için, öznel ögeyi partiyle özdeşleştirmekten

---

[117] Lenin, "Ulusal Azınlıklar ya da Otonomi Sorunu Üzerine", *Bitirilmemiş Devrim* (der: T. Demirkan) içinde, Amaç Yay., Ocak 1988, s.52

[118] Lenin, "Ulusal Azınlıklar ya da Otonomi Sorunu Üzerine", *Son Yazılar Son Mektuplar* içinde, Ser Yay., 1.bsk, s.29

[119] akt: T. Cliff, *Lenin*, c.3, s.192

ve partiyi de soyut bir varlıkmış gibi ele almaktan kaçınmak gerekir. Son derece güç koşullar, devasa problemlerle yüz yüze bulunulan bir noktada, en has devrimci önderlerin bile sayısız hata yapabileceği gerçeğini bir yana bırakacak olursak, bakılması gereken asıl yer şudur: Partideki devrimci önderliğin varlığını da garanti altına alabilecek düzeyde güçlü, bilinçli, örgütlü bir devrimci proleter gövde var mıdır? Bu yoksa, "şunlar yapılmalıydı" temennisi havada kalacak ve hatta bunların bir kısmını olsun yapabilecek devrimci önderliğin, yaşamını sürdürüp sürdüremeyeceği sorun olacaktır.

1917'de barikatların ardında devrimci bir coşkuyla kaynaşmış sanayi proletaryasının, birkaç yıl sonra deklase olması ne anlama gelmektedir? Bu durumun, Ekim Devrimiyle doğan sovyetik işçi devletinin, artık sosyal temelinden yoksun kaldığına işaret ettiği tartışma götürmez. Böylesi bir anda, kendi varlığını sınıfın öz örgütlülüğünün yerine ikame ederek devrimi kurtarmaya çalışan devrimci liderlerin, sovyet egemenliğini tek parti diktatörlüğü ile yaşatmaya çalışması, öncü açısından çok elverişsiz ve şanssız bir durum oluşturmaktadır.

Fakat ne yazık ki, tarihsel bağlamda kötü bir açmazdan başka bir şey olmayan böyle bir durumu, sanki arzulanması gereken bir hedefmiş gibi algılayan mantalite dün de vardı, bugün de vardır. Örneğin, Lenin'in artık katılamadığı 12. Parti Kongresinde (Nisan 1923), parti diktatörlüğünün aslında olumsuz bir durum olduğunu anlatmaya çalışan bazı Bolşeviklere karşı, neredeyse Merkez Komitesinin diktatörlüğünü öven Zinovyev'in satırları ibret vericidir:

> Her şeyin lideri olan tek, güçlü ve iktidar sahibi bir Merkez Komitesine ihtiyacımız var... Merkez Komitesi demek Merkez Komitesi demektir, çünkü bu, hem sovyetlerin, hem sendikaların, hem kooperatiflerin ve hem de taşra yürütme komitelerinin ve bütün bir işçi sınıfının Merkez Komitesidir. Liderlik rolü buradadır ve parti diktatörlüğünün anlamını bulduğu yer de burasıdır.[120]

Acaba Zinovyev ve onun gibi düşünen Bolşevikler, o her şeyin sahibi olan Stalinist Merkez Komitesinin emriyle öldürülürlerken, bu ve buna benzer açıklamalarını hatırladılar mı? Peki, ya tarihin acılarla dolu bu sayfalarının üzerinden yıllar geçtikten sonra, sosyalizm adına tek parti diktatörlüğünü kutsayanlara ve Stalin'in yolundan yürümekte ayak direyenlere ne demeli?!

Aslında, Bolşevik Partisi içinde devrimi geriletici öznel faktörlerle, ilerletmekten yana olanlar kesin bir çatışma içindeydi. Geriletici öznel faktörler, Rus proletaryasının Bolşevik öncü birikiminin iç savaşta çok büyük bir kırıma uğraması nedeniyle partinin iç yapısının değişmesinde, eski deneyimli işçilerden boşalan yerleri deneyimsiz, genç köylülerden gelme yeni bir işçi kuşağının doldurmasında, artık iktidarı temsil eden bir partide iktidarın nimetlerinden yararlanmayı düşleyen bürokratik eğilimlerin boy vermesinde, partiye iktidarın gani-

[120] akt: T. Cliff, *Lenin*, c.3, s.210

metlerinden yararlanmak isteyen küçük-burjuva unsurların doluşmasında ve tüm bu geriliğin üzerinde yükselen Stalin tipi liderlerin öne çıkmaya başlamasında somutlanabilir. İlerletici öznel faktörler ise, geri bir ülkede, dünya devriminin çıkarlarına bağlı Lenin, Troçki gibi devrimci önderlerle ve sayıları azalmış bile olsa devrimi yaşatmak için çırpınan deneyimli Bolşevik savaşçılarla sınırlanmaktadır. Kısacası, tablo birinciden yana ağır basmaktadır.

Bolşevik Partisindeki bürokratik yozlaşma olgusunu, partinin değişen yapısını sergileyen rakamlardan da izlemek mümkündür. 1917 sürecinde devrime katılmış olan Bolşevik Parti üyeleri 1919'da partinin onda birini oluştururken, 1922'de bu oran kırkta bire düşmüştür. İşçi sınıfının üretim sürecindeki konumu, yükselen yeni bürokratların, yönetici ve müdürlerin lehine alabildiğine kötüleşmiştir. Örneğin 1922'de idari personelin %65'ini işçiler, %35'ini işçi olmayanlar oluştururken, 1923'te bu yüzdeler tersine dönmüştür; idari personel toplamı içinde işçilerin yüzdesi 26'ya düşerken, diğerleri 64'e yükselmiştir.

Bu noktada bakılması gereken yer, ulusal ölçekte devrimin korunması için partinin neyi yapıp neyi yapmadığından çok, proleter devrimin dünya devrimi kapsamında ilerleyemediği koşullarda, bürokratikleşme belâsının önlenmeye muktedir olunamayacağı gerçeğidir. Bu gerçeğin göz ardı edilmesi ve tüm dikkatin ulusal ölçekle sınırlı bir devrim koruyuculuğuna çevrilmesi, dünya devrimi anlayışından verilmiş affedilmez bir ödün olur.

Bu durumu somut bir örnekle vurgulamak gerekirse, iç savaş içinde ekonomik çöküntü ile yüz yüze gelen devrimci önderlerin, üretimi arttırmak için başvurdukları ve son tahlilde bürokratlaşmayı büsbütün kışkırtan önlemler hatırlanmalıdır. Rusya gibi geri bir ülkede yalıtılmış devrimin önderleri, burjuva uzmanları geri çağırmak zorunda kaldılar. Peki ama bu önderler, geri bir ülkede proleter devrimin ancak ileri ülkeler proletaryasının devrimci atılımı eşliğinde ilerleyebileceği gerçeğini unutmuşlar mıydı? Kuşkusuz hayır. Fakat, dünya proletaryasının enternasyonalist devrimci müfrezelerinin örgütlenmesini mümkün kılacak, çeşitli ülkelerdeki komünistleri Rusya'daki devrimin pratik sorunlarını (üretimin örgütlenmesi, proleterlerin eğitilmesi ve yönetim görevine hazırlanması gibi) çözümlemek için seferber edecek bir enternasyonalist atılımın olmadığı koşullarda, Ekim Devriminin önderleri –herhalde ki ilkeleriyle uyuşmazlığın derin acısını da duyarak– burjuva uzmanları yüksek ücretlerle geri çağırmak zorunda kaldılar. Dünya devriminin ilerletilemediği koşullarda, tüm suçu Rus proletaryasının güçsüzlüğüne ve onun devrimci önderlerinin sırtına yükleyenler karşısında duyduğu devrimci öfkeyi dile getiren Rosa Luxemburg'un, Alman proletaryasına serzenişleri haksız değildir. Bu bağlamda, bir yandan "Alman yığınların ölü hareketsizliğini" sözünü sakınmaksızın vurgulayan Rosa, diğer yandan devrimci liderleri kuşatan tuzaklar nedeniyle eleştirel bakışa duyulan ihtiyacı dile getirmektedir:

Hiç kuşku yok ki Rus ihtilalinin beyinleri olan Lenin ve Troçki, her yandan

> tuzaklarla çevrili dikenli yolları üzerinde, ancak büyük kuşkularla, bazen de istemeye istemeye adımlar attılar; giderek mayalanan olayların gürültüsü içinde, en zorlu itiş ve karşı koymaların baskısı altında, yapmak ya da yapmamak zorunda oldukları her şeyi, Enternasyonal'in, yalnızca eleştirisiz bir hayranlık ve ateşli bir savunuculukla karşılayıp üstün bir sosyalist politika modeli olarak onayladığını görmek akıllarının ucundan bile geçmezdi.
>
> Alman yığınların ölü hareketsizliğini yenebilecek tek etmen olarak ortaya çıkan Rus proleterlerinin göz kamaştırıcı örneği ve prestiji tehlikeli bir şekilde sarsılır korkusuyla, Rus ihtilalince izlenen yolların eleştirel analizinden kaçınmak çok yanlıştır.[121]

Buradan çıkan sonuç şudur: Dünya ölçeğinde nesnel koşulların olgunlaşmış olması durumunda, proleter devrimi yaşatabilmenin ve koruyabilmenin son tahlilde yegâne garantisi, dünya proletaryasının devrimci enternasyonalist bilinci ve devrimci hazırlık düzeyidir. Ama bu da, devrim patlak verdikten sonra değil, öncesinde yürütülmesi gereken örgütlü bir mücadeleye bağlıdır. Bu görev ancak, dünya devrimini hedefleyen ve proleter yığınları bu perspektifle eğiten bir devrimci enternasyonalist önderlik varsa başarılabilir.

Ekim Devrimi başladığında ise böyle bir önderlik yoktu. Ortada, çürümüş bir ceset olarak duran II. Enternasyonal vardı ve o da emperyalist burjuvaziyle el ele, Avrupa'da devrimi boğmakla meşguldü. Yeni ve devrimci bir Enternasyonal önderliğin inşasına ise, Ekim Devriminden tam iki yıl ve Alman devriminin boğazlanmasından bir yıl sonra girişilebilmiştir. Yani çok geç kalınmıştır. II. Enternasyonal, Rosa'nın da tanımladığı gibi "çürümüş bir ceset"ti. III. Enternasyonal'in kuruluşuna kadar geçen uzun yıllar boyunca, uluslararası proleter hareket, dünya devrimi anlayışına bağlı, ihtilalci bir enternasyonal önderlikten yoksun kaldı. Tüm bu faktörler, Avrupa proletaryasının, Ekim Devrimiyle başlayan süreçteki pasif durumunun nedenlerini açıklamaktadır.

Sovyetlerde 1921'den 1924'e ilerleyen süreçte, Lenin'in önderliğindeki Bolşevik Partisinin kendini proletaryanın vasisi durumunda bulması ve Sovyet iktidarını kurtarmaya çabalaması, gerçekliğin bir yüzünü oluşturur. Diğer tarafta ise, artık iktidarda olan tek partinin bürokratik yozlaşma belâsına karşı savaşacak sosyal temelinden yoksun bulunması gerçeği yer alır. Bu durum nedeniyle, tüm siyasal mücadele ve iktidar kavgası, o tek partinin bünyesine hapsolmuş biçimde yürüyecektir. Lenin döneminde nesnel zorunlulukların dayatmasıyla ortaya çıkmış olan bu gerçeklik, Stalin tipi liderlerin elinde, yükselen bürokrasinin egemenliğini garantileyen fırsata dönüştürülecektir. 1921'den 1924'e ilerleyen yıllarda Bolşevik Partisinin bürokratik yozlaşması, Sovyet devletinin giderek işçi devleti olmaktan çıkıp bürokratik bir karşı-devrime açık hale geliyor oluşuna işaret edecektir.

Böyle bir durumda, Ekim Devriminin kazanımları henüz tamamen elden git-

[121] Rosa Luxemburg, *1917 Ekim Devrimi*, BDS Yay., Nisan 1989, s.12

memiş olsa bile, artık çok yıkıcı bir tehdit altındadır. Bolşevik Partisinin yozlaşması, verili koşullarda proletaryanın tarihsel çıkarları uğrunda kavgayı yürütmenin tek güvencesi olarak kalan faktörü de ortadan kaldırmaktadır. Sovyetlerin iktidarda oynaması gereken rolün artık fiilen son bulduğu koşullarda, partide ve devlette palazlanan bürokratik oligarşi ile işçi sınıfının devrimci öncüleri arasındaki mücadele, sonucu belirleyici etken olarak ortaya çıkmıştır. Rusya gibi, ekonomik ve kültürel gerilik temelinde yalnızlaşan bir devrimci kalede, devrimci iktidarın korunması zorunluluğundan doğmuş olsa bile, işçi sovyetleri iktidarının giderek tek parti iktidarına dönüşmesi, partinin yönetiminin kimlerin elinde olduğu ve olacağı sorununu yaşamsal bir sorun haline getirmektedir. Nitekim 1924'lere ilerlendikçe, Lenin ve onun gibi düşünen önderlerin tüm çabasına rağmen, parti örgütlenmesinde iplerin yükselen bürokrasinin eline geçtiği ve bu nedenle de Sovyet kurumlarının bürokrasinin egemenlik aygıtına dönüşmekte olduğu gözlenecektir.

Lenin'in hastalığı ile birlikte parti yönetiminin Stalin, Zinovyev, Kamenev'den oluşan üçlünün eline geçmesi, Bolşevik Partisi içindeki bürokrasinin ve Stalin'in önünü açan tarihsel fırsatı oluşturmaktan başka bir işe yaramamıştır. Böyle bir durumda, Bolşevik Partisi içindeki kimi muhalefet gruplarının (İşçi Muhalefeti gibi, Demokratik Merkeziyetçiler grubu gibi) çözümlemelerinde eksiklikler ve hatalar olsa bile, işçi devletinin artık son bulduğuna ilişkin haykırışlarının anlaşılır bir nedeni vardır.

1923 yılının yaz ve sonbahar aylarında ekonomik kriz büyüdü. Aslında, 1922 Eylülünden beri sanayi ürünleri fiyatları, tarım ürünleri fiyatları aleyhine sürekli yükselmekteydi. Nitekim Troçki, Nisan 1923'te toplanan 12. Parti Kongresine bu önemli sorunu getirmiş ve sanayi ürünleri fiyatlarıyla tarım ürünleri fiyatlarının arasının iyice açılması nedeniyle *makas bunalımı* olarak adlandırılan bu fiyat dengesizliğine dikkat çekmişti. Durum gerçekten ciddiydi ve Troçki 8 Ekimde Merkez Komiteye gönderdiği eleştirel mektubunda, savaş komünizmi döneminde olduğu gibi fiyatlara komuta etmeye çalışarak bu bunalımın aşılamayacağını belirtiyordu. Ona göre, devletin büyük sanayi işletmelerinin reorganize edilmesi, işlerin artık bir plana göre yürütülmesi gibi önlemlere acilen ihtiyaç vardı. Troçki'nin mektubundan bir hafta sonra, gerek Troçki'yi destekleyen gerekse de çeşitli muhalif unsurları içeren 46 parti üyesinin imzaladığı *46'lar Platformu* bildirgesi yayınlandı. Bildirgede ekonomik krize dikkat çekiliyor, ekonominin yanlış yönetimi ve parti içinde yaratılan baskıcı rejim eleştiriliyordu.

Muhalefet bu önemli sorunların ele alınacağı geniş bir parti konferansının toplanmasını talep etmiş olsa da, parti liderliği onlara yalnızca görüşlerini *Pravda*'nın sütunlarında tartışma iznini verdi. Gerçekte bu kadarlık bir taviz bile artık bir son örnekti ve bir daha muhalefete böyle bir hak tanınmayacaktı. Kaldı ki 25 Ekimde Merkez Komite toplanarak hem Troçki'nin 8 Ekim tarihli mektu-

bunu hem de 46'lar Platformunu mahkûm etti. Stalin, Zinovyev ve Kamenev'den oluşan *triumvira* (üçlü yönetim) artık açıkça Troçki'ye saldırmak üzere kılıçlarını kuşanıyordu.

15 Aralıkta Stalin *Pravda*'da Troçki aleyhinde bir makale yayınlayarak yeni bir dönemi başlattı. Stalin'in, Zinovyev ve Kamenev'le bir olup Troçki'den kurtulabilmek amacıyla türlü yalanlara ve entrikalara başvuracağı bu dönem boyunca, Troçki'ye yöneltilen hakaretler aslında Zinovyev ve Kamenev'in icadı olan bir "Troçkizm" suçlaması altında yürütüldü. Ve Ocak 1924'te Lenin ölüm döşeğindeyken, Stalin, triumviranın marifetiyle parti kongresinde muhalefeti mahkûm ediyor, parti liderliğine karşı muhalefetten Troçki'yi kişisel olarak sorumlu tutuyordu. Bu sonuç, vasiyetinde Stalin konusunda dile getirmiş olduğu kuşkularında Lenin'in ne kadar haklı olduğunun ve öte yandan triumviranın bu vasiyeti ne kadar ciddiye aldığının (!) aşikâr bir kanıtı değil miydi?

1924-1928: Bürokratik Karşı-Devrim Süreci

Alman devriminin yenilgisi ve Avrupa'da devrimci dalganın geri çekilmesi nedeniyle Sovyetler'in yalnızlığının kesinleştiği koşullarda, Lenin'in de ölümüyle birlikte Bolşevik Partisinde gruplar arası çatışma keskinleşti. Artık bu çatışma, yükselen bürokrasiyle, işçi sınıfının tarihsel çıkarlarının savunuculuğunu sürdüren Bolşevik-Leninistler (Sol Muhalefet) arasında yürümekteydi. 1924-1928 arasında yaşanan bu çatışmalı süreç, bürokratik yozlaşma sonucunda işlevsizleşen işçi iktidarının, bürokrasi tarafından doğrudan doğruya tasfiyeye girişildiği bürokratik bir karşı-devrim süreci olacaktı.

Bu sürecin özgünlüğü şuradadır: Yalnızca eskinin artığı bürokratlardan değil, daha da önemlisi, Sovyetlerin ve partinin içinde palazlanan yeni efendilerden oluşan bir bürokrasi artık mutlak egemenliğini kurmak üzere ilerlemektedir. Bu, olası bir burjuva karşı-devriminden farklı olarak, dıştan değil içten yürüyen bir karşı-devrim sürecidir. Yani bu süreçte proletarya, eski sınıf düşmanının (burjuvazinin) açık bir saldırısıyla değil, Bolşevik Partisinde ve sovyet kurumlarında konumunu güçlendiren bürokrasinin marifetiyle siyasal iktidardan uzaklaştırılmaktadır. Görünürde parti örgütleri ve sovyet kurumları şeklen varlığını muhafaza etmekte, fakat gerçekte bu organlar işçi iktidarının yaşam göstergesi olmaktan çıkmaktadır. Sovyet kurumlarının ve Bolşevik Partisinin içini bürokrasinin egemenliği doldurmakta, işçi devleti böylece tasfiye olmaktadır. Kuşkusuz böyle bir süreç tamamlandığında, bürokrasi sovyetlerin biçimsel varlığını muhafaza etmeye devam etmiş bile olsa, artık bir işçi devletinin olmazsa olmaz koşulu olan sovyetik devlet yapılanmasından (bürokrasisiz devlet, bir işçi demokrasisi olarak devlet) söz etmek mümkün olmayacaktır. Kısacası, yükselen bürokrasinin partide ve sovyetlerde mutlak hakimiyetini kurmasıyla, işçi devleti kesin olarak son bulmuş olacaktır.

İşte, Lenin'in ölümüyle Bolşevik Partisi içinde Stalin hizbinin artık pervasızca yürüttüğü iktidar kavgası, proletaryaya karşı yeni bir sınıf olarak yükselen bürokrasinin verdiği egemenlik mücadelesidir. Diğer partilerin ortadan kaldırıldığı, Bolşevik Partisiyle devletin iç içe geçtiği ve sınıfın deklase halde bulunduğu koşullarda, bürokrasinin iktidar kavgası, proletaryanın tarihsel çıkarlarını savunan Bolşevik-Leninistlere karşı yürütülen parti içi entrikalarda ve tasfiyelerde somutlanmaktadır. Bu durum bürokratik karşı-devrim sürecinin özgünlüğünün dışavurumunu oluşturmaktadır.

Lenin'in ölümüyle birlikte, Bolşevik Partisi içinde devrimci unsurları birleştirecek bir otorite boşluğu doğmuştur. Parti içi demokrasinin artık hiçbir biçimde işlemediği, iplerin tepede genel sekreter Stalin'in eline geçmiş bulunduğu koşullar nedeniyle, Bolşevik Partisi içindeki Sol Muhalefet başarılı bir kavga yürütememiştir. Daha sonra Stalin'e karşı çıkan Zinovyev, Kamenev gibi eski Bolşevik liderlerse, siyasal birlik oluşturamamalarının yanı sıra, birbirlerine karşı yürüttükleri üstünlük kavgasında Stalin'le uzlaşmalara da yer verdiklerinden, bir yerde kendi sonlarını kendi elleriyle hazırlamışlardır. Bu faktörler, siyasal iktidar kavgasının bütünüyle iktidardaki tek parti içinde cereyan ettiği özgün koşullar nedeniyle, mücadelenin farklı siyasal partiler arasında yürüdüğü bir ortamla kıyas edilemeyecek derecede önem taşımaktadır.

Sol Muhalefet

O dönemde içinde bulunulan ekonomik zorluklar nedeniyle, sanayileşme atılımının gerçekleştirilmesine ilişkin farklı görüşler parti içindeki gruplaşmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Sanayi-tarım ilişkisi çerçevesinde parti içinde başlıca üç grup ortaya çıkmıştır. Troçki'nin içinde bulunduğu Sol Muhalefet grubu, planlı ve hızlı bir sanayileşmeyi savunmaktadır. Öte yandan Troçki, Lenin'in bürokratizme karşı başlattığı mücadeleyi sürdürmekte, partiyi Stalinist hizbin entrikalarına karşı uyanık tutum almaya davet etmektedir. Troçki, *Yeni Yol* adlı broşüründe yer alan ve bürokratizmi eleştiren 8 Aralık 1923 tarihli *Parti Toplantısına Mektup*'ta şöyle demektedir:

> Aygıtın bürokratlaşması, hizipleşmenin başlıca kaynağıdır. O, eleştiriyi insafsızca yasaklıyor ve hoşnutsuzluğu örgütün derinlerine yayıyor. Herhangi bir eleştiri ve uyarıyı hizipçilikle damgalamaya çalışıyor. Mekanik merkeziyetçilik, zorunlu olarak, demokrasinin kötü niyetli bir karikatürü ve potansiyel bir politik tehlike olan hizipçilik ile tamamlanmaktadır.[122]

Sol Muhalefet "hızlı sanayileşme" önerisiyle, ağır sanayinin teşvik edilmesini, makine fiyatlarının gerçek değerlerinin üzerinde belirlenmesini, böylece sanayiye kaynak aktarımını ve kulakların makineleşmeye ekonomik faktörler ara-

[122] Trotsky, *The New Course*, "A Letter to Party Meetings" [*Sürekli Devrim Çağı*, Habora Yay., 1971, s.111]

cılığıyla zorlanmasını talep etmekteydi. Aslında o dönemde Rusya'nın temel sorunu, gerçekten de ekonomik durumda bir iyileşme sağlanabilmesinin koşulu olan sanayileşmeyi gerçekleştirebilmesiydi. Ne var ki bunun başarılabilmesi için kaynak gerekmekteydi. Yabancı sermaye, dış borç ve kredi akışı açısından neredeyse yalıtılmış durumda bulunan Sovyet iktidarının, Preobrajenski gibi önde gelen iktisatçılarının gözlerini iç kaynaklara dikmelerinin temelinde böylesi bir nesnellik yatıyordu.

1924 Temmuzunda Preobrajenski, *Sosyalist Birikimin Temel Yasası* adlı çalışmasını Komünist Akademiye sundu. Preobrajenski, devletin denetimindeki sanayi sisteminin dışından elde edilen maddi kaynakların devlet elinde birikimini savunmaktaydı. O, bu birikimin geri kalmış bir tarım ülkesinde kaçınılmaz olarak devasa bir rol oynayacağını ve sanayileşme döneminde egemen olacağını düşünerek, bütün bu aşamayı *ilkel ya da ön sosyalist birikim* olarak adlandırmayı önerdi. Fakat parti liderliği bu görüşleri o dönemin resmi çizgisiyle bağdaşmaz bulduğundan, Preobrajenski'nin çalışmasını "Troçkizm" olarak suçladı. Preobrajenski aslında Marx'ın kapitalist ilk birikime ilişkin değerlendirmelerinden yola çıkmıştı. Nasıl ki bu birikim üreticilerin üretim araçlarından kopuşunu gerekli kılmışsa, "sosyalist birikim"in de bundan ilham alması gerektiğini düşünmekteydi. Yani ona göre Rusya'da bir "sosyalist birikim" sorunu vardı ve küçük ölçekli üretim sömürülmeden, tarımdan sanayiye kaynak aktarımı sağlanmadan bu sorun çözümlenemezdi.

Buharin'in görüşleriyle biçimlenen sağ kanat ise bu öneriye işçi-köylü ittifakını bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmakta, tarım kesiminin desteklenmesine ağırlık verilmesini istemekteydi. Buharin, planlı sanayileşme fikriyle dalga geçmekte, "kaplumbağa hızı"yla sanayileşmeyi, kırsal kesimde burjuva unsurlara tavizler verilmesini savunmaktaydı. Sağ kanadın köylüye yönelik tutumu "zenginleşin" sloganında dile getiriliyordu.

Parti içindeki üçüncü grubu oluşturan ve Stalin'in içinde yer aldığı Merkez grup ise, her iki görüş arasında duruyor gibi görünmekteydi. Tüm dikkatini, parti içindeki Sol Muhalefeti ezmek üzere sağ kanadı kullanabileceği taktikleri, entrikaları geliştirmeye vermişti. Bu nedenle Stalinist merkez, Buharincilerin tezini desteklemekte ve uygulamakta, Troçki'yi ve Sol Muhalefeti ise maceracılıkla suçlamaktaydı.

Bu arada, 13. Parti Kongresinden önce Mayıs 1924'te, yalnızca önde gelen parti üyelerinin katıldığı bir toplantıda Zinovyev, Lenin'in vasiyetini gündeme getirmişti. Stalin'in görevden alınması konusunda Lenin'in uyarısının pek de haklı olmadığı anlamına gelecek bir tutum sergilemiş ve Kamenev tarafından da desteklenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla Troçki'nin sessiz kalmayı tercih ettiği tartışmalar sırasında Krupskaya, Lenin'in vasiyetinin kongreye okunması konusunda ısrar edecekti. Fakat kongrede alınan karar, vasiyet konusunda yalnızca bazı

delegelerin gizlice bilgilendirilmesi doğrultusundaydı. Öte yandan, Lenin'in partiyi açıkça uyarmak amacıyla kaleme aldırdığı ama triumviranın hesaplarına denk düşmediği için gizlenen *vasiyet* sorunu ve dolayısıyla 1925 yılı, Troçki'nin siyasal yaşamı bakımından tehlikeli bir dönemeç noktası oldu.

Çünkü o sıralarda, Troçki yanlısı olarak bilinen Amerikan komünisti M. Eastman, Lenin'in yaşamının son dönemlerini anlatan ve New York'ta basılan bir kitapta Lenin'in vasiyetinden alıntılar yapmıştı. Oysaki vasiyet Stalinist klik tarafından gizli tutulduğundan, bu olay Troçki'nin siyasal açıdan yıpratılması için bir bahane olarak kullanıldı. Troçki, ancak aradan bir süre geçtikten sonra bizzat kabul ettiği üzere, 1925 Ocağında "vasiyetin var olmadığı" doğrultusunda bir açıklamada bulunmuştu. Fakat yine de bu tutumu, Ocak 1925'teki Merkez Komitesi toplantısı sonucunda onun Devrimci Askeri Komite başkanlığından ve Savaş Halk Komiserliği görevlerinden alınmasını engelleyememişti. Artık bürokrasinin çarkı Stalin'in egemenliği altında dönmekteydi ve şimdi de sıra Zinovyev'e ve Kamenev'e gelmişti.

1925 sonlarında toplanan 14. Kongrede triumvira çözülüyor ve Stalin bu kez Zinovyev ve Kamenev'den de kurtulmanın yolunu döşüyordu. Bu gelişme karşısında Zinovyev ve Kamenev ikilisi bu kez görüşlerini değiştirip, sanayileşmeye hız verilmesini savunan safa geçtiler. Böylece, 1926 yazında Troçki, Zinovyev, Kamenev ve onların izleyicileri Birleşik Muhalefeti oluşturdular. Ayrıca Sapronov'un önderliğindeki küçük fakat radikal bir grup olan Demokratik Merkeziyetçiler grubundan bazı kişiler de Birleşik Muhalefette yer almıştı. Muhalefet Temmuz ayında yapılan Merkez Komitesi toplantısına katıldı; bu toplantıda Zinovyev politbürodan, Kamenev ise hükümetten atıldı.

1927 başlarında yeni bir bunalım patlak verdi. Bu bunalımın temelinde yatan önemli bir faktör Sovyetler Birliği'nin dış ilişkilerinin bozulmasıydı. Almanya kendi çıkarları nedeniyle Sovyetlerle ticari ilişkilerini sürdürmekten yanaydı; fakat Sovyetler Birliği'nin o dönemde en büyük ticari ortağı olan İngiltere ilişkilerini kesti.[123] Ayrıca, Pilsudski önderliğindeki Polonya'nın, Baltık bölgesine yönelik müdahalede bulunacağı yolundaki endişeler de Sovyet liderliğini bir savaş beklentisi gerginliğine sürüklemişti. Bu gerilimli sürecin kaçınılmaz sonucu olarak, liderlik içindeki çekişmeler de alabildiğine tırmandı. Fakat aynı dönemde Sovyet diplomasisi, uluslararası arenada yalıtılmışlıktan kurtulmak amacıyla girişimlerini sürdürmekteydi. 1927 Mayıs ayında bir Sovyet delegasyonu, Dünya Ekonomik Konferansına katılmak üzere Cenevre'ye gitti. Delegeler genel an-

[123] "Mayıs 1927'de, Sovyet önderliğine yeni ve daha da ağır bir darbe indi. İngiliz Muhafazakâr hükümeti, İngiltere'nin uluslararası konumunu baltalamayı amaçlayan Çin olaylarına ve Sovyet politikasına çok öfkelenmişti. İşçi Partisiyle rekabet gibi iç politikaya ilişkin mülâhazaların da etkisiyle hareket eden Tory'ler Sovyetler Birliği'yle ilişkileri kestiler ve iki ülke arasındaki ticari işlerin yasal temeli işlevini gören İngiliz-Sovyet ticaret antlaşmasını iptal ettiler." (Michal Reiman, *Stalinizmin Doğuşu*, Metis Yay., Ekim 1998, s.27)

lamda kapitalistleri eleştirmek ve dış ticaret tekelini savunmakla birlikte, "iki ekonomik sistemin barış içinde bir arada yaşaması" çağrısını yükselttiler.

Bu süreçte Sovyetler Birliği'nde muhalefete yönelik baskılar arttırıldı; Troçki ve Zinovyev'in partiden atılması için bahaneler aranıyor, kampanyalar yürütülüyordu. Troçki Merkez Kontrol Komisyonunda dinlendi. Ve Prezidyum üyesi Aron Solts'un oturum sırasında Fransız Devrim tarihinden, giyotinden söz etmeye başlaması üzerine, Troçki bu tehdide, Stalinist liderliğin "Termidorvari yozlaşması"ndan söz eden ünlü cümlesiyle karşılık verdi. Bu olayı belgelere dayanarak aktaran M. Reiman, Troçki'nin daha sonra Merkez Kontrol Komisyonu başkanı Orjonikidze'ye gönderdiği bir mektupta, savaş tehlikesinin eleştiri ihtiyacını yok etmediğini ve önderliğin değiştirilmesinin zafer için gerçekten bir önkoşul oluşturabileceğini söylediğini belirtmektedir.[124] Muhalefetin görüşlerinden vazgeçmesi yönünde bindirilen basınç etkili olmadı. Bunun üzerine, 29 Haziran 1927'de Merkez Komite ve Merkez Kontrol Komisyonunun ortak plenumunda, Troçki ve Zinovyev'in gıyabında, onların Merkez Komiteden atılmaları yolunda bir tavsiye kararı alındı. Stalinist liderlik, salt parti içi bürokratik manevralarla muhalefetin sesini kesemeyince, muhalefete karşı siyasi tertiplerin odağı haline gelen OGPU'nun siyasi yaşamdaki rolü de gün geçtikçe artmaya başladı.

1927 Eylül başlarında Birleşik Muhalefet, daha önce hazırlamış olduğu programatik bir belge niteliğinde olan platformu (83'ler bildirgesi) parti liderliğine sundu. Platform, Sovyet ekonomisinde yapısal bir iyileşmenin sağlanmasını, sanayi işçilerinin ve kırlardaki yoksulların toplumsal koşullarının hızla iyileştirilmesini, parti, sovyetler ve kamu örgütleri içindeki hayati çekirdeğin güçlendirilmesini, ulusal baskılara son verilmesini vb. talep etmekteydi. Platform, 8 Eylül 1927'de Politbüro tarafından yasaklandı. Artık bu tarihten sonra Stalin'in muhalefete karşı atakları peşpeşe gelecekti.

1927 yılı ayrıca Çin Devriminin yenilgisi ve Troçki'nin, Stalinist liderliğin Çin politikasını eleştirisi temelinde gelişen gerginliklerle de yüklüydü. Komintern Yürütme Komitesi toplantısında Stalin'in politikalarını eleştiren Troçki, 27 Eylülde Komintern'in Yürütme Komitesinden ihraç edildi. Aradan bir ay geçtikten sonra toplanan parti Merkez Komite toplantısında ise Troçki ve Zinovyev Merkez Komiteden ihraç edildiler. Ekim Devriminin onuncu yılı nedeniyle düzenlenen kutlamalar sırasında muhalefet liderlerinin Moskova'da ve Leningrad'da halk arasında dolaşıp muhalefet yaptıkları gerekçesiyle düzenlenen polisiye kampanyalar sonucunda sıra artık doğrudan partiden ihraçlara gelmişti. Troçki ve Zinovyev partiden atıldılar; Kamenev ve diğer bazı muhalifler Merkez Komiteden ihraç edildiler.

Böylece Stalinist liderlik Aralık ayında toplanacak olan 15. Parti Kongresine, o dönemde Sovyet ekonomisinin içinde bulunduğu sorunlara bir çözüm aramak

[124] M. Reiman, *age*, s.43

amacıyla değil de, asıl kendi iktidarını garantilemenin taktikleri üzerinde yoğunlaşarak hazırlanmaktaydı. Nitekim muhalefete karşı yürütülen kampanya kongrede doruğa tırmandı ve ardından kitlesel ihraçlar ve sürgünler gündeme geldi. Kamenev ve Zinovyev, Moskova'dan birkaç yüz mil uzakta bulunan Kaluga'ya sürülürken, Stalin'in tehlikenin asıl kaynağı olarak kabul ettiği Troçki 1928'de, Orta Asya topraklarının en uzak sınır şehirlerinden biri olan Alma-Ata'ya sürgüne gönderildi. 1928 Martında ise, *Cezalandırma Politikası ve Hapis Yerleri Rejimi Üzerine* başlığıyla yayınlanan bir talimatla, o döneme dek sınırlı ölçüde bulunan toplama kamplarının genişletilmesine ve muhaliflere, sabıkalılara karşı en sert baskı tedbirlerinin uygulanması için OGPU yönetimine daha geniş yetkiler verilmesine karar verildi.

Her ne kadar Sol Muhalefet, Stalinist liderliğin açık baskıları sonucunda gücünü yitirmekte ise de henüz yine de bir realiteydi. Oysa Stalin böyle bir muhalefetten tamamen kurtulmayı arzulamaktaydı. Stalin, parti örgütlerine gönderdiği gizli bir mektupla, muhalefete karşı gösterilecek her türlü "liberalizm"in hoşgörülemez olduğunu, "Troçkistler"in evrimlerini "Sovyet karşıtı bir yeraltı örgütü"ne dönüşerek tamamladıklarını bildirdi.[125]

Fakat öte yandan tarihin bu kesiti, bir zamanlar Bolşevik Partisi içinde lider pozisyonunda bulunan pek çok kişinin, daha sonra Stalin'in verdiği ölüm emriyle yüz yüze geldiklerinde kendilerinin de acıyla kavrayacakları üzere, çeşitli yanılsamalara kapıldıkları, tövbe ederek partiye döndükleri bir dönemdi. Örneğin Haziran 1928'de Kamenev, Zinovyev ve diğer bazı muhalifler bu yolla yeniden partiye kabul edildiler. Diğer yandan Troçki'nin yandaşı olarak bilinen Preobrajenski ve Radek, artık Troçki'nin görüşlerine katılmadıklarını bildirerek Stalin'e yanaştılar. Tüm bu acı olaylar yaşanmaktayken, Troçki Alma-Ata'da, 1928 Kongresinde ele alınacak olan Komintern program taslağının eleştirisini kaleme alıyor ve bu eleştiriyi kongre delegelerine ulaştırıyordu. Eleştiri, bürokratik devletin kuruluşunun ideolojik dayanağı kılınan "Tek Ülkede Sosyalizm" doktrinine kapsamlı ve şiddetli bir darbe indirmekteydi.[126]

Aralık 1928'de Stalin politbüroya, Troçki'nin SSCB'den sürülmesi önerisini getirdi. Amacı sol muhalefeti önderinden yoksun bırakıp tam manasıyla çökertmekti. Ocak 1929'da Stalin, (Rikov, Buharin ve Tomski'nin itirazlarına rağmen) politbürodan bu kararı çıkarttı. Troçki Odessa'dan İstanbul'a giden bir gemiye bindirilerek zorla Türkiye'ye sürüldü. Böylece Stalin, Bolşevik Partisi içinde amaçladığı despotik-bürokratik diktatörlüğünü kurmuş ve parti Lenin'in takipçisi Bolşevik-Leninistlerden temizlenmişti. Bolşevik Partisinin artık eski parti ile özde hiçbir benzerliği kalmamıştı.

---

[125] M. Reiman, *age*, s.141

[126] Troçki, *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal (Komintern Program Taslağının Eleştirisi)*, Tarih Bilinci Yay., Eylül 2000

Bolşevik Partisi içinde, enternasyonalist devrimci unsurların mücadelesine, Lenin ve Troçki gibi saygın önderlerin varlığına rağmen, Stalin tipi milliyetçi, büyük Rus şovenizminin takipçisi bürokratların yükselişi engellenememişse, bu durumun ortaya koyduğu bir ders olmalıdır: Toplumun ekonomik-kültürel geriliği, iç savaş sürecinde sanayi proletaryasının gücünün kırılması ve en önemlisi devrimin tek ülkede yalıtılmış bulunması, bürokratik bir egemenliğin yükselişini olanaklı kılmışsa, böyle bir durum, devrimin öncüsü olan partinin yapısında ve konumunda da muazzam bir değişikliğe neden olacaktır. Bir zamanlar proletaryanın devrimci öncülerini içeren partinin, bürokrasinin egemenlik aygıtına dönüşmesi, nesnel durumun öznel ögenin gelişimi üzerinde de nasıl yıkıcı etkiler yaratabileceğini açıklar.

1924-1928 arasında yürüyen bürokratik karşı-devrim sürecinde bürokrasi, Bolşevik Partisini kendi egemenlik aygıtı olarak yeniden örgütlemiştir. Lenin döneminde, bürokratik yozlaşmayla mücadele etmek amacıyla, partiye iktidarın nimetlerinden yararlanmak için üşüşen ikbal avcılarına karşı çeşitli temizlik kampanyaları yürütülürdü. Oysa onun ölümüyle birlikte Stalin partinin kapılarını bu türden unsurlara açmıştır. Lenin'in mücadele arkadaşı eski Bolşevikleri partiden tasfiyeyle uğraşan Stalin, bu iş için gereken desteği, proletaryanın bilinçsiz geri kesimlerinden, eski Menşevik unsurlardan, köylülerden ve yükselen bürokrasiden almıştır.

Cliff'in, "eski pisliğin geri gelmesi" bağlamında ortaya çıkan bürokrat tipine ilişkin olarak Boris Pilnyak'ın öyküsünden aktardığı satırlar tam da o zamanki durumu resmetmektedir: "Odasında, telefonun yanında bir koltuk duruyordu; emrindekilerle konuşurken koltuğunda gösterişli bir şekilde kasılıp ayaklarını açarak ileri uzatır, kendi eşitleriyle konuşurken olağan bir oturuş durumuna geçer ve kendinden yüksek mevkide olanlarla konuşurken yerinde toparlanıp dikkat kesilirdi: Bu üç ayrı durumda üç ayrı ses tonu işitilirdi."[127] Sağlıklı bir işçi demokrasisinde asla yönetici pozisyonunda olmaması gereken bu geri fakat kendi çıkarlarını kollamada uyanık ve çıkarcı tipin, işçi sınıfının devrimi uğrunda yaşamlarını bile esirgemeyen kahraman öncülerle arasında uçurumlar vardı. Bu bakımdan, bu büyük devrimin lideri durumunda olan Lenin'in, komünist bir insan olarak oluşturduğu olumlu örnek, o sadelik unutulmamalıdır.

Bolşevik Partisinin üye sayısı 1924-1928 yılları arasında 472 binden 1 milyon 304 bine yükselmiş ve Parti bu süreçte yürütülen tasfiyelerle eski Bolşevik üyelerden temizlenmiştir. Partinin üye bileşiminin artık kesinlikle yeni efendilerden (Sovyet bürokrasisinden) yana ağır basması, Bolşevik Partisinin bürokrasinin ayrıcalıklarını simgeleyen bir organa (tapınağa) dönüştüğünün ifadesidir.

Sanayi kentlerinde burjuvazinin siyasal ve ekonomik varlığının ezildiği, fakat işçi sınıfının egemenliğinin de son bulduğu koşullarda, parti ve devlet kademele-

[127] T. Cliff, *Lenin*, c.3, s.227

rinde egemenliğini kuran Sovyet bürokrasisi, bir bürokratik kast oluşturmanın ötesine geçerek, yükselen yeni bir sınıf oldu. Devletleştirilmiş üretim araçları üzerinde kolektif olarak tasarruf hakkına sahip olan ve dış ticaretteki devlet tekelini yöneten Sovyet bürokrasisi, işte bu maddi temele dayanarak egemen bir sınıf niteliğine yükseldi. Siyasal iktidar mücadelesinin parti içindeki çatışmalı süreçte somutlandığı bir durumda, partiyi tümüyle ele geçiren Stalinist Sovyet bürokrasisi, böylece bürokratik karşı-devrimi işçi sınıfına karşı kazandı. Bu sonuç bürokrasi açısından, karşı-devrimci uygulamalarını uluslararası ölçekte de yaygınlaştırabileceği çok önemli bir mevziyi ele geçirmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü iktidardaki tek parti egemenliğine ve artık bürokrasinin çıkarlarını koruyacak nitelikte örgütlenmiş Sovyet devletine dayanan Sovyet bürokrasisi, kendini "devrimci merkez" ilân ederek dünya komünist hareketi üzerinde de hegemonya kurabilecekti.

Stalinist bürokrasi, içte kazandığı zaferi dünya ölçeğinde de garanti altına almanın yolunu tuttu. Egemenliğini koruyabilmesi ve pekiştirebilmesi için bunu yapmak zorundaydı. İşçi Sovyetleri Devletini tasfiye ederek kendini egemen kılan Sovyet bürokrasisi, dünya devriminin ilerleyişi "tehlike"sinden kendini korumak sayesinde varlığını sürdürebilirdi. Çünkü uluslararası proletaryanın kazanacağı yeni sovyetik mevziler, Sovyetler Birliği'nde egemen bürokrasinin iktidarının tepesinde sallanan bir Demokles kılıcı olabilirdi ancak. Bu nedenle, nasıl ki proleter devrim ancak bir dünya devrimi olarak ilerleme şansına sahipse, bürokratik karşı-devrim de uluslararası düzeyde dayanaklarını döşemek için dünya devrimini engellemek ve böylece bürokrasinin egemenliğini garanti altına almakla yükümlüydü.

Sovyet bürokrasisinin dünya devrimine duyduğu tepki, onun kendi devletini tıpkı burjuva devletin yapılanmasında olduğu gibi, ulus-devletin çıkarlarını savunma temelinde yapılandırmasında somutlandı. Proletaryanın tarihsel çıkarlarını dile getiren hedef *devrimin sürekliliği* iken, bürokrasinin çıkarlarını dile getiren hedef, *uluslararası istikrar* ve *ulus-devletin güvenliğinin* en başa alınmasıydı. Sovyet bürokrasisi, bu temelde bir statükonun kurulup, bunun dünya ölçeğinde korunmasına çalışmak üzere kendi resmi devlet ideolojisini yarattı.

Stalinizmin teorik düzeydeki çapsızlığı yadsınamaz. Kendisini sözümona sosyalist olarak göstermeye çalışırken mevcut küçük-burjuva sosyalizm anlayışlarına sahip çıktığı, bağımsız bir teori yaratamadığı da doğrudur. Fakat tüm bu olgular, egemen bürokrasinin bir ideolojisinin olmadığı anlamına gelmez. Hatırlanacağı üzere, kendini devlet olarak örgütleyen bürokrasi, bir kez toplumun karşısında bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de artık yeni bir ideoloji yaratır. "Tek ülkede sosyalizm" efsanesi, dünya proletaryasının tarihsel çıkarlarının yerine, Sovyet bürokrasisinin kendi bencil ulusal çıkarlarını geçirebilmek amacıyla dört elle sarıldığı bir "ideoloji"dir.

Bu ideoloji, Sovyet bürokrasisi için dünya devrimi fikrinden uzak durmanın, onun sorumluluğundan kaçmanın bahanesiydi. Lenin'in ölümüne dek, dünya devrimi anlayışına bağlı görünen Stalin, Lenin'in ölümüyle doğan otorite boşluğundan yararlanarak Bolşevik Partisinde ipleri ele geçirdikçe ve artık kendini yükselen bürokrasinin lideri, "büyük Rus şovenisti" bir despot olarak açıkça ortaya koydukça, tek ülkede sosyalizm anlayışı da resmi devlet ideolojisi olarak biçimlenmeye başladı. Stalin'in, dünya devrimi anlayışının savunucusu olan Sol Muhalefeti ve özellikle onun önderlerinden Troçki'yi maceracılıkla suçlamaya başlaması ve Bolşevik Partisini bu "tehlikeli" dünya devrimi fikrinden temizlemeye koyulması, bürokratik karşı-devrimin yükselişinin somut bir göstergesidir. Bu olgu aynı zamanda, Stalinist karşı-devrimin dünya proletaryası açısından uluslararası boyutunu da sergilemektedir. Bürokratik karşı-devrim, doğası gereği, uluslararası komünist hareket içinde de karşı-devrimci bir saldırı olarak örgütlenmiş ve yürütülmüştür. Bu nedenle, Stalin'in Bolşevik-Leninistleri, Troçki'yi partiden tasfiyesi (1927) bürokratik karşı-devrimin Sovyetler Birliği'ndeki zaferini simgelerken; "tek ülkede sosyalizm" anlayışının Kominternce kabul edilmesi (1928) de bu zaferin dünya komünist hareketindeki yansımasıdır.

O halde, 1928 yılı Sovyet bürokrasisinin bürokratik karşı-devrimi kazandığını ve Sovyet devletinin artık bürokrasinin devletine dönüştüğünü açığa vuran tarihsel bir dönemeç noktasıdır. Bundan sonra gelişen süreç ise, kurulmuş bulunan bürokratik diktatörlüğün kendini pekiştirmek üzere fiili duruma denk düşen hukuksal düzenlemelere girişeceği bir süreç olacaktır. Egemen bürokrasinin devleti bu süreçte, Ekim Devriminden arta kalan ne varsa bunları da işçi sınıfının elinden çekip almaya, tasfiyeyi tamamlamaya koyulacaktır. Bu nedenle, 1928'lerden 1936 Anayasasının kabulüne ve "Sovyetler Birliği'nde artık sosyalizmin kurulmuş bulunduğu"nun ilânına dek geçen süreç, totaliter rejimin kurumlaşması ve stabilizasyonu özelliğiyle sivrilecektir.

1928-1936: Bürokratik Diktatörlüğün Pekişmesi

Stalinci merkez, sanayileşme sorununda 1928 dönemecine dek sağ kanadın görüşlerini savunmaya devam etti. 1928 yılına kadar Stalin'in savunmuş olduğu tez şuydu: "Sanayileşmede acele etmemek, mujikle kavgaya girişmemek, dünya devrimine bel bağlamamak ve hepsinin ötesinde parti bürokrasisinin gücünü eleştiriden korumak!"[128]

Fakat artık Sol Muhalefetin parti içindeki basıncından kurtulmuş bulunan Stalin, bu kez de iktidar ortağından kurtulmanın planlarını yapıyor; Buharinci sağ kanadı tasfiyeye girişiyordu. "Buharin vakası", politik taktiklerini Asyatik entrikacılık üzerine inşa eden Stalin'in meşrebini sergileyen tipik bir örnektir.

[128] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.33

Çünkü, bir zamanlar Troçki'yi ve Sol Muhalefeti ezmek için Buharin'i, Tomski'yi vb. kullanan Stalin, artık onlara ihtiyacı kalmadığında, daha 1925 yılında bu kişiler hakkında söylediği şu sözleri unutuverecektir: "Ne isteniyor Buharin'den? ... Buharin kurban edilsin mi istiyorsunuz? Onu kurban etmeyeceğiz, bu böyle biline.... Sizin oluşturduğunuz platformun anlamı nedir? Bu işin sonu nereye varır? Bu iş, eninde sonunda partiyi Rikov, Kalinin, Tomski, Molotov ve Buharin olmadan yönetmeye kadar gider... ama yoldaşlar şimdi adını saydığım yoldaşlar olmadan bu parti yönetilmez."[129] Stalin'in bu girişimini fark ettiğinde, Buharin'in Kamenev'le görüşerek Stalin'e karşı bir ittifak oluşturmayı önermesi ve Stalin'i, "birbirimize düşmeye başladığımız an boğazımızı kesmek için bekleyen bir Cengiz Han" olarak tanımlaması[130] sanki tarihin bir ironisidir. Stalinist egemenliğin ideolojik simgesi olan "tek ülkede sosyalizm"in mimarlarından biri olan Buharin'in bu itirafı artık olayların akışını değiştirmeyecektir.

Önce 1929 Kasımında Merkez Komite toplantısında Buharin, Tomski ve Rikov'a görüşlerinden vazgeçtiklerine ilişkin belge imzalatıldı ve *Pravda*'da yayınlandı. Ardından da Buharin Politbürodan çıkartıldı; Tomski ve Rikov'a ise kınama cezası verildi. 21 Aralık 1929'da Stalin 50. yaşgününü artık partiyi tamamen kendi egemenlik aygıtına dönüştürdüğü ve muhaliflerini susturduğu bir ortamda kutlamaktaydı. Tam da bu noktada E. H. Carr'ın değerlendirmesi yerindedir:

> Ellinci yaşgününde Stalin'in ihtirası en yüksek noktasındaydı. İktidarını kaba ve keyfi biçimde kullanacağına ilişkin Lenin'in endişelerini doğrulayacak yeterli olay olmuştu. Amaçlarını zorla gerçekleştirmede olağanüstü bir acımasızlık sergilemiş, tüm muhalefeti ezmişti. Ama diktatörlüğünün niteliğinin tam anlamıyla açığa çıkması için biraz daha zaman geçmesi gerekecekti. Kolektifleştirme sürecinin, toplama kamplarının, büyük gösterilere dönüşen mahkemelerin ve yalnızca geçmişte kendisine karşı gelmiş olanların değil, iktidara yükselmesinde yardım etmiş olanların da yargılanarak, ya da yargılanmaksızın ayrım gözetilmeden öldürülmelerinin dehşetiyle birlikte basına, sanata, edebiyata, tarihe ve bilime katı ve teksesli bir ortodoksluğun dayatılması ve her türlü eleştirel düşüncenin baskıyla susturulması, savaş başarısının ya da elde edilen sonuçların silemeyeceği bir leke bıraktı.[131]

1929 sonu, kolektifleştirmenin nasıl yürütüleceğine ilişkin çeşitli toplantılar, tartışmalar ve oluşturulan komisyonların taslak hazırlıkları ile geçmekteydi. Politbüro henüz komisyon raporunu görüşmeden önce, Moskova'da Marksist Tarımcılar Konferansı düzenlenmişti. Bu fırsatı değerlendirerek aylardır ilk kez kalabalığa konuşan Stalin, "bir sınıf olarak kulakların tasfiyesi, tüm politikamı-

---

[129] Stalin, "Görüş Ayrılıklarının Tarihine İlişkin", *Bitirilmemiş Devrim* içinde, s.67
[130] E. H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, s.167
[131] E. H. Carr, *age*, s.172

zın en keskin yönelimidir" demekteydi.[132] Ardından politbüronun 5 Ocak 1930'da aldığı karar bu doğrultudaydı ve büyük çaplı kolektifleştirmeye girişildi. Buna direnen tüm köylülerin kulak olduğu ya da kulaklarla işbirliği içinde olduğu düşünülerek cezalandırılması yoluna gidildi. Zorla yapılacak bir kolektifleştirmenin, işçi-köylü bağlaşıklığını bozarak toplumsal devrimi bütünüyle tehlikeye atacağını düşünen Troçki'nin kaygısı gerçekliğe dönüşüyordu.

Stalinist liderlik köylüler hakkında yeni bir kitlesel baskı planı geliştirdi. "On binlerce kulak evlerinden ve topraklarından çıkartılıyor, uzak bölgelere sürülüyor, hayvanları, araçları ve makineleri ise kolhozlara devrediliyordu. Her kategoriden köylülerin çok küçük bir kısmı gönüllü olarak kolhoza giriyordu. Köylülerin en çok gücendikleri konu, hayvanlarının istenmesiydi. Çoğu köylü hayvanlarını teslim etmektense kesmeyi tercih ediyordu. Kampanya boyunca ikna ve zor kullanma arasındaki çizgi çok incelmişti."[133] Tahıl teslimat kampanyalarında OGPU'nun müdahalesi arttırıldı ve köylere askeri birliklerin yerleştirilmesi için hazırlıklar yapıldı. Baskıcı bir propaganda kampanyası eşliğinde köylüler kolhozlara girmeye zorlandılar. Bu uygulamaların sonucunda köylerdeki huzursuzluk büyüdü. Köylüler, devlet baskısına bir tepki olarak topraklarını ekmemeye, kendi hayvan sürülerini katletmeye ve bazı yerlerde ayaklanmaya başladılar. "Bunu birkaç gün sonra yeni bir emir izledi.... Suçlular hemen, sorgusuz sualsiz ölüme mahkûm edileceklerdi; temyiz yoktu ve cezalar yasa tarafından öngörülen dönem içinde infaz edilecekti. Bu bir bakıma, Stalin tarafından 1 Aralık 1934'te, Kirov'un öldürülmesinden sonra çıkartılan «teröristler»le ilgili ünlü kararnamenin bir prototipiydi."[134]

Arada köylülerin ekim yapmasını sağlamak amacıyla, kolektifleştirme uygulaması ve baskılar gevşetilse de, sonuçta köylülerin direnişleri kırılarak hız yine arttırılmış ve nihayetinde 1931 yılının ortalarında, başlıca tahıl üretim bölgelerindeki işletmelerin üçte ikisi kolhozlarda birleştirilmiştir. Takip eden birkaç yıl içinde de diğerleri kolhozlara katılmıştır. Bu uygulamalar sırasında köylünün çektiği açlığın, iç savaştan beri yaşanan en kötü olay olduğu ve birkaç milyon insanın açlıktan öldüğü belirtilmektedir. Kaynaklar, 1931 yılına gelindiğinde, ekonomideki kapitalist sektörün tam bir enkaz yığınına dönüştüğünü ve öte yandan bu hızlı operasyon sonucunda tarımın tam bir kaosa sürüklendiğini belirtmektedir.

Bu süreçte Stalin asıl olarak bürokrasinin diktatörlüğünü pekiştirecek sonuçlar üzerinde kafa yormuş ve kırsal kesimde gelişecek kulak tehlikesinin kendi diktatörlüğünü tehdit edebileceğini hesaba katmıştır. Stalin'i böyle bir yol tutmaya yönelten temel faktör rasyonel ekonomik hesaplamalar olmayıp, politiktir.

---

[132] Stalin'den akt: E. H. Carr, *age*, s.159
[133] E. H. Carr, *age*, s.160-161
[134] M. Reiman, *Stalinizmin Doğuşu*, s.119

Kolektifleştirmeyle güdülen başlıca amaç, değer yasasının etkisine son vermek ve böylece politik kontrolü mutlak olarak ele geçirmektir. Kısacası Stalin'in kaygısı, artık zaten var olmayan bir işçi devletini muhtemel bir burjuva karşı-devriminden korumak değildir. O, işçi sınıfının elinden iktidarı gasp eden egemen bürokrasinin temsilcisi olarak, burjuva karşı-devrim olasılığına karşı düpedüz kendi bürokratik egemenliğini koruyabilmenin yolları üzerine odaklaşmıştır. Stalin bu nedenle, 1929 dönemecinde ani bir dönüşle aşırı zorlanmış bir kolektifleştirmeye yönelmiş ve böylece kendi iktidarını tehdit edecek kulak tehlikesinin önünü kesmeyi başarmıştır. Önce kırsal kesimde küçük-burjuva kitlelerin desteğini alarak proletaryayı ezen Stalinist bürokrasi, bunu başardıktan sonra köylüyü de ezerek kendi bürokratik diktatörlüğünü pekiştirmiştir.

Dolayısıyla, hızlı sanayileşme gereği nedeniyle, Troçki'nin sanayileşme planıyla Stalin'in 1929 dönemecindeki uygulamaları arasında özdeşlik kurmaya çalışmak, bilimsel temelden yoksun bir iddia olacaktır. Kaldı ki, bizzat Troçki'nin kendisi de, Stalin'in kolektifleştirme operasyonunu büyük bir macera, sonuçları itibarıyla bir yıkım olarak değerlendirmektedir:

> Tarihte sık sık rastlandığı gibi oportünizm kendi karşıtına, maceracılığa dönüşmüştü. 1923-1928 yılları arasında Buharin'in "kaplumbağa temposu" felsefesini benimsemeye hazır olan Politbüro, şimdi büyük bir çeviklikle yıllık yüzde 20'den yüzde 30 büyüme hızına sıçrıyor, her kısmi ve geçici kazanımı bir norm haline dönüştürmeye çalışıyor ve değişik sanayi kollarının koşullandırıcı ilişkilerini gözden kaybediyordu.[135]

Kolektifleştirmenin gerçek olanaklarının, sanayinin tarıma büyük çapta makine sağlamasına bağlı olduğunu belirten Troçki, 1923'ten beri Sol Muhalefetin sanayileşme önerilerine sırt çeviren Stalin'in, 1929'da tamamen hazırlıksız ve son derece aceleci biçimde ve de zorla kolektifleştirmeye giriştiğini söyler. Sonuç nedir? Troçki'nin deyimiyle:

> Açlık, soğuk, salgın hastalık ve baskı önlemleri ile yitirilen insanların sayısı, katledilen hayvanlarınkine göre maalesef daha dikkatsizce kayıtlara geçmiştir ama bu da milyonlarla ölçülmektedir. Bu kurbanların günahı kolektifleştirmenin değil, kolektifleştirmenin gerçekleştirildiği gözü kapalı, zorba ve kumarbazca yöntemlerin boynunadır.[136]

Troçki'nin bu satırları, Stalin'in uygulamalarının Sol Muhalefetin sanayileşme planıyla uyuşmazlığını sergilemektedir. Fakat ne yazık ki, Troçki'nin, Stalin'in politik çapsızlığını kanıtlamak maksadıyla, onun sonuçta Sol Muhalefetin yıllardır işaret ettiği noktaya geldiğini vurgulayan bazı yanlış değerlendirmeleri de vardır.[137] İlerleyen yıllar içinde, Troçki bu yanlış tutumunu düzeltmiş ol-

---

[135] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.35

[136] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.39

[137] Örneğin Eylül 1929'da Troçki, bugün için yanlışlığı apaçık ortada olan şu yorumu yapmıştı: "Stalin, namlunun ucunu sağa çevirmek ve parti içi bir manevrayı keskin ancak uzun süreli bir zikzak çizdik-

masına rağmen, genelde pek çok Troçkist çevre bu gibi hususları sorgulamak yerine neredeyse iki plan arasında özdeşlik kurmaya devam etmiştir. Ve belirtmek gerekir ki, bu konuda yanılgıları besleyen asıl kaynak, Stalin'in yanına çekmeyi başardığı bazı dönek Sol Muhaliflerdir. Nitekim tarihi belgelere dayanarak o döneme ilişkin değerlendirmeler yapan kimi yazarlar bu hususu ifade etmektedirler. Örneğin M. Reiman, "Zinovyevistler bir tarafa, Antonov-Ovseenko ve Piyatakov gibi önde gelen Troçkist kanat önderleri dahil kimi muhalifler muhalefetle kopuşlarını haklı göstermek için Stalin'in «sola dönüş»ünü kullandılar" demektedir.[138] Gerçi genelde söz konusu Sol Muhalifler de Stalin'in ölüm makinesinden kendilerini kurtaramamışlardır; fakat Stalin'in entrikalarına kanarak ona destek verebilmişler, Stalinist kolektifleştirmeyi Sol Muhalefetin planlarının yürürlüğe konması biçiminde değerlendirmişlerdir. Oysa, kırsal kesimde girişilen kolektifleştirmeyi, "sosyalist devletin temellerinin sağlamlaştırılması", "kırda sosyalist mülkiyet ilişkilerinin kurulması" biçiminde lanse eden resmi Sovyet görüşünün palavralarını, bizzat Troçki'nin 1936'lardaki şu sözleri deşifre etmektedir:

> Resmi teoriye göre kolektif çiftlik mülkiyeti sosyalist mülkiyetin özel bir biçimidir. ... Gerçekte kolektif çiftlikler, bireysel ve devlet ekonomisi arasında yarı yolda bir yerdedir ve onların içindeki küçük-burjuva eğilimler hızla büyüyen özel tahsisler ya da üyelerince yürütülen kişisel ekonomiler sayesinde çok güzel gelişmektedir....
>
> ... Ne olursa olsun kolektifler şimdiye dek ülkedeki ekonomik ilişkilerin ancak hukuksal biçimlerini dönüştürmeyi başarmış –özellikle gelir dağıtımı yöntemlerini– ama eski kulübe ve sebze bahçesine, ahırdaki ağır pis işlere, mujik emeğinin tüm ağır temposuna dokunmamış, bunları hemen hiç değiştirmeden bırakmıştır.[139]

Sovyetler Birliği'nde kırsal kesimdeki kolektifleştirme gereksinimine ilişkin olarak bir noktanın altını çizelim: Sanayileşme planı ile uyumlu, işçi-köylü bağlaşıklığını kollayan dengeli bir kolektifleştirme, kırda modernleşmeyi, tarımdan sanayiye kaynak aktarımını sağlayabilmek için gerekli idi. Ancak, kolektifleştirmenin bürokratik egemenlik koşulları altında yapılmış olması ve dolayısıyla işçi-köylü bağlaşıklığını da yerle bir eden bir yol izlenmesi, sonuçları günümüze kadar uzanıp gelen sorunları yarattı. Eğer sanayileşme hamlesi, işçi devletinin varlığını sürdürdüğü, kırsal kesimde zengin köylü hariç, yoksul ve orta köylünün

---

ten sonra sola yöneltebilmek için, Sol Muhalefetin zorla ezildiği bir sırada, kendisini, onun programını kısmi biçimde ve tüm alanlarda, sanki bu kendi programıymış gibi uygularken buldu. Bu da gösteriyor ki, proletarya her şeye karşın hâlâ baskısını dayatacak bir gücü elinde bulunduruyor ve devlet aygıtı hâlâ ona bağlı olmayı sürdürüyor. Rus Muhalefeti kendi politikasını bu esaslı gerçeğe dayandırmaya devam etmelidir ve bu politika devrim değil, reform politikasıdır." (akt: F. Füredi, *Soviet Union Demistified*)

138 M. Reiman, *Stalinizmin Doğuşu*, s.103

139 Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.195-196

proletaryanın yanına çekilmesi amacıyla özendirici ekonomik önlemlerin uygulandığı ve yeni bir işe girişirken kaçınılmaz olan yanılgıların en masrafsız biçimde düzeltilebilmesi için toplumda ve partide eleştiri-öneri serbestisinin bulunduğu koşullarda gerçekleşmiş olsaydı, Sovyetler Birliği'nin alnına kara bir leke olarak sürülen o katliamlara kapı açılmamış olurdu. Oysa Stalinist bürokrasinin kendi egemenliğinin temellerini güçlendirmek için giriştiği hızlı kolektifleştirme, yoksul ve küçük köylüyü sosyalizm hedefine düşman etmekten başka bir sonuç getiremezdi; nitekim de öyle oldu. Ve bu süreç, Rusya'nın uçsuz bucaksız kırsal alanlarında geleceğin milliyetçi öfkesinin temellerini attı.

Stalinizmden kopmamakta ayak direyenler, yaşananların içyüzünü anlamaya zahmet etmeksizin, Stalinist bürokrasinin uygulamalarına çeşitli özürler bulmaya çalışıyorlar. Örneğin, Stalinist kolektifleştirmenin yarattığı yıkıcı sonuçlar, "devrimin gerektirdiği zorunluluklar" bahanesiyle aklanmak isteniyor. Oysa bakılması gereken yer, Stalinizmin Marksizme yabancı karakteridir. 1929 dönemecine gelindiğinde, zaten tek kişi egemenliğine uyarlanmış iktidar aygıtı, tarihe büyük Petro gibi atılımlar yaparak geçmek uğruna her şeyi göze alabilecek Stalin'in emirlerini uygulamaya hazırdı. Ama yığınlar Stalin'in maceralarına gönüllü girişmeyecekleri için, baskı ve şiddet, bürokratik rejimin vazgeçilmez ögesi haline getirilip kurumlaştırıldı. Böylece, sosyalizmin tepeden buyruklarla kurulamayacağını ısrarla vurgulayan Marksizmin, Stalin tarafından nasıl da fırlatılıp bir kenara atıldığı bu gelişmelerle de kanıtlanıyordu.

Sanayileşme hamlesi bahsinde üzerinde durulması gereken diğer bir konu da merkezi plandır. 1929 yılında kabul edilen ilk beş yıllık planın hedefi, "ülkenin sanayileşmesinin temeli olarak üretim araçları üretiminin maksimum gelişmesinin sağlanması" diye ifade edilmişti. O dönemde Sol Muhalefet saflarını terk eden Piyatakov, Devlet Bankası başkanlığına getirildi. Dolaylı ve dolaysız vergilerin arttırılması, devlet tahvillerinin satışa sunulması vb. gibi mali önlemlerle "denk bütçe" prensibi yürürlüğe kondu. Fakat uygulanan kolektifleştirmeyle de birlikte, artık üretim araçları üzerinde ağırlıklı olarak devlet mülkiyetinin geçerli olduğu komuta ekonomisi altında, mali önlemlerin serbest piyasa ekonomisindekine benzer düzenleyici fonksiyonundan söz edilemezdi. Bu nedenle, örneğin Carr da o günlerin realitesini şöyle değerlendirmektedir: "Devlet Bankası ekonomiye sürekli yeni kredi pompalıyordu. Aşama aşama para basit bir değiş tokuş aracı ve muhasebe birimi haline dönüşmüştü, paranın tamamen ortadan kalkacağı gelecekteki komünist toplumun tadına şimdiden bakılıyordu."[140] Dolayısıyla, NEP'in yürürlükten kaldırıldığı resmen ilân edilmiş olmasa da artık devlet mülkiyetine dayanan bu komuta ekonomisi, kapitalizmin bürokrasinin egemenliği altında tasfiye edilişiyle biçimlenen ve bürokratik merkezi planlamaya dayanan bir işleyişe sahipti. Kapitalist ülkelerin 1929 Büyük Depresyonunun pençesinde kıv-

[140] E. H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, s.153

randığı bir dönemde, ekonominin kaderini piyasanın kendi başına buyruk yasalarına terk etmeyen SSCB'nin bürokratik "planlı" ekonomisi, bu nedenle bir prestij kazanacak ve bu özelliği nedeniyle birkaç kuşak boyunca nice insanın sosyalizm kavrayışını bulandıracaktı.

İşçi sınıfının durumu

Stalinist diktatörlük bir yandan despotik-bürokratik devletin iktisadi temellerini pekiştirirken, öte yandan işçi sınıfının Ekim Devrimiyle elde ettiği kazanımları tamamen tasfiye ederek, işçi sınıfı karşısındaki yönetici-egemen pozisyonunu pekiştirdi. Stalinist bürokrasi 1928 yılında Troyka'yı[141] resmen sona erdirmeyi amaçlayan bir karar almıştı. 1929 Eylülünde ise fabrika komitelerinin artık yönetime müdahale edemeyeceklerini kararlaştırdı. Lenin döneminde iç savaşın yarattığı ekonomik yıkım nedeniyle bazı demokratik haklar sınırlandırıldığında, bunun çaresizlikten kaynaklanan olumsuz bir durum olduğu açıklanırken, bürokrasinin egemenliği altında artık bu türden sınırlamalar katı biçimde yasalaştırıldı ve rejimin fazileti olarak sunulmaya başlandı. Örneğin, Sovyet ekonomik yasaları üzerine 1935'te yayınlanan bir ders kitabında, "tek kişilik yönetim sosyalist ekonominin örgütlenmesindeki en önemli ilkedir" denilmekteydi.[142]

İşçi sınıfı aleyhindeki yasal değişiklikler, iş yasalarında da gerçekleştirildi. Daha önceden, 1922 yılında çıkarılmış İş Yasası gereğince, işçiler işyerlerini değiştirmekte özgürken ve bir işçinin işyerinin değiştirilmesi, o işyeri taşındığında dahi işçinin onayına tâbiyken, bürokratik diktatörlük altında buna son verildi. 27 Aralık 1932'den itibaren Rusya'nın her tarafında geçerli olmak üzere, partinin özel izni olmaksızın işçinin iş yerini terk ederek başka bir iş yerine veya başka bir kente geçişini yasaklayan bir uygulama (iç pasaport yasası) başlatıldı. Bunun yanı sıra, önce sanayi ve ulaşım işçilerini ilgilendiren fakat daha sonra tüm işçileri kapsar hale getirilen "iş karnesi" sistemi getirildi. İşçilerle ilgili her türlü bilginin işyeri yöneticisi tarafından işlendiği bu karnelerin, işçi yeni bir işe girmek istediğinde gösterilmesi zorunluydu.

15 Kasım 1932 yılında çıkartılan bir yasa ile, geçerli bir neden göstermeksizin işini aksatan işçiye işten ve oturduğu evden atılma tehdidi getirildi. Aralık 1938 tarihli bir yasa ise, işe geç gelenleri ya da öğlen molasını biraz uzatanları, sonunda işten atmaya varana kadar çeşitli cezalara çarptırmayı mümkün hale getiriyordu. Ve nihayet, iş cezalarından çok siyasi ceza yöntemi olarak başvurulan zorunlu çalıştırmadan (angarya) tutun da 1930'larda Stalin'in temizlik kampanyaları sırasında 10 milyona yakın mahkûmun kapatıldığı çalışma kamplarına varıncaya dek totaliter bir rejimin tüm taşları döşenmiş oldu.

Keza kadın işçilerin bürokratik diktatörlük altında uğradığı hak kayıpları, bü-

[141] Troyka sistemi: üretim sürecinin, fabrikalardaki parti hücresi, fabrika işçi komitesi ve bu ikisinin denetimi altında teknik müdürden oluşan üçlü tarafından yönetimi sistemi.

rokrasinin Ekim Devriminin kazanımlarına ne büyük bir saldırı yürütmüş olduğunun göstergesidir. Kadın ve çocukların ağır işlerde, sağlıksız koşullarda ve maden ocaklarında vb. çalıştırılması 1922 İş Yasası ile yasaklanmıştı. Bürokratik diktatörlüğün işçilerin kazanımlarına saldırılarından kadın işçiler de fazlasıyla nasiplerini aldılar. Örneğin, kadınların kömür madenlerinde çalışmalarının onların sağlık koşulları bakımından bir sakıncasının olmadığı yolunda düzenlenen "bilimsel" araştırmalar (!), kadın işçilerin en ağır işlerde çalıştırılmasının yolunu açtı ve giderek bunlar yaygın bir uygulama haline geldi.

Sendikaların bağımsızlığı ortadan kaldırıldı; toplu sözleşme hakkına son verildi; grevler yasaklandı; grevci işçilere ölüm cezası getirildi. Bir zamanlar sendikalar, yaşanan bürokratik deformasyon nedeniyle "işçilerin kendilerini kendi devletlerine karşı korumaları gereken" işçi örgütleri olarak savunulurken, bürokratik devletin artık bu türden "koruma" önlemlerine tahammülünün olamayacağı açıktı. Nitekim, sendikalar işçi haklarını düzenleyen ve koruyan örgütler olmaktan çıkartılıp sözde kurumlara dönüştürüldüler. Örneğin, 1932-1949 yılları arasında İşçi Sendikaları Kongresi toplanmadı ve bu süre boyunca, yasal işgünü süresini yedi saat olarak belirleyen yasa iptal edildi. Karşılığı ödenmeyen zorunlu fazla mesailer gibi, iş koşullarını ağırlaştıran yeni düzenlemeler getirildi. Bürokrasinin komuta ekonomisi altında ücretlerin devlet tarafından belirlenmesi hususu, Sendikalar Merkez Konseyi başkanının şu sözlerinde açıkça dile getirilmekteydi:

> Planın ekonomik kalkınmanın belirleyici unsuru haline gelmesinden sonra ücretlerin bundan bağımsız olarak kararlaştırılması söz konusu olamaz. Böylece toplu sözleşmeler, ücretleri tayin etme biçimi olarak yararlılığını yitirmiştir.[143]

Lenin döneminde açlık felâketi nedeniyle gündeme getirilen kapitalist üretim tekniklerinden yararlanma uygulaması, Stalinizm tarafından kutsandı. Bu tür uygulamalar, zorunluluklar nedeniyle başvurulan bir olumsuzluk olarak değil, tersine, sosyalizm ile tam uyuşan yöntemler olarak savunulmaya başlandı. Stalinizm, benzer işlerde eşit ücret uygulanması istemini, küçük-burjuva eşitlik anlayışı olarak damgalayıp rafa kaldırdı. "Sosyalist yarışma" adı altında işçi sınıfı içinde ayrılıkçı ve rekabetçi eğilimler körüklendi. Bilinçli bir yöntemle işçi sınıfı bölündü ve işçiler birbirine düşman edildi; *Stahanovculuk* bu uygulamanın resmi adıdır. 1928 ile 1936 arasında emek üretkenliği üç kattan daha fazla artarken, gerçek ücretler yarıdan fazla azaldı. Parti üyelerinin gelirini kısıtlayan kural kaldırıldı; bürokrasinin geliriyle işçi ücretleri arasında uçurumlar açıldı.

---

[142] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.23

[143] akt: T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.25. Bu konuyla ilgili olarak Cliff'in aynı yere düşmüş olduğu dipnot da yeterince çarpıcıdır: "Dışarıda yayınlanmak üzere çıkan kitaplarda toplu sözleşmelerin hâlâ sürüyor gibi anlatılıyor olması çok ilginçtir. Bkz. Lozovski'nin *Sovyet İşçi Sendikaları Elkitabı*, Moskova 1937, s.56-7"

Peki tüm bu yasal düzenlemelerle, verimli ve disiplinli bir şekilde çalışan ve yeni iş koşullarını önemli bir kazanım olarak değerlendiren bir işçi sınıfı mı yaratıldı? Hayır, tam tersine! Devletin tek karar sahibi olduğu ve kararların son tahlilde yerel yöneticilerin keyfine kaldığı bu bürokratik sistemde, söz konusu yasal düzenlemeler aslında, istenmeyen, muhalif işçilerin işten atılmasının, onların ve ailelerinin kaderinin bürokratların "insafına" terk edilmesinin zeminini oluşturdu. Eğer bürokratik rejime karşı çıkmaya ve örgütlenmeye teşebbüs edersen geleceğin daha baştan belirlenmişti! Yok şayet yöneticilerin suyuna gidersen, mevcut sistem içinde ufak bir ayrıcalık koparmak için (küçük çapta bir karaborsacılık gibi) senin de bir şansın olabilirdi! Ve böylece, bir yandan ağır baskı ve tehdit, öte yandan göz yumma ve rüşvet sonucunda, işçiler daha iyi bir gelecek olabileceği yolundaki umutlarını giderek tamamen yitirdiler; kendilerini uyuşturma ihtiyacı içinde alkolizmin batağına battılar. İşte Stalinizmin "yaşayan sosyalizm"inde (!) işçilerin kaderi bu oldu.

Tüm bu gelişmeler neye işaret etmektedir? Sovyet işçi sınıfının artık kesinlikle egemen bir sınıf olmadığını göstermektedir. Ekim Devrimiyle işçi sınıfının elde ettiği tarihsel bir kazanım olan iş güvencesinin içinin bürokratik diktatörlük tarafından tamamen boşaltıldığı açık bir gerçektir. İşçi sınıfının politik iktidarının gasp edildiği, üretim sürecindeki yönetici pozisyonuna son verildiği, çalışma rejiminin işçinin özgür iradesine dayanmak yerine devletin bürokratik komuta sistemine dönüştürüldüğü bir durumda, sovyet proletaryasının tarihsel kazanımlarını koruduğundan söz etmek olanaksızdır.

Diğer yandan, yönetici sınıf konumunu tamamen yitiren proletaryadan boşalan yeri mutlaka bir başkası doldurmuş olacaktır. Bu bir başkası, sovyetlerin içinden yükselerek devleti mülk edinen *yeni efendilerdir, bürokrasidir.* Sovyet bürokrasisi, bu koşullarda artık oluşumunu tamamlamış egemen bir sınıftır. Bürokratik diktatörlüğün pekişmesinin ifadelerinden biri de, Kızıl Ordunun, burjuva profesyonel ordularında olduğu gibi düzenli ordu haline getirilmesi ve hiyerarşik rütbe sistemine dönüşün gerçekleştirilmesidir. Bu dönüşümü Troçki şu sözlerle dile getirmektedir:

> Ekim Devrimine daha da ölümcül bir darbe, tüm burjuva ihtişamıyla subaylığı geri getiren kararname ile indirildi.
>
> 1935 yılı Eylülünde uygar insanlık, dostlar ve düşmanlar şaşkınlıkla öğrendiler ki Kızıl Ordu artık teğmenle başlayıp Mareşalle bitecek olan bir subaylık hiyerarşisi ile taçlanıyordu.[144]

Oysaki, eski düzenli ordunun dağıtılması ve yerine halk milislerinin geçirilmesi doğrultusundaki programatik hedef, Ekim Devrimini takiben yayınlanan kararnamelerle yaşama geçirilmek istenmişti. Ne var ki, devrimin karşı karşıya

[144] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.179 ve 180

bulunduğu sorunlar arasında en büyük engeli yaratan nesnel gerçeklik, yani devrimin ileri ülkelerde gerçekleşmemesi ve geri bir ülkenin koşulları içine hapsolması, o kararnamelerin pek çok devrimci maddesinin istenildiği düzeyde yaşama geçirilememesi sonucunu doğurmuştu. Hele bir de var olan bu nesnel engellere iç savaş faktörü eklenince, Lenin, Troçki gibi devrimci liderler bile, yeniden düzenli bir ordunun oluşturulması yoluna gitmişlerdi. Fakat aşılamayan zorunluluklar nedeniyle bir düzenlemeyi istemeye istemeye yapmak zorunda kalan devrimci liderlerin tutumuyla, artık iktidarın yapısı değiştiği için aynı şeyi kendi sınıf egemenliğini sürdürmek için yapan bürokrasinin tutumu arasındaki fark, basit bir fark değildir. Arada kahrolasıca bir bürokratik karşı-devrim yer almaktadır. Unutulmasın, bir zamanlar Bolşevikler, düzenli orduya geri dönüşü kalıcı kılmak isteyenlere karşı, halk milisi sistemini savunan sert cevaplar verirlerdi. Örneğin, mecburiyet nedeniyle yeniden göreve çağrılan bir generalin, ordunun artık eski kışla sistemine dayanması gerektiğini söylemesi üzerine Troçki'nin verdiği yanıt şuydu: "Komünist Partisi üç renkli kışlanın yerine kızıl kışlanın konulması için iktidara gelmedi."[145]

1936 Anayasası ve Bolşevik kadroların tasfiyesi

SBKP'nin 1934 yılında yapılan 17. Kongresi, bürokrasi tarafından "muzafferler kongresi" olarak ilân edilmişti. Resmi açıklamalar Sovyetler Birliği'nde artık sosyalizmin kurulduğunu, tek ülkede sosyalizmin muzaffer olduğunu vurguluyordu. Stalin, Sovyetler Birliği'nde eski sınıfların ortadan kalktığını, eski sınıf çelişkilerinin son bulduğunu, artık sosyalizme özgü yeni sınıfların var olduğunu ve bunlar arasında da uzlaşmaz çelişkilerin bulunmadığını söylüyordu. Dolayısıyla devletin de artık proletarya diktatörlüğü olmaktan çıkıp, "tüm halkın devleti" haline geldiğini açıklıyordu. Bütün bu safsatalar, proletarya diktatörlüğünün Stalinist bürokrasi tarafından tasfiye edildiğinin üstünü örtmek için bürokrasinin kullandığı yeni argümanlardı. Bir zamanlar Stalin, sosyalist toplumun sınıfsız ve devletsiz bir toplum olduğunu söylerdi. Fakat bürokrasinin egemenliği kurulduktan sonra, egemen bürokrasinin artık kendi devletini kutsamaya ihtiyacı vardı. O nedenle söylem değiştirildi ve devletin güçlendirilmesinin, "tek ülkede sosyalizmin"in zorunlu koşulu olduğu ilân edildi.

Oysaki dünya burjuvazisi bu safsatalara değil, Sovyetler Birliği'nde yaşanmakta olan gerçek değişime bakmaktaydı. Fransız resmi gazetesi *Le Temps*, 25 Eylül 1935'te şöyle yazıyordu: "Artık kesinlikle konsolide edilmiş olan rejim giderek stabilize olmaktadır. Sovyet ailesi ve Sovyet toplumu içinde devrimci alışkanlık ve gelenekler yerlerini, adlarına kapitalist denen ülkelerde hüküm sürmeye devam eden duygu ve alışkanlıklara bırakmaktadırlar. Sovyetler burjuvalaşmaktadırlar." Bu gazete haberini aktaran Troçki'nin yorumu ise şuydu: "Bu yar-

[145] akt: T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.91

gıya ekleyecek söz bulmak zordur."[146]

1923 Anayasası ile inşa edilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde egemenlik hakkı Sovyetler Kongresi başkanlığı altında Sovyetlere aitti. Fakat bürokrasinin yükselişine bağlı olarak bu hakkın da içi boşalmaya ve giderek kâğıt üzerinde kalmaya başlamıştı. Nitekim, bürokrasinin egemenliği altında yeni yasal düzenlemelerin yapıldığı 1931-1935 döneminde Sovyetler Kongresi hiç toplantıya çağrılmadı. Ve 1936 Anayasası ile yapılan yeni düzenlemelerle, "Yüksek Sovyet" adı verilen Sovyetler Kongresinin işlevi artık göstermelik törenler düzeyine indirgendi.

17. Kongrede kabul edilen "tek ülkede sosyalizmin zaferi" masalı, 1936 Anayasasının da temel esprisini oluşturur. Bu anayasayla, Sovyet proletaryasının iş yerleri temelinden yükselen seçme ve seçilme, iktidar organlarını oluşturma hakkına –fiilen zaten ortadan kaldırılmış bulunan bu hakka– hukuken de son verilir. 1936 Anayasası ile getirilen genel oy hakkı, burjuva parlamentarizmine benzer şekilde göstermelik bir hakka indirgenmekte, hatta *zorunlu onaya* dönüştürülmektedir. Troçki'nin belirttiği gibi:

> Siyasal alanda yeni anayasanın eskisinden ayrımı, sovyet sistemi sınıf ve endüstriyel gruplara göre seçimden, burjuva demokrasisi sistemine, atomize nüfusun "evrensel, eşit ve dolaysız" denilen oylamasına dönüşüdür. Kısaca belirtmek gerekirse bu proletarya diktatörlüğünün hukuksal olarak tasfiye edilmesidir.[147]

Hatırlanacağı üzere, Ekim Devriminin ürünü olan Sovyet sistemi, "komünlerde örgütlenmiş emekçilerin genel oy hakkı" ilkesine uygun olarak, ancak bunun dışındaki unsurları oy hakkından yoksun kılmaktaydı. Ayrıca, temsil oranlarında işçiler lehine farklılık yaratmakla da, burjuva parlamentarizminden tamamen farklı bir seçim sistemi getirmişti. Bu devrimci Sovyet sistemi 1936 Anayasası ile tasfiye edildi. Fakat buna rağmen, bürokrasinin kendi egemenliğini "Sovyetler Birliği" kavramıyla ifadeye devam etmesi, aslında bir tarihsel kazanımın fiilen tasfiyesiyle yetinmeyip, onun olumlu izlerini dahi insanların beyninden kazımak istemesi anlamına gelmekteydi. Victor Serge'in belirttiği gibi:

> ... oy eşitliği ile bundan böyle bürokrasi, gerektiğinde işçiler üzerinde kırsal kesim çoğunluğu ile hakimiyet kurmayı sağlayacak. Yeni yasama ve yürütme organı olan, dört yıllığına seçilmiş ... Yüksek Şura, seçmenler birliğinin göstermelik bir danışma kurulu olduğuna göre parlamento değildir ve artık bir Sovyetler kongresi de değildir.... Devletin adlandırmasında Sovyetler sözcüğünün hâlâ niçin var olduğunu soruyor insan kendine? Belki de yalnızca tarihsel geleneği kötüye kullanmak içindir.[148]

İşçi sovyetleri iktidarının son bulmasını salt 1936 Anayasa değişikliğine bağ-

---

[146] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.181
[147] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.209
[148] V. Serge, *Bir Devrimin Kaderi*, Pencere Yay., Haziran 1997, s.157

layıp, hukuksal dar görüşlülüğe düşmemek için önemli bir gerçeğin altını çizmek gerekiyor. Anayasalar genelde sosyo-politik değişimde bir başlangıç noktası oluşturmayıp, tersine fiili değişimi takip eden normatif düzenlemelerdir. Bu kuralı doğrular biçimde, bürokratik karşı-devrimin tamamlanmasını takiben, 1936 Anayasası ile Stalinist bürokrasinin kendi diktatörlüğünün yasal örtüsünü dokuduğu bir gerçektir. Görünürde, 1918 Sovyet Anayasasında yer alan bazı maddeler korunurken, bu iki tarih arasında cereyan eden köklü fiili değişim ifadesini, Sovyet bürokrasisinin ilân ettiği "tüm halkın devleti", "SSCB'de sosyalizmin kurulduğu" açıklamalarında bulmaktadır. İşte 1936 dönemecinde bakılması gereken asıl yer biçimsel anayasa maddeleri değil, bürokrasinin egemenliğinin kurulduğu sürecin sonunda, Sovyet devletinin temel esprisinin ifade edilişindeki bu köklü değişimdir.

Sovyet bürokrasisinin kullandığı bu yeni argümanlar şu gerçeği gözler önüne sermektedir: Nasıl ki burjuvazi diktatörlüğünü bir ulus-devlet olarak kutsayıp, sınıf ayrılıklarını gözden gizlemeyi, böylece sınıf çatışmasını kendi hegemonyası altına almayı amaçlamaktaysa, Sovyet bürokrasisinin "tüm halkın devleti" parolası da benzer bir işlevle yükümlü kılınmıştır. Burjuvazinin diktatörlüğünü uzun vadede sürdürebilmesi için çıplaklığını örtecek şala duyduğu gereksinim gibi, Sovyet bürokrasisi de uzun vadede hegemonyasını bir "sosyalizm" şalına örtünerek sürdürebilmiştir.

Ekonomik bakımdan durum ortadayken, Stalinist resmi ideoloji Marksist kavramların içini boşaltma konusunda çarpıcı bir adım daha atmıştır. 1936 Anayasasının "Toplumsal Yapı" adlı bölümünde; "Sovyetler Birliği'nde sosyalizm ilkesi gerçekleştirilmiştir" denmekte ve bu saptama "Herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre" parolasıyla somutlanmaktadır. Bu ifade büyük bir yalandır. Bu yalan, Marx'ın komünizmin üst aşamasını karakterize edebilmek amacıyla dile getirdiği; "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" sözünün tamamen keyfi biçimde ikiye bölünmesi ve içeriğinin iğdiş edilmesiyle üretilmiştir. "Herkesten yeteneğine göre" sözü, çalışmanın artık bir yükümlülük olmaktan çıkıp, toplumun zorlamasına gerek kalmaksızın bireyin zevki haline dönüştüğü bir bolluk ve üst kültürel gelişme dönemini anlatır. O nedenle, böyle bir toplumsal duruma ulaşıldığında artık toplumsal üretimin bölüşümünde "herkese çalışmasına göre" diye bir ölçü de kalmayacak, herkes ihtiyacı kadarını toplumdan alacaktır. Kısacası Marx'ın ifadesinin her iki bölümü birbirine derinden bağlı tam bir bütünlük oluşturmaktadır; hiçbir şekilde bölünemez. Ve hepsinden önemlisi de, çalışmanın bürokratik diktatörlüğün egemenliği altında bir zorunluluk oluşturduğu durumu, "herkesten yeteneğine göre" diye ifade etmek düpedüz Marksizmle alay etmektir!

17. Kongreden sonraki dönem, Stalin'in şahsında simgelenen bürokratik oligarşinin mutlak diktatörlüğüne geçişi hazırlayan kanlı tasfiyeler, sürgünler ve

katliamlar dönemi oldu. Sovyetler Birliği'ndeki politik rejim, tek şefin (Stalin'in) iradesi altında, totaliter bir niteliğe büründü. 1936-1938 yılları arasında kurulan Moskova mahkemeleri sonucunda Stalin'in muhalifleri, Bolşevik-Leninist geleneğin takipçileri, adi ve düzmece suçlamalar bahane edilerek fiziksel olarak yok edildiler. Troçki o döneme ilişkin bazı çarpıcı gerçekleri şöyle dile getirmiştir:

> Bu yıllar süresince yüzlerce gerek Rus gerek yabancı Muhalefetçi ya öldürülmüş, ya açlık grevi sonucu ölmüş, ya da intihara başvurmuştur. Son on iki yıl içinde yetkililer defalarca Muhalefetin nihai olarak kökünün kazındığını dünyaya ilân etmişlerdir. Ama 1935 yılının son ayında ve 1936'nın ilk yarısındaki "tasfiyeler" sırasında yüz binlerce parti üyesi bir kez daha partiden atılmıştı ve bunların arasında on binlerce "Troçkist" vardı. En eylemli olanlar hemen tutuklanmış ve hapishanelere, toplama kamplarına atılmıştı. Gerisine gelince, *Pravda* aracılığıyla Stalin, yerel organlara, bunlara iş vermemeleri için açıkça öğüt verdi. Tek işverenin devlet olduğu bir ülkede bunun anlamı, açlıkla, yavaş yavaş öldürmektir. Eskinin: çalışmayan yemeyecek, ilkesi bir yenisiyle değiştirilmiştir: itaat etmeyen yemeyecektir. Bonapartizm çağının başladığı 1923 yılından bu yana tam olarak kaç Bolşevik'in atıldığını, sürüldüğünü, tutuklandığını, öldürüldüğünü Stalin'in siyasal polisinin arşivlerini incelediğimiz zaman öğreneceğiz.[149]

Bu düzmece mahkemelerin ve sözde davaların içyüzü, Kruşçev'in SBKP 20. Kongresi kapalı oturumunda okuduğu ünlü raporun *Komplo Davalar* bölümünde (sonradan yine karanlıklara gömülmeye çalışılsa da!) yer aldı. Kruşçev'in, bu konuda 20. Kongreyi bilgilendirmek için oluşturulan komitenin araştırmalarına dayanarak vardığı sonuç şuydu:

> 1937-1938'de "düşman" olarak damgalanan pek çok parti ve sovyet aktivistinin, gerçekte asla düşman, ajan, yıkıcı olmadıklarını, tersine daima namuslu komünistler oldukları ve çoğunlukla dayanılmaz barbar işkencelerle (soruşturma yargıçları –çarpıtma uzmanlarının– emirleriyle) itiraflarda bulundukları açığa çıkmaya başladı.[150]

Ve Kruşçev, yine aynı komitenin raporundaki tespitleri aktarırken şöyle demekteydi:

> XVII. Kongrede seçilen Merkez Komitesinin 139 üye ve yedek üyesinden 98'inin, yani yüzde 70'inin tutuklandığı ve kurşuna dizildiği belirlendi (büyük çoğunluğu 1937-38'de)
>
> Sadece Merkez Komite üyeleri değil, XVII. kongreye katılan delegelerin çoğunluğu da aynı sonla karşılaştı. Toplam 1966 delegenin 1108'i tutuklandı; yani yarısından çok çok fazlası. Bu gerçek, şimdi gördüğümüz gibi XVII. Kongreye katılanların çoğunluğuna karşı yöneltilen karşı-devrimci suçlama-

[149] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.226-227
[150] Kruşçev, *Kişi Kültüne Karşı (XX. Kongre Gizli Raporu)*, Pencere Yay., Aralık 1991, s.25

larının ne kadar saçma, vahşi ve sağduyuya aykırı olduğunu gösteriyor.[151]

Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik egemenliğin kuruluş sürecine yüzeysel olarak yaklaşanlar, Stalin'in adım adım işçi devletini tasfiye eden uygulamaları esnasında Bolşevik Partisinden yeterli muhalefetin yükselmemiş olduğunu söylerler. Böylece sonucu onaylamasalar bile, "bir yerde zafer Stalin'in hakkı idi" (!) demeye getirirler. Bu büyük bir sahtekârlıktır. Sovyetler Birliği tarihinin sayfaları Stalinist diktatörlüğe direnen, parti içinde muhalefet yükselten nice Bolşevik-Leninistin kanıyla sulanmıştır. Peki ya Stalin'in zaferinin, "birtakım hatalara rağmen son tahlilde yine de komünizm yolunda elde edilmiş" (!) bir zafer olduğunu savunabilen mantaliteye ne demeli? Böylesi düşünce sahiplerini niteleyecek sıfat ne olabilir ki? Belki de böyleleri için bir sıfat aramaya hiç gerek yok. Onların konumunu şu gerçekler yeterince anlatıyor: Sovyetler Birliği'nde Stalinist diktatörlük tarafından 1936'dan 1939'a kadar 1,5 milyondan fazla parti üyesi hapsedilmiş –yaklaşık tüm üyelerin yarıya yakını– ve 1936 yılından itibaren 10 milyondan fazla Sovyet vatandaşı hapishanelerde ya da çalışma kamplarında ölmüştür.

1917 Ekim Devriminde Kronştad denizcilerinin lideri ve Petrograd Askeri Devrim Komitesinin üyesi olan Raskolnikov, 1939'da kaleme aldığı *Stalin'e Açık Mektup*'ta, Sovyet tarihinin bu kanlı karşı-devrim dönemini dile getirmektedir:

> Stalin! Sizinle beraber devrim tarihimize "terör dönemi" başlığıyla geçecek yeni bir dönem başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde bugün kimse kendini güven içinde hissetmiyor. Kimse, akşam yattığında geceyi tutuklanmadan geçirip geçiremeyeceğini bilemiyor. ... Ekim Devriminin kahramanları şimdi neredeler? ... Savaşımın başından beri beraber olan eski takım nerede? Onlar yok artık. Siz kurşuna dizdirdiniz onları Stalin! Siz, size inananların vicdanını çürüttünüz, mahvettiniz. Siz sizinle beraber yürüyenleri, ikircim ve tiksinti içinde bırakarak, dünkü yoldaşlarının ve arkadaşlarının kanına girmeye zorladınız. Siz, sizin öncülüğünüzde yazılan yeni sahte parti tarihinde ölülerin ve kendinizin katlettirdiği kahramanların eylemlerini kendinize malederek mezar soygunculuğu yaptınız. ... Savaşın arifesinde siz, ülkemizin gururunu ve güvencesini, yani Kızıl Orduyu yıktınız. ... Siz dünya savaşının ve iç savaşın deneyimleriyle yetkinleşen ordunun en seçkin yöneticilerini, başta mareşal Tuhaçevski olmak üzere, katlettiniz! Sizin bu çılgın oyununuzun da sonu gelecektir. Sizin, işlediğiniz suçların listesi sonsuzdur. Sizin kanına girdiğiniz masumların listesi sonsuzdur. Bunları sıralamak bile olanaksız. Ama sovyet halkı sizi sosyalizme ve devrime ihanet ettiğiniz için, verdiğiniz muazzam zararlar için, halkın gerçek düşmanı olduğunuz için, sefaleti ve sahte delillere dayanan davaları örgütlediğiniz için eninde sonunda sanık sandalyesine oturtacaktır.[152]

---

[151] Kruşçev, *age*, s.25 ve 26

[152] Raskolnikov, "Stalin'e Açık Mektup", *Bitirilmemiş Devrim* içinde, s.88-92

Tarihin belirli bir kesitinde tüm bu gerçekler örtbas edilip, resmi tarih tarafından "Büyük Önder", "Halkların Babası" vb. sıfatlarıyla farklı bir Stalin imajı yerleştirilmiş olsa da, ne derler, *tarih affetmez!*

Ölümü göze almak pahasına Stalinizme karşı muhalefet yürütmüş olan on binlerce devrimcinin, nasıl olup da bürokrasi tarafından yenilgiye uğratıldığının nesnel nedenini sorgulayan Troçki şöyle der:

> Kuşkusuz on binlerce devrimci savaşçı Bolşevik-Leninistlerin bayrağı altında toplandı. İşçilerin ileri kesimi kesinlikle muhalefete sempati duyuyordu, ancak bu sempati edilgen kaldı. Yığınlar, durumun yeni bir savaş ile ciddi olarak değişebileceği inancından yoksundu. Bu arada bürokrasi iddia ediyordu: "Uluslararası devrim uğruna muhalefet bizi devrimci savaşa sürüklemeyi öneriyor. Sarsıntılar yeter! Dinlenmeye hak kazandık biz. Sosyalist toplumu biz burada inşa edeceğiz. Bize, liderlerinize güvenin!" Bu dinlenme vaazı, apparatçiki, askeri ve sivil memurları iyice pekiştirdi ve yorgun işçiler, ve daha da yoğun olarak, köylüler arasında tartışmasız yankı buldu.[153]

Ve en önemlisi, Troçki'nin Lenin'in öngörüsünü hatırlatarak dile getirdiği gerçekliktir. Troçki, bürokrasinin Bolşevik Partisini fethettiğini, böylece başlıca tehlikeyi, devlet organlarının *toplumun hizmetkârlarından toplumun efendilerine dönüşmesinde* gören Lenin'in programını yenilgiye uğrattığını belirtir: "Bürokrasinin koca kıçı, devrimin başına ağır bastı. İşte Sovyet Termidor'unun sırrı budur."[154]

Son olarak da bir başka gerçeğin altını olanca netliği ile çizmek gerek: Nasıl ki bürokratik diktatörlük işçi devletinin karşı-devrimci inkârıysa, Stalinizm de aynı şekilde Leninizmin inkârıdır. 1917 Ekim Devrimiyle hayata gözlerini açan işçi iktidarı ile bu iktidara son verip egemen olan Stalinist rejim arasında, nice Bolşevik önder ve militanın kanıyla boyanmış bir karşı-devrim süreci uzanmaktadır. Buharin'in ölüme beş kala, 1938'de tutuklanmadan önce eşi Larina'ya ezberleterek teslim ettiği *Parti Yöneticilerinin Gelecek Kuşaklarına* başlıklı veda mektubu, Stalinizm gerçeğinin geç ve acıyla yüklü bir itirafıdır:

> Yaşamdan uzaklaşıyorum. Başımı uzattığım satır, proletaryanın satırı değildir. O, acımasız, ama sonuna kadar tutarlı bir ahlâka sahip olmalı. Sürdürdüğü Orta Çağ yöntemleriyle muazzam güce sahip olan, örgütlediği iftira kampanyalarıyla kendinden emin ve cesur bir şekilde işleyen bu cehennem makinesi karşısında çaresiz olduğumu hissediyorum.[155]

İncelediğimiz sorun, tarihte birtakım olayların sonucu olarak Stalin diye bir kişinin ortaya çıkıp despot kesilmesi değildir. İncelenmesi gereken tarihsel olgu, kişi olarak Stalin değil, Stalinizmdir. Stalin bürokratik karşı-devrimin ve despotik bürokratik rejimin kuruluş sürecinin lideri olmasıyla sivrilen bir tarihsel

---

[153] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.79
[154] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.81
[155] Buharin, "Parti Yöneticilerinin Gelecek Kuşaklarına", *Bitirilmemiş Devrim* içinde, s.120

şahsiyet olduğundan, kaçınılmaz olarak bu yeni rejime de ismini armağan etmiştir. Bilindiği gibi, Bolşevik Partisi içinde nice farklı görüşler dile getirilmiş, pek çok muhalif grup ve çevre biçimlenmiştir. Ancak eski Bolşeviklerin neredeyse hepsi bürokratik rejimin terörü altında can verirken, başta kalan ve egemen olan Stalin olmuştur. O nedenle de gerek Rusya'da gerekse ilerleyen tarihlerde başka ülkelerde kurulan despotik bürokratik rejimlerin isim babalığını yapmak Stalin'in "bileğinin hakkıyla" kazanmış olduğu bir tarihsel "ayrıcalık"tır.

Totaliter bir rejim, her ne kadar diktatörün oldukça "şahsi"leşmiş egemenliği ile karakterize oluyorsa da, bu tür bir siyasal biçimlenme hiçbir zaman rejimin özünü ve sınıf diktatörlüğünün niteliğini göz ardı etmeyi haklı kılmaz. Nitekim, 1953'te Stalin'in ölümü, ardından Kruşçev'in Stalin'i suçladığı 1956 yılının ünlü 20. Kongresi, Sovyet rejiminin niteliğinde bir değişiklik yaratmamış ve Sovyetler Birliği'ndeki despotik bürokratik rejim, kuruluşundan 1990'lardaki çöküşüne dek varlığını sürdürmüştür. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ndeki rejimin karakteriyle ilgili olarak niteliksel bir değişimin yaşandığı iddiası gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Kruşçev'in 20. Kongre raporunda yaptığı gibi, Sovyet egemen bürokrasisinin Stalinizmi asla sorgulamaksızın, Stalin adını bürokrasinin günahlarını bağışlatacak bir günah keçisi gibi kullanmak isteyişi, ya da ilerleyen süreçte gerçekleşen çeşitli lider değişiklikleri, bazı reform denemeleri vb. bürokratik rejimin niteliğini değişikliğe uğratan faktörler değildir.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik diktatörlüğün oluşumunu gerçek kaynağında, yani Stalin'in egemenliği altında cereyan eden bürokratik karşıdevrim sürecinde aramayıp, onun ölümünden sonraya havale eden görüşler, bilimsel açıdan bir değer taşımıyor. Nihayetinde bu tip tezler, devrimci Marksizmin ışığında sürdürülen anlamlı bir sorgulamaya dayanmayan ve yalnızca Maoculuk, Enver Hocacılık vb. gibi, Stalinizmin siyasal çeşitlemelerinden birini tercih etme temelinde biçimlenen siyasal eğilimlerdir.

Diğer Bürokratik Rejimler

Sovyetler Birliği'nde egemen olan Stalinist bürokrasi, sosyalizmin özüne aykırı olan uygulamaları sosyalizmin bir "erdemi", "ideal uygulaması" olarak teorize ederek, sosyalizm mücadelesine dünya burjuvazisinin verebileceğinden çok daha fazla zarar vermiştir. Stalinist "tek ülkede sosyalizm" anlayışını birkaç temel noktası itibarıyla ifade etmek gerekirse şöyle sıralayabiliriz:

- Sınıfsız toplumun tek bir ülkede, ulusal ölçekte kurulabileceğini vaaz eder.
- Sosyalizmin "ulusal" ve "devletli" bir toplum olduğunu söyler.
- Sosyalizmin dünya devriminin ilerlemesiyle değil, kapitalizm ile "barış içinde yan yana yaşama" koşulları altında, ulusal devletler bünyesinde inşa edilebileceğini savunur.
- "Sosyalist devlet (!)"in giderek güçlenmesi gerektiğini, hatta komünizmde

de devletin varlığını koruması gerektiğini ilân eder.

"Ulusal sosyalizm" anlayışının Ekim Devriminin ülkesinde iktidar olması, gerek bu nedenle yarattığı devasa yanılsamalar gerekse dünya dengelerini etkileyen fiili varlığı nedeniyle, bu anlayışın dünya komünist hareketinde de güç kazanmasının maddi temelini oluşturdu. Bu durum 1917 Ekim Devriminden sonra gerçekleşen devrimlerin ve II. Dünya Savaşı sonucunda Sovyet nüfuz alanı içinde kurulan devletlerin kaderini belirledi. Stalinizmin küçük-burjuva milliyetçi "sosyalist" mantığı, sonuçta birbirinin boğazına sarılan, birbirine düşman "ulusal sosyalist devletler" garabetinde somutlandı. Böyle bir "sosyalizm" akımının nasıl milliyetçi, şoven bir içeriğe sahip bulunduğunu uzun yıllar boyunca SSCB-Çin, Çin-Vietnam, Vietnam-Kamboçya vb. çatışmasında izlediğimiz gibi, bugün de SSCB'de ve Yugoslavya'da yaşanan milliyetçi çatışmalardan ibretle izliyoruz.

Avrupa'yı sarsan 1929 ekonomik krizinden II. Dünya Savaşının başladığı tarihe kadar geçen süre, Avrupa ülkelerinde devrimci yükselişlere, karşı-devrimci saldırılara, faşizmin iktidara gelişine sahne olmuştu. Böylesine karışık ve devrimlere gebe bir ortamda bile Stalinizmin politikası "statükoyu korumak" temelinde biçimlendi. Sovyet bürokrasisinin tek endişesi kendi ulus-devletinin güvenliğiydi. Bürokrasi, iktidar aygıtının iç istikrarını bozacak ve bürokratik diktatörlüğünün geleceğini tehlikeye sokacak gelişmelerden uzak durmak istiyordu. O nedenle, Avrupa'daki işçi eylemlerini de dünya devrimi açısından değil, kendi dar ulusal çıkarları açısından değerlendiriyordu. Stalinist egemenliği körü körüne izleyen resmi komünist partilerse, kendi ülkelerinde gelişen devrim süreçlerini Stalinist merkezin kontrolü altında etkilemeye çalıştılar. Bu uğurda, burjuva hükümetlerle uzlaşılıp, işçi sınıfının devrimci mücadelesinin fiilen engellenmesi yoluna bile gidildi. Komintern böyle uğursuz bir görevin aracı kılınarak, dünya devriminin çıkarları açısından tamamen işlevsiz hale getirildi, bir enkaza dönüştürüldü.

Almanya'da 1930'larda Hitler'in yükselişi sırasında Alman Komünist Partisini mücadeleden alıkoyan Stalinizm, böylece Nazi tehlikesinin önünü kesebilecek olanakları dinamitlemiş oluyordu. Nazilere karşı sol güçlerin ayaklanmasının bir iç savaşa yol açarak statükoyu bozacağından endişe duyan Stalinizm, ekonomik-politik-toplumsal istikrarsızlığı dünya devriminin ilerleyişine dönüştürmeyi ilke edinen Leninizmle arasındaki uçurumları ortaya koyuyordu. 1935'ler Fransa'sı örneğinde olduğu gibi, Stalinizm, işçi sınıfının lehine gelişen devrimci durumu, burjuvaziyle ittifaka dayanan "Halk Cephesi" politikasıyla terse döndürüyordu. 1936-1939 İspanya İç Savaşında da komünist ve devrimci güçlerin yenilgisini hazırlayan Stalinizmden başkası değildi. Nazizmin artık Sovyetler Birliği'ne saldırı hazırlıklarını yürüttüğü bir aşamada, 1939 Ağustosu'nda, Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktını imzalayan Stalin, imza töreninden sonra Almanya'yı "savaşı

hemen sona erdirmek ve barışı sağlamak için çalışan bir ülke" olarak tanımlıyordu.

Stalin'in "statükoyu koruma" amaçlı politikası, Hitler ordularının Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçtiği 1941 yılında büyük bir gürültüyle çatırdadı. Stalinist bürokrasi, Nazizme karşı Sovyet halkının savaşımına da salt bir "Anayurt Savaşı" olarak yaklaştı; bu koca savaş, dünya savaşı nedeniyle Avrupa'da yükselen devrimci dalgayla ilişkilendirilmedi. Hitler ordularının 1943'te Sovyet topraklarında bozguna uğratılmasıyla, savaşın galip taraflarından biri olarak sivrilmeye başlayan Sovyet bürokrasisi, Amerikalı ve İngiliz burjuva müttefikleriyle pazarlık masasına oturmaya hazırlanıyordu. Ancak bu görüşmeler öncesinde Stalin'in yapması gereken "ufak" bir iş daha vardı. Fiili varlığı sona erdirilmiş Komintern'i resmi olarak da sona erdirip, böylece burjuva müttefiklerin arzularını yerine getirmek! Komintern, Stalin'in emri üzerine Haziran 1943 tarihinden geçerli olmak üzere feshedildi.

Kasım 1943'te Tahran Konferansı toplandı. Stalin'le pazarlık masasına oturarak, nüfuz alanlarının paylaşımında Sovyet bürokrasisini üçüncü bir taraf olarak kabul eden emperyalistlerin düşüncesi şu gerçeği yansıtıyordu: Dünya devriminin ilerletilmesini savunan devrimci güçlere karşı, Sovyet bürokrasisinin nezdinde bir müttefik bulduklarını! Örneğin Tahran Konferansı'ndan birkaç ay önce ABD Başkan yardımcısı Henry Wallace şöyle demekteydi: "Eğer Rusya dünya çapında devrim kışkırtan Troçkist fikre bir kere daha kapılırsa 3. Dünya Savaşı kaçınılmaz olur."[156] II. Dünya Savaşının bitiminde nüfuz alanlarının paylaşımında Sovyet bürokrasisine de bir pay vermeye mecbur kalan Amerikan ve İngiliz Hükümetleri, alacakları ödünü çoktan almışlardı. Emperyalistler, dünya savaşının içinde gelişen ve savaşın bitiminde daha da gelişecek olan devrimci yükseliş tehlikesinin önüne, komünist partileri devrimi durdurmakla görevlendirecek olan Stalin'le anlaşarak geçmeyi umuyorlardı. O nedenle antlaşmanın gerisi, savaşın bitimindeki güçler dengesine göre Avrupa'da Nazizmin işgali altındaki bölgelerin paylaşımına kalmıştı.

Sonuçta, Tahran (28 Kasım-1 Aralık 1943); Yalta (4 Şubat-11 Şubat 1945); ve Potsdam (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Konferanslarında, ABD, İngiltere ve Sovyet Hükümetleri arasında varılan antlaşmalar uyarınca Doğu Avrupa ülkeleri (Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan), Sovyet nüfuz alanına bırakıldı. Dolayısıyla bu topraklarda Stalinizmin egemenliğindeki "Kızıl Ordu"nun müdahalesiyle kurulan devletler hiçbir şekilde Ekim Devrimi gibi bir devrimin ürünü olmadı. Tersine, bu ülkelerdeki Komünist Parti liderlikleri, proleter iktidarların kurulması yönünde gelişme potansiyeli taşıyan devrim sürecini, "ulusal kurtuluş"u sağlayan bir iktidarın kurulması noktasında durdurmuş oldular. Böylece, Doğu Avrupa ülkelerin-

[156] akt: F. Claudin, *Komintern'den Kominform'a*, Belge Yay., c.1, Nisan 1990, s.27-28

iktidarın kurulması noktasında durdurmuş oldular. Böylece, Doğu Avrupa ülkelerindeki "Halk Demokrasileri"nin kuruluş süreci, dünya savaşının bitiminde Sovyet egemenliğinin de kabul edildiği yeni bir dünya dengesi temelinde gücünü pekiştiren Stalinist bürokrasinin, dünya burjuvazisi ile anlaşmasının etkisi altında biçimlendi.[157]

Ancak bu genel değerlendirme, bu ülkelerdeki yeni iktidarların kuruluş sürecinde farklılıklar olmadığı anlamına gelmez. Alman Nazizmine karşı yürütülmüş olan direniş hareketlerinin çapı ve gücü açısından bir ayrıma gidilecek olursa, bazılarında "ulusal kurtuluş" bağlamında belirleyici etkenin Kızıl Ordunun müdahalesi olduğunu belirtmek gerekir. Fakat, örneğin Yugoslavya'da öne çıkan faktör, Tito'nun önderliğinde yürüyen önemli ve direngen bir partizan savaşıdır.

Diğer yandan, savaş sonrasındaki süreçte Yugoslavya ve Arnavutluk KP'lerinin bürokratik liderliklerinin Moskova bürokrasisi ile çatışmaları, bu ülkelerdeki sürece farklı yaklaşılmasını gerektirmez. Çünkü bu bürokratik liderlikler de tıpkı Moskova bürokrasisi gibi, özde, dünya devrimi anlayışına karşı idiler. Onlar da kendi ulus-devletlerinin çıkarlarını savunma temelinde biçimlenmiş bir ulusalcı devlet sosyalizmi anlayışına sahiptiler. II. Dünya Savaşı konjonktüründe yürüyen anti-faşist ulusal kurtuluş mücadelesine böyle bir perspektifle yaklaştılar. Olayların gidişatını bu yönde etkilediler. Bu ülkelerde kurulan iktidarların ve devlet düzeninin niteliğini belirleyen de, aslında Nazizme karşı uzun direniş savaşı sürecinde oluşan ve düzenli orduya doğru gelişen askeri bürokratik yapı oldu. Ve gelecekteki bürokratik diktatörlüğün temel dayanağını da, sanılanın aksine işçi sınıfı ve köylülük değil, bu askeri bürokratik yapı oluşturdu.

Tüm bu nedenlerle, Doğu Avrupa devletleri, daha doğuşlarında Stalinist bürokratik egemenliğin uyduları ya da kopyaları olarak biçimlenen ve asla 1917 Ekim Devriminin doğurduğu İşçi Sovyetleri iktidarıyla benzeşmeyen fenomenlerdir. Bir başka deyişle, Rusya'da 1917'de doğan işçi devleti gerçeğinden farklı olarak, Doğu Avrupa devletleri daha baştan bürokratik devletler olarak yaşama gözlerini açmışlardır. Bu bürokratik devletlerdeki ekonomik rejim de, büyük sanayinin devletleştirilmesi temelinde kapitalist ekonomik işleyişe son veren ve devlet mülkiyetine dayanan, bürokratik merkeziyetçi komuta ekonomisi yapılanmasını yansıtmıştır.

---

[157] Stalin'in, II. Dünya Savaşı döneminde Avrupa'da komünistlerin yönetimindeki çeşitli direniş hareketlerini, sosyalizm için değil, sadece ulusal kurtuluş için çarpışmaya zorladığını belirten Deutscher, şöyle devam etmektedir: "Savaşın bitmesiyle bir devrimci durum ortaya çıkmıştı. Bunun nasıl kontrol altına alınacağı ve asgariye indirileceği, Yalta ve Tahran'da Stalin, Roosevelt ve Churchill'i ilgilendiren başlıca konu oldu. Üç lider, ittifakın sorunlarını geleneksel diplomasi havası içinde ele aldılar ve kendilerine düşen nüfuz alanlarını paylaştılar." (I. Deutscher, *Bitmemiş Devrim*, Belge Yay., Temmuz 1990, s.106-107) "Halk Demokrasileri" adı verilen ülkelerin, "Tek Ülkede Sosyalizm"in savunma barikatlarından başka bir şey olmadığını vurgulayan Deutscher, öte yandan Batı Avrupa'da ağır darbe yemiş ve itibarını yitirmiş burjuva iktidarların, Stalinizm tarafından yönlendirilen komünist partilerin işçi sınıfının kaynaşan radikalizmini frenlemesi sayesinde, yani Yalta ve Tahran anlaşmaları uyarınca yeniden güç kazandıklarını ifade etmektedir.

Bu dizinin dışında kalan ve II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet bürokrasisinin (Moskova'nın) hegemonyasına şu ya da bu ölçüde tavır koyarak iktidarını kuran Mao önderliğindeki Çin'de de durum özünde bundan farklı değildir. Mao'nun bürokratik liderliğinde yürüyen Çin ulusal kurtuluş hareketi, esas olarak köylülüğe, küçük-burjuvaziye dayandı. Çin Halk Cumhuriyeti, devlet mülkiyeti temelinde, sanayileşme alanında atılım kaydetti, bu açıdan devasa bir köylü ülkesinde var olan tarihsel açığı önemli oranda azalttı. Keza, daha yakın dönemde gerçekleşen Küba, Vietnam ulusal kurtuluş hareketleri de, son tahlilde Sovyetler Birliği'nin varlığı sayesinde Amerikan emperyalizminin nüfuz alanından kopabilmiş ve iktidara yürüyebilmişlerdir.

Maoculuk, Stalinizmin köylü versiyonundan başka bir şey olmamasına rağmen, küçük-burjuva solculuğu uzun yıllar boyunca "Sovyet revizyonizmi"ni Maoculuk akımını benimseyerek yere sermeye çalışmıştır! Küçük-burjuvazinin sınıfsal konumuna ve mantalitesine denk düşen bir "devrimcilik" temelinde oluşan bu tür saflaşmaların, işçi sınıfının devrimci mücadelesinin çıkarları açısından pek bir anlamı olmasa da, bu tür akımlar belirli bir süre boyunca sosyalist yelpazede etkili olmuşlardır. Bürokratik rejimlerin çözülüşüyle birlikte değişen dünya koşulları altında, artık bu akımların dayandığı maddi temeller ortadan kalkmış olsa da, düşünsel düzeyde etkileri hâlâ sürmektedir.

Özetle, asıl tartışma konusu, proletaryanın devrimci hedefleri bakımından, kurulan iktidarın ve devletin niteliğinin belirlenmesi olduğunda, ulusal kurtuluşçu hareketlerin görece devrimci niteliğini vurgulamak hiçbir şeyi çözmez. Sorunu Marksist açıdan irdelemek ve bu türden hareketlerin taşıdığı temel eksiklikleri açıkça ifade etmek gerekir. Bu hareketlerin önderlikleri, Sovyet bürokrasisinin hegemonyacı tutumlarına karşı ulusal bir refleksle cephe almış bile olsalar, bu onların Stalinist "ulusal devlet sosyalizmi" anlayışından esaslı bir kopuş yaptıkları anlamına gelmiyordu. Siyasal çözümlemeleri arasında farklılıklar olsa da, bunların hepsinin ortak eğilimi, sosyalizm yolunda ilerleyecek gerçek bir işçi iktidarının kurulması değil, "ulus-devletin örgütlenmesi" ile sınırlı bir iktidarın kurulmasıydı. Yani, tartışma konusunu oluşturan hareketlerin içeriğinde ve önderliklerinin siyasal anlayışında, kendi bağımsız ulusal devletlerini oluşturma perspektifi ağır basmaktaydı.

Stalinist politika, Batı'da olduğu kadar Doğu'da da, statükoyu koruma, uluslararası statükoyu bozabilecek toplumsal sürtüşmelerden kaçınma arzusuna dayanmaktaydı. Her ne kadar Maocular bu statükocu politikayı "Kruşçevci revizyonizme" mal etmeye çalışmış olsalar bile, gerçekte revizyonizm Stalinizmin ta kendisi demekti. Maoizmin Stalin ve Stalinizme dokunmamasının nedeni de bizzat kendisinin onun bir tekrarı olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle Deutscher, "sosyalizm hakkındaki düşünceleri bile Stalinizmin izini taşır; bu, Çin Seddi'yle çevrelenmiş bir Tek Ülkede Sosyalizm düşüncesidir" derken bir

gerçeği dile getirmektedir.[158]

Esasen, söz konusu ülkelerdeki komünist partilerin ya da diğer devrimci örgütlerin içindeki siyasal çatışmaların tarihi gözden geçirilecek olursa, tıpkı Stalinizmin egemenliğinin kuruluş sürecinde olduğu gibi, devrimci Marksizmle küçük-burjuva sosyalizmi arasında sürüp giden bir mücadelenin varlığına tanık olunacaktır. Ve yine bir genel sonuç olarak şunu söylemek mümkün ki; bu devrimlerin iktidara getirdiği siyasal liderlikler, ne sovyet tipi örgütlü proletaryaya ne de devrimci Marksizmi savunan kadrolara dayanıyordu. Bunlar, Stalinizm benzeri bürokratik eğilimlerle biçimlenmiş ve ulusal devrimin önderliği ile bürokratik bir egemenliği bağdaştırmış "ulusal kurtarıcılar" olarak öne çıkmışlardı. Bu nedenle, gerek tarihsel-toplumsal kapsamları, gerekse iktidara getirdiği siyasal temsilcilerin eğilimleri bakımından bu devrimler "ulusal sosyalizm" anlayışını aşmadılar.

Stalinist resmi Marksizm akımıyla eğitilmiş ulusal devrimci liderlikler iktidara geldiklerinde, Stalinist bürokrasinin "tek ülkede sosyalizm" anlayışına sahip çıktılar. Çünkü bu tür bir "sosyalist kuruculuk" çizgisinde, aslında emperyalizm çağında kendi bağımsız ulus-devletlerini kuracakları ve ekonomik gelişmeyi sağlayacakları ulusal kalkınma stratejisini bulmuş oluyorlardı. O yüzden bu ülkelerde ulusal kurtuluş devrimini takiben, emperyalist sermayenin elindeki üretim araçlarının ulusallaştırılmasına ve olduğu kadarıyla büyük ölçekli sanayinin devletleştirilmesine girişildi. Sonuç olarak, ister Kızıl Ordunun müdahalesiyle istense bir ulusal kurtuluş devrimiyle kurulmuş olsunlar, hepsi de içerdikleri temel özellikler nedeniyle Stalinist bürokratik devletin bir benzeri olarak yaşama gözlerini açan "bürokratik devletler" oldular. O halde, Ekim Devriminin ürünü olan ve tarihsel olarak çok kısa bir süre yaşamını sürdürebilen İşçi Sovyetleri Devleti hariç, "sosyalist ülkeler" olarak adlandırılanların tümünde kurulan devletlerin, işçi devleti ile bir ilişkisi bulunmamaktadır.[159]

---

[158] I. Deutscher, *Bitmemiş Devrim*, s.133

[159] Yeri gelmişken, Tarih Bilinci Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılan Troçki'nin *Çin Üzerine* adlı kitabında, "Çevirenin Önsözü" bölümünde yer alan bazı önemli saptamaları aktaralım:

"Çin, Yugoslavya, Vietnam gibi ülkelerde (ki hepsinde hareketlerin önderi olarak resmi KP'ler öne çıkar), küçük-burjuva devrimci önderliklerin daha iktidarı ele geçirmeden önce şu ya da bu ölçüde bu yola angaje olmasıyla, diğerlerinde (Küba, Nikaragua vb.) ancak iktidarı ele geçirdikten aylar sonra bu yola girilmiş olması arasında, temelde hiçbir fark yoktur. Her iki durumda da temel belirleyici faktör, o ülke burjuvazisinin kitlelerin seferberliğinden duyduğu korku nedeniyle bu ulusal kurtuluş hareketlerinden uzak durması, proletaryanın cılız ve örgütsüz oluşu sebebiyle bir önderlik rolü oynayamaması ve geriye tek seçenek olarak SSCB'nin sunduğu «kalkınma modeli»nin kalıyor oluşudur." (s. XXIV)

"20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran ulusal kurtuluş hareketlerinin önderliğini yapan küçük-burjuva aydın kesim, demek ki, Troçki'nin öngörülerini doğrular bir şekilde aslında bağımsız bir rol oynamamış, verili uluslararası konjonktürde uluslararası güçlerden birisi olan Sovyet bürokrasisinin açtığı yoldan ilerlemiş ve iktidarı ele geçirdiği durumlarda kendisini bürokratik bir sınıfa, bürokratik diktatörlüklerin egemen sınıfına dönüştürmüştür." (s. XXIV)

Bölüm 5

BÜROKRATİK DİKTATÖRLÜK ALTINDA "GEÇİŞ DÖNEMİ" SON BULUR

Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, bürokratik devletin kumandası altında oluşmuş bir sosyo-ekonomik formasyon, kapitalizmden komünizme geçiş dönemiyle hiçbir ilgisi olmayan ve tamamen kendine özgü karakteri temelinde irdelenmesi gereken bir fenomendir. İşçi sınıfının iktidarını bürokrasiye kaptırdığı, ya da zaten hiç iktidara gelmediği ve devletin daha baştan bürokratik tarzda kurulduğu ülkelerin tümünde, kapitalizmden komünizme geçiş döneminin temel koşulunun varlığından söz edebilmek olanaksızdır. Nedir bu temel koşul? Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde belirttiği üzere, "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz."[160]

Yaşanan deneyimin de ortaya koyduğu gibi, işçi sınıfının kapitalizmden komünizme doğru ilerleyen tarihsel hareketi, ancak ve ancak onun doğrudan egemenliği altında mümkün olabilir. Bu siyasal egemenlik, özünü *egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın* oluşturduğu işçi devletinde somutlanabilir. Kapitalizmden komünizme geçiş döneminin ayırt edici özelliği, siyasal iktidarı fethederek kendini egemen kılan proletaryanın, üretim araçlarını kendi devleti elinde merkezileştirerek, kendini üretim koşullarının da efendisi konumuna yükseltmiş olmasıdır. Marx, bütün toplumsal yapının temelini aydınlatan unsura işaret ederken şöyle demekteydi:

> Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir –bu, her zaman, doğal olarak, emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir aşamaya ve böylece de o-

[160] Marx, "Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları", *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.31-32

nun toplumsal üretkenliğine uygun düşen bir ilişkidir.[161]

Siyasal iktidarı fetheden işçi sınıfının kendi içinde bürokratik tarzda bir yöneten-yönetilen ayrımının doğmaması ve onun bu kez de bu yeni efendilerin yönetimi altına girerek iktidarını yitirmemesi için, Paris Komünü tipinde önlemlerin yürürlüğe konması ve bu önlemlerin yürürlülüğünü sürdürmesi zorunludur. Yani Paris Komünü tipi önlemler, sadece eski bürokratik-askeri devlet cihazını yıkmak için değil, yıkılanın yerine "eski çirkefe dönüşü engelleyecek" bir mekanizmanın geçirilmesi için de gereklidir. Kısacası, işçi devleti, burjuva devlet gibi bürokratik tarzda örgütlenemez; örgütlenirse, o işçi devleti olamaz. Öte yandan proletarya diktatörlüğü, sınıfın önderliğini kazanmış partinin egemenliğine değil, sovyetler biçiminde örgütlenmiş proletaryanın doğrudan egemenliğine dayanır. O halde, *işçi demokrasisi, proletarya diktatörlüğünün biçimlerinden biri değil, onun varoluş şartı, özüdür.*

Bu bakımdan, proletaryanın gerçek anlamda iktidara gelemediği ve daha başından bürokratik diktatörlüklerin kurulduğu ülkelerde "geçiş dönemi"nin başladığından zaten söz edilemeyeceği açıktır. Fakat bunun yanı sıra, 1917 Ekim Devrimiyle siyasal iktidarı fetheden ve böylece kapitalizmden komünizme tarihsel geçişi başlatan Rus proletaryasının verdiği örnek vardır. Ancak, Sovyet devletinin bürokratik devlete dönüşümüyle birlikte, bu ülkede de geçiş döneminin zorunlu koşulu (işçi demokrasisi) ortadan kalkmış ve kapitalizmden komünizme geçiş yönündeki tarihsel hareket sona ermiştir. İşçi demokrasisinin olmadığı koşullarda işçi devletinden, işçi devletinin olmadığı koşullarda da, geçiş döneminin varlığından söz etmek olanaksızdır. Demek ki, bu toplumlar "sosyalist" olarak tanımlanamayacağı gibi, bunların, "geçiş dönemini yaşayan toplumlar" olarak tanımlanması da mümkün değildir.

Bürokratik Devletin İdeolojisi

Sovyet bürokrasisi ve diğer bürokratik egemenlikler, temel üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti sayesinde var olmuş ve varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Kendi egemenliğini koruyabilmek için, bürokratik rejimin iktisadi temellerini, yani devlet mülkiyetini korumak, bürokrasinin boynunun borcu olmuştur. Kendilerini toplumun karşısında bağımsız bir güç katına yükselten bürokratik diktatörlükler, aralarındaki kimi farklılıklara rağmen, son tahlilde ortak içeriğe sahip resmi bir ideoloji yaratmışlardır. Bu resmi ideolojinin somutlanışı, "ulusal ve devletçi sosyalizm" anlayışıdır.

Sömürülü toplumlarda devletin, kendisini resmi bir ideoloji ile toplum karşısında tanımlaması genel bir olgudur. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı yapıtında, ideolojinin en üst biçimlenişi olan devletin ko-

[161] Marx, *Kapital*, c.3, s.695

numunu şöyle ifade eder:

> Devlet daha doğar doğmaz, kendini toplumdan bağımsız kılar, ve belli bir sınıfın organizması haline geldiği ölçüde ve bu sınıfın egemenliğini doğrudan doğruya üstün kıldığı ölçüde, bu bağımsızlığı daha da büyük olur....
>
> Şu var ki, devlet bir kez toplum karşısında bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de, artık yeni bir ideoloji yaratır. Meslekten politikacılar, kamu hukuk kuramcıları, özel hukukçular, gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler.[162]

Oysa, tarihsel açıdan yeni bir dönem başlatan proletarya diktatörlüğü döneminde, devlet olgusu da niteliksel bir değişim geçireceğinden ve artık bir yarı-devlet olarak örgütleneceğinden, toplumun emekçi çoğunluğu karşısında bağımsız bir gücü temsil etmeyecektir. Tam tersine, burada "devlet", emekçi çoğunluğun örgütlü gücünün ta kendisi olacaktır, ya da olmalıdır. Elbette ki, bu tipte bir devletin, çoğunluğun tarihsel çıkarlarını yansıtan bir dünya görüşünden farklı ve ondan bağımsız bir ideolojisi olamaz.

Gerçek bir işçi devleti için geçerli olan bu kuralın, sözümona işçi sınıfı adına egemenlik kuran bürokratik bir devlet için de geçerli olacağını ummak zaten büyük bir yanılgı olurdu. Sovyetler Birliği'nde işçi devletinin bürokratik bir karşı-devrim sonucunda bürokrasinin devletine dönüşmesi, tıpkı genel olarak sömürülü toplumlarda olduğu gibi, devletin toplumun çoğunluğu karşısında bağımsız bir güç haline gelmesi sonucunu doğurdu. Bürokrasinin devleti, Engels'in sözünü ettiği yasayı doğrular biçimde, kendi çıkarlarını yansıtan resmi bir ideoloji yarattı. "Stalinizm" olarak adlandırdığımız bu resmi ideoloji, yalnızca Sovyetler Birliği sınırları içinde değil, Sovyetler Birliği'ndeki iktidardan aldığı büyük güçle, uluslararası komünist harekette de egemen kılındı. Kısacası, bu resmi ideoloji, kendi hegemonyası döneminde "sosyalizm" adına kurulan tüm iktidarlara şu ya da bu oranda damgasını bastı, onlara kendi bürokratik egemenlik sistemini aşıladı, bunu yerleştirdi.

Stalinist bürokrasi, üretim araçlarının devletleştirilmesini, "toplumsallaşma", "sosyalist kuruculuk", "reel sosyalizm" olarak sundu. Oysa daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, devletleştirme hiçbir şekilde toplumsallaşmayla özdeşleştirilemeyeceği gibi, böylesi bir girişim, toplumsallaşmaya doğru atılmış bir ileri adım karakterini ancak ve ancak bir işçi devletinde kazanabilirdi.[163] Bürokrasi-

---

[162] Engels, *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.452

[163] Bu noktada Troçki'nin konuya açıklık getiren satırlarını hatırlatalım: "Toplumsal olabilmek için özel mülkiyetin kaçınılmaz olarak devlet aşamasından geçmesi zorunludur; tıpkı kelebek olabilmek için tırtılın koza içerisinde ya da kozasız krizalit evresinden geçmek zorunda olması gibi. Ama krizalit, kelebek değildir. Milyarlarca krizalit hiçbir zaman kelebek olamadan ölür gider. Devlet mülkiyetinin «tüm halkın» mülkiyetine dönüşmesi ancak toplumsal ayrıcalık ve farklılaşmanın ve onlarla birlikte devlete duyulan gereksinmenin ortadan kalkması derecesinde gerçekleşebilir. Bir başka deyişle: devlet mülkiyeti devlet mülkiyeti olmaktan çıktığı oranda sosyalist mülkiyete dönüştürülür." (Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.191)

nin siyasal egemenliği altında işleyen bir devletleştirme ise, bürokrasiyi ekonomik açıdan da egemen kıldı ve onu üretim sürecinin efendisi konumuna yükseltti. Böylece, Marx'ın ifade ettiği gibi, "*toplumsal artı-ürünü denetleyenin sonuçta tüm toplumu da denetleyeceği*" kuralı işlemiş ve bürokrasi, politik ve ekonomik açıdan gerçek bir egemen güç olarak proletaryanın karşısına dikilmiş oldu. Bürokrasinin her şeyden önce proletarya karşısında egemenliğini sürdürebilmesi için, gerektiğinde açık baskıya başvurmanın yanı sıra, ideolojik hegemonyasını kurabileceği, pekiştirebileceği ve sürdürebileceği bir argümana ihtiyacı vardı. Bürokrasinin ideolojik hegemonyasının aracı olan bu argüman, "tek ülkede sosyalizm" çarpıtması oldu.

Nasıl ki, burjuva diktatörlüğü kendini uzun vadede emekçilere kabul ettirebilmek açısından bir "demokrasi" şalına gerek duymuşsa, bürokratik diktatörlük de bir "sosyalizm" şalına bürünüverdi. Stalinizm, resmi ideolojinin dayanaklarını herhalde ki devrimci Marksizmin perspektiflerinde arayacak değildi. Bu onun için, göz göre göre kendini intihara sürüklemek olurdu. O nedenle, bir zamanlar Marx'ın şiddetle eleştirmiş olduğu *Lassalcı* küçük-burjuva sosyalizm anlayışına dört elle sarılıverdi Stalinizm. Marksizmin dünya devrimi, işçi devleti, geçiş dönemi, sosyalizm ve komünizm perspektiflerine ilişkin tüm teorik cephaneliği, Stalinist egemenlik tarafından kuşatma altına alındı. Ve proletaryanın ele geçirmesini olanaksız kılacak her yola başvurularak, bu teorik cephanelik kilit altında tutuldu. Devletleştirilmiş üretim araçlarının kendisine bahşettiği egemenlik sayesinde bürokrasi, görece uzun bir tarihsel dönem boyunca, kendi egemenliğini proletaryaya "sosyalizm" diye yutturmayı başardı.

Sosyalizmi etatizm (devletçilik) ile özdeşleyen Stalinist ideolojiye göre, iktisaden geri ülkelerde Sovyet devleti ile iyi geçinen ulusal kurtuluşçu bir burjuva ya da küçük-burjuva iktidarın "devletçilik" yolunu tutmuş olması, onun "sosyalist" olarak adlandırılmasına yetmiştir. Cezayir, Yemen, Somali, Angola-Mozambik, Afganistan, Etiyopya, Nikaragua vb. gibi ülkelerde var olan rejimlerin "sosyalist" olarak adlandırılması, sosyalizm kavramının ne denli ayaklar altına alındığının yeterli ipuçlarını vermektedir. Kısacası Stalinist egemenlik dünyaya, sosyalizmle ortak noktası bulunmayan bir "sosyalizm" çarpıtmasını armağan etmiştir. Stalinizmin izinden gidenlerin "reel sosyalizm" olarak kabul buyurdukları bu çarpıtmanın, sosyalizm mücadelesine verdiği zarar inanılmayacak ölçüde büyüktür.

Stalinist bürokrasinin ideologları ve o meşhur "bilim akademileri"nin katkıları (!), Marksizmin katledilmesi için girişilen ideolojik mücadelenin kanıtlarıdır. Bunların "bilimsel" faaliyeti, Marksizmi ayakları altında çiğneyen Stalinizmi, devrimci Marksizmin eleştirilerinden korumakla yükümlü bir "memuriyet" olmuştur. Komintern'in ve Sovyet bürokrasisinin önde gelen ideologlarından olan Sovyet Bilimler Akademisi başkanlarından Kuusinen'den yapacağımız şu bir tek

alıntı bile, Stalinist bürokrasinin Marksizmi nasıl katlettiğini göstermeye yeterlidir:

> Sosyalist rejimde ulusal mülkiyet, devlet mülkiyetidir, çünkü üretim araçlarını elinde bulunduran toplum, bu aşamada devlet tarafından temsil edilir. Devlet tüm toplumsal üretimi, toplum adına, tek bir süreç gibi yönetir.... Sosyalist rejimde, insanların toplumun evrimini bilinçli olarak yönlendirdiği söylendiğinde, bundan anlaşılacak şey, onların bunu, sosyalist ekonominin yönetici ve örgütleyicisi rolü oynayan parti ve devletin aracılığıyla yaptığıdır.[164]

Bürokratik Rejimin Özellikleri

SSCB ve benzeri ülkelerde bürokratik egemenlik altında yaşanan süreçte, temel üretim araçlarında kapitalist özel mülkiyete son verildiği, üretim araçlarının devletleştirildiği koşullarda, artık kapitalist işleyişten söz edilemez. İşgücü özel kapitalistlere (ya da kapitalist bir devlete) satılan ve onlar tarafından satın alınan bir meta olmaktan çıkmıştır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasıyla, bunların sermaye olma niteliğine ve dolayısıyla sermaye birikimi sürecine son verilmiş olur; bunun yerine ürünlerin genel birikimi süreci geçer. Artık üretim sürecinin genelde amacı, piyasada daha çok kâr elde etmeye yönelik değişim değerleri üretimi değildir. Bürokratik kumanda ekonomisinin özsel amacı, devlet mülkiyeti temelinde ürünlerin üretimini arttırarak, yeniden üretim için gerekli olan artı-ürün birikimini sağlamaktır.

SSCB gibi bürokratik kumanda ekonomisinde, genelleşmiş meta ekonomisi son bulmuş; üretim süreci artı-değerin üretildiği bir süreç olmaktan çıkmıştır. Bu rejimde üretici kaynakların dağılımı, piyasa ekonomisinin hareket yasalarına (sermayenin piyasada en yüksek kârı elde etmeyi amaçlamasında ifadesini bulan yasalar) göre değil, egemen bürokrasinin tercihlerini yansıtan bir merkezi plana göre gerçekleşir. Fakat planlamada ölçü, fiyat göstergesi ve parasal değerlendirme olduğundan, sektörler arası girdi-çıktı işlemleri, yalnız ve yalnızca biçimsel olarak piyasadaki alım-satım işlemine benzeyen bir mali planlamanın eşliğinde yürür. Bu durum, kaynak dağılımının piyasadaki rekabet kuralına göre işlediği kapitalist piyasa ekonomisinden tamamen farklıdır. Böyle bir durumda, ekonomik işleyişin egemen karakteri, *ne özel ne de devlet kapitalizmi* olarak tanımlanabilir.

Şu halde, dünya ölçeğinde kapitalist egemenliğin devam ettiği bir durumda, dünya pazarının varlığı bürokratik rejim üzerinde basıncını sürdürecekse de, bürokratik devlet altındaki ekonomik işleyişin, kapitalist devlet altındaki işleyişten niteliksel farklılığı asla göz ardı edilemez. Devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimdeki ekonomik mekanizma, ekonominin temel olarak piyasa ekonomisi-

ne dayandığı ve üretim araçları üzerinde bireysel özel mülkiyet hakkının esas olduğu kapitalist bir toplumdaki "devletin iktisadi faaliyeti" ile benzeşmez. Bürokratik devlet altındaki "devletçi ekonomi", kapitalizmin bir çeşidi, "devlet kapitalizmi" olarak nitelendirilemez.[165] Marx'ın *Kapital*'de çözümlediği gibi, kapitalizm ancak kapitalist rekabetin, –birleşmiş ve tekelleşmiş de olsa– "birçok sermaye"nin var olduğu ve karşısında özgür ücretli emeği bulduğu biçimde yaşayabilir. Oysaki, bürokratik rejimlerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Birbirlerinden ulusal sınırlarıyla, çıkar çatışmalarıyla ayrılmış bürokratik diktatörlüklerde, kapitalist dünya pazarının basıncı, devletleştirilmiş dış ticaretin yanı sıra gelişen yasa-dışı bir piyasanın oluşumunda ve kapitalist ilişkilerin giderek bürokratik rejimin iç işleyişine taşınmasında somutlanmıştır. Özellikle bürokrasi içinde suyun başını tutanlar ve uyanıklar için dünya ticaretinin yarattığı cazip kazanç olanakları (kaçak ticaret, karaborsa vb.), zaman içinde bu ülkelerde gayri resmi bir piyasa ekonomisinin yaygınlaşması biçiminde kendini ortaya koymuştur.

Kapitalist toplumda alınıp satılan bir meta olan işgücünün, üretim araçlarının proletaryanın siyasal egemenliği altında devletleştirildiği durumda, bu karakterini yitireceğini belirtmiştik. Diğer yandan, bürokratik egemenlik altında bile olsa, temel üretim araçlarının devletleştirildiği ve sermaye birikimine son verildiği koşullarda işgücü yine meta karakterini yitirir. Fakat kuşkusuz, proletaryanın üretim sürecindeki konumu itibarıyla soruna yaklaşıldığında, her iki durum arasındaki niteliksel fark ortaya çıkıvermektedir. İşçi devletinin varlığı halinde, kendi kendisinin efendisi olarak toplumsal üretimi planlayacak ve sürdürecek olan proletarya, bürokratik devlet altında bu üstünlüğünü tamamen yitirmektedir. Proletarya ikinci durumda işgücünü kapitalistlere satmamaktadır ve genel olarak işgücünü satın alacak kapitalist de artık bulunmamaktadır. Fakat bir işçi devletinde olacağı gibi, artık onu bizzat kendi egemenliğine de tahsis edememektedir. Bürokratik devlet altında proletarya işgücünü, bürokrasinin egemenliğinde somutlanan devlete tahsis etmektedir. Bu nedenle, işçi sınıfının üretim sürecindeki pozisyonu, kapitalist toplumdaki gibi değildir. Bürokratik devlete bağımlı ve egemen bürokrasi tarafından kolektif biçimde sömürülen bir niteliğe sahiptir.

Bu noktada, bazı yanlış anlamaların önüne geçebilmek için, önemli iki hususa dikkat çekelim. Birincisi, bürokratik rejimde işçi sınıfının kapitalizme oranla değişen konumuna rağmen, artık farklı koşullarda sömürülen bu sınıfı nitelemek üzere yine de "işçi sınıfı" kavramı kullanılabilir ve bu yaklaşım doğrudur. Çünkü bu sınıf, bürokratik rejimlerin karakterini farklı değerlendiren bazı yazarların iddia ettiği üzere, ne tamamen "yeni bir sınıf"tır; ne de "köle sınıf"tır. Bu türden

[164] akt: M. Gündüz, *Bürokrasi ve Sosyalist Demokrasi*, Koral Yay., Şubat 1990, s.117-118

[165] Bu rejimleri "devlet kapitalizmi" olarak değerlendiren yaklaşımın eleştirisi ayrı bir bölümde ele alındığı için, bunun nedenlerine burada girmiyoruz.

yanlış görüşler bir başka bölümde ele alınacağı için, burada yalnızca kısa bir değinmeyle yetinelim. Bürokratik diktatörlük altında "işçi", ne kapitalizmde olduğu gibi "özgür" bir ücretli emekçidir; ne de tüm varlığıyla efendisine ait olan bir "köle"dir. Onun işgücünün kullanım hakkı devlete aittir ve de o bunun karşılığında, yine devlet tarafından belirlenen bir pay almaktadır. Bu payın miktarı parasal olarak hesaplanıp, işçiye bu tutarda nakdi ödeme yapılsa da, bu, kapitalizmde olduğu gibi piyasa kurallarına göre oluşan bir ücret değildir. Fakat öte yandan, işgücünün kapitalizm koşullarındaki özgür ücretli emekten farkı belirtildikten sonra, bürokratik diktatörlüklerde işgücüne yapılan ödemeyi "ücret" olarak nitelemekte de bir sakınca yoktur.

Artı-değer üretiminin genel olarak son bulduğu bürokratik rejimde, proletaryanın artı-emeğine el konulma biçimi, bu sosyo-ekonomik formasyonun sırlarını açığa vuracaktır. Marx bu kurala ilişkin olarak *Kapital*'in üçüncü cildinde şöyle der:

> Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama, bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir.[166]

Bürokratik rejimde, "ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi" nasıl ifade edilebilir? Devleti mülk edinen bürokrasinin, toplam işgücünü istihdam eden merkezi egemen bir güç olarak, toplumsal emek ürününün dağılımında da tek söz sahibi olmasıyla. Bu durum, yöneten bürokrasi ile yönetilen proletarya arasındaki ilişkileri belirlediği gibi, bürokratik rejimdeki üretim ilişkilerinin de ifadesidir. Ve üzerinde bürokratik rejimin siyasal biçiminin yükseldiği maddi temeldir. İşçi devletinde üretim koşullarının efendisi olan proletarya, üretimin planlanmasında "neyin, ne kadar, nasıl" üretileceğine karar veren politik ve ekonomik egemenlik kaynağı iken, bürokratik rejimde bu güç kaynağı bürokrasiye ait olmaktadır. Egemen bürokrasinin amacı, bürokratik devletin varlığını sürdürmek için genişletilmiş yeniden üretim sürecinin çarklarının dönmesini sağlamaktır. Genelde bürokratik merkezi planlamaya dayanan ekonomi, değişim değeri üretimini amaçlamadığından ve kapitalist piyasa mekanizmasının kurallarına boyun eğmek zorunda olmadığından, bir anlamda toplumun zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak kullanım değerleri üretiminin planlanması olarak algılanabilir. Fakat aslında, egemen bürokrasinin çıkarları, kaprisleri ve iç çatışmaları nedeniyle bu planlama her zaman rasyonel değildir ve en önemlisi üreticilerin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bürokratik rejimin özü, bürokrasinin üretim koşullarına egemen olması; üretim sürecini işçi

[166] Marx, *Kapital*, c.3, s.695

sınıfının tarihsel çıkarları açısından değil, bürokratik devletin korunması ve güçlendirilmesi bakımından düzenlemesidir.

Bürokrasinin merkezi planlaması temelinde toplumsal ürün başlıca şu kısımlar itibarıyla dağıtılır: 1) bürokrasinin kendi tüketim ihtiyacını (lüks ve konfor da dahil) karşılamak amacıyla el koyduğu kısım, 2) toplumsal kalkınma ve büyüme için ayrılan kaynaklar, 3) çalışanların işgüçlerini yeniden üretebilmeleri için gerekli olan kısım, çeşitli sosyal fonlar vb. Bu dağılımın, devlet mülkiyeti üzerinde mutlak söz sahibi olan egemen bürokrasi tarafından planlandığı göz önünde tutulursa, proletaryanın payına düşecek kısmın, proletaryanın egemenlik koşullarında olabilecek olanın çok altında kalacağı açıktır.

Bir kere, proletaryanın ulusal gelirdeki genel ücret diliminin belirlenmesinde hiçbir söz hakkının olmaması (bağımsız sendikal örgütlenme yok, ücret pazarlığı yok, grev yok!) bir yana, o, devasa bir bürokratlar güruhunun tüketim ihtiyacını karşılamaktadır. Bu koşullar altında, bürokrasinin proletaryanın ücret düzeyini adilâne bir şekilde hesaplayabileceğini düşünmek, gerçeklikle alay etmek olur. Bu ülkelerdeki işçi ücretlerinin sağladığı geçim düzeyi ileri kapitalist ülkelerdeki düzeyle karşılaştırıldığında, çoğunlukla genel ortalamanın altında kalmaktadır. Bunun bir nedeni, bu ülkelerdeki emek verimliliğinin dünya piyasalarındaki düzeyden düşük olmasıdır. Fakat istatistik rakamları, işçiye ödenen ücretin onun verimliliğinin de altında seyretmekte olduğunu göstermektedir. Yani, bürokratik devletin işgücünün "tek istihdamcı"sı olduğu koşullarda işçi sınıfına biçtiği ücret, hiç de gerçek bir yaşam güvencesine işaret etmemektedir. Bu nedenle, yaşam standardını yasal engellere rağmen yükseltme kavgası, bürokratik diktatörlük altında da hükmünü icra etmiş ve pratikte ortaya iki ayrı ekonomik işleyiş çıkmıştır: resmi ve gayri resmi ekonomi! Resmi ekonominin işçi sınıfı açısından yarattığı tatminsizlik (işçinin ürünlerden aldığı payın yetersiz kalması) nedeniyle kaçak olarak yürütülen ek işler temelinde gayri resmi bir iş piyasası oluşmuştur.

Fakat ürünlerin dağılımında proletarya açısından ortaya çıkan bu olumsuz tabloyu, salt dağılım sürecindeki eşitsizlikler olarak algılayıp, bunun temelinde yatan nedenler üzerine eğilmemek yanlış bir yaklaşım olur. Çünkü, ürünlerin dağılım koşulları, üretim koşullarının dağılımının, yani sınıfların üretim sürecindeki karşılıklı pozisyonlarının dağılımının bir sonucudur. Marx bu gerçekliği, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş* başlıklı yazısında şöyle ifade etmektedir:

> En basit anlayışla dağıtım, ürünlerin dağıtımı ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama dağıtım, ürünlerin dağıtımı olmaktan önce, şunlardır da: 1. üretim araçlarının dağıtımı ve 2. aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan toplumun üyelerinin çeşitli üretim cinsleri arasında dağıtımıdır. (Bireylerin belirli üretim ilişkilerine tâbi tutulması.) Ürünlerin dağıtımı, besbelli ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu dağıtımın sonucundan başka bir şey değil-

dir.[167]

Üretim araçlarının dağıtımı açısından bürokratik rejim, egemen bürokrasinin devletin mülkiyetindeki üretim araçlarının tasarruf hakkını (nerede, nasıl kullanılacağına karar verme hakkını) kolektif olarak tekelinde tuttuğu bir gerçekliği yansıtır. Bu durumda proletarya, işçi devletinde sahip olabileceği "üreten ve yöneten" sınıf olma konumuna sahip değildir. İşçi devletinde proletaryanın bağrında birleşerek ortadan kalkacak olan "üreten-yöneten" ayrımı, bürokratik rejimde varlığını sürdürür. Proletaryanın nasibine "üretmek"; bürokrasinin nasibine "yönetmek" düşer.

İşte bu nedenle bürokratik devlet altında ürünlerin dağılımındaki eşitsizliği açığa vuracak kriter, salt bürokratın maaşıyla işçinin ücretinin karşılaştırılması değil, bu ikisinin üretim koşulları açısından farklı pozisyonlarının karşılaştırılmasıdır. Doğrudan üreticilerin üretim sürecinde "yönetilen" pozisyonlarını sürdürmekte olduğu koşullar altında bunlar, "yöneten" sınıfın yaşaması için gerekli tüketim maddelerini de üretmek zorundadırlar. Bir işçi devletinin varoluşu halinde işçi sınıfı açısından son bulabilecek olan bu zorunluluk, bürokratik devlet altında varlığını sürdürmektedir. Özel mülk sahibi varlıklı sınıfların bulunmadığı bürokratik rejimde, devlet mülkiyeti üzerinde kolektif egemenlik yetkisine sahip olan bürokrasi, proletaryanın toplumsal artı-emeğine el koyan, onu *sömüren* egemen bir sınıftır. Yani, bürokratik rejimde kapitalizme özgü artı-değer sömürüsü olmasa da, artı-emeğin sömürüsü vardır ve bu rejimler *sömürülü toplumlar* sınıflaması içinde yer alırlar. Bu nedenle de, Marx'ın *Kapital*'deki genellemesi, bu toplumlar için de geçerlidir:

> Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli iş zamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir iş-zamanı eklemek zorunda kalmıştır; üretim araçlarının tekelini elinde bulunduran bir kimse ister Atinalı soylu, Etrüsklü teokrat, Romalı vatandaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun, bu, hep böyledir.[168]

Demek ki, söz konusu ülkelerde bürokrasinin ayrıcalıklı konumu, tüketim araçlarının dağılımındaki yolsuzluklardan, haksızlıklardan çok fazla bir şeydir. Tüketim araçlarının bölüşümünde, bürokrasinin işçi sınıfı aleyhine aldığı aslan payı, birincinin yöneten, ikincisininse yönetilen bir sınıf olmasından kaynaklanmaktadır. Egemen bürokrasiyi, işçi sınıfının tarihsel çıkarları açısından yargılarken bakacağımız asıl yer burası olmalıdır. Yoksa, bürokratların salt özel ayrıcalıkları, daçaları vb. ile uğraşmakla yetinmek, görünüşe takılıp özü görememek

---

[167] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s.262
[168] Marx, *Kapital*, c.1, s.258-259

anlamına gelir. Zaten, işi bu noktaya çekmek isteyen de uluslararası burjuvazidir. O, bu realitenin eşliğinde sosyalizme kara çalabilmek için, dikkatleri işin özünden, yani bu rejimlerin sosyalist olmadığı gerçeğinden kaydırmak zorundadır.

Tarihsel Kazanım mı?

İşçi sınıfının bürokratik rejimde "yönetilen" sınıf olma konumunu sürdürmesi, en çarpıcı yansımasını kaçınılmaz olarak bürokratik devletin çalışma rejiminde bulmaktadır. Bürokratik devlet altında çalışma hakkının yasalarla "güvence" altına alınmış olması, yasal olarak işsizliğe son verilmiş bulunması, bu durumu proletaryanın "tarihsel bir kazanımı" olarak ilân etmek için yeterli değildir. Bürokratik devlet altında işçi sınıfının sahip olduğu "iş güvencesi", proletaryanın kendi devleti sayesinde sahip olabileceği gerçek iş güvencesi ile karıştırılmamalıdır. Bu ikisini aynı şey olarak görüp özdeşlemek, proleter devrimin gerçekleşmediği fakat daha baştan bürokratik bir egemenliğin kurulduğu koşullarda da devlet mülkiyetini işçi sınıfının tarihsel kazanımı olarak değerlendirmek anlamına gelecektir. Böylesi bir yaklaşım, bürokratik devletin işçi sınıfını içine düşürdüğü pozisyonu (despotik-bürokratik devletin işçisi), proleter devrimin tarihsel kazanımlarıyla (proletaryanın egemen sınıf, kendi kendisinin efendisi olması) bir tutmak anlamına gelecektir. Bu durumda proleter devrimin gerekliliği fikri sararıp solacak, böyle bir devrim olmadan da, işçi sınıfının *salt devlet mülkiyeti sayesinde* pekâlâ tarihsel bir kazanım elde edebileceği düşüncesi güç kazanacaktır.

Devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimde, işçi sınıfının kapitalizmde sahip olamayacağı bir istihdam imkânı elde ettiği doğrudur. Bu durum işçi sınıfına, kapitalizm altında yaşayacağı işten atılma korkusu ve işsiz kalma tehdidine oranla bir güvence olarak da görünebilir; o bu hakkını korumak da isteyebilir. Fakat bütün bunlar yine de bürokratik rejim altındaki iş güvencesini, işçi sınıfının devriminin ürünü olan bir tarihsel kazanıma dönüştürmeye yetmez.

Bürokratik rejimler, kapitalizmin serbest piyasa kuralından (işçi işgücünü satmakta, patronsa bunu satın almakta özgürdür!) farklı olarak, koşulların devlet tarafından belirlendiği bir çalışma rejimi altında, genel olarak çalışabilir durumdaki tüm bireylere iş sağlamak durumundadır. Genel olarak diyoruz, çünkü bürokratik rejimlerde de işsizliğe mutlak olarak son verilmemiştir. "İstihdam güvencesi", devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimlerin egemenliklerini sürdürebilmelerinin koşuludur. Çünkü bürokratik devlet, statükoyu koruyabilmek, işçi sınıfını hareketsiz durumda tutabilmek için yapısal olarak bazı tavizlere dayanmak zorundadır. Ama, işçi sınıfının kendisine yabancılaşan bir devlet karşısında her türlü sendikalaşma, grev vb. hakkının elinden alındığı, ücret ve çalışma koşullarının tek taraflı olarak egemen bürokrasi tarafından belirlendiği bir çalışma rejimini "tarihsel kazanım" olarak değerlendirmenin akla uygun bir nedeni

de bulunmamaktadır. Aslında kavranması gereken gerçeklik şudur: İşçi sınıfının egemen olmadığı ve kendini egemen bürokrasinin devletine karşı korumak için gerekli demokratik haklardan da yoksun bulunduğu bir durumda, yine de toplumsal istikrarı koruyabilmenin özel bir yolu olmalıdır. İşte bürokratik rejimlerde işçi sınıfına sağlanan "iş güvencesi"nin, düşük kiraların, parasız sağlık hizmetlerinin, parasız kreş, eğitim, genel kapsamlı bir emeklilik hakkının vb. nedeni, bürokrasinin işçi sınıfına duyduğu bağlılık (!) değil, bu zorunluluktur. Nitekim, bürokratik rejimlerin çözülüşüyle birlikte bu güvencelerin ortadan kalkması ve proletaryanın iş ve yaşam garantisini artık kendisinin fiili mücadelesine dayandırmaktan başka bir seçeneğinin kalmaması da bu durumun göstergesidir.

Tepeden inme bürokratik hiyerarşiye dayanan "çalışma disiplini", işçi sınıfının çalışma zorunluluğu karşısındaki tutumunu da belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nde ve benzeri ülkelerde işçinin devlete karşı "pasif direnişi" olarak adlandırılan "iş disiplinsizliği", işçinin içine düştüğü derin yabancılaşmanın dışa vurumudur. Geçiş döneminin özelliklerini incelerken şöyle demiştik: İşçinin artık kendi kendisinin patronu olarak düzenleyeceği bir çalışma rejimi, henüz gelecekteki sınıfsız topluma özgü bir ferahlığa sahip olamasa da, proletaryanın kendisine yabancı bir güç tarafından, örneğin egemen bürokrasi tarafından zorlanmasının yaratacağı sorunları yaratmaz. Buna şimdi şu ekleme yapılabilir: Proletaryanın üretim sürecinde ipleri kendi elinde tuttuğu, fedakârlık gerekiyorsa buna kendi bilinciyle karar verdiği bir durumla; kendisine yabancı bir güç, bürokrasi tarafından zorlanarak çalıştırıldığı koşullar asla birbirine benzetilemez.

Birinci durumda, sonuçta bir yorgunluk çekilse bile işçilerin üretim sürecine yabancılaşmaları söz konusu değildir. İkinci durumda ise, işçi yabancılaştığı bir çalışma rejiminden intikamını, pasif direnişle, mümkünse işten kaytarmakla vb. almaktadır. Proletaryayı, bürokratik rejime karşı pasif bir direniş içgüdüsüyle tembelliğe, işten kaytarmaya, alkolizme, büyük bir dejenerasyona iten bir "iş güvencesi", yine de kapitalizmin işsizlik belâsına göre bir anlam ifade etse bile, asla proletaryanın gerçek bir tarihsel kazanımı olarak görülemez. Diğer yandan, bürokratik rejimin bir özelliği olarak, egemen bürokrasi de kendi tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasında tatmine ulaştığında, üretim sürecine bürokratik bir vurdumduymazlıkla yaklaşabilmektedir. Fakat bu durum, bu ülkelerdeki çalışma rejiminin, işçilerin iş bulup bulmama konusunda kaderlerinin yine de bürokratların ağzından çıkacak bir çift söze bağlı olacak tarzda düzenlendiği gerçeğini değiştirmez.

Bürokrasi *Devletlû* Bir Sınıftır

Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*'nde, devlet bürokrasisinin devleti mülk edindiğini, devletin bürokrasinin "özel mülkiyeti" olduğunu belirtir. Bu durum, örneğin kapitalist toplumda devlet bürokrasisine ayrıcalıklı bir konum

bahşetmiş olsa da, bürokrasiyi bağımsız bir sınıf katına yükseltmez. Hatta, burjuva düzeni sarsan büyük kriz dönemlerinde, bu bürokrasi siyasal alanda görece bağımsız bir konum kazanmış olsa bile, son tahlilde yine de burjuva sınıfın içinde bir yönetici kast, sosyal bir tabaka olmaktan öteye gidemeyecektir. Marx ve Engels, burjuva sınıfın bir parçasını oluşturan kapitalistlerle; diğer parçasını oluşturan, burjuva devletin yönetim işinde uzmanlaşmış politikacılar, yazarlar, idareciler vb. arasındaki olası bir karşıtlığın çözümlenmesine ilişkin genel ipucunu, *Alman İdeolojisi*'nde vermektedirler:

> İşbölümü, egemen sınıf içinde de, zihinsel iş ile maddi iş arasındaki bölünme biçiminde kendini gösterir, öyle ki, bu aynı sınıfın içerisinde iki ayrı bireyler kategorisi olacaktır.

Ve şöyle devam ederler:

> Bu sınıfın içerisindeki bu bölünme, hatta, mevcut bu iki kesimin belli bir karşıtlığıyla ve belli bir düşmanlığıyla sonuçlanabilir. Ama, bu sınıfın bütünüyle tehdit altında bulunduğu bir çatışma çıkageldi mi, bu karşıtlık kendiliğinden düşerken, egemen fikirlerin egemen sınıfın fikirleri olmayacağı, bu fikirlerin bu sınıfın iktidarından ayrı bir iktidara sahip olacakları kuruntusunun da uçup gittiği görülür.[169]

Böylece Marksist yaklaşım, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda, son tahlilde egemen olanın üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan unsurlar olacağını belirler. Bu tür toplumlarda siyasal alan belirli koşullar altında görece bağımsız bir güç kazansa da, son tahlilde iktisadi alana bağımlıdır.

Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan sınıflı toplumlarla, üretim araçlarının devlet mülkiyeti altında bulunduğu sınıflı toplum biçimi (tarihsel bir kategori olarak Asyatik toplum biçimi) arasındaki ayrımın odak noktasında *devlet* sorunu yer almaktadır. Birinci gruba giren toplumsal biçimlenmelerin tümünde, devlet toplum karşısında ne denli "bağımsız" bir görünüme bürünürse bürünsün, son tahlilde iktisaden egemen olan sınıfın, yani üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip bulunan sınıfın devletidir. İkinci grupta yer alan toplumsal biçimlenmede ise, iktisadi alanla siyasi alan iç içe geçmiş ve egemenlik sorunu "devletin sahipliğinde" somutlanmış olmaktadır. Temel üretim araçları üzerindeki mülkiyetin egemen eğilim olarak devlet mülkiyetine dayandığı toplumsal biçimlenmede, devleti yani siyasal erki elinde tutan, iktisadi erki de elinde tutacaktır. Böyle bir durumda, devleti mülk edinme konumu, iktisadi açıdan egemen olanı belirleyecektir.

Proletarya diktatörlüğünde işçi sınıfının egemen pozisyonunu açıklamaktaki temel kalkış noktasını, tam da bu gerçeklik oluşturur. Marksizm, proletaryanın siyasal devrimle kendini siyasal açıdan egemen konuma yükseltmesinin hemen ardından, temel üretim araçlarının devletleştirilmesine girişerek, kendini

---

[169] Marx ve Engels, "Alman İdeolojisi", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.55-56

iktisaden de egemen sınıf olma pozisyonuna yükseltmesini şart koşar. Çünkü, bu üretim araçlarının burjuvazinin özel mülkü olmaya devam ettiği bir durumda, proletaryanın kazandığı siyasal egemenliği elinde tutabilmesi yalnızca bir hayal olabilir. Proletaryanın egemenliğini sürdürebilmesi, ancak ve ancak, işçi devletinin temel üretim araçlarının mülkiyetini tekeline alması sayesinde olanaklıdır. Fakat, işte tam da burada bir başka yaşamsal sorun öne çıkmaktadır. Eğer ki devlet, proletaryanın bizzat kendisini egemen sınıf olarak örgütlediği bir yapılanmaya değil de, kendisini proletarya yerine ikame eden yeni efendilerin (bürokrasinin) örgütlenmesine dayanıyorsa, artık işçi sınıfının ne siyasal ne de iktisadi egemenliğinden söz edebilmek olanaklı değildir. Çünkü, iktisadi egemenliğin kaynağı olan mülkiyetin devlet mülkiyetine dayandığı bir durumda, devleti mülk edinen güç, hem siyasal hem de iktisadi erkin sahibi olacaktır.

Konumuzu oluşturan bürokratik rejimlerde, devlet bürokrasinin mülküdür. Bu nedenle bu bürokrasi, siyasal ve iktisadi açıdan erkin sahibi bulunan, egemen bir sınıftır. Toplumdan bağımsızlaşarak toplumun tepesine çöreklenmiş, örgütlü kolektif bir gücü temsil etmektedir. Üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetinin tasarruf hakkına kolektif olarak sahip bulunan, "kolektif sömürücü" bir egemen sınıftır bürokrasi.

Şimdi bu noktada başa dönüp, Marx'ın "bürokrasinin devleti mülk edindiği" yolundaki açılımı hatırlanmalı. Özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda bürokrasi, ne kadar bağımsızlaşırsa bağımsızlaşsın, son tahlilde, iktisadi egemenliği elinde tutan sınıfın (özel mülkiyet sahibi sınıfın) bağımlı bir unsuru olarak kalır. Oysa devlet mülkiyetine dayanan toplumsal biçimlenmede, eğer devlet bürokrasiye aitse, o takdirde bu "bürokrasi" kendi dışında hiçbir gücün bağımlı unsuru, eklentisi vb. olmayacaktır.

Ya da "olmayacaktır" saptamasından önce, "olabilir mi?" sorusu da sorulabilir. Üretim araçlarının devletleştirilerek varlıklı sınıfların egemenlik koşullarına son verildiği bir durumda, bürokrasinin son tahlilde "bağımlı" olacağı varlıklı bir sınıf var mıdır? Kuşkusuz yoktur. Peki, yine aynı koşullarda, devleti mülk edinmiş bulunan bu bürokrasi, son tahlilde proletaryaya "bağımlı" olan bir sosyal güç, bir kast olarak tanımlanabilir mi? Böyle bir tanımlamanın yapılabilmesi için, proletaryanın bürokrasiyi kendine bağımlı kılacak egemenlik kaynağını elinde tutuyor olması gerekirdi. Fakat proletarya, özel mülkiyet sahibi bir sınıf olmadığına göre, onun görüp görebileceği tek mürüvvet, bir anlamda "devleti mülk edinmek" yani kendini egemen bir sınıf olarak örgütlemek olabilirdi. Bu da bir işçi devletinin fiilen varoluşundan, mevcut devlet yapılanmasının bizzat proletaryanın siyasal egemenliğinde somutlanmasından başka hiçbir şey olamazdı.

Proletaryanın siyasal egemenliğinden söz edilemeyeceği koşullarda, onun bir biçimiyle de olsa devlet üzerindeki egemenliğinden, devlete sahipliğinden asla söz edilemez. Bu nedenle, ister daha baştan bürokratik bir devlet olarak kurul-

muş örneklerde olsun, isterse işçi sınıfının siyasal egemenliği bürokratik karşıdevrim sonucunda bürokrasiye kaptırdığı Sovyetler Birliği örneğinde olsun, işçi sınıfı iktisaden de egemen bir sınıf değildir. Öte yandan, egemen sınıfı bulunmayan bir sınıflı toplum olamaz.

İşte, bürokratik rejimlerin kendine özgü karakteristiği de tam bu noktada sivrilivermektedir. Devlet mülkiyetine dayanan bu rejimlerde siyasal ve iktisadi erkin sahibi olan bürokrasi bir siyasal kast değil, egemen bir sınıftır. O halde bürokratik rejimlerde "bürokrasi" olgusu, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda bu kavramın ifade ettiğinin çok ötesinde bir anlam ifade eder. O artık varlık nedenini, egemen bir sınıfın hizmetinde oluşundan almamaktadır; bizzat kendisi hizmet ettiren egemen güçtür.

"Sosyalist" olarak adlandırılan ülkelerde, kendine özgü bir sınıf egemenliği sistemi kurmuş olan bürokrasinin tarihteki bu özgün konumu, dünya solunun büyük bir kesiminin bu rejimlerin niteliği konusunda içine düştükleri tarihsel yanılgının esas nedenini oluşturur. Niçin bürokrasinin "özgün" konumu ibaresini kullanıyoruz? Şundan: Doğu'nun arkaik-Asyatik despotik devletleri (Mısır, Sümer, Hint, Çin uygarlığı) ve daha geç dönemdeki Rus, Moğol, Selçuklu, Osmanlı vb. gibi despotik yapılar hariç tutulursa, genel olarak özel mülkiyete dayalı Batı toplumlarında (köleci ve feodal dönemler de dahil olmak üzere), 20. yüzyıla gelene değin hiçbir dönemde, bürokrasinin bağımsız bir sınıf oluşturduğuna ve toplumda böylece egemen sınıf konumuna yükseldiğine tanık olunmamıştır.

Nitekim, hem köleci devlette, hem feodal devlette, hem de modern kapitalist devlette bürokrasinin konumu esasta hep aynı kalmıştır. Kuşkusuz ki bürokrasi, bu tarihsel dönemler itibarıyla devletin geçirdiği değişime bağlı olarak, örgütlenme biçimleri bakımından önemli değişiklikler geçirmiştir; ama özsel niteliği bakımından, yani sosyal işlevi bakımından hep aynı kalmıştır: Toplumsal örgütlenmede, egemen sınıfın çıkarlarının hizmetinde iş gören ve egemen sınıfa bağımlı bir sosyal tabaka. İlk sınıflı toplumların ortaya çıkışından ve dolayısıyla ilk devletlerin örgütlenişinden 20. yüzyıla gelene değin, Batı toplumlarında bürokrasinin bu konumunu değişikliğe uğratan tek bir istisnai duruma rastlanmaz.

Batı gelişme çizgisinde ortaya çıkan sınıflı toplumlarda (köleci, feodal, kapitalist), egemen sınıfa bağımlı toplumsal bir tabaka olarak kalan bürokrasinin, bağımsız bir sınıf oluşturabildiğine dair tarihsel örnekleri bize yalnızca Doğu toplumları sunmaktadır. Eski Asyatik toplumların tarihsel evrimini incelediğimizde görmekteyiz ki, burada bürokrasi bağımsız bir sınıf oluşturabilmiş ve hatta despotik devleti yöneten egemen bir sınıf konumuna yükselebilmiştir. Doğu'da ya da eski Asyatik üretim tarzlı toplumlarda karşılaşılan bu özgünlük, Batı'ya nazaran "istisnai" bir gelişim çizgisi olarak görülmüş olsa da, aslında insan topluluklarının tarihsel evriminde ve erken uygarlıkların doğuşunda özellikle daha

ağırlıklı bir yer tutmaktadır.[170]

Demek ki, despotik-bürokratik diktatörlüklerdeki bürokrasinin egemen bir sınıf değil de "ayrıcalıklı bir kast" olduğunu iddia eden görüşlerin yanılgısını oluşturan başlıca nokta, bürokrasi olgusunun yalnızca özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda (Batı gelişme çizgisi) taşıdığı karakterden hareketle değerlendirilmesidir. Öte yandan, Marksizmin "sınıf" olgusuna ilişkin genel nitelendirmeleri, Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerdeki bürokrasinin bağımsız bir sınıf olamayacağına değil, bürokrasinin söz konusu toplumsal yapılanmanın içerdiği özgüllükler (devlet mülkiyeti) temelinde irdelenmesi gerektiğine işaret eder.

Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*'de özet bir vurgulamayla sınıf olgusuna şöyle değinir: "Sınıflar, ekonominin toplumsal sistemi içindeki konumlarıyla ve özellikle üretim araçlarına olan ilişkileriyle nitelenir."[171]

Lenin ise şöyle vermektedir sınıf tanımını:

> Sınıflar, birbirlerinden, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde tuttukları yere, üretim araçlarıyla olan (çoğu durumda yasalarla saptanan ve formüle edilen) ilişkilerine, emeğin toplumsal örgütlenişindeki rollerine ve bunun sonucu olarak, toplumsal zenginlikten aldıkları payın boyutlarına ve bunu elde etme tarzına göre ayrılan büyük insan gruplarıdırlar.

Lenin'in bu tanımlamasında yer alan son cümle ise şöyledir: "Sınıflar insan gruplarıdır, ve bunlardan biri, belirli bir toplumsal ekonomi sistemi içinde tuttuğu farklı yer sayesinde diğerinin emeğine el koyabilir."[172]

Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerde böyle bir sömürüden söz etmek mümkün müdür? Bunun mümkün olmaktan öte, bir gerçeklik oluşturduğu "bürokratik rejimlerin özellikleri"nin incelendiği bölümde gösterilmeye çalışıldı. Bu sömürü, kuşkusuz kapitalist toplumdaki artı-değer sömürüsünden farklı olan ve bürokratik rejimin özgüllüğünü oluşturan bir artı-emek sömürüsü çeşididir. Ayrıca da, sömürünün sadece özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlara ilişkin bir durum olduğu noktasından hareket edenlerin, bürokratik rejimlerin, genel toplumsal biçimlenmeler içinde oturacağı yeri ayırt edebilmeleri olanaksızdır. Böyle bir yanılgı içine düşenler, bürokratik devlet altındaki sosyo-ekonomik formasyonu, proletarya diktatörlüğü altında sınıfların ortadan kaldırıldığı geçiş dönemi ile karıştıracaklardır. Ya da bu ülkelerdeki sömürü olgusunu kabul etmekle birlikte, bunu bir artı-değer sömürüsü olarak değerlendirenler, söz konusu bürokratik rejimleri, "devlet kapitalizmi" olarak niteleyeceklerdir.

Oysa konuya Marx'ın materyalist tarih anlayışıyla yaklaşırsak, toplumların

---

[170] Bu özgünlüğe dikkat çeken ve tarihsel nedenlerini bilimsel olarak açıklama çabasına girişen ilk kişi Marx olmuştur. Asya tipi üretim tarzı ve Doğu despotizminin Marx'ın çalışmaları arasında önemli bir yer tuttuğu biliniyor. (bkz. *Grundrisse* ve *Kapital*)

[171] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.200

[172] Lenin, *Collected Works*, Vol. 29, s.421 ["Büyük Girişkenlik", *Ekim Devrimi Dosyası* içinde, s. 530-31]

evriminde ortaya çıkan "sömürü" olgusunun, "yöneten-üreten" ayrımının ve genel olarak toplumların sınıflara bölünmesinin, yalnızca özel mülkiyetin doğuşuna bağlı olmadığını görürüz. Bunlar özel mülkiyetin bulunmadığı ve toprakların mülkiyetinin devlete ait olduğu Asyatik üretim tarzlı toplumlarda da ortaya çıkmıştır. Ne var ki, devlet mülkiyetinin hakim olduğu Asyatik üretim tarzında, sömürü olgusu ve sınıf ayrımı, özel mülkiyete dayanan Batılı sınıflı toplumlardan daha farklı ve "örtülü" yönler içerir. Eski Doğu'daki toplumsal yapının bu farklılığına işaret eden Marx, bu konuya Asyatik toplum yapısını çözümlediği yazılarında değinmektedir. *Kapital*'in üçüncü cildinde, "Asyatik toplumda devlet"in niteliğini vurguladığı satırlarda şöyle der Marx:

> Eğer doğrudan üreticiler özel bir toprak sahibiyle karşılaşmayıp, Asya'da olduğu gibi toprak beyleri ve aynı zamanda hükümdarları olarak başlarında duran bir devletin doğrudan emri altında iseler, o zaman, rant ve vergiler çakışır ya da daha doğrusu, burada, toprak rantının bu biçiminden farklı olan hiçbir vergi bulunmaz. Böyle koşullar altında, bu devlete bağlı olan herkes için geçerli olandan daha güçlü bir siyasal ya da iktisadi baskının varlığına gerek yoktur. Devlet, bu durumda en yüksek beydir. Burada egemenlik, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Ama öte yandan, toprağın gerek özel, gerek ortaklaşa zilyetliği ve tasarrufu olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur.[173]

Takip eden satırlarda ise Marx, ister özel mülkiyete ister devlet mülkiyetine dayansın, "ödenmemiş emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçiminin, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirleyeceğini; bunun üzerinde, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm oluşumunun, böylece de aynı zamanda onun siyasal biçiminin yükseleceğini" belirtmektedir.

Daha önceki açıklamalarda, Marx'ın bu açılımının eşliğinde, bürokratik rejimde "ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi" şöyle ifade edilmişti: "Devleti mülk edinen bürokrasinin, toplam işgücünü istihdam eden merkezi bir güç olarak, toplumsal emek ürününün dağılımında da tek söz sahibi olması." Ayrıca, devlet mülkiyetine dayalı sınıflı toplumlarda, sınıf ayrımı ve sömürü olgusunun, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlara oranla "örtülü" yönler içereceği de vurgulandı. Bu duruma tarihte yer almış Doğu despotizmi tarzındaki *devletlû* egemenliklerden bir örnek vermek istersek, fazla uzağa gitmeksizin, yaşadığımız topraklar üzerindeki Osmanlı tarihinin belirli bir kesitini hatırlamak yararlı olacaktır.

Burada bizi ilgilendiren, Asya toplumlarında varlık sürdürmüş *despotik*[174]

---

[173] Marx, *Kapital*, c.3, s.695

[174] "Despot" kavramı ile ilgili olarak Niyazi Berkes şu açıklamaları getiriyor: "«kapı» (zamanla Yüce, Ulu kapı oldu) güç, siyasa gücü sembolüdür. Batı'da karşılığı «dominium» ; Latince «dominus»tan

devletlerden birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin *dirlik düzenidir*. Yani topraklar üzerinde Osmanlı Devleti'nin mülkiyetine dayanan bu düzen bozulmadan önceki durumdur. Bu durum merkezi devlete, topraklar ve tebaası üzerinde "koruyucu", "gözetici" bir görüntü vermekteydi. Resmi devlet ideolojisine göre, topraklar tanrı adına, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı. Ve bu topraklar, *devletlû sınıfın* (Osmanlı bürokrasisinin) otoritesi altında işletilebilirdi ancak. Osmanlı toplum yapısına ilişkin incelemeleriyle tanınan bilim adamı Niyazi Berkes, Osmanlı'da "mülk" kavramı ile ilgili olarak şöyle diyor:

> Bugün "mülk" dediğimiz zaman "mülkiyet hakkı" dediğimiz hakkın gereği olan bir maliklik veya sahiplik anlarız. Halbuki Osmanlı sisteminde "mülk" devletin sahibi olduğu şey demektir ve bu bir güçtür; gücün toprak üstündeki görüntüsüdür. Osmanlı sisteminde "mülk" devletin elinde olan güçtür. Arapçadan gelen bu sözcüğün batı dillerindeki karşılığı "dominium"dur. Halbuki Fransızcayı alırsak mülkiyet konusu olan mülke "propriété" denir. Bizim bugünkü "mülk" sözcüğümüz bu sonuncu anlama gelir. Osmanlı düzeninde ise "mülk" ve "devlet" aynı şeylerdir. Devletin temeli mülktür, yani topraklar üzerine egemenlik ve "dominium"dur.
>
> Toprak üzerindeki devlet mülkiyeti ise (yani Osmanlı tabiri ile mülk ise) alınmaz, satılmaz, feragat edilmez, mirasla da geçmez. Siyasal otorite olduğu sürece o hak vardır ve onunla durur. O hak olmadı mı, siyasal otorite de yok olur, ya da siyasal otorite yok oldu mu o hak da yok olur.[175]

İşte Sovyetler Birliği ve benzeri rejimler, temel üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetinin sonuçları açısından, yukarıdaki satırlarda dile gelen gerçeklikle benzeşmektedir. Her ikisinde de ortak nokta, "alınmaz, satılmaz, feragat edilmez, mirasla da geçmez" olan devlet mülkiyetidir. Bu devlet mülkiyeti sayesinde egemenlik sürdüren bir devletlû sınıfın (yönetici seçkinler) varlığıdır söz konusu olan. Tıpkı eskinin Asyatik hükümranlıklarında olduğu gibi, yakın zamanların despotik-bürokratik diktatörlüklerinde de (örneğin SSCB'de), siyasal otorite olduğu sürece "o hak" (devlet mülkiyeti üzerindeki egemenlik hakkı) vardır ve onunla durur. O hak olmadı mı siyasal otorite de yok olur, ya da siyasal otorite yok oldu mu o hak da yok olur. SSCB ve benzerlerinde, bürokrasisinin üretim araçları üzerinde devleti temsilen egemenlik hakkı oluşmuştu. Bürokrasinin iktisadi egemenliğinin kaynağı da buradan geliyordu.

---

gelme. Aslında «evin efendisi» demekmiş. Grekçedeki karşılığı ise «despotis»tir.... Orta çağlarda «despotis» terimi Batı'da unutuldu, Doğu'da kaldı. Aristo'nun sayesinde İran gibi Doğu hükümdarlarına takılan bir sıfat oldu.... Despot'un kapısına kapılanmanın iki anlamı var: birine sığınma, ona bağımlı olma. Ya da, «intisap» etme, onun adı ile çağrılma, bununla bir status edinme." (*Türkiye İktisat Tarihi*, c.1, Gerçek Yay., Nisan 1972, s.99)

Ayrıca, "despotluk" kavramının yanlış şekilde yorumlandığına da değinen Berkes, bu kavramın keyfilik, ceberrutluk, köle sahipliği anlamına gelmediğini, kulu yöneten otorite anlamına geldiğine dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "Efendilik genel bir güç, amme üzerine bir otorite ifade eder; yani siyasal anlamı var; özel mülkiyet anlamı ve kişi üzerine mülkiyet anlamı yok. Köleye malik olmak, serfe sahip olmak değil, otoriteye sahipliktir." (*age*, s.132)

175 Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, c.1, s.60-61

Söz konusu toplumlarda bürokrasinin bir egemen sınıf olarak kabul edilemeyeceği görüşünde ısrar edenlerin ileri sürdüğü bir gerekçe de, bürokrasinin üretim araçlarının fiili mülkiyetine sahip olmamasıdır. Oysaki devlet mülkiyetine dayanan bir toplumda sınıf egemenliğinin kaynağı başka bir yerde aranmalıdır. Bu, devlet mülkiyeti üzerindeki kolektif egemenlik hakkıdır. Bürokrasinin, özel mülkiyet sahibi bir sınıf gibi miras yoluyla aktaracağı sermayesi ve sermayedar konumu yoktur. Fakat bürokrasi, çocuklarını geleceğin bürokratları olarak yetiştirme ayrıcalığını (eğitim sisteminde bürokrasinin çocuklarına sağlanan ayrıcalıklı konum) elinde tuttuğundan, "devleti mülk edinme" pozisyonunu babadan oğula bu yolla aktarabilir. Bunun yanı sıra, Osmanlı toplum yapısında devlet mülkiyetinin (toprakta dirlik düzeninin) özel mülkiyet yönünde çözülüşü örneğinde (toprakta derebeylik düzeninin oluşumu) görüldüğü gibi, incelememize konu olan bürokratik rejimlerde de, kapitalist restorasyon sürecinde devlet mülkiyeti çözülmektedir. Böylece, daha önce devlet mülkiyeti üzerinde kolektif otoriteye sahip olan bürokrasinin pek çok unsuru, çözülüş sürecinde fiili mülkiyet hakkını ele geçirmekte ve burjuvalaşmaktadır. Troçki 1936'da, sanki bugün yaşanmakta olanları anlatırcasına şöyle demekteydi:

> Denebilir ki, ona gerekli geliri sağladığı sürece büyük bürokrat hakim mülkiyet biçimlerinin ne olduğuna pek aldırış etmez. Böyle bir sav yalnızca bürokratın kendi haklarının istikrarsızlığını değil aynı zamanda onun çocukları sorusunu da göz ardı etmektedir. Yeni aile tapınması gökten zembille inmemiştir. Ayrıcalıklar eğer insanın çocuğuna aktarılmıyorsa kıymetlerinin ancak yarısı kadar ederler. Ama vasiyet hakkı mülkiyet hakkının ayrılmaz parçasıdır. Bir tröstün direktörü olmak yeterli değildir; aynı zamanda hissedar olmak da gereklidir. Belirleyici özelliğe sahip bu alanda bürokrasinin zaferi onun yeni bir varlıklı sınıfa dönüşmesi anlamını taşıyacaktır.[176]

Ancak kuşkusuz, burada incelediğimiz konu bürokratik rejimin çözülüşüyle birlikte bürokrasinin devletlû sınıf olma özelliğini yitirmesi ve karşımıza artık özel mülkiyet hakkına sahip burjuvalar olarak çıkmaya başlaması değil. Biz, bürokratik rejimdeki egemen bürokrasinin niteliğini ifade etmeye çalışıyoruz.

Devletlû sınıfın özelliği, devlet makamı sayesinde var olmasıdır. Bu nedenle, örneğin uçsuz bucaksız topraklara, arazilere sahip feodal beyin toprağın özel mülkiyetine fiilen ve hukuken sahip olduğu Batı feodalitesi ile, Osmanlı toprak düzeni (dirlik) arasındaki farklılık, ikincisinde egemen sınıfın birincisine oranla, devlet mülkiyetinin yarattığı bir sis perdesinin ardına gizlenebilmesidir. Bu sis perdesi ardında devletlû sınıf, "her şeyi herkesten iyi bilen", ne yaparsa "toplumun iyiliği için (!)" yapmakta olan ve "ilâhi" düzeni sürdürmekten öte amacı olmayan "kutsal görevli" gibi aldatıcı bir görünüme bürünebilmektedir. Kuşkusuz, gerçek durum bunun tam tersidir. Despotik devletlerde, artı-ürünü denetle-

[176] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.204

yen devletlû sınıf tüm toplumu da denetlemekte, kendi devlet düzenini sürdürebilmek için gerektiğinde "asmakta, kesmekte"dir.

"Modern" despotik-bürokratik rejimlerde devletin ideolojisi, tarihsel çağların farklılığı nedeniyle, elbette ki eski dönemlerde olduğu gibi "dinsel" ve "ilâhi" argümanlara değil, başka bir şeye dayandı. Doğu despotik toplumlarında devlet ideolojisine egemen olan dinsel mistisizm, bürokratik devletlerde yerini, günün koşullarına uygun bir mite, "tek ülkede sosyalizm" mitine bırakmıştı. Fakat her ikisinde de ortak olan nokta, devletlû sınıfın "statüko"yu korumaya verdiği önemdi. Örneğin, bu gereksinim Osmanlı'da "nizam"ın korunması adı altında ifade bulmuştu.

> Anlattığımız çeşitten bir devlet düzeni, ancak böyle koyun sürüsüne benzetilen statik bir toplumun üstünde durabilir. Sürekli değişme eğiliminde bulunan bir toplumun üstünde böyle bir devlet düzeni duramaz. Tepe taklak yuvarlanır. Onun için Osmanlı idarecileri ve yazarları hep "düzen" (nizam)dan söz ederler. Onun zıddı, devletin yok olması demektir.[177]

Bürokratik devlet düzeni de ancak *statik* bir toplum düzeni sayesinde varlık sürdürmüştür. Bu nedenle Stalinist bürokrasinin politikasının, "statükoyu korumak" prensibinde ifadesini bulması rastlantı değildir. Devlet makamını koruduğu sürece devletlû sınıfın mensubu olmayı sürdürebilecek olan egemen bürokratlar, en üst makamları işgal etmiş olsalar bile, her an bu konumlarını koruma kaygısı içinde iktidarlarını sürdürmüşlerdir. Bürokrat, devletlû sınıf içindeki kıyasıya çatışmanın kurtlar sofrasında yenik düşmemeyi başardığı sürece egemen konumunu muhafaza edebilir. Ancak bu sayede bürokrasinin topluca el koyduğu toplumsal artı-üründen pay kapabilir. O nedenle de Stalinist bürokrasinin ve benzerlerinin iktidar kavgalarındaki entrikalarla, Asyatik Doğu toplumlarındaki saray entrikalarının benzerliğine şaşmamak gerekir.

Bu örnekleri verişteki maksadımız, Sovyetler Birliği ve benzeri sosyo-ekonomik formasyonların, eski dönemlerin despotik-Asyatik üretim tarzıyla bire bir örtüştüğü biçiminde bir iddiada bulunmak değildir. Ancak yine de böyle bir benzetmeye ihtiyaç duymamızın nedeni, tarihte devlet mülkiyetine dayanan egemen sınıfların ve bu egemenlik tarzı sayesinde artı-ürünün dağılımını düzenleyen sosyo-ekonomik formasyonların yer aldığını hatırlatmak içindir. Diğer yandan, elbette özde derin bir benzerlik vardır. Şu farkla ki, 20. yüzyılın despotik-bürokratik rejimleri, eski dönemlerde olduğu gibi Asyalı tarım komünleri üzerinde yükselmemekte, modern çağın üretici güçler düzeyine yetişmeye çalışan ulusal bir sanayileşme hamlesinin üzerinde biçimlenmektedir.

Devlet mülkiyetine dayanan üretim ilişkileri, bir bakıma eskiye ait olan bir egemenlik tarzının (doğu despotizminin), bu kez endüstri çağında, devlet mülkiyetinin koşullandırdığı üretim ilişkileri formları altında yeniden zuhur etmesi gi-

---

[177] Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, c.1, s.58

bi görünmektedir. O nedenle modern çağda ortaya çıkan bu durum sanki bir anakronizm gibidir.

Despotik-bürokratik rejimlerin özgül yönlerine, tarihsel örneklemeler ışığında yaklaşmanın, egemen bürokrasinin sınıf karakterini açıklamak bakımından da büyük önemi vardır. Çünkü kapitalizm çağında, kapitalist işleyişe son verilmesi durumunda ortaya çıkan ve devlet mülkiyetine dayanan bir sosyo-ekonomik oluşumun özgül yönleri doğru kavranmadığı takdirde tamamen yanlış değerlendirmeler ağırlık kazanabilmektedir. Örneğin, bu rejimlerin niteliğine ilişkin tutarlı ve net bir açıklama getiremeyenler, çoğunlukla bu rejimleri "küçük-burjuvazinin egemenliği" olarak tanımlamaktadırlar.

Oysaki, egemen bürokrasinin diktatörlüğü hiçbir şekilde küçük-burjuvazinin diktatörlüğü demek değildir. Modern çağın iki temel sınıfı, burjuvazinin ve işçi sınıfının dışında iktidar olan bu devletlû sınıfın, böyle bir oluşumun özgünlüğü çerçevesinde bileşiminin nasıl oluştuğu incelendiğinde, şüphesiz küçük-burjuvazi faktörünü de hesaba katmak mümkün olabilir. Daha açık bir ifadeyle, egemen bürokrasi birdenbire gökyüzünden dünyaya inen birtakım yaratıklardan vücut bulmadığına göre, kuşkusuz ki onun bileşimi içinde köken itibarıyla eski toplumun sınıflarından (işçi, küçük-burjuva vb.) gelen, fakat kendi sınıf kökleriyle sosyal ve ideolojik bağlarını tamamen kesmiş unsurlar vardır. Ancak bu gerçek, egemen bürokrasinin diktatörlüğünü nasıl ki işçi sınıfının bir parçasının diktatörlüğü yapmıyorsa, aynı şekilde, bunu küçük-burjuvazinin diktatörlüğü olarak izah etmeye çalışanlara da bilimsel bir dayanak noktası sunmuş olmaz. Başka bir deyişle, Stalinist rejimlerin niteliğini, kapitalist toplumda ara konuma sahip küçük-burjuvazinin bağımsız bir konuma yükselmesi, "nihayet" egemenliği ele geçirmesi, vs. biçiminde izah etme girişimlerini asla haklı çıkartamaz.

Esas önemli nokta, Stalinist rejimlerdeki egemen despotik sınıfın, özel mülkiyete dayanan toplumlardaki egemen sınıf oluşumlarından farkını göz ardı etmemektir. Yani egemen bürokrasi, yıkılan kapitalist toplumun içinde daha önceden oluşmaya başlamış, tarihsel bağlamda spesifik temellere sahip bir sınıf değildir. O, devleti mülk edinme sayesinde sınıflaşan ve egemenlik katına yükselen bürokratlardan *devşirme* bir sınıftır.

Bürokratik Rejimin Geleceği Yoktur

Büyük bir tarihsel deneyim olarak, Ekim Devrimi ve sonrasında yaşananlardan bir ders çıkartmak istersek, özetle şunları söylemek mümkündür: 1917 Rusya'sı gibi görece geri bir ülkede gerçekleşen proleter devrimin yalıtılması sonucunda işçi devleti son bulur ve bürokratik bir egemenlik kurulursa, kapitalizmden komünizme geçiş yönündeki tarihsel hareket sona erer. Bundan böyle, ekonomik gelişmenin bürokratik egemenliği pekiştirdiği, onun ayakta durmasını sağlayan yeni bir süreç işlemeye başlar. Bürokratik egemenlik altında sağlanan

ekonomik gelişme, dünya devriminin ilerletilmesi bir yana, bu ilerleyişin önündeki başlıca öznel engeli oluşturur ve kendisine benzer bürokratik egemenliklerin doğmasına neden olabilir. O halde, geri bir ülkede gerçekleşen proleter devrimin, ileri ülkelerdeki devrimlerle beslenmemesi durumunda, işçi iktidarının yıkılması ve başlamış olan toplumsal devrimin sona ermesi kaçınılmazdır.

Ekim Devrimiyle doğan ilk işçi devleti, emperyalist kuşatma altında tek başına kalmış ve buna ek olarak (son tahlilde yine bu koşulların ürünü olan) bürokratik bir egemenliğin tehdidi ile yüz yüze gelmişti. Sonuçta bu tehdit gerçekliğe dönüştü. Partide ve devlette egemen olan bürokrasi, Ekim Devriminin amaçlarından tamamen koparak devrimin ilerleyişine son verdi. Ekim 1917'de proleter devrimle başlayan geçiş sürecinin önü bürokratik bir karşı-devrimle kesildi ve işçi sovyetleri iktidarının tasfiyesinden sonra, geçiş süreci tamamen sona erdi. Bürokrasinin egemenliğinde bir "ulusal kalkınma" süreci başladı. Devlet mülkiyetine dayanan ve merkezi planlama sistemi ile ekonomik süreci düzenleyen bürokrasi, kendi egemenliği altında sağlanan sanayileşme ve ekonomik gelişmeyi "sosyalizmin kuruluşu" olarak ilân etti. Kendi bürokratik planlama mekanizmasını "sosyalist planlama" olarak sundu. Oysa Sovyet ekonomisi, içte bürokratik egemenliğin sultası altında olduğu gibi, dışta da kapitalist dünya pazarının basıncı altında yol almaktaydı.

Stalinistler yıllarca, Sovyet ekonomisinin bunalımsız bir ekonomi olduğunu, "mademki sosyalizm bunalımsız bir ekonomidir ve Sovyetler Birliği de sosyalisttir; o halde Sovyetler Birliği ekonomisinde bunalım olamaz" yollu bir totoloji ile savunageldiler. Ne var ki, kapitalist sistemin bunalım mekanizmasından farklı olsa da, gerek daha önceleri kendini hissettiren ve gerekse Gorbaçov döneminde olanca yıkıcılığıyla dışa vuran derin bir kriz bu görüşün sakatlığını açığa çıkarıverdi. Ekonomik bunalımlar, kişilerin uygulamalarına göre doğup, kayboluveren alicengiz oyunları değildir. Bunlar nesnel olgulardır ve Gorbaçov döneminde tüm sonuçlarıyla ortalığa saçılıveren derin ekonomik-toplumsal-politik krizin nedenlerini anlamak için, Stalin döneminden başlayarak bürokratik rejimin niteliğini kavramaya girişmek gerekir. Troçki daha 1930'larda, Sovyet ekonomisinin bunalımlarıyla ilgili ipuçlarını vermekteydi:

> '... Sovyet ekonomisinin keskin bunalımları, sadece bünyenin ortaya çıkardığı bir dert, bir tür çocukluk hastalığı değil, çok daha ciddi bir olgudur: dünya pazarının vurduğu gemlerdir bunlar; Lenin'in deyişiyle, "bağımlı olduğumuz, mahkûm olduğumuz ve kaçıp kurtulamayacağımız" şeylerdir.[178]

Troçki bu değerlendirmesinde bütünüyle haklıydı. Çünkü, üretici güçlerin uluslararası düzeyde toplumsal nitelik kazandığı bir çağda, ekonominin dünyasal işleyiş ve ilişkilerinden koparak, ulusal düzeyde uzun vadeli bir gelişmeyi sağlamak mümkün değildi. Sovyetler Birliği ve Çin gibi muazzam büyüklükteki ül-

[178] Troçki, *Sürekli Devrim*, s.44

kelerde, ya da "sosyalist blok" olarak adlandırılmış olan ülkeler arası ekonomik ilişkiler temelinde yıllar içinde önemli bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiş ve ekonomik büyüme kaydedilmiş olsa da, Lenin'in ve Troçki'nin işaret ettiği gibi, "kaçıp kurtulmanın" olanaksız olduğu bir nesnellik vardı: Dünya kapitalist sisteminin varlığı ve bindirdiği basınç!

"Sosyalist" olarak adlandırılan ülkelerdeki ekonomik gelişmeyle ilgili olarak, ilerleyen yıllar içinde olumlu ve olumsuzundan nice değerlendirmeler yapıldı. Dünyadaki "iki süper güç" olarak nitelenen ABD ve SSCB arasında bitip tükenmeyecekmiş gibi gösterilen bir yarış hikâyesi, uzayda sürdürülen "yıldız savaşları"na doğru tırmandırılmaktaydı. Derken, dünya kapitalizminin elektronik alanında gerçekleştirdiği teknolojik atılımla birlikte, burjuva ideologlarının "yeni dünya düzeni" olarak dillendirmeye başladıkları bir döneme girildi ve "süper güç"lerden biri olarak kabul edilen SSCB'nin bu "yarış"ta tökezlediği haberleri ortalığı sarıverdi. Bu tür haberlerin, emperyalist güçlerin gizli servislerince ortalığa yayılan kasıtlı dedikodular olup olmadığı tartışılmaktayken, esas "bomba" bizzat Sovyetler Birliği egemen bürokrasisinin başı Gorbaçov tarafından patlatıldı ve "sosyalist blok" ülkelerinin içine düştüğü ekonomik çöküntü koşullarının itirafı artık gizlisi saklısı kalmayan sıradan bir habere dönüşüverdi.

Bu sonuç, devrimci Marksizm açısından bilinmeyen ve beklenmedik bir "sürpriz" değildi. Tersine, gezegenimizde kapitalist sistemi aşacak toplumsal dönüşümün, ancak işçi sınıfının dünyasal ölçekteki atılımının bir sonucu olabileceğini gösteren tarihsel maddeci çözümlemenin doğrulanmasından ibaretti. Öte yandan bizzat yaşamın kendisi, bürokratik rejimlerin, dünya kapitalist sisteminin ekonomik üstünlüğü ve yayılma potansiyeli karşısında son tahlilde çözülmeye yazgılı olduğunu ortaya koydu. Fakat Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerdeki devlet mülkiyetine dayalı ulusal kalkınma hamlesini abartmış olanların tümü, bu sonuç karşısında ya "hayal kırıklığı"na uğramakta ya da gerçeklere bir süre daha gözlerini kapayarak oyalanmaya çalışmaktadırlar.

Oysa yalın gerçek şudur: Despotik-bürokratik rejim, kapitalist üretim tarzının dünyadaki hakimiyeti karşısında, kendi temelleri üzerinde gelişme potansiyeli taşıyan, tarihsel açıdan dayanıklı ve uzun ömürlü bir sosyo-ekonomik formasyon değildir. Bu rejimler, insan topluluklarının tarihsel evrim sürecinde kapitalizmi aşan yeni bir üretim tarzı da olmadıklarından, bu anlamda "kapitalizm sonrası toplumlar" olarak da nitelenemezler. Ayrıca, bu rejimlerin uzun vadede ileriye yönelik bir evrimi sürdürmeleri de bir hayalden ibarettir. Despotik-bürokratik rejim, içinde yer aldığı tarihsel çağ ve tarihsel koşullar bakımından düşünülürse gerçek bir garabettir. Modern sanayi çağında, dünya kapitalizmiyle kuşatılmış bulunan despotik-bürokratik rejim, kendine özgü karakteriyle (sui generis) geleceği olmayan bir sosyo-ekonomik fenomendir.

Tarihsel açıdan bürokrasinin iktidarının, dünya devriminin ilerleyişinin kade-

rine bağımlı ve onun üzerinde etkili olan bir geçmişi olmuştur. Bürokratik egemenlik, dünya devriminin ilerleyişinin durduğu ve yeni yükselişlerin önünün de egemen bürokrasiler tarafından kesildiği koşulların ürünüdür. Ve bürokratik rejimler, ya proleter devrimin dünya ölçeğindeki yeni bir atılımıyla yıkılmaya ya da bunun gerçekleşmediği koşullarda, eninde sonunda dünya kapitalizmi tarafından çözülerek son bulmaya yazgılıdırlar.

Esas olarak Sovyetler Birliği gerçeğinde ifadesini bulan bürokratik rejim, işçi devriminin başlattığı "sosyalizme geçiş süreci"ni durdurmakla karakterize olmaktadır. Dünya proleter devriminin ilerleyişini durduran bu yapı, öte yandan kapitalizmin dünya pazarındaki egemenliği koşullarında, eninde sonunda onun önünde diz çökmeye mahkûmdur. Bu nedenle, bürokratik rejimin kurulmasıyla başlayan sürecin, kendi doğal evrimi içinde sosyalizme açık bir ucu yoktur. Bu bürokratik rejim, işçi sınıfı tarafından yıkılmadıkça, sürecin tek açık ucu vardır; o da dünya kapitalist sistemine entegrasyondur.

Günümüzde bürokratik rejimlerin yaşadığı çöküntüden, sosyalizme kara çalmak amacıyla tarihsel bir kazanç sağlamaya çalışan burjuva ideolojisinin, "komünizm, kapitalizmden kapitalizme giden en zahmetli yoldur" türünden propaganda malzemesi sunması, bürokratik egemenlik olgusunun burjuvazinin işine geldiği biçimiyle piyasadaki tanıtımıdır.

Öte yandan, bürokratik diktatörlüklerin hüküm sürdüğü ülkelerde, proletaryanın siyasal iktidarı fethetmesi durumunda başlayabilecek bir anti-bürokratik devrimin kapsamı ise şöyle ifade edilebilir: Bir egemen sınıf olan bürokrasiyi iktidardan alaşağı etmek; eski bürokratik devlet aygıtını parçalamak; bürokratik rejimin işleyişine son vermek; ekonominin planlanmasının doğrudan işçi sovyetleri tarafından örgütlenmesini fiili bir gerçekliğe dönüştürmek; böylece siyasal ve iktisadi egemenliğin bizzat proletaryaya ait olmasını sağlayarak kapitalizmden komünizme geçiş sürecini başlatmak!

Bu kapsamdaki bir devrimin, yalnızca "politik devrim" tanımı içine sığdırılmak istenmesi, onun gerçek boyutlarıyla çelişecektir. Çünkü Marksist açıdan, yürürlükteki egemen üretim ilişkilerini dönüşüme uğratmak üzere ilk adımında siyasal iktidarı fethetmek zorunda olan devrim, aslında bütünsel kapsamı itibarıyla toplumsal bir devrimdir. Anti-bürokratik devrimler siyasal hedefi açısından tanımlandığında, egemen bürokrasiyi iktidardan alaşağı eden bir eylem olarak belirmekteyse de, onun geniş içeriği proletaryaya yabancı bir sınıfın (bürokrasinin) iktidarına ve onun egemenliği altındaki üretim ilişkilerine son verme görevleriyle yükümlü bir devrim, yani bir toplumsal devrim olmasında somutlanabilmektedir.

Sonuç olarak, bürokratik rejimler işçi sınıfının devrimiyle yıkılmadıkça, bürokrasi kendi dönüşüm sürecini yaşayarak, proletaryaya maddi ve manevi yönden çok büyük sıkıntılara ve acılara mal olacak bir çözülüş içinde adım adım

dünya kapitalizmine entegre olacaktır; olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir süreçte iki olasılık vardır:

- Ya yeni bir proleter devrimle bürokratik rejimin yıkılması ve kapitalizme entegre olmaya doğru ilerleyen sürecin sona erdirilmesi,
- Ya da bürokratik rejimin, dünya burjuvazisinin doğrudan veya dolaylı müdahalesi altında kapitalizme evrilerek çökmesi ve bu ülkelerin dünya kapitalist sistemine eklemlenmeleri.

Bürokratik rejimin devamında ayak direyen sivil-asker bürokrasinin sürece müdahalesiyle bir askeri diktatörlüğün kurulması üçüncü bir olasılık gibi görünüyorsa da, böyle bir durum, son tahlilde iki olasılıklı sürecin gidişatını belli bir süre durdurmaktan öte bir anlam içermeyecektir.

İkinci olasılığın gerçekleşmesi durumunda, bir zamanlar sözde işçi sınıfı adına hareket ettiklerini söyleyen bürokratlar, bizzat kendileri özel mülkiyet sahibi kapitalistlere dönüşeceklerdir. Ya da diğer bir bölümü, artık kapitalizme entegre olan bir sosyo-ekonomik formasyon içinde kapitalizmin üst bürokratları olacaklar, yani bu yolla burjuvalaşacaklardır. Böyle bir sürecin kendi yolundan finale varması durumunda, bürokratik devlet ve bürokratik rejim sona erecek, insanlığın çok yakından tanıdığı burjuva devlet ve kapitalist düzen yeniden avdet etmiş olacaktır. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde esen fırtınanın sonucunda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin tarihe karışıp, artık kapitalist birleşik Almanya'nın bir parçasına dönüşmüş bulunması böyle bir değişim hakkında yeterli fikri vermektedir.

Bölüm 6

SSCB ÜZERİNE TROÇKİ'NİN GÖRÜŞLERİ

Sovyet devletinin bürokratlaşmasının giderek büyüyen bir tehlike olmakla kalmayıp, artık yerleşik bir olgu, Stalinist aygıtın egemenliğinde ifadesini bulan bir gerçeklik olduğunu izleme ve bu durumdan sonuçlar çıkarma olanağına Lenin sahip olamadı. Lenin'in ölümünden (1924) sonra Troçki, Stalin tarafından öldürtüldüğü 1940 yılına dek geçen on altı yıl boyunca, Sovyetler Birliği gerçeğini, yani oluşum ve değişim halindeki bir sosyo-ekonomik formasyonu irdeledi. Bu durum bizzat Troçki tarafından da dile getirilmiştir:

> Toplumsal olguların her zaman bitmiş bir karakteri olsaydı sosyolojik sorunlar kuşkusuz daha basit olurdu. Ancak mantıksal bütünlük uğruna bugün sizin şemanızı bozan ve yarın onu tümüyle tersine çevirebilecek olan ögeleri gerçeğin dışına atmaktan daha tehlikeli bir şey yoktur. Çözümlememizde biz, daha önce görülmeyen ve benzer örnekleri bulunmayan dinamik toplumsal formasyonların hakkını vermemekten öncelikle kaçındık. Siyasal olduğu gibi bilimsel görev de bitmemiş bir sürece bitmiş bir tanım değil onun tüm aşamalarını izlemek, içindeki ilerici eğilimlerle gericileri birbirlerinden ayırmak, bunların karşılıklı ilişkilerini sergilemek, olanaklı gelişme çeşitlerini önceden görmek ve bu önceden görüşte eylem için bir zemin bulmaktır.[179]

Bu bakış açısı göz önünde bulundurulacak olursa, Troçki'nin konuya ilişkin açıklamalarını kesin ve tamamlanmış sonuçlar olarak değil, bizzat sorgulamanın hareketli süreci içinde gerçekliği kavrama çabası ve olasılıkların zengin bir sergilenmesi olarak ele almak gerekir. Sovyet devletinin niteliği üzerine getirdiği çözümlemeler, yaşanan sürecin dinamizmi içinde ele alınıp irdelendiğinde ve onun işaret ettiği olasılıklar pratiğin akışı içinde ayıklandığında, SSCB gerçeğini kavramak bakımından temel bir kalkış noktası oluşturmaktadır. Böyle bir yol izlendiğinde, herhangi bir kesitte Troçki'nin çıkarmış bulunduğu sonuçların, gerek daha öncekilere oranla içerdiği ileri yönleri, gerekse daha sonrakilere oranla taşıdığı eksiklikleri ve hataları görebilmek mümkün olabilir. Ve ancak soruna bu

[179] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.205

şekilde yaklaşıldığında, örneğin "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" tanımlamasının taşıdığı yanılgılara rağmen, Troçki'nin bütünsel devrimci düşünsel zenginliğinden bugünü çözümleyebilmek için yararlanılabilir.

1929'dan 1936'ya

Troçki 1929'da Büyükada'da sürgünde yazdığı *Sürekli Devrim* kitabının önsözünde, tek ülkede proletarya diktatörlüğünün kaderinin dünya devrimi kapsamında ele alınması gerektiğini hatırlatmaktaydı:

> Proleter devriminin, Sovyetler Birliği deneyiminin de gösterdiği gibi uzun bir süre için dahi olsa, ulusal sınırlar içinde kalması ancak geçici bir durum olabilir. Tecrit edilmiş bir proletarya diktatörlüğünde, ulaşılan başarıların yanı sıra kaçınılmaz olarak iç ve dış çelişkiler de gelişir. Tecrit edilmişlik durumunun devam etmesi halinde proleter devleti en sonunda bu çelişkilerin kurbanı olur. Buradan tek kurtuluş yolu, gelişmiş ülkelerin proletaryalarının iktidarı ellerine geçirmesidir. Bu açıdan bakıldığında ulusal devrim kendi kendine yeterli bir bütün değildir; o, uluslararası zincirin yalnızca bir parçasıdır. Geçici alçalış ve yükselişlerine rağmen uluslararası devrim sürekli bir süreç oluşturur.[180]

Uluslararası arenada proleter yöneliş temelinde ilerlemezse, devrimin ulusal çerçevede bürokratik bir yönelişte tıkanabileceği, kendi çöküşüne doğru ilerlemek zorunda kalacağı, tarihsel perspektif içinde bunun tartışmasız bir doğru olduğu düşüncesi Troçki tarafından çok net biçimde ifade edilmiş ve savunulmuştur. Temel düşüncesi bu olmakla birlikte, o, Stalinist bürokrasinin politikalarının işçi devletinin tasfiyesine yol açmış olduğunun henüz söylenemeyeceği noktasından hareket etmiştir. Bu nedenle, 1 Ekim 1933 tarihli *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri* broşüründe, Sovyet bürokrasisinin ikili bir konuma sahip olduğunu dile getirmektedir. Komünist Enternasyonal'in çöküşüne neden olan Stalinist bürokrasinin, uluslararası bir etmen olarak devrimci niteliğini tamamen tüketmiş olsa da, Ekim Devriminin kazanımlarını koruma bakımından ilerici niteliğini bir parça olsun muhafaza ettiğini düşünmektedir Troçki:

> Bu bize Stalinist aygıtın devrimci uluslararası bir etmen olarak anlamını nasıl tamamen tükettiğini, ama hâlâ proleter devrimin toplumsal kazanımlarının koruyuculuğunu yapma bakımından ilerici niteliğini bir parça olsun korumakta olduğunu göstermektedir.[181]

Gerçekten de öyle miydi? Yoksa bürokrasi, bu kazanımları tasfiye eden ve dolayısıyla proletaryanın tarihsel çıkarlarına düşman egemen bir sınıf olarak mı sivrilmekteydi? Kuşkusuz doğru olan ikincisidir. Stalinist bürokrasi, kendi egemenliğini giderek pekiştirdiği bürokratik karşı-devrim süreci içinde, Sovyet pro-

---

[180] Troçki, *Sürekli Devrim*, s.16

[181] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, Enternasyonal Yay., Eylül 1979, s.8

letaryasının tarihsel kazanımlarını tasfiye etmekte ve sovyet kurumlarını kendi bürokratik egemenliğinin aygıtlarına dönüştürmekteydi.

Diyelim ki Troçki'nin 1933'lerdeki bu yanılgısı, bürokrasinin yükselişinin böyle bir noktaya kadar ilerlediğini henüz görememiş olmasından kaynaklanıyordu. Ancak bu yine de onun değerlendirmesindeki bir çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Çünkü, Stalinist bürokrasinin politikalarının içte ayrı, dışta ayrı sonuçlar yaratabildiği biçimindeki bir yaklaşımın tutarsızlığını yine aynı broşürde bizzat kendisi eleştirmiştir:

> Biz Marksistler, hiçbir zaman Brandlerciler gibi Stalinistlerin iç politikada günahsız ama dış politikada yıkıcı olduğunu söyleyecek kadar çifte muhasebe tutan patronlar olamayız. Bizim inancımız bu politikanın her iki durumda da aynı biçimde yıkıcı olduğudur.[182]

Troçki'nin söz konusu broşüründe dikkati çeken bir diğer nokta, proletarya diktatörlüğünün "tedrici" bir burjuva karşı-devrimi ile ortadan kaldırılamayacağına ilişkin değerlendirmesidir:

> İktidarın bir sınıfın elinden diğerine geçmesinin çatışmalı niteliğine ilişkin Marksist kavrayış, yalnızca tarihin çılgınca ileri atıldığı devrimci süreçler için değil, toplumun geriye yuvarlandığı karşı-devrimci süreçler için de geçerlidir. Sovyet hükümetinin proleterden burjuvaya doğru tedrici olarak dönüştüğünü söylemek yalnızca, deyim yerinde ise, reformizmin filmini geriye oynatmaktır.[183]

Burada üzerinde durulması gereken husus, işçi devletinin varlık koşulunun, yalnızca bir burjuva karşı-devrimin gerçekleşip gerçekleşmediği hususu ile ilişkili kılınmasıdır. Soruna böyle yaklaşıldığında, işçi devletinin son bulması açısından, bir dış saldırı ya da dünya burjuvazisinin öncülüğünde içte kışkırtılacak bir burjuva karşı-devrimi dışında bir olasılığın mevcut olamayacağı biçiminde bir sonuç ortaya çıkar. Oysaki, herhangi bir dış saldırıya ya da burjuva karşı-devrimine gerek kalmaksızın, bizzat bürokrasinin bir karşı-devrim süreci içinde işçi sınıfının egemenliğine son verebileceği olasılığı da vardı. Nitekim gerçekleşen de buydu. Kaldı ki Sovyetler Birliği'nde bürokratik bir karşı-devrimin yaşanmış olduğunu, ilerleyen yıllar içinde bizzat Troçki de ifade etmiştir. Demek ki, Sovyetler Birliği'nde bir burjuva karşı-devrimin vuku bulmadığına bakarak ve salt bu gerekçeyle, bürokratik yozlaşmaya uğramış da olsa, devletin hâlâ bir işçi devleti olduğunu söylemek, doğru bir saptama değildi.

Ekim Devrimiyle başlamış bulunan kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin, bürokratik diktatörlük altında sona erdiği ve bu diktatörlük proletaryanın yeni bir devrimci atılımıyla yıkılmadıkça, ucu yalnızca kapitalizme açık olan bir başka "geçiş" sürecinin başlamış bulunduğu bir gerçeklikse; tarihsel olarak bü-

---

[182] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.7
[183] Troçki, *age*, s.9

rokrasinin egemenliği, iktidarın yeniden burjuvaziye geçmesinde bir ara basamak oluşturmaktadır. Fakat kuşkusuz bu olgular, Troçki'nin ölümünden bu yana geçen elli yıllık bir zaman kesitinde yaşanan pratiğin eşliğinde bugün geriye dönüp rahatlıkla netleştirilebilecek boyutları içeriyor. Oysa, içinden bizzat geçilmekte olunan tarihsel anda, Troçki tüm dikkatini, Ekim Devriminin kazanımlarını korumayı mümkün kılacak en küçük ihtimali bile değerlendirmekte yoğunlaştırmıştı.

Onun bu "koruma" kaygusunu aşırıya vardırdığı ve açıklanması gereken bazı gerçekleri erken ifade etmiş olmaktan kaçındığı söylenebilir. İşçi devletinin bürokrasisiz bir devlet, daha baştan sönmeye yüz tutmuş bir devlet olması gerektiği konusunda Marksizmi derinden kavramış bulunan Troçki'nin, bu derin kavrayışını eğip bükmeye kalkıştığı örnekler görülmektedir. Örneğin "Demokratik Merkeziyetçiler" grubu 1925 sonrasında "işçi devletinin artık varlığını sürdürmediği" görüşünü tartışma gündemine sokmuştu. O dönemde bu iddianın doğru olup olmadığını bir yana bırakacak olursak, asıl olarak dikkat çekmek istediğimiz husus, Troçki'nin bu tür savlara ilişkin itirazlarını dayandırdığı argümanlardır. Siyasal tartışmalar sırasında öne sürülen özensiz açılımlar, ilerleyen yıllarda bazı Troçkistlerin, işçi devletinin karakteri konusunda saplanıp kalacakları kimi yanlış düşüncelere (işçi devletinin bürokrasili de olabileceği gibi) gerekçe oluşturmuştur. Örneğin Troçki, Sovyet devletinin artık proleter nitelik taşımadığını iddia edenlerin savlarını, "en popüler ve ilk bakışta çürütülemez görünen savlar" diye tanımlayarak aktarır: "Tek kişinin diktatörlüğüne götüren bir aygıtın diktatörlüğünü, proletaryanın sınıf olarak diktatörlüğüyle özdeşleştirmek olanaklı mıdır? Proletarya üzerindeki diktatörlüğün proletarya diktatörlüğünü dışladığı açık değil midir?"[184] Bu usavurmayı eleştirmektedir Troçki:

> Böylesi çarpık bir mantık yürütme, sürecin gerçekliğinin maddi bir çözümlemesine değil, Kantçı normlara dayanan saf idealist şemalar üzerine inşa edilmiştir. Devrimin bazı soylu "dostları" son derece abartmalı bir proletarya diktatörlüğü kavrayışına sahiptirler; içsel çelişkiler taşıyan, önderliğin hata ve suçlarıyla, sınıf barbarlığından kalan mirasla yüklü gerçek diktatörlük olgusu karşısında takatları kesilmiştir. Bu kişiler en güzel duygularında hayal kırıklığına uğrayarak Sovyetler Birliği'ne sırtlarını çevirdiler.[185]

Troçki'nin eleştirilerinin muhatabı olan muhalif çevrelerin, Stalinist diktatörlüğe karşı mücadelede doğru mu yoksa yanlış bir tutum mu almış bulundukları bir yana, bizce sorun hiç de Troçki'nin dediği gibi "önderlerin hata ve suçları"ndan; "sınıf barbarlığından kalan mirasla yüklü gerçek diktatörlük olgusu"ndan ibaret değildir. Muhalefetin ileri sürdüğü savlar, işçi devletinin sırtındaki kamburla da pekâlâ yaşayabileceğine değil, tam tersine yaşayamayacağına i-

---

[184] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.10
[185] Troçki, *age*, s.10

şaret edebilir ancak. Söz konusu yazısında Troçki, bürokratik kastın proletaryayı politik olarak mülksüzleştirdiği, ama Ekim Devrimiyle yaratılan mülkiyet biçimleri ortadan kaldırılmadığı sürece, proletaryanın toplumsal hegemonyasını koruduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Daha doğrusu, Stalinist egemenliğin proletaryayı politik olarak mülksüzleştirdiği gerçeğini kabul eden Troçki, bu duruma rağmen proletarya diktatörlüğünün yaşayabileceğini ispata çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için de, işçi devletinin farklı biçimlerinin olabileceği görüşünü, burjuva devlet biçimlenmesine dayandırdığı bir analojiden hareketle kanıtlamaya çalışmaktadır.

Troçki, Hitler faşizminden örnek vermektedir. Burjuvazinin, bu faşist güruhun politik egemenliği altına girdiğini, burjuvaziyi politik olarak mülksüzleştiren Hitler'in böylece onu ekonomik mülksüzleşmeden koruduğunu belirtmektedir. Burjuvazinin mülkiyeti ve toplumsal hegemonyası korunduğu için, burjuva diktatörlüğünün devam etmekte olduğuna dikkat çekmektedir. İşte bu noktadan hareketle Troçki, Sovyetler Birliği'nde de devlet mülkiyeti muhafaza edildiği için proletarya diktatörlüğünün varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Proletaryayı politik açıdan mülksüzleştiren bürokrasinin onu ekonomik mülksüzleşmeden koruduğunu, bu nedenle de proletaryanın toplumsal hegemonyayı yitirdiğinin iddia edilemeyeceğini düşünmektedir. Şöyle demektedir Troçki:

> Toplumun özyapısı ekonomik ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Ekim Devrimiyle yaratılan mülkiyet biçimleri ortadan kaldırılmadığı sürece, proletarya yöneten sınıf olarak kalır.[186]

Böylece, işçi devletinin olmazsa olmaz koşulu olan "işçi sınıfının siyasal egemenliği" (işçi demokrasisi), proletarya diktatörlüğünün tercih edilen fakat olmazsa da onun varlığını ortadan kaldırmayan ikincil bir unsuru, bir "devlet biçimi" düzeyine indirgenmiş olmaktadır. "Proletarya Sovyet devletinin belkemiğidir. Ama yönetme işlevi sorumsuz bir bürokrasinin elinde yoğunlaştığı sürece önümüzde belli ki hasta bir devlet var"[187] diyen Troçki, bu görüşünü, burjuva devletin farklı biçimlenmelerine dayandırdığı benzetmeden hareketle kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, onun ölümünden sonra da Troçkistlerin Sovyetler Birliği'nde devletin ve bürokrasinin karakterini hep bu analoji temelinde değerlendirmelerine yol açmıştır.

Oysa proletaryanın yöneten sınıf olabilmesi, yalnızca mülkiyet biçiminde yaratılan bir değişikliğe, yani devletleştirmelere indirgenemez. Bu değişimin içinin işçi sınıfının egemenliği ile dolabilmesi, toplumsal bir kazanıma dönüşebilmesi için, Marx'ın Paris Komünü deneyiminden çıkardığı temel sonuçların fiilen var olması, yaşama geçirilmesi ve korunması zorunludur. Bu da, proletaryanın yalnızca eski devlet aygıtını parçalamakla kalmayıp, yeni yöneticilerin ayrıcalıklı

---

[186] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.11
[187] Troçki, *age*, s.12

bir egemen sınıfa dönüşmemesi için zorunlu önlemleri alabilmiş olmasına bağlıdır. Aksi halde devlet mülkiyeti temelindeki değişiklik kaçınılmaz olarak yeni ve ayrıcalıklı bir sınıfın doğmasının yolunu döşeyecektir; nitekim öyle de olmuştur.

Sovyet devletinin artık bir işçi devleti olmadığını ve ancak bir çeşit Bonapartist hükümetin varlığından söz edilebileceğini ileri süren görüş sahiplerini eleştirmek için, Troçki, *Bonapartizm* tartışmasını gündemine almıştır. Öncelikle bazı yanlış kavrayışları sergileyebilmek amacıyla, burjuva rejimde Bonapartizm kavramının "sınıflar üstü hükümet" anlamına gelmediğini, Bonapartizmin kapitalist egemenliğin türlerinden yalnızca biri olduğunu belirtir. Bu nedenle, ancak toplumsal içeriğinin gerekli açıklıkla tanımlanması koşuluyla Bonapartizm yorumunun kabul edilebileceğini ifade eder. Troçki'ye göre, Sovyet Bonapartizmi de sovyet rejimini ortadan kaldırmamakta, onun üzerinde yükselmektedir:

> Sovyet bürokrasisinin kendi yönetiminin hem ulusal hem de uluslararası alanda sınıf güçleri arasındaki kaypak temel üzerinde yükseldiği tamamen doğrudur. Bürokratik laçkalık Stalin'in kişisel plebisiter rejimi ile tamamlandığı ölçüde Sovyet Bonapartizminden bahsedilebilir. Fakat iki Bonaparte'ın Bonapartizmleri de ve onların şimdiki zavallı takipçileri de bir burjuva rejimi içinden geliştiler ve gelişmekteler; Sovyet bürokrasisinin Bonapartizmi ise sovyet rejiminin üstünde yükselmektedir.[188]

Troçki'nin buradaki yaklaşımı özü itibarıyla doğru değildir. Evet, burjuva rejimi içinde siyasal alan (devlet), iktisadi alana oranla görece bağımsızlık kazanabilir. Fakat işçi sınıfının egemenliği altındaki bir rejimde bu iki alan iç içe geçmekte ve kendini egemen bir sınıf olarak örgütlemiş proletaryanın bağrında bütünleşmektedir. Özel mülkiyete dayanan burjuva diktatörlüğünde, burjuvazi mülkiyetini koruduğu sürece, devletin siyasal biçimi ne olursa olsun, burjuvazinin diktatörlüğü devam eder. Fakat devlet mülkiyetine dayanan proletarya diktatörlüğünde, proletarya ancak siyasal egemenliğini koruduğu ve devleti elinde tuttuğu sürece egemen sınıf pozisyonunu koruyabilir ve ancak bu koşulla proletarya diktatörlüğü (işçi devleti) varlığını sürdürebilir. O nedenle, burjuva toplumundaki devlet biçimlerine benzetme yaparak, proletarya diktatörlüğünde de işçi demokrasisi dışında farklı devlet biçimleriyle karşılaşılabileceğini (örneğin Stalin'in despotik-bürokratik diktatörlüğüne Troçki'nin yaptığı "proleter Bonapartizmi" benzetmesi gibi) varsaymak doğru değildir.

Troçki'nin *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri* broşüründe yer alan ve ilerleyen yıllarda yanlış kavrayışlara temel oluşturan noktalardan biri de, Sovyet bürokrasisinin hakim bir sınıf değil, proletarya içinde "ayrıcalıklı bir kast" olduğuna dair tezlerdir. Oysa, başlangıçta bürokratik bir kast niteliğiyle beliren bürokrasi, 1924'ten 1928'e ilerleyen ve 1936'lara doğru da pekişen bir bürokratik karşı-

[188] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.16

devrim süreci içinde kendini yönetici-egemen sınıf konumuna yükseltebilmişti.

Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin niteliğine ilişkin Troçki'nin değerlendirmeleri yıllar içinde değişime uğramıştır. Fakat onun, bürokrasinin hakim bir sınıf oluşturamayacağı görüşü (ki Troçki bu tezini, burjuva toplumunda bürokrasinin tuttuğu yerden yola çıkarak kanıtlamaya çalıştı), Sovyet bürokrasisinin ve benzerlerinin karakteri konusundaki yanılgılı değerlendirmelerin dayanağı olmayı sürdürmüştür. Özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlardaki bürokrasinin konumunu, Troçki, Sovyet bürokrasisinin niteliğinin kavranabilmesinde de kalkış noktası yapmıştır:

> Bir sınıf sadece milli gelirin dağılımı içindeki yeri ile değil, ancak ekonominin genel yapısı içindeki değişmez rolü ve toplumun ekonomik temellerindeki bağımsız kökleriyle tanımlanır. Her sınıf ... kendi özel mülkiyet biçimini geliştirir. Bürokrasi bütün bu toplumsal özelliklerden yoksundur. Mülkiyetinin bağımsız kökleri yoktur. İşlevleri temelde sınıf egemenliğinin politik tekniğine ilişkindir. Bürokrasinin varlığı biçimlerindeki çeşitliliğe ve özgül ağırlığındaki farklara rağmen, her sınıf rejiminin özelliğidir. Gücü, yansımış bir nitelik taşır. Bürokrasi hakim bir iktisadi sınıfa kopmaz bir biçimde bağlıdır ve onun toplumsal kökleriyle beslenerek, onunla birlikte var olur ve onunla birlikte devrilir.[189]

Bu noktada, Sovyet bürokrasisinin konumuyla burjuva toplumundaki bürokrasinin konumunun tamamen farklı bir karaktere sahip olduğu hatırlanmalıdır. Troçki'nin bürokrasinin niteliğine ilişkin yaptığı genellemeler, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlar (köleci, feodal, kapitalist) ve devletler için doğrudur. Fakat temel üretim araçlarının mülkiyetinin devletleştirildiği koşullarda, eğer işçi sınıfı kendi devlet organlarını ve onunla birlikte iktidarını bürokrasiye kaptırırsa, siyasal gücü elinde toplayan bu yönetici bürokrasinin gücü, artık "yansımış bir güç" değil, kendi özgücü haline gelecektir. Bu durumda bürokrasi, alışılagelenin dışında bağımsızlaşacak, kendine özgü bir karakter kazanacaktır. Yani bizzat bürokrasi "devleti mülk edinecek" ve buna dayanarak toplum üzerinde hakim bir sınıf oluşturacaktır. İşte bu koşullar gerçekleştiğinde, bürokrasi, işçi sınıfının bağımlı bir parçası (tabakası) olmaktan çıkar ve bağımsız bir sınıf konumuna ulaşır. Sovyet bürokrasisinin, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlardaki bürokrasinin bilinen klasik konumundan farkı şuradadır: Sovyet bürokrasisi, "sadece milli gelirin dağılımı içindeki yeri ile değil", Sovyet ekonomisinin genel yapısı içinde değişmez rolü ve toplumun ekonomik temellerindeki bağımsız kökleri (yani devlet mülkiyetine dayanan üretim ilişkileri içinde bürokrasinin egemen konumu) ile tanımlanır.

Sovyet bürokrasisinin karakterini, tıpkı burjuva toplumda bürokrasinin tuttuğu "bağımlı" konum gibi ele alan Troçki, milli gelirin büyük bir kısmını yutsa da

---

[189] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.22-23

onun yine de bir "uşak" olarak kalacağını söylemektedir. İtalya ve Almanya'daki faşist bürokrasiden örnek veren Troçki, bunların burjuvazinin ağzından en lezzetli parçaları kapsalar da "uğursuz bir uşak" olmaktan öteye geçemediklerini belirtmektedir. Ve bürokrasiye ilişkin olarak bir genelleme daha yapmaktadır: "Her zaman ve her rejimde bürokrasi artı-değerin hiç de az olmayan bir bölümünü yutar."[190] Kapitalist toplumdaki faşist bürokrasiler için söylenenlerin, gerekli değişiklikler yapıldığında Stalinist bürokrasiye de uygulanabileceğini düşünen Troçki, Sovyet bürokrasisinin ayrıcalıklarının istenmeyen bir eşitsizliğe işaret etmekte olduğunu, fakat geçiş döneminde bu türden eşitsizliklerin varlığını sürdüreceğini vurgulamaktadır:

> Eşitsizlik, dahası böylesi belirgin eşitsizlik, elbette sosyalist bir toplumda tamamen olanaksız olacaktır. Ancak resmi ve yarı-resmi yalanların tersine, şu anki sovyet rejimi sosyalist değil geçiş rejimidir. Bu rejim, kapitalizmin korkunç mirasını, özellikle toplumsal eşitsizliği, yalnızca proletarya ile bürokrasi arasında değil, bürokrasinin ve proletaryanın kendi içinde de sürdürmektedir.[191]

Oysa bu noktada sorun, artık Sovyetler Birliği'nde zaten var olmayan bir geçiş rejiminin sosyalist topluma oranla taşıyabileceği eşitsizliklere işaret etmekle geçiştirilemez. Aslında o dönemde, bürokrasinin egemenliğini yansıtan bir devlet mülkiyeti temelinde Sovyet rejiminin ne gibi niteliksel değişikliklere uğramakta olduğunun sorgulanması başta gelmeliydi. Çünkü söz konusu durumda bürokrasinin ayrıcalıkları, yalnızca dağılım koşullarındaki bir eşitsizliğe değil, üretim sürecinde proletaryanın egemen konumunu yitirmiş olduğuna işaret etmekteydi. Fakat Troçki, devlet mülkiyetinin varlığını sürdürmesinin, işçi devletinin devam etmekte olduğunun yeterli bir kanıtı sayılabileceği noktasından soruna yaklaşır. Bu nedenle de bürokrasinin kazandığı yeni konumun ve rejimin niteliğindeki değişimin adını açıkça ifade etmemiş olur. Çünkü Troçki, Sovyet toplumunun Ekim Devrimiyle kazanmış olduğu niteliği veri kabul ettiğinden, rejimde gözlemlediği değişime rağmen, proletaryanın tepesindeki bürokratlaşma belâsını, "toplumsal asalaklık"la sınırlamaktadır. Oysaki Sovyet bürokrasisinin konumunun "toplumsal asalaklık"tan çok öte bir şey olduğu, o yıllar içinde yaşanan muazzam değişimle birlikte açığa çıkmıştır.

Proletarya diktatörlüğünün son bulmasını, yalnızca bir burjuva karşı-devrim olasılığına bağladığı sürece, bürokrasinin tüm asalak karakterine rağmen yine de işçi devletinin varlığını koruduğunu düşünmektedir Troçki. Bu düşüncesini değiştirmediği sürece de, bürokrasinin karakterinin ikili yönü olacağını iddia etmiştir:

> Stalinist aygıtı tam da ikili bir rol oynadığı için merkezci olarak adlandırı-

---

[190] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.23
[191] Troçki, *age*, s.24

> yoruz; bugün artık bir Marksist liderliğin olmadığı ve henüz ortaya çıkamadığı durumda, bu aygıt proletarya diktatörlüğünü kendi yöntemleriyle korumaktadır; fakat bu yöntemler yarın düşmanın zaferini kolaylaştıracak yöntemlerdir. Stalinizmin SSCB'deki bu ikili karakterini anlamayan hiçbir şey anlamamış demektir.[192]

Stalinist aygıtın "proletarya diktatörlüğünü kendi yöntemleriyle korumakta olduğu" düşüncesinin gerçeklikle bağdaşabilir bir yanı yoktur. Nitekim bu düşünce somut olguların eleştirisi karşısında o kadar dayanaksızdır ki, Stalinist egemenliğin işçi devletinin varlık koşullarıyla çelişen karakteri açığa çıktıkça, Troçki de ilerleyen yıllar içinde vurguyu bürokrasinin "ikili karakteri"ne değil, onun "uğursuz rolü"ne yapma ihtiyacını duyacaktır.

* * *

Troçki, *İşçi Devleti ve Termidor, Bonapartizm Sorunları* (1935) broşüründe geriye dönüp yeni bir değerlendirme yapar. Geçmişte "Termidor", yani karşı-devrimci reaksiyon üzerine pek çok tartışma yürütülmüş olduğunu ve bu sorunun Sol Muhalefetin tarihiyle de sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu hatırlatır. 1926'larda bu kavramı kullanan Sol Muhalefetin, bununla, büyüyen kırsal burjuvaziyle işçi sınıfı arasında duran bürokrasinin çelişkili konumunu anlatmak istediğini belirtir. Fakat o dönemdeki değerlendirmelere göre, "Termidor" bir tehlikedir ama henüz gerçekleşmemiştir. İşte bu sorunu yeniden ele alan Troçki, bu görüşlerinin yanlış olduğunu, Sovyet Termidorunun gerçekte 1924 yılında başladığını ifade eder. Ancak bu saptamayı, termidor kavramından toplumsal devrimi durduran bir karşı-devrimin anlaşılmaması koşuluyla yapmış olduğunu da ekler. Troçki'ye göre Fransız Devrim sürecindeki 1794 Termidoru, burjuva devrimin toplumsal sonuçlarını ortadan kaldırmayan ve iktidarın muzaffer "halkın" bir kesiminden başka bir tabakanın eline geçmesini sağlayan bir içeriğe sahiptir. Troçki, Sovyet Termidorunun da politik iktidarı proletaryanın elinden bürokrasinin eline geçirdiğini, fakat bu değişikliğin 1917 Ekim Devriminin toplumsal temellerini ortadan kaldırmadığını, onun üzerinde yükseldiğini iddia etmektedir.

Böylece Troçki, "Sovyet Bonapartizmi" tanımlamasındaki yanılgısını, bu kez de "Sovyet Termidoru"nun içeriğini açıklarken yinelemektedir. Çünkü Fransız Devrimindeki Termidor, devrime katılan ve burjuva demokratik devrimi halkçı istemlerle ilerletmek isteyen mülksüz, "baldırı çıplak" halk tabakalarının devrimden dışlanmasıydı; onlarla birlikte yürüyen Jakobenlerin de iktidardan tasfiyesiydi. Termidor'dan bir gün önce Robespierre, Konvansiyon Meclisinde şöyle bağırmaktaydı: "Devrimi mahvediyorlar; Cumhuriyet elden gidiyor!" Nitekim de öyle oldu. Termidor'un uzantısı olarak Fransa'da Napolyon'un Bonapartist imparatorluğu kuruldu. Fransız Termidoru sonuç olarak burjuva düzenin gelişimini

[192] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.27

güçlendirecek önlemleri aldı; fakat devrimin "halkçı-radikal" toplumsal dönüşüm istemlerinde ifadesini bulan ilerleyişini de durdurmuş oldu.

Sovyet Termidoru ise, proletaryanın iktidarına son vererek ve bürokrasinin iktidarını pekiştirerek, toplumsal devrimin ilerleyişini durduran karşı-devrimci bir boyuta sahipti. Fransız Termidoru burjuva düzenin toplumsal temelini (burjuva mülkiyeti) sağlamlaştırırken, "Sovyet Termidoru" proletarya diktatörlüğünü temelinden dinamitlemiştir. Bürokrasinin egemenliği koşullarında "korunan" devlet mülkiyeti, bürokrasinin diktatörlüğünün maddi temellerinin döşenmesi anlamına gelmiştir. Bu nedenle karşılaştırmaya konu olan iki tarihsel-toplumsal durum arasındaki niteliksel farkı göz ardı edip, "Termidor"un devrimin toplumsal temeline dokunmayan bir karşı-devrimci reaksiyon olduğu genellemesine çıkmak yanlış olur.

Troçki'nin 1935'teki değerlendirmesi, Sovyet devletinin niteliğine ilişkin çözümlemesindeki yanılgıyı ortadan kaldırmamış tersine bu konudaki hatalı tutumunu güçlendirmiştir. Çünkü bu kez, "bürokratik diktatörlük"ün artık fiili bir gerçeklik olduğunu kabul ederken, bu durumun yine de bir işçi devletinin varlığı ile bağdaşabileceğini ispat etmeye çalışmıştır. Onun aşağıdaki değerlendirmesinde vurguladığı "gönül rahatlığı", daha sonra kendisini de rahatsız eden bir yargı olsa gerek:

> Nihai tarihsel çözümlemede, sovyet demokrasisi toplumsal çelişkilerin baskısıyla berhava olmuştur. Toplumsal çelişkileri sömürerek, bürokrasi iktidarı kitle örgütlerinin elinden almıştır. Bu anlamda bürokrasinin ve hatta Stalin'in kişisel diktatörlüğünden bahsedebiliriz. Ancak, iktidara böylesi bir el konuşun mümkün olabilmesi ve bu iktidar üzerinde varlığını koruyabilmesi bürokrasinin diktatörlüğünün toplumsal içeriğinin proleter devrimince yaratılmış üretim ilişkileri tarafından belirlenmesi nedeniyledir. Bu anlamda proletarya diktatörlüğünün çarpıtılmış ama onun olduğu şüphe götürmez ifadesini bürokratik diktatörlükte bulduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.[193]

Ancak aradan çok değil bir yıl geçtikten sonra, Troçki *İhanete Uğrayan Devrim* kitabında Sovyetler Birliği'ndeki realitenin daha kapsamlı bir çözümlemesini yapacaktır. Böylece kendisinin bazı hatalı saptamalarının, ölümünden sonra ilerleyen yıllar içinde aşılmasını mümkün kılacak çok önemli veriler sunacaktır. Bu nedenle onun eski değerlendirmelerine takılıp kalmanın haklı bir nedeni bulunmamaktadır.

Fakat yine de çok açık ve kesin düzeltmelere başvurmadığı konularda, takipçilerinin bir bölümü, onun hatalı görüşlerini sistematize etmeye çalıştıkları ölçüde bu hataları kalıplaştırmışlar, dogmalara dönüştürmüşlerdir. O günlerden bugüne taşınan "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" kategorisi ve "toplumsal devrimin sonuçlarını ortadan kaldırmayan *Termidor-Bonapartizm*" benzetmesi, bu

[193] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.50

durumun en tipik örneklerinden biridir. Oysa, hatalı değerlendirmeler ve bunların düzeltilmesi gereği söz konusu olduğunda bizzat Troçki'nin satırları yeterince eğitici bir örnek sunmaktadır:

> Eğilimimizin hiçbir zaman hatasız olduğunu iddia etmemiştik. Hiçbir zaman Stalinizmin yüce rahipleri gibi kendi kendilerini ortaya koymuş olan gerçekleri, bir ifşaat gibi öne sürmeyiz. Biz çalışırız, tartışırız, vargılarımızın doğruluğunu, yanlışlığını var olanın ışığında görmeye çalışırız; yaptığımız hataları açıkça düzeltiriz ve yolumuzda ilerleriz. Bilimsel inanç ve bireysel kararlılık Marksizm ve Leninizmin en iyi geleneklerindendir. Bu açıdan da ustalarımıza ters düşmemeye çalışırız.[194]

Keşke tüm Troçkistler bazı hatalı saptamaları dondurup saklayacak yerde, Troçki'nin bu ve benzeri satırlarını sık sık hatırlayabilselerdi!..

1936, "İhanete Uğrayan Devrim" ve Sonrası

Değişimi tarihsel akışı içinde irdeleyen Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim* kitabında (1936), Sovyetler Birliği'ndeki durumu çeşitli açılardan keskin bir sorgulamaya tâbi tutar ve resmi tarih yazıcılarının yalanlarını birer birer ifşa eder. Bu kitabında somutlanan araştırmasının amacını şu güzel deyişiyle belirtmektedir:

> Bu araştırmanın amacı, geleceği daha iyi anlayabilmek için şimdiden doğru bir saptamasını yapmaktır. Geçmişe, ancak geleceği görmemize yardımcı olacağı ölçüde değineceğiz. Kitabımız eleştirel olacaktır. Her kim fait accompli'ye, oldu bitti'ye taparsa, geleceği hazırlama yeteneğinden yoksundur.[195]

Troçki'nin bu araştırmasında değindiği gerçekler o denli önemlidir ki, o dönemlerin bizzat tanığı olmuş böyle bir devrimci önderin tuttuğu ışık olmaksızın, Sovyetler Birliği gerçeğini kavramak güç olurdu. Örneğin bürokratik rejimin resmi yalanlarına karşılık, bürokratik diktatörlük altında işçi sınıfının gerçek durumu onun satırlarında dile getirilmektedir. Teknolojik düzeyi yükseltmek için, yeni devletin, işçinin adele ve sinirleri üzerinde eski baskı yöntemlerini uygulamaya başvurduğunu belirten Troçki şöyle devam etmektedir:

> Bunun sonucunda bir köle güdücü takım ortaya çıkmıştır. Endüstrinin yönetimi süperbürokratik bir hale gelmiştir. İşçiler fabrika yönetimi üzerindeki tüm etkilerini yitirmişlerdir. Parça başı ödeme, maddi geçimin zor şartları, hareket serbestisinden yoksunluk, her fabrikaya sızan korkunç polis baskısı ile, işçinin kendisini "özgür bir çalışan" olarak hissetmesi gerçekten zordur. Bürokraside yöneticiyi, devlette işvereni görmektedir. Özgür emek ile bürokratik devletin varlığı bir arada gidemez.[196]

---

[194] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.64
[195] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.9
[196] Troçki, *age*, s.195

Bu kitabında Troçki, Sovyet devletinin karakterinin ve kaderinin kavranabilmesi için Marksizmin işçi devleti konusundaki "olmazsa olmaz" koşullarından hareket edilmesi gerekliliğini temel nokta olarak kabul etmiştir. Daha önceki tarihlerde, "bürokrasili işçi devleti olamaz" görüşünü savunanlara karşı yönelttiği, "devrimin idealist, saf şemalara bağlı arkadaşları vb." biçimindeki sivri üslubunu da terk etmiştir.

1936 dönemecinde Troçki, düşüncesini, Sovyet Devleti'nin bürokrasili bir devlet olduğu ve bürokrasisiz yapamayacağı, fakat bu durumun da Marksizmin işçi devleti konusundaki perspektifiyle bağdaşmadığı olgusu üzerinde yoğunlaştırır. Lenin'in, "proletaryanın yalnız ölüm halindeki bir devlete ihtiyacı olduğu" yolundaki görüşünü hatırlatır. Marx'ın sadık bir izleyicisi olan Lenin'e göre işçi devleti öylesine inşa edilmiş bir devlet olmalıdır ki, hemen ölmeye başlamalı ve ölmekten kaçınamamalıdır. Troçki, yalnızca oportünistlerin bu gerçeği unutup "proletaryanın bir devlete gereksinimi vardır" diyeceklerini vurgular. Nitekim, proletaryanın Ekim Devrimiyle iktidarı ele geçirmesinden bir buçuk yıl sonra hazırlanan parti programına egemen olan anlayış, Lenin'in işçi devleti konusundaki tavizsiz çizgisinin ifadesidir:

> Güçlü bir devlet, ama mandarinsiz; silahlı kuvvet, ama Samuraisiz! Askeri ve sivil bürokrasiyi yaratan şey savunma işleri değil, savunma örgütlenmesine taşınmış toplumsal sınıf yapısıdır.... proletarya diktatörlüğü rejimi en başından itibaren, kelimenin eski anlamıyla "devlet" –yani, halkın çoğunluğunu boyunduruk altında tutmak için özel bir araç– olmaktan çıkar. Silahlarla birlikte maddi güç de derhal ve doğrudan doğruya, Sovyetler gibi işçi örgütlerinin ellerine geçer. Bürokratik mekanizma olarak devlet, proletarya diktatörlüğünün ilk gününden itibaren ölüp gitmeye başlar.[197]

Oysa 1936'daki durum, devrimci Marksizmin devlet sorunundaki anlayışıyla alay edercesine, ölüp gitmeye hiç de niyeti olmayan ve tersine güçlenen bürokratik bir devletin varlığına işaret etmektedir. Bu durumu şu sözleriyle dile getirmektedir Troçki:

> Daha kötüsü (devlet), şimdiye kadar emsali duyulmamış bir zorlama mekanizmasına dönüşmüştür. Bürokrasi yalnızca yerini yığınlara terk edip yok olmamakla kalmamış, yığınlara egemen olan denetimsiz bir güç haline gelmiştir. Ordu, silahlı halka yerini terk etmemiş, mareşallerle taçlandırılmış ayrıcalıklı bir subay sınıfını doğurmuş, "diktatörlüğün silahlı desteği" olan halk ise artık Sovyetler Birliği'nde patlayıcı olmayan silah taşımaktan bile men edilmiştir. En geniş hayal gücü ile dahi, Marx, Engels ve Lenin'in çizdiği işçi devleti şeması ile şu anda Stalin'in başkanlığını yaptığı devlet arasında var olandan daha çarpıcı bir karşıtlık düşünmeye olanak yoktur.[198]

Proleter devrimin Rusya gibi geri bir ülkede sıkışıp kalmasının sonucu olarak

---

[197] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.47-48
[198] Troçki, *age*, s.48

ortaya çıkan nesnel durumla, Marksizmin işaret ettiği yeni tipte bir devletin gerektirdiği varlık koşulları arasındaki keskin karşıtlık, bürokrasili bir devletin varoluşunda ifadesini bulmuştur. Sovyet devletinin bürokrasili bir devlet olduğu gerçeğinden sonuçlar çıkarmayı amaçlayan Troçki; "... bürokrasi için toplumsal talep, keskin karşıtlıkların «yumuşatılma», «ayarlanma» ve «düzenlenme» gereksinmesi gösterdiği (daima ayrıcalıklı, varlıklı kişilerin çıkarına ve daima bürokrasinin kendi yararına olmak üzere) tüm koşullarda ortaya çıkar"[199] demektedir.

Proleter devrimin sorunlarını dünya devriminin ilerleyişi kapsamında ele alan Lenin, devrim sonrasında Rusya'da "bürokrasili bir devlet olabileceği" düşüncesinden değil, "bürokrasili bir devletin olmaması gerektiği" perspektifinden hareket etmişti. Bu nedenle Troçki, Lenin'in ülkenin geriliği ve tecrit edilmişliğinden, devletin niteliğine ilişkin tüm sonuçları çıkarmayı başaramadığına değinmektedir. Lenin'den farklı olarak, devrimi izleyen yıllar boyunca gerçek durumu gözlemleme olanağına sahip bulunan Troçki, "maddi yokluk ve kültürel gerilik" koşullarında bürokratizm tehlikesinden kaçıp kurtulmanın olanaksızlığına ilişkin sonuçlar çıkarmaktadır:

> Kapitalist ülkelerde işçi hareketini boğan bürokratizm eğilimleri, bir proleter devriminden sonra bile her yerde kendilerini gösterecektir. Ama son derece açıktır ki, devrimden çıkan toplum yoksul olduğu ölçüde, bu "yasa"nın ifadesi de daha kati ve çıplak olacak, bürokratizmin aldığı biçimler daha kaba olacak ve sosyalist gelişme için daha tehlikeli hale gelecektir. Sovyet devletinin yalnızca ölüp gitmesi değil, kendisini bürokratik asalaktan kurtarması da engellenmektedir ve üstelik Stalin'in çıplak polis doktrininin beyan ettiği gibi, eski hakim sınıfların "kalıntıları" tarafından değil, çünkü bu kalıntılar kendi başına güçsüzdürler. Engelleyenler çok daha güçlü faktörlerdir, maddi yokluk gibi, kültürel gerilik ve bunlardan doğan "burjuva hukuku"nun egemenliği gibi her insana doğrudan ve sipsivri dokunan kişisel varlığını güvence altına alma uğraşıdır.[200]

Sovyetler Birliği'ndeki gerçek durumu açıklayabilmek bakımından, Troçki'nin "bürokrasili devlet" konusundaki değerlendirmeleri çok önemli nesnelliklere ışık tutmakta ve bürokratizm belâsının maddi kaynaklarını ortaya sermektedir. Soruna Sovyetler Birliği ve benzer durumdaki ülkelerdeki "bürokratik devlet" olgusunun çözümlenmesi açısından yaklaşıldığında, Troçki'nin açıklamaları tam da ihtiyaç duyulan noktalara ilişkindir. Şöyle denilebilir: işçi devleti bürokrasili bir devlet olmamalıydı; fakat Sovyet devleti bürokrasili bir devlettir. Bu durumun nesnel nedenleri nelerdir ve böyle bir devleti işçi devleti olarak değerlendirmek mümkün müdür?

Aslında, Troçki'nin verdiği ipuçları bu soruların yanıtlanmasını olanaklı kılmakta ve böyle bir devleti, işçi devleti olarak nitelemenin olanaksızlığına işaret

---

[199] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.46-47
[200] Troçki, *age*, s.51

etmektedir. Bu çerçeve içinde tartışıldığında bir problem yoktur. Fakat Troçki'nin dile getirdiği nesnellikler, "işçi devleti bürokrasisiz bir devlet olmalıydı; ama ne yazık ki bürokrasili bir işçi devleti oldu; o halde Sovyet devleti her şeye rağmen yine de bir işçi devletidir" biçiminde özetlenebilecek bir anlayışın temeli yapılmaya devam edilirse, buna katılmak mümkün değildir. Kaldı ki, Troçki Sovyet devletinin gerçek niteliğini tüm açıklığıyla gözlerimizin önüne serdikten sonra, kendi değerlendirmesini "bürokrasili bir işçi devletinin de olabileceği" noktasına çekiştirmeye çalıştığı her durumda, bizzat kendisinin o derin çözümlemeleriyle çelişmektedir.

Sovyet devletini nitelerken eşyaya gerçek adının konulması gerektiğini belirtmekte ve Sovyetler Birliği'nde bir azınlığın maddi ayrıcalığının devam ettiğini vurgulamaktadır Troçki:

> Eğer devlet ölüp gitmiyor, aksine giderek daha da despotlaşıyorsa, eğer işçi sınıfının tam yetkili elçileri bürokratikleşiyorsa ve bürokrasi yeni toplumun üzerine yükseliyorsa, bunun sebebi geçmişten devralınan psikolojik kalıntılar vb. gibi ikincil nedenler değil, sahici eşitliği garanti altına almak olanaksız olduğu sürece ayrıcalıklı bir azınlığı doğurmak ve desteklemek için var olan katı gerekliliktir.[201]

Oysa, ekonomik ve kültürel gerilik nedeniyle, "işçi demokrasisi"nin ifadesi olan bir hukuk henüz işler kılınamıyorsa, bu durumda işçi devletinin varlığından söz edebilmenin de maddi bir temeli yok demektir. Bir başka deyişle, işçi devleti, kapitalizmden miras kalan eşitsizlik ve ayrıcalıkların tasfiyesi için başlatılmış fiili bir atılıma denk düşebilir. Bu nedenle de, bürokrasi gibi ayrıcalıklı bir azınlığın doğumunun ve desteklenmesinin kaçınılmaz olduğu maddi koşullar, işçi devletinin varlık koşulları ile bağdaşmaz. Aksi halde devlet, bir azınlığın maddi ayrıcalıklarını çoğunluğa karşı özel baskı yöntemleri ve aygıtlarıyla koruyan bir gerçeklik olacaktır. Böyle bir durum Sovyetler Birliği'ndeki devletin niteliği olabilir, doğrudur. Ama böyle bir gerçekliğe işçi devleti denebilir mi? İşte sorun burada!

Rusya gibi geri bir ülkede devrimin yalıtıldığı koşullar altında işçi sovyetleri devletinin muazzam bir yozlaşmaya uğradığını ve böylece yükselen bürokrasinin karşı-devrimiyle son bulduğunu görebilmek ve benzeri koşullar altında proletarya diktatörlüğünün yaşayamayacağı sonucunu çıkarmak doğru olan tutumdur. Böyle bir gerçekliği "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" olarak kategorize etmeye çalışmak ya da "işçi devletinin de bürokrasili bir devlet olacağı" genellemesini savunmak ise, yıllar ilerledikçe olumsuz etkisi gittikçe büyüyen önemli bir yanılgıdır.

Kapitalizmden komünizme geçiş yolunda planlanan adımların atılabilmesi için, temelde iki kaldıraca gereksinim olduğuna işaret ediyordu Troçki; "... ilgili

[201] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.51

kitlelerin kendilerinin liderliğe katılımı biçiminde siyasal kaldıraç, ki sovyet demokrasisi olmaksızın düşünülemez bir şeydir; ve bir evrensel eşitin yardımıyla *a priori* hesapların gerçek sınanması biçiminde bir parasal kaldıraç, ki istikrarlı bir para sistemi olmaksızın düşünülemez bir şeydir."[202] Ve Sovyetler Birliği'nde bu iki kaldıracın da mevcut olmadığını kanıtlayan pek çok veri sunmaktaydı. İşte bu nedenle, Sovyetler Birliği'nde kapitalizmden komünizme doğru yol alan bir geçiş rejiminin işlediğinden söz edebilmek olanaklı değildi. Nitekim Troçki de, 1935 sonrasında "geçiş rejimi" kavramına oldukça ihtiyatlı yaklaşmış ve Sovyetler Birliği'ndeki durumu "kapitalizmden sosyalizme geçiş için bir hazırlık rejimi,"[203] "tarihin henüz kaderini nihai olarak tartmadığı bir geçiş rejimi"[204] gibi kavramlarla ifade etmiştir.

Sovyet devletinin kaderini sorgularken, Troçki soruna asla ulusal çerçeveyle sınırlı biçimde yaklaşmadı. Tersine, Sovyet devletinin kaderini belirleyecek olanın, son tahlilde dünya kapitalist ekonomisi karşısındaki konumu olacağını vurguladı. Sovyetler Birliği para sisteminin kapalı bir karaktere sahip olduğunu, dünya pazarı için "ruble"nin bir anlamının olmadığını, bu durumun da geleceği belirleyen nesnelliği oluşturduğunu belirtti. Böylece o, döne döne, Sovyetler Birliği'nin kaderinin dünya devriminin kaderine bağlı olduğu gerçeğini göstermeye çalışıyordu. Tarihsel açıdan bakıldığında son derece sınırlı sayılacak bir zaman kesitinde, Sovyetler Birliği, dış ticaretteki devlet tekeli, ülkedeki doğal zenginlikler sayesinde içe kapalı bir ekonominin pençesinde boğulmaktan kurtulup ileriye doğru mesafe kat etmeyi başarmıştı. Fakat sorun yalnızca "boğulmaktan kurtulmak" sorunu değildi. Sovyet devletinin yaşayabilmesi, dünya pazarının ezici etkisine karşı koyabilecek bir konuma ulaşabilmesiyle olanaklıydı. Bu nedenle Troçki dikkatleri asıl olarak bu gerçeğe çekti:

> Ancak başarılması gereken tarihsel iş yalnızca boğulmaktan kaçınmak değil, dünya pazarının en yüksek kazanımlarıyla yüz yüze gelerek, en çok zaman tasarrufunu ve dolayısıyla en yüksek kültür açılımını garanti edecek akılcı ve güçlü bir ekonomi yaratmaktır.[205]

Bürokratik egemenlik altında, bürokratik planlamayla ve ulusal ekonomi çerçevesinde böyle bir noktaya ulaşabilmek olanaksızdı. O nedenle, bürokrasinin günahı onun "ulusal ekonomiyi neden daha çok geliştiremediği" sorusunda değil, dünya devriminin ilerleyişini engelleyen bir etken olması gerçeğinde yatıyordu.

Kendi ulus-devletlerinin egemenlik koşullarını pekiştirme çabası içinde üretimi arttırmak üzere işçi sınıfını kapitalist yöntemlerle mahmuzlayan bürokrasilerin, bu eylemlerini "sosyalizme tam da uygun düşen bir durum" olarak sunma-

---

[202] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.60
[203] Troçki, *age*, s.45
[204] Troçki, *age*, s.55

ları ve bu düşüncenin dünya komünist hareketinde sosyalizm adına savunula gelmiş olması, yeterince ibret vericiydi. Stahanov hareketini, sosyalizmden komünizme geçiş koşullarının hazırlanması olarak sunan Stalin'in kepazeliğini teşhir eden Troçki, üretim araçlarındaki devlet mülkiyetini sorgulamaksızın fetişleştiren küçük-burjuva mantalitesinin de ağzının payını vermekteydi:

> Sovyetler Birliği'nde işçilerin "kendileri için" çalışmakta olduğu düşüncesi yalnızca tarihsel bir perspektif içinde ve yalnızca ... işçilerin, otokratik bir bürokrasinin vuracağı semere boyun eğmemeleri koşulu ile doğrudur. Ne olursa olsun üretim araçlarında devlet mülkiyeti, tezeği altına dönüştürmez ve üretici güçlerin en yücesini, insanı tüketen atölye sisteminin çevresini bir kutsallık halesi ile sarmaz.[206]

Bu değerlendirme, salt devlet mülkiyetinin işçi sınıfını iktisaden egemen sınıf konumuna yükseltmeye yetmeyeceğinin ifadesidir. Troçki, eski saptamalarında bir değişiklik ihtiyacından açıkça söz etmese de, *İhanete Uğrayan Devrim*'de, artık bürokrasinin konumunu daha farklı değerlendirdiğinin örneklerini vermektedir. Örneğin, 1936 anayasasının sovyet sistemi açısından getirdiği değişimi yorumlayan satırlarına rağmen, bürokrasiyi bir egemen sınıf olarak değil de, hâlâ işçi sınıfının sırtındaki bir ur olarak tanımlamak mantıklı bir tutum olabilir mi? Şöyle demektedir Troçki:

> Sosyalist ilkelerden burjuva ilkelere doğru devasa bir geri adımı temsil eden ve iktidar grubunun üstüne göre biçilip dikilmiş olan yeni anayasa, Cemiyeti Akvam, burjuva ailesinin restorasyonu, milisin yerini düzenli ordunun alması, rütbe ve madalyaların geri getirilmesi ve eşitsizliğin artması yararına dünya devriminin terk edilmesiyle aynı tarihsel yolu izlemektedir. Hukuksal olarak "sınıflar üstü" bürokrasinin mutlakiyetini pekiştirmek suretiyle yeni anayasa yeni bir varlıklı sınıfın doğuşu için siyasal zemini yaratmaktadır.[207]

Daha önceki yazılarında, Sovyet bürokrasisinin son tahlilde proletaryadan bağımsız olamayacağını kanıtlamaya çalışan Troçki, bu kitabında bürokrasinin bağımsız konumunu vurgulamaya önem verir. Örneğin:

> İlk önceleri proletaryanın bir aracı olarak ortaya çıkan genç bürokrasi, şimdi kendisini sınıflar arası bir uzlaşma mahkemesi olarak duymaya başlıyordu. Bağımsızlığı aydan aya artıyordu.
>
> Bürokrasi Sol Muhalefetin ötesinde bir şeyi fethetti: Bolşevik Partisini. Başlıca tehlikeyi devlet organlarının "toplumun hizmetkârlarından toplumun efendilerine" dönüşmesinde gören Lenin'in programını yenilgiye uğrattı. Bütün bu düşmanları, muhalefeti, partiyi ve Lenin'i fikirler ve savlarla değil, kendi toplumsal ağırlığı ile yenilgiye uğrattı. Bürokrasinin koca kıçı devrimin başına ağır bastı. İşte Sovyet Termidoru'nun sırrı budur.

---

[205] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.61
[206] Troçki, *age*, s.72
[207] Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Pathfinder Press, 1989, s.272 [*age*, s.218]

Sovyet devleti, totaliter-bürokratik bir nitelik kazanmıştır.[208]

Bürokrasinin bağımsız bir toplumsal güç haline gelerek, proletaryayı egemenliği altına alması ve tüm toplum üzerinde iktidar tekelini kurması, Troçki'nin deyimiyle, rejimin "totaliter-bürokratik" olması neyi anlatır? Herhalde "devletin her türlü bürokratik yozlaşmaya rağmen yine de bir işçi devleti olduğu"nu, ya da "işçi sınıfının hakim sınıf olmaya devam ettiği"ni değil! Tam tersine, Sovyet devletinin artık bir işçi devleti olarak tanımlanamayacağını, Sovyetler Birliğinde işçi sınıfının hakimiyetinden söz edilemeyeceğini anlatır. Bizzat bu ipuçlarını vermiş olan Troçki, henüz politik bir "ihtiyat kaydı" ile bu gerçekliğe "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" demeye devam etmiş olsa bile, bu durum ilerleyen yıllar içinde bu kalıba takılıp kalma eğilimine asla haklılık kazandırmaz. Çünkü Troçki gerçekliği henüz kendi adıyla anmamış da olsa, onun özünü çarpıcı biçimde gözler önüne sermiştir:

> Azledilen ve küfredilen bürokrasi toplumun hizmetkârlığından bir kez daha efendisi durumuna gelmiştir. Bu yolda ilerlerken halk kitlelerinden, toplumsal ve moral bakımdan öylesine yabancılaşmıştır ki artık ne faaliyetleri ne de gelirleri üzerinde herhangi bir denetime izin veremez.
>
> Üretim araçları devlete aittir. Ama devlet, sözün gelişi, bürokrasiye "aittir". Şimdiki halde tümüyle yeni olan bu ilişkiler işçilerden gelecek bir direnç olsun ya da olmasın katılaşacak, standartlaşacak ve meşrulaşacak olursa, uzun vadede proleter devrimin toplumsal kazanımlarının tümden tasfiyesine yol açacaklardır.
>
> ... devlet artık toplumun sosyalist dönüşümü için bir araç değil, iktidar tabakası için güç, gelir ve ayrıcalık kaynağıdır.[209]

Troçki'nin bu satırları yazdığı tarihte zaten kurulmuş bulunan bürokratik diktatörlük, aradan geçen yıllar içinde onun öngörüsünü fazlasıyla doğrulayan biçimde "katılaşmış", "standartlaşmış" ve "meşrulaşmış"tı. Bu durumun proleter devrimin toplumsal kazanımlarının tasfiyesi anlamına geldiği çok açıktı. Bu nedenle, Sovyet devletinin karakterinin Troçkistler tarafından bugün hâlâ Troçki'nin eski değerlendirmeleri temelinde ele alınmasının anlaşılır bir nedeni bulunmamaktadır. Örneğin, "Bilinçli bir siyasal kuvvet olarak bürokrasi devrime ihanet etmiştir.... Ona ihanet etmek yeterli değildir. Onu devirmek gereklidir. Ekim Devrimi, iktidar tabakası tarafından ihanete uğramıştır ama henüz devrilmemiştir"[210] diyen Troçki'nin bu tür yanlış değerlendirmelerini yıllar sonra aynen tekrar etmek, aslında zamanla daha da netleşen bürokratik rejimin karakterini yeniden sorgulama görevini ihmal etmek anlamına geliyor.

* * *

[208] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.78, 81 ve 91
[209] Troçki, *age*, s.95, 200 ve 217
[210] Troçki, *age*, s.202

Troçki 1936'yı takiben yaşamının son birkaç yılı içinde, Sovyet gerçekliğine ilişkin eski değerlendirmelerini değişikliğe uğratacak yeni ipuçlarını da verdi. Ayrıca, örneğin kapitalist restorasyon tehlikesini artık salt bir burjuva karşı-devrim olasılığına bağlamayıp, Sovyet bürokrasisinin böyle bir sonucun doğuşu açısından oynayabileceği role de değinmekteydi: "Aslında yeni anayasa ... bürokrasi için iktisadi karşı-devrimin «yasal» yollarını açıyor; yani kapitalizmin restorasyonunu «soğuk grev» yoluyla mümkün kılıyor."[211] Son yazılarında, bürokrasinin proletaryanın tarihsel kazanımlarını korumak bir yana, tersine Sovyet devletinin bağrında uluslararası burjuvazinin bir uzantısı olarak işlev görebileceğine dikkat çekmeye başladı. Fakat bunun yanı sıra, Sovyet devletini tanımlarken "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" kavramını kullanmaktan da henüz vazgeçmiş değildi. Örneğin 1938 yılında *Geçiş Programı*'nda, bir yandan bürokrasinin egemenliğinin dünya burjuvazisine sunacağı tarihsel fırsata vurguyu yaparken, öte yandan bu öngörüsünü aslında bu koşullarda artık var olmayan bir "yozlaşmış işçi devleti" kategorisiyle bağdaştırmaya çalışmaktaydı:

> ... SSCB şiddetli çelişkiler taşımaktadır. Yine de hâlâ yozlaşmış bir işçi devleti olmaya devam etmektedir. Toplumsal teşhis bu yöndedir. Politik gelişme için iki alternatif söz konusudur: ya bürokrasi gittikçe daha çok dünya burjuvazisinin işçi devletindeki organı haline gelerek yeni mülkiyet biçimlerini devirecek ve ülkeyi kapitalizme geri sürükleyecek, ya da işçi sınıfı bürokrasiyi ezerek yolu sosyalizme açacaktır.[212]

Oysaki, dünya burjuvazisinin Sovyet devletindeki organı haline gelecek bir bürokratik egemenliği, "yozlaşmış işçi devleti" kavramıyla bir arada var edebilmenin artık hiçbir inandırıcı nedeni bulunmamaktaydı. Sovyet bürokrasisinin oynayabileceği rolü vurgularken kullandığı "dünya burjuvazisinin işçi devletindeki organı" ifadesindeki "işçi devleti" kavramı burada tam anlamıyla eğreti durmaktaydı. Bürokrasinin "yeni mülkiyet biçimlerini devirebileceği" olasılığıyla birlikte işaret edilmiş bulunan "devlet mülkiyeti" gerçekliğine gelince; bürokrasinin egemenliği altında devlet mülkiyetinin "henüz" korunuyor olması, proleter devrimin kazanımlarının korunduğu anlamına gelmemekteydi. Üstelik bu devlet mülkiyeti Troçki'nin de belirttiği gibi, bürokrasinin dünya burjuvazisiyle el ele vererek özel mülkiyet yönünde bir çözülmeyi başlatmasını engelleyecek bir garantiye de sahip değildi. Tersine, bürokrasinin egemenliği koşullarında devlet mülkiyeti uzun süren bir tecrit döneminin sonunda, pekâlâ Sovyet devletinin içinde uluslararası burjuvazinin uzantısı olarak harekete geçecek bürokrasi eliyle de çözülebilecekti; nitekim de öyle olmaktadır. Kaldı ki, bizzat Troçki "uzatılmış bir tecrit dönemini" bekleyen bu tür bir sonuca dikkatleri çekmişti:

> Sovyetler Birliği kapitalizm ile çevrelenmeye ne kadar devam ederse, top-

[211] Troçki'den akt: T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.156
[212] Troçki, *Geçiş Programı*, Kardelen Yay., 1992, s.40

> lumsal dokunun dejenerasyonu da o kadar ilerler. Uzatılmış bir tecrit dönemi, kaçınılmaz olarak, ulusal komünizmle değil, kapitalizmin restorasyonu ile bitecektir.[213]

İşte Troçki, "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" tanımını terk etmiş olmasa da, bürokrasinin uluslararası burjuvazinin uzantısı olarak hareket edebileceği öngörüsünde yanılmamıştır. Dolayısıyla o bu tutumuyla, burjuvazinin yönettiği bir karşı-devrime gerek kalmaksızın bürokratik rejimin kapitalizm yönünde çözülme olasılığına işaret etmiştir. Örneğin Ağustos 1939'daki *Rus Devriminin Üç Kavranışı* adlı yazısında da, Stalinist bürokratik egemenliğin varlığı ile burjuva rejime geri dönüş arasındaki doğrudan bağıntıya açıkça değinmektedir:

> Batıda proleter devrimin yardımı olmadan Rusya'da geri dönüşün kaçınılmaz olduğunu tekrarlıyordu Lenin. Yanılmamıştı: Stalinist bürokrasi, burjuva geri dönüşünün ilk evresinden başka bir şey değil.[214]

Bu satırlar, Stalinist Sovyet bürokrasisinin dünya kapitalizmi karşısında geleceği olmayan bir sınıf olduğunun, onun ilerleyen yıllar içinde bizzat kendi eliyle burjuva ilişkiler doğrultusunda bir çözülme sürecini başlatabileceğinin öngörüsüdür. Yani, işçi iktidarı altında devlet mülkiyetinin tasfiyesi için açıkça bir burjuva karşı-devrim gerekli iken, bürokrasinin egemenliği altında devlet mülkiyetinin devamının bir garantisi yoktur ve bunun tasfiyesi için bir burjuva karşı-devrim zorunlu değildir. Nihayetinde bürokratik rejimin yalnızca kapitalizme açık bir ucu vardır ve eğer bir karşı-devrimden söz ediyorsanız, o zaten vaktiyle bürokrasinin diktatörlüğünün kurulmasıyla işçi sınıfı iktidarına karşı gerçekleşmiştir.

Troçki'nin Eylül 1939'da kaleme aldığı *SSCB Savaşta* yazısında ise, bir işçi devletinin sahip olması gereken norma yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği'ndeki somut olgunun, yani bürokratik diktatörlük gerçeğinin, işçi devleti normundan ayrıldığını belirten Troçki, "Ne var ki bu, somut olgunun normu geçersizleştirdiği anlamına gelmez; aksine, onu olumsuz yönden doğrulamıştır.... Somut olgu ile norm arasındaki çelişki bizi normu reddetmeye değil, aksine devrimci yoldan onun için savaşmaya zorlar" demektedir.[215] Diğer yandan, yaşanmakta olan olaylar, örneğin Stalinist bürokrasinin kendi ulus-devletini koruma kaygısı içinde II. Dünya Savaşı konjonktüründe "Alman-Sovyet Paktı"nı imzalamış olması vb. Troçki'nin "yozlaşmış işçi devleti" görüşünü fiilen zorlamaktadır. Bu nedenle Troçki, bu konuda esaslı bir sorgulamanın eşiğinde olduğunu çağrıştıran bir yaklaşımla, politik sonuçları itibarıyla nasılsa kendilerinin de, bürokrasiyi egemen sınıf olarak değerlendirenlerle benzer şeyleri savunduklarına dikkat çekmektedir. Troçki'nin dediğine göre sorun "terminolojik"tir.

---

[213] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.240
[214] Troçki, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yay., Mart 1990, s.128
[215] Troçki, "SSCB Savaşta", *Marksizmi Savunurken* içinde, Kardelen Yay., 1992, s.33

"Bir an için bürokrasinin yeni bir «sınıf» olduğunu ve SSCB'deki mevcut rejimin özel bir sınıfsal sömürü sistemi olduğunu kabul edelim. Bu tanımlardan çıkaracağımız yeni politik sonuçlar ne olur?" diye sormaktadır Troçki.[216] Ona göre, IV. Enternasyonal, bürokrasinin emekçilerin devrimci ayaklanmasıyla devrilmesi gerektiğini uzun süre önce kabul ettiğine göre, önerilebilecek farklı bir şey yoktur. Öte yandan, bürokrasi devrilse bile, devlet mülkiyeti ve planlı ekonomi korunacağına göre, bu devrim özünde bir politik devrim olacaktır. O halde, buna "toplumsal devrim" demek de bir şeyi değiştirmeyecektir. Bu tür hususları sıraladıktan sonra, kendi görüşlerini eleştirenleri kastederek şu değerlendirmeyi yapmaktadır Troçki: "Bunların bize karşı yönelttikleri yegâne suçlama, gerekli «sonuçlar»ı çıkarmadığımız suçlamasıdır. Ne var ki analiz edildiğinde, bu sonuçların tamamen terminolojik karakterde oldukları ortaya çıkar."[217] Bir yandan, politik görevleri sahiplenme bakımından önemli bir farklılık yoksa, SSCB'nin sosyolojik yapısı hakkında farklı görüşlere sahip olanlarla bir bölünmeye gitmenin "korkunç bir saçmalık" olacağını ifade eden Troçki, öte yandan "tamamen teorik ve hatta terminolojik farklılıkları önemsememek bizim adımıza körlük olacaktır" demektedir.[218]

Aslında, Sovyetler Birliği'ne ilişkin somut gerçeklik bağlamında, bizzat kendisinin ileri sürmüş olduğu argümanlar yan yana getirildiğinde, bürokrasinin egemen bir sınıf olmadığını kanıtlamak o derece olanaksızdır ki, görüldüğü üzere Troçki de temel sorunun etrafında dönüp durmak zorunda kalmaktadır. Örneğin şöyle demektedir:

> Ancak Sovyet bürokrasisini bir "sınıf" olarak görürsek, o zaman, bu sınıfın geçmişten bildiğimiz o mülk sahibi sınıfların hiçbirine kesinlikle benzemediğini hemen belirtmek zorunda kalırız; sonuçta büyük bir kazanım sağlamış olmayız. ... Ancak kast tanımı da kuşkusuz tam anlamıyla bilimsel bir karaktere sahip değil. ... Ne var ki hepimiz, tarihsel özelliklerini gözden kaçırmayarak Sovyet bürokrasisine, bir bürokrasi, diyoruz. Bize göre bu şimdilik yeterli olmalıdır.[219]

Troçki'nin saptaması doğrudur. Gerçekten de Sovyet bürokrasisi, geçmişte bildiğimiz o bireysel özel mülkiyet sahibi sınıfların hiçbirine benzemiyordu. Ama asıl ayırt edici nokta da buydu işte. Stalinist bürokrasi, Batı'da karşılaşılan özel mülkiyet sahibi egemen sınıflara benzemiyordu ama, devlet mülkiyeti temelinde oluşan Doğu despotizminin egemen sınıfına (asker-sivil-dinsel bürokrasiden oluşan kolektif yönetici sınıf) benziyordu. Marx, binlerce yıl süren Doğu despotizminin, Batılı sınıflı toplumlardan farklılığını keşfetmiş ve bu farklılığa çarpıcı çözümlemeler getirmişti. Ne var ki, Sovyet devletinin niteliğini araştıran

---

[216] Troçki, *age*, s.34
[217] Troçki, *age*, s.35
[218] Troçki, *age*, s.35
[219] Troçki, *age* s.36

Troçki, aslında tam da konuyu aydınlatacak olan bu önemli husus üzerinde durmadı.

II. Dünya Savaşı döneminin çalkantılı yıllarında, Almanya, İtalya'daki faşist rejimler, Sovyetler Birliği'ndeki despotik-bürokratik diktatörlük koşulları, genelde geleceğe yönelik bir umutsuzluk yaratmakta ve işçi sınıfının tarihsel misyonundan tamamen umudun kesilmesi yönünde ters eğilimleri beslemekteydi. Dünyadaki gidişatın topyekûn bir şekilde totaliter bir yapılanma, "bürokratik kolektivizm" doğrultusunda seyrettiğini iddia edenlerin karşısında Troçki, o dönemde başlıca iki olasılıktan söz etmekteydi: Ya savaş proletarya devrimine yol açacak ve böylece bürokrasi de devrilecekti (o takdirde Stalinist bürokrasinin karakterine ilişkin tartışmalar da kendiliğinden düşecekti); ya da savaş proletaryada bir çöküşe yol açarsa, kapitalist ülkelerde de kapitalizm yerini totaliter bir rejime bırakacak, bu da uygarlığın çöküşü anlamına gelecekti. Bu tahlilden çıkardığı sonucu Troçki şu sözlerle ifade etmekteydi:

> Tarihsel alternatif, sonuna kadar götürüldüğünde şuraya varır: Stalin rejimi ya burjuva toplumunun sosyalist bir topluma dönüşümü sürecinde meydana gelen istenmeyen bir sapmadır ya da yeni bir sömürücü toplumun ilk aşamasıdır. Eğer ikinci teşhisin doğru olduğu kanıtlanırsa, o zaman kuşkusuz, bürokrasi yeni bir sömürücü sınıf haline gelecektir.[220]

Fakat burada Troçki, sanki Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin egemen sınıf düzeyine yükselmesinin mantıksal sonucu, genelde de kapitalizmin yerini "bürokratik kolektivizm" olarak adlandırılan yeni bir sömürücü topluma bırakmasıymış gibi bir akıl yürüttüğünden, daha sonra taraftarlarının aklını iyice karıştıran bir değerlendirme yaptı. Şöyle diyordu Troçki:

> İkinci perspektif ne kadar can sıkıcı olsa da dünya proletaryası gelişmelerin kendisine verdiği misyonu yerine getirmede yeteneksiz olduğunu fiilen kanıtlamak durumunda kalırsa, kapitalist toplumun iç çelişkilerini temel alan sosyalist programın sonuçta bir Ütopya olduğunu kabul etmekten başka yapacak şey kalmaz. Bu durumda yeni bir "asgari" programın –totaliter bürokratik toplumdaki kölelerin çıkarlarını savunmak için– gerekli olacağı açıktır.[221]

Kendini, "bürokratik kolektivizm" teorisinin çağrıştırdığı olasılıkların gözden geçirilmesiyle sınırlandırmış bu tarz bir irdeleme aslında mümkün olan ve de pratikte gerçekleşen bir başka olasılığın göz ardı edilmesiyle sonuçlanıyordu. Gerçekte Stalin rejimi kapitalizmden farklı bir sömürücü toplumdu; ve bu toplumdaki egemen bürokrasi de burjuvaziden farklı bir sömürücü sınıftı. II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nde bürokratik rejimin ayakta kaldığı belli oldu. Fakat, "bürokratik kolektivizm" teorisini savunanların tezlerinden tamamen farklı olarak, kapitalist ülkeleri de kapsamak üzere bir bütün o-

---

[220] Troçki, *age*, s.40
[221] Troçki, *age*, s.40

larak dünyada değil, Sovyetler Birliği'nde biraraya gelen bazı özgül koşullar nedeniyle orada böyle bir rejim vücut bulmuştu. Ve artık bu rejim temelinde bürokrasiyi egemen sınıf olarak nitelemekten kaçınmanın hiçbir mantıksal gerekçesi kalmamıştı. Yani ortaya çıkan gerçeklik, aslında Troçki'nin sorgulamakta olduğu bir başka sonuca işaret etmekteydi:

> Eğer Bonapartist ayak takımı bir sınıf ise, bu onun tarihin bir düşüğü değil, yaşayabilecek yetenekte bir çocuğu olduğu anlamına gelir. Eğer onun yağmacılığı, terimin bilimsel anlamında "sömürü" ise, bu, bürokrasinin verili ekonomi sistemi için vazgeçilemez bir hakim sınıf olarak tarihsel bir geleceğe sahip olduğu anlamına gelir.[222]

Troçki'nin, "eğer" vurgusuyla koşullara bağlamış olduğu olasılık, tam da onun açımlamaya çalıştığı çerçevede ve Sovyetler Birliği'nde devlet mülkiyetine dayanan "verili ekonomi sistemi için" vazgeçilemez bir hakim sınıf düzeyine yükselen bürokratik diktatörlük gerçeğinde yaşam bulmuştu. Öte yandan bu sınıfın, uzun vadede "tarihsel geleceği" bulunmuyor olsa da, Troçki'nin başlangıçta düşündüğünün aksine, belirli bir dönem boyunca dünya tarihine damgasını basacak bir tarihsel gerçeklik oluşturduğu ve hatırı sayılır bir ömre sahip olduğu yadsınamazdı.

Sonuç olarak, Troçki'nin yaşamının son yılları içinde Sovyetler Birliği'nde devletin ve rejimin karakteri ile ilgili düşüncelerinin önemli bir değişim ve hareketlilik gösterdiği açıktır. Bu nedenle Troçki'nin bıraktığı noktadan hareketle ilerleyebilmenin, onun çözümlemelerini belirli noktalarda sabitleştirmekle sağlanamayacağı bellidir. Tam tersine, böyle yapıldığında gerçekliğin Troçki'nin yaşadığı tarihte dile getirdiği ve henüz eksiklikler, düzeltilmesi gereken yönler içeren görünümünden bile geriye düşüleceği kesindir.

---

[222] Troçki, "Tekrar ve Bir Kez Daha SSCB'nin Yapısı Üzerine (Ekim 1939)", *Marksizmi Savunurken* içinde, s.56

Bölüm 7

TROÇKİ'NİN ÇÖZÜMLEMELERİNİN DONDURULMASI

Sovyetler Birliği'nin kaderine ilişkin yaptığı değerlendirmelerde, Troçki'nin görüşlerine egemen olan düşünce şöyle özetlenebilir: Uluslararası arenada ilerleyemeyen ve ulusal sınırlar içinde tecrit olan bir proleter devrimin önü, bürokratik bir iktidarın oluşumuyla kesilecek olursa, devrim çöküşe sürüklenecektir. Sovyetler Birliği somutunda sorunu irdeleyen Troçki, bir yandan Stalinist iktidarın böyle bir bürokratik yapıyı oluşturduğunu kanıtlarıyla birlikte ortaya koyarken, öte yandan Ekim Devriminin kazanımlarının henüz ortadan kalkmadığını ve devrimin tamamen çökmediğini düşünüyordu. Troçki bu düşüncesini II. Dünya Savaşı arifesine kadar sürdürdü; savaşın bir gerçeklik haline gelmesi durumunda ise sorunu yeniden ele alarak, savaşla bağlantılı olasılıkları belirlemeye çalıştı.

Troçki'nin belirttiği olasılıklardan biri, Sovyetler Birliği'nde bürokratik diktatörlüğü alaşağı edecek bir proleter ayaklanmanın "ihanete uğramış devrimi" çökmekten kurtarabileceğiydi. Ne yazık ki bu olasılık gerçekleşmedi. Fakat bunun tam tersi gerçekleşti. Stalinist diktatörlük II. Dünya Savaşının bitiminde kendi nüfuz alanına giren ülkelerde de kendisi gibi bürokratik diktatörlüklerin kurulmasını sağlayarak, bu ülkeler üzerinde de askeri ve siyasal açıdan yönetici-merkezi bir konum elde etti ve daha da güçlendi. Bu yeni koşullar, yaşadığı dönemde Sovyet devletinin karakterini değerlendirirken Troçki'nin sergilediği "ihtiyatlı" yaklaşımın bir ölçüde anlaşılabilir nedeninin de artık ortadan kaktığı anlamına geliyordu. Artık ortaya çıkan bu tablonun, proletarya diktatörlüğüyle ve proleter devrimin kazanımlarının korunmasıyla hiçbir ilgisi olamazdı. Bu tablo, hakim mülkiyet biçiminin devlet mülkiyeti olduğu bir toplumda, devlet mülkiyetine hükmederek kendini işçi ve emekçiler üzerinde egemen sınıf konumuna yükselten yönetici bir sınıfın varlığına işaret ediyordu. Bu sınıf ne özel mülkiyet sahibi egemen sınıflara benziyordu, ne de modern sanayi toplumunun üretici sınıfı olan proletaryaya. İktidardaki bu sınıf gücünü ne burjuvaziden ne de işçi sı-

nıfından alıyordu. Devlet mülkiyetine ve oluşturduğu despotik-bürokratik iktidar aygıtlarına dayanarak kendini vareden bir egemen sınıftı bu. Üstelik bu sınıf, II. Dünya Savaşından sonra kendine benzer modelleri de yaratarak uluslararası bir güç haline gelmişti.

Ne yazık ki Troçki, savaş sonrasında ortaya çıkan dünyanın bu yeni manzarasını ve kapitalist devletlerin yanı sıra Stalinist bürokrasinin kurduğu despotik devletin ulaştığı uluslararası gücün boyutlarını görecek kadar yaşamadı. Eğer Troçki savaş sonrasında ortaya çıkan bu yeni tabloyu görecek kadar yaşasaydı, inanıyoruz ki Sovyet devletinin niteliği konusunda yaptığı tahlilleri gözden geçirecek ve tezlerini eksik ve yanlışlarından arındırarak, daha bütünlüklü ve daha tutarlı görüşlere ulaşabilecekti.

Troçki'nin ölümünden sonra onun tahlillerinin sürdürülmesi ve savaş sonrasında ortaya çıkan yeni verilerin ışığında tezlerinin yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu. Peki ama bunu kim yapacaktı ya da yapmalıydı? Bu görev elbette ki Troçki'nin takipçilerinin ve en başta da IV. Enternasyonal liderliğinin politik sorumluluğundaydı. Peki ne oldu? Troçki'nin takipçisi olduklarını söyleyen "Troçkistler", bu görevlerini gerçekten de lâyıkiyle yerine getirebildiler mi? Bu soruya olumlu bir yanıt verebilmek oldukça güçtür.

Troçki'nin ölümünden sonra, IV. Enternasyonal'in liderliğini üstlenenler, Troçki'nin fikirlerinin özünü yakalayıp, değişen koşullar içinde bu özü geliştirmeye ve sürdürmeye çalışacakları yerde, onun kendi döneminin koşulları içinde yaptığı teorik çözümlemeleri dondurdular ve Troçki'nin tezlerini birer dogmaya dönüştürdüler. Aslında bu tutum, devrimci teorik bir mirasın yaşatılması değil, kalıplara dökülerek şablonlaştırılması anlamına geliyordu. IV. Enternasyonal içinde düzgün bir teorik tartışma yürütülemediği için, Troçki'nin tezleri onun bıraktığı yerden alınıp, ilerletilemedi. Bu olmadığı için, sonuçta her Troçkist çevre, Troçki'nin fikirlerini kendine göre yorumlayıp, ayrı bir politik sekt oluşturmaya yöneldi.

Oysa Troçki'nin adlandırdığı biçimiyle Bolşevik-Leninist geleneğin gerçekten takipçisi olabilmek için, bu geleneğin sözde değil gerçekte yaşatıldığı bir yolun izleniyor olması ve buna uygun bir devrimci enternasyonalist birliğin var edilmesi gerekiyordu. Ne yazık ki bunun tam tersi oldu. Troçki tarafından temelleri atılan IV. Enternasyonal içinde, onun ölümünden sonra derin bir politik-örgütsel bunalım yaşanmaya başlandı. Bu bunalımın temelinde ise, IV. Enternasyonal liderliğinin, II. Dünya Savaşından sonraki süreçte ortaya çıkan sorunlara teorik çözümler getirememesi ve özellikle Sovyetler Birliği'ndeki Stalinist diktatörlüğü ve onun hegemonyası altında kurulan yeni bürokratik diktatörlükleri şu ya da bu tipten "ama yine de işçi devleti" olarak tanımlamayı sürdürmesinin yarattığı teorik karmaşa yatmaktaydı. Öte yandan benzer bir yanlış, II. Dünya Savaşından sonra gelişen ulusal kurtuluşçu hareketlere karşı yaklaşımlarda da

sergilenecekti. Bu da yine sürekli devrim teorisinin yanlış bir kavranışından kaynaklanıyordu.

Sonuçta, Troçki'nin teorik çözümlemelerinin değişen koşullar içinde ilerletilememesi ve onun tezlerinin şablonlaştırılması, Troçkist harekette teorik bunalımın derinleşmesine ve giderek örgütsel-politik bölünmelerin, dağılmaların sıkça yaşanmasına neden oldu. Bölünmeler sonucunda ortaya çıkan yeni Troçkist sektler ise, proleter sınıf temelinde örgütlenmekten uzaklaşarak, küçük-burjuva unsurlara yöneldiler ve giderek bu temele oturdular. Bu da Troçkist hareketi, genel bir görünüm olarak, sürekli bunalım içinde olan ve sürekli bölünmeler yaşayan bir politik hareket haline getirdi. Sorunun örgütsel-politik boyutlarıyla ilgili olan bu tartışmanın ayrıntıları üzerinde durmak, elbette ki bu kitabın konusu değildir. Fakat ne var ki, Troçkist hareketin örgütsel-politik bölünmüşlüğünün, incelediğimiz konuyla ilgili, hem de çok ilgili bir yanı da var kuşkusuz.

Ele aldığımız tartışmalı teorik sorunlarla ilişkili olarak, Troçki'nin düşünce ve değerlendirmeleri üzerinde durduktan sonra, konu kaçınılmaz olarak onun ardıllarının görüşlerine doğru uzanmaktadır. Bu kapsamda da asıl dikkati, Troçki'nin ölümünden sonra IV. Enternasyonal geleneği içinde resmi temsilci konumuyla sivrilen Mandel'in görüşleri çekmektedir. Mandel'in görüşleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde, onun temsil ettiği çizginin Troçki'nin görüşlerinin özünü kavrayabildiğini ve günümüzün çözüm bekleyen sorunlarına doğru teorik yanıtlar getirebildiğini söylemek çok zordur. Hatta diyebiliriz ki, pek çok konuda Troçki'nin teorik çözümlemelerini donduran ve onun görüşlerini "derinleştirmek" adına durağanlaştırıp, şablonlaştıranların başında Mandel gelmektedir.

Burada, Mandel'in temsilcisi olduğu eğilimin Troçki'nin açtığı yoldan ilerlemediğini, pek çok noktada onun düşüncelerini donuklaştırdığını bazı önemli örnekler temelinde sergilemeye çalışacağız. Bu örnekler Troçki'nin görüşlerinin eşliğinde değerlendirilecek olursa, tartışılması gereken sorunların belirginleşmesine yardımcı olabilir.

Mandel'in derinleştirmek adına bulanıklaştırdığı, hatta yanlış bir sonuca götürdüğü teorik sorunların başında, "işçi devleti" sorunu ve buna bağlı olarak Sovyetler Birliği'nde devletin sınıf karakteri ve bürokrasinin özgün konumu sorunu gelmektedir. Her ne kadar o, görüşlerini Troçki'ye dayandırdığını iddia etse de, bu konuda ortaya koyduğu "teori", bütünüyle kendi "özgün" teorisidir ve tabii, Marksizm açısından baktığımızda, bize göre yanlışlar üzerine oturan bir teoridir. Mandel, Sovyetler Birliği'ndeki devletin "bürokratik yozlaşmaya uğramış da olsa, yine de bir proletarya diktatörlüğü olduğu" biçimindeki yımdan hareketle, işçi devleti konusunda yanlış bir teorik çıkarsama yapmaktadır. Ona göre işçi devleti bürokrasili de olabilir ve hatta işçi devrimi geri bir ülkede gerçekleşmişse, işçi devletinin bürokrasili olması kaçınılmaz bir şeydir.

Eğer Mandel'in bu "teorisi" kabul edilecek olsaydı, o takdirde Marksizmin,

işçi devletinin bürokrasisiz bir devlet olması gerektiği yolundaki perspektifi hoş bir temenni olmaktan öteye geçemezdi. Oysa biliyoruz ki, Marx'ın bu konudaki öngörüsü, hoş bir temenni değil, mümkün ve gerekli, hatta bir işçi devletinin var olabilmesi için zorunlu bir hedeftir. Bu hedefin hangi nesnel ve öznel nedenlerle yaşama geçirilemediği ya da geçirilemeyeceği üzerinde düşünmek ne denli doğru bir çaba ise, hedefin yaşama geçirilemediği bir durumu genelde veri kabul ederek, işçi devletinin bürokrasili de olabileceğini kanıtlamaya çalışmak o denli yanlış bir tutumdur. İşte Mandel'in "bürokrasili işçi devleti" genellemesiyle yaptığı şey tam da budur ve Marksist işçi devleti anlayışından gittikçe uzaklaşan bir yanlış tutuma örnek oluşturmaktadır.

İlgili bölümde, bu konuda Troçki'nin değerlendirmelerinin de hatalı yönler içerdiği belirtilmişti. Fakat son tahlilde Troçki'nin hareket noktasını, "işçi devletinin bürokrasili bir devlet olmaması gerektiği ve olamayacağı" yolundaki Marksist kavrayış oluşturmaktaydı. O sadece, Sovyetler Birliği'nin o dönemdeki değişim nedenlerini gözler önüne serme çabası içinde "bürokratik yozlaşma" olgusu üzerinde duruyordu. Öte yandan, "muazzam bürokratik yozlaşmaya uğramış işçi devleti"nin, eninde sonunda işçi devleti olmaktan çıkacağı doğrultusunda önemli ipuçlarını da sergileyerek, irdelemesini sürdürmekteydi Troçki. Oysa Mandel zaman içinde daha da netleşen gerçekliğe rağmen, teorisini hâlâ Troçki'nin erken değerlendirmelerinin üzerine oturtma tutumunu sürdürdü. Böyle yapmakla o, Troçki'nin hareket halindeki tahlillerini belli bir noktada dondurmuş oluyordu. Böylece Mandel'in teorisi, "devlet ortadan kalkmadıkça bürokrasinin de asla ortadan kalkmayacağı", ya da "bürokrasinin her zaman olacağı" tarzında kavranmaya elverişli bir anlayışı yerleştirdi Troçkist harekette.

Mandel'in bu açılımı, proleter devrim tek ülkede ve üstelik Rusya gibi geri bir ülkede tecrit olmasaydı bile, belki yine de bürokrasisiz bir işçi devletinin var olamayacağı tarzındaki bir kuşkuya kapıları sonuna kadar açık bırakır. Bu kuşku beraberinde, "bürokrasili işçi devleti"ni kabullenmek, realiteye boyun eğmek, hatta geleceği buna göre yeniden tasarlamak biçiminde bir eğilimi geliştirir. Ve nitekim öyle de olmuştur. Mandel'in görüşlerinde, Sovyetler Birliği gerçeği karşısında kökü bu noktaya dayanan örtülü bir boyun eğişin, çeşitli ödünlerin izlerini bulmak zor değildir.

Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik karşı-devrim sürecinin akışı içinde, bürokrasiyi bir hakim sınıf olarak tanımlamanın eşiğine gelmiş bulunan Troçki, son yazılarında bürokratik egemenliğin proletarya tarafından yıkılması gereken karşı-devrimci bir güç olduğunu açıkça vurgulamaktaydı. Bürokrasinin, proletaryanın tarihsel kazanımlarını korumak bir yana, Sovyet devletinin bağrında uluslararası burjuvazinin bir uzantısı olarak işlev görebileceğini söylemekteydi Troçki. Böyle bir noktada artık hâlâ bürokrasinin ikili karakterinden söz etmek, "bir yönüyle tutucu olan bürokrasinin diğer bir yönüyle ise –kendi yöntemleriyle

de olsa– işçi devletini korumaya devam ettiğini"nden bahsetmek anlamsızlaşmaktadır. Bakılması gereken yer, bürokrasinin dünya devriminin önünde engelleyici bir faktör olarak belirginleşen karşı-devrimci karakteridir.

Oysa Mandel'in "bürokrasinin ikili karakteri"ne ilişkin açılımları, Troçki'nin son yazılarında verdiği ipuçlarıyla çelişmekte ve üstelik çubuğu Troçki'nin yapmadığı ölçüde bürokrasiden yana bükmektedir. Mandel 1968'lerdeki değerlendirmelerinde şöyle demektedir:

> Bu rol, Sovyet bürokrasisinin temeldeki çelişik ve ikili karakterini yansıtır. Bir yanda Ekim Devrimiyle ve özel tarımın Stalin tarafından zorla kolektifleştirilerek şiddet yoluyla ezilmesiyle Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan yeni toplumsal düzene gerçekten bağlıdır ve bu düzeni –iktidarının ve imtiyazlarının temeli– kendi özel dar çıkarlarına uygun yollarla korumaya çalışılır. Sovyet toplumunu korumakla da kendi arzu ve saiklerinden bağımsız olarak devrimin uluslararası planda yayılmasına nesnel olarak hizmet etmektedir.[223]

Mandel'in bu türden değerlendirmeleri, Stalinizmin özürcülerinin, "bürokrasinin tüm öznel hatalarına rağmen, Sovyetler Birliği'nin nesnel olarak dünya devriminin merkezi olmayı sürdürdüğü" biçimindeki savlarının temelini oluşturur. İlerleyen yıllar içinde Mandel, bürokrasinin ikili karakterine ilişkin çözümlemelerinde esasta bir değişiklik yapmamıştır. Ve bürokrasinin hakim bir sınıf oluşturmadığı tezini, onun Ekim Devrimiyle doğan toplumsal düzeni –kendi yöntemleriyle de olsa– koruyucu bir yöne sahip bulunduğu iddiasına dayandırmayı sürdürmüştür.

Öte yandan Mandel, örneğin 1978 yılında "Sovyet devletinin sınıf karakteri" üzerine kendisiyle yapılan bir görüşmede, bürokrasiye "yeni sınıf" lakabını takanların, onun burjuvaziye göre ilerici yönünü de teslim etmek zorunda kalacaklarını belirtmektedir. Mandel'in bu türden argümanlar ileri sürmesi, Troçkist harekette doğruları bulmaya yönelen düşünsel çabaların daha baştan önünün tıkanmasına ve böylece Sovyet bürokrasisinin bir kast değil, egemen bir sınıf oluşturduğu gerçeğinin üstünün örtülmesine yol açmıştır.

Diğer yandan Mandel, bizzat kendi mantalitesi içinde bürokrasiye "ilerici" bir rol biçer ve bunun kanıtı olarak, SSCB'nin devasa iktisadi ve kültürel başarılarını gösterir. Oysa sağlanmış olan gelişme, Troçki'nin de belirttiği gibi, bürokrasinin kamçısı altında çalıştırılmış proletaryanın emeğinin sonucudur. O nedenle bürokrasiyi, işçi sınıfı ve dünya devrimi karşısında oynadığı gerici role göre değil de, burjuvaziyle karşılaştırarak değerlendirmek ya da SSCB'deki sanayileşme başarısını son tahlilde yine de bürokrasinin hanesine yazmak, bürokrasiye verilmiş büyük bir ödün olmaktadır. Üstelik bürokratik egemenliğin SSCB'de gelişme düzeyini yükseltici bir faktör olmayıp tam tersine frenleyici bir rol oynadığı bizzat Troçki tarafından dile getirilmiş bir gerçeklik iken! Troçki şöyle diyordu:

---

[223] E. Mandel, *Barış İçinde Birlikte Yaşama ve Dünya Devrimi*, Köz Yay., Aralık 1975, s.22

"Bürokratizmin daha da engellenemeyen bir gelişimi, ekonomik ve kültürel büyümenin duraksamasına, korkunç bir toplumsal krize ve bütün toplumun olduğu gibi çöküşüne yol açabilir."[224]

Bürokrasinin diktatörlüğü altındaki Sovyet ekonomisinin, kapitalizmi bile aşan bir ilerleme kaydettiği yolundaki "teori"nin yaratıcısı da Mandel olmuştur. Onun yıllarca savunduğu ve Troçkist hareket içinde yerleştirdiği tez şöyledir:

> Sovyetler Birliği, plan plan ardına birbirini izleyen onyıllar boyunca, geçmişteki ilerlemenin birikimi geleceğin büyüme olanakları önünde engel yaratmadan, az çok dengeli bir ekonomik büyüme sürdürüyor... Kapitalist gelişmenin ekonomik büyümenin hızını azaltan tüm yasaları elendi.[225]

Troçki, Sovyetler Birliği'ndeki rejimin devlet kapitalizmi olmadığını kanıtlama çerçevesinde, bürokrasinin burjuva sınıf benzeri bir hakim sınıf olmadığını söylerken haklıydı. Diğer yandan Troçki, Sovyet bürokrasisini bölüşüm sürecinin jandarması olarak nitelerken, henüz gerekli sonucu ifade etmemiş olsa da, bu koşullarda işçi sınıfının üretim sürecinin efendisi sayılamayacağı gerçeğine dikkat çekmiş olmaktaydı. Bunun nihai anlamı ise, bürokrasinin üretim sürecini denetleyen bir egemen güç olarak, ayrıcalıklı bir tabakadan fazla bir şey, özel mülkiyet sahibi sınıflara benzemeyen, fakat devlet mülkiyetine dayanarak toplumsal artı-emeği denetleyen kendine özgü bir sınıf olduğuydu. Ne yazık ki Troçki de tahlillerini henüz bu noktaya ulaştıracak düzeyde ilerletememişti.

Burjuvazinin mülksüzleştirildiği fakat işçi sınıfının da egemenliğini koruyamadığı ve üretim araçlarının devlet mülkiyetinde bulunduğu bir durumda, devletin sahibi bürokrasi, özel mülkiyet sahibi sınıfların hizmetindeki bürokrasiden çok farklı bir şeydi. Özel mülkiyete dayanmayan Sovyet bürokrasisinin devlet mülkiyeti sayesinde egemen konuma yükselmiş bir yönetici sınıf, devletlû sınıf oluşturduğu sonradan apaçık ortaya çıktı.

"Bürokrasinin kamçısı altında çalışmaya mahkûm kılınan" işçi sınıfının konumuna ilişkin Troçki'nin yaptığı teşhirler, bürokrasinin işçi sınıfı karşısındaki egemen pozisyonunu olanca açıklığıyla sergilemekteydi. O, bu durumun meşrulaşması ve katılaşması halinde, proleter devrimin toplumsal kazanımlarının tümden tasfiyesine yol açılacağına işaret etti. Aradan yıllar geçmesine ve olayların Troçki'nin belirttiği tarihten önce bile zaten tam da onun dediği yönde gelişmesine rağmen, "devlet mülkiyeti devam ettikçe işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının korunmaya devam edeceği"ni kanıtlamaya çalışan Troçkistler fena halde yanılmaktaydılar. Ve bu yanılgının temelinde, devlet mülkiyetini abartılı bir biçimde sosyalist mülkiyetle benzeştirme yanılgısı yatmaktaydı. Oysaki, örneğin küçük-burjuva sosyalizminin "devletçilik" ve "devlet mülkiyeti" sorunundaki yanılgıları, daha Marx döneminden başlamak üzere nice eleştiriye konu

---

[224] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.26

[225] Mandel'den akt: C. Harman, *Doğu'da Fırtına Koptu*, Uluslararası Yay, Ekim 1991, s.83

olmuştur ve Marksizmin bu konuda küçük-burjuva sosyalizmine yönelttiği teorik eleştiriler devrimci Marksist literatürde zengin bir yer tutar.[226]

Aslında, gerçeklerle bağdaşmayan birtakım iddiaların teorize edilmek istenmesi, böyle bir çaba içine giren kişiyi kaçınılmaz olarak çelişkilere sürükler. Troçki'nin verdiği önemli ipuçlarını yok sayarcasına, kendini şablonlara kilitleyen Mandel, Sovyet devletinin karakteri konusundaki değerlendirmelerini bir kısır döngüye hapsetmiştir. Konuya ilişkin sorgulamalar kendisini "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" çözümlemesinin ilerisine gitmeye zorlayıverdiğinde, kendi içinde çelişmeyi göze almıştır, fakat bu şablonu terk etmeyi göze alamamıştır. Örneğin Mandel, sıra Sovyet devletinin niteliğinin değişen koşullar içinde yeniden ifade edilmesine geldiğinde tam da böyle bir çelişki sergilemektedir. Bürokrasinin hâlâ köken olarak işçilerden oluşan çok kalabalık bir sosyal grup olduğunu iddia etmeyi sürdürür Mandel. "Bürokratik yozlaşmış işçi devleti" tanımının 1978'lerde artık eleştiriye dayanacak bir yanının kalmamış olması nedeniyle, bu tanımın sürdürülmesine özürcü gerekçeler arar. Bu Troçkist tanımın hiç de işçi devleti ile aynı şey olmadığını söyler. Fakat buna rağmen, Sovyet devletinin tanımındaki "işçi" sıfatının kaldırılması halinde daha da karışık bir duruma yol açılacağı gerekçesiyle, kaldırılmamasını yeğler. Mandel'in göze alamadığı karışıklığa örnek olarak sıraladığı gerekçeler, karışıklıktan korunabilmek amacıyla doğruyu arayıp bulma çabasından vazgeçmeye çağrıdır. Ya da yine bürokrasiye verilmiş bir ödünün ifadesidir. Şöyle der Mandel:

> Bürokrasinin yeni bir sınıf olduğu kabullenilirse, iktidardaki Komünist partiler "bürokratik" partiler mi olacaktır?
>
> Ya da bürokrasi iktidarı ele geçirmesinden önce bir sınıf olmamakla birlikte, iktidarı ele geçirdikten sonra bir sınıf haline gelen tarihteki ilk sınıf mıdır?

Ve sonuç olarak Mandel, Troçki'nin ipuçlarını hiçe sayarak ve yine o aşina limana sığınarak "karışıklıktan korunmuş" olur:

> Dördüncü Enternasyonal –Troçki'yi izleyerek– Sovyetler Birliği'nde halen bürokratik yozlaşmaya uğramış bir işçi devletinin varlığını ve bu anlamda da Sovyetler Birliği'nin bir çeşit proletarya diktatörlüğünü koruduğunu ileri sürerken bunu çok belirgin bir içerikle sınırlamaktadır. Bu devlet günümüze kadar Ekim Devrimi'nden doğan yapıları, melez üretim ilişkilerini nesnel olarak savunmuştur. Nitekim günümüze kadar kapitalizmin restorasyonunu ve yeni bir burjuva sınıfın iktidarını önlemiştir; kapitalist mülkiyetin ve kapita-

---

[226] Yeri gelmişken, Engels'in devlet mülkiyeti konusundaki yanlış yaklaşımları alaylı bir üslupla eleştirdiği satırları hatırlayalım:
"Ama son zamanlarda, Bismarck sınai kurumların devletleştirilmesine giriştiğinden bu yana, her türlü devlet mülkiyetini, Bismarck'a özgü biçimde olanı bile, hiç gürültü patırtı etmeden sosyalistliğe özgü ilân eden, zaman zaman uşaklığa doğru yozlaşan, bir çeşit sahte sosyalizm türedi. Ancak tütün sanayiinin devletleştirilmesi sosyalistçe olsaydı, Napoleon ve Metternich sosyalizmin kurucuları arasında sayılmalıydı." (Engels, "Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm", *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.173)

list üretim ilişkilerinin yeniden oluşmasına izin vermemiştir.[227]

Oysa Mandel'in bu satırları kaleme aldığı tarihlerde (1978), bürokrasinin kapitalist restorasyonu gerçekleştirmemiş olması, Sovyetler Birliği'nin "bir çeşit proletarya diktatörlüğünü koruduğunu" göstermez. Sovyet devletinin "Ekim Devriminden doğan yapıları nesnel olarak savunduğu" iddiası doğru değildir. Bürokratik karşı-devrim sonucunda Sovyet devleti'nin işçi devleti olmaktan tamamen çıkmasıyla birlikte, 1929 dönemecinden başlayarak "bürokrasinin Ekim Devrimiyle doğan yapılara bağımlı bir sosyal kast olduğu" görüşünün nesnel bir dayanağı kalmamıştır. O nedenle de, bürokrasinin "yeni bir burjuva sınıfın iktidarını önlemekle, kapitalist mülkiyetin ve kapitalist üretim ilişkilerinin oluşmasına izin vermemekle" koruduğu varlık artık "Ekim Devriminden doğan yapılar" değildir. Bürokrasi, kendi ulus-devletinin çıkarlarıyla bağlı bürokratik rejimin işleyişini korumuştur.

Sovyet devletinin ve Sovyet bürokrasisinin nesnel karakterini yeniden değerlendirmekten kaçınan Mandel, çözümlemelerini günümüzdeki değişimin kavranabileceği düzeye yükseltmemiş, dolayısıyla bürokratik rejimlerin çöküş sürecine hazırlıksız yakalanmıştır. Bu nedenle, onun 1978'lerden örneklediğimiz saptamaları özü itibarıyla yanılgılıdır ve günümüzdeki değişikliğin kavranmasındaki eksikliğin de kaynağıdır. Çünkü Mandel, bürokrasinin vaktiyle gerçekleştirmiş olduğu karşı-devrime rağmen, Ekim Devriminin toplumsal kazanımlarının yok edilmediği iddiasını sürdürmüştür. Bu nedenle de, Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerde kapitalist restorasyonun ancak bir burjuva karşı-devrimiyle gerçekleştirilebileceğini yinelemekle yetinmiştir.

"Karışıklıktan korunma" gerekçesiyle eskimiş değerlendirmelere takılıp kalan Mandel, bu değerlendirmelerin somut gerçeklikle bağdaşmaması karşısında duyduğu rahatsızlığı, Marksist kavramların içeriğiyle oynayarak geçiştirmeye çalışmaktadır. Ve asıl karışıklığa da böylesi tutumlar neden olmaktadır. Şöyle der Mandel:

> ... eğer "proletarya diktatörlüğü", "işçi sınıfının doğrudan yönetimi" olarak yorumlanırsa, o zaman böylesi bir diktatörlük kesinlikle söz konusu değildir. Bizim için, Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğü, ancak bu terimin türetilmiş, dolaylı ve sosyo-teorik anlamında söz konusudur.[228]

Proletarya diktatörlüğünün varlık koşulunu oluşturan "işçi sınıfının doğrudan yönetimi", onun yorumlarından biriymiş gibi sunulmaktadır. Böylece Mandel bizleri, proletarya diktatörlüğünün yeni bir tanımı ile yüz yüze getirmektedir: İşçi sınıfının "dolaylı" yönetimi anlamına gelen, proletarya diktatörlüğü tanımından "türetilmiş" bulunan, "sosyo-teorik" anlamda bir proletarya diktatörlüğü. Aslında bu tür açıklamalar, teorik laf salatası olmaktan öte bir anlam ifade et-

---

[227] Mandel, "Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri", *Devrimci Marksist Tartışma Defterleri*, s.27
[228] Mandel, *agm*, s.28

memektedir.

Bürokrasinin proletaryadan bağımsız bir hakim sınıf oluşturamayacağını, Sovyet devletinin son tahlilde yine de Ekim Devriminin kazanımlarını koruyan "bürokratik yozlaşmış işçi devleti" olduğunu kanıtlama çabası Mandel'i, gerçeklikle uyuşmayan yorumlar yapmaya zorlamaktadır. İşte bu nedenle o, Sovyet bürokrasisinin "Ekim Devriminin başını koca kıçıyla ezdiği"ni söyleyen ve bürokrasinin varlığının "Bolşevizmin diyalektik inkârına" dayandığını ilân eden Troçki'den yıllar sonra, bu anlamda hâlâ "tamamlanmamış süreçler"den söz etme gafletine düşmektedir. Aşağıdaki satırlar böyle bir tutumun örneğini oluşturması bakımından ibret vericidir:

> ... bürokrasi her ne kadar geçmişle, işçi sınıfıyla ve Marksist ideoloji ile göbek bağını bütünüyle kesmeyi istese ve buna çabalasa da, denemek başka şeydir, başarmak başka şey. Burada söz konusu olan tamamlanmış olmaktan uzak bir süreçtir; ve bu süreçte çok şiddetli tepkilerle karşılaşılabileceği açıktır.[229]

Niyet ne olursa olsun, yarattığı sonuçlar itibarıyla bu tür açıklamalar, bürokrasiye verilmiş ödünlere dönüşmektedir. Tarihsel deneyimin ortaya koyduğu "bürokratik diktatörlük" olgusunu, "bürokrasili işçi devleti" çerçevesinde teorize eden Mandel ve takipçileri, ulusal kurtuluş devrimlerinin ürünü olan "ulusal devrimci" iktidarları bile "işçi devleti" kategorisi içine sokuşturmaktadırlar. İşçi sınıfını daha en başından iktidar dışında tutan ve ancak milliyetçi sosyalizm anlayışı temelinde bir anti-kapitalist içeriğe sahip bulunan Yugoslavya, Çin ve Vietnam devrimleri "baştan deforme olmuş sosyalist devrimler" olarak değerlendirilmektedir. Mandel bu ülkelerdeki devrimlerle ilgili olarak şöyle demektedir:

> Stalinist geçmişlerinden bütünsel değil, yalnızca kısmi bir kopuş gerçekleştirmiş olmaları, bu partilerin önderliklerini, hem iç rejimleri hem de kitleler ile ilişkileri bakımından bürokratik örgütsel konumlarda tutmuştur. Buna bağlı olarak, doğrudan bir işçi ve halk iktidarının (sovyetler) kurumlaştırılması devrimci zaferlere eşlik etmemiştir. Parti aygıtı, daha baştan devletle özdeşleşmiştir. Aynı nedenle, bürokratikleşme ve kitlelerin depolitizasyonu olayı –her ikisi de yeni bir bürokrasinin aşırı maddi ayrıcalıklarının hızla ortaya çıkması sonucunda pekişerek– derinleşmiştir. Dolayısıyla bürokratik biçimde manipüle edilen ve baştan deforme olmuş sosyalist devrimlerden haklı olarak söz edilebilir.[230]

Böylece Mandel, Marksist literatüre "bürokratik işçi devleti" kavramının yanı sıra yeni bir "teorik" kavram daha kazandırır: "Daha baştan deforme olmuş sosyalist devrimler!"

Bunun yanı sıra Mandel ve takipçileri, Küba, Nikaragua ve Granada'da ger-

---

[229] Mandel, *agm*, s.26

[230] Mandel, *Neden IV. Enternasyonal?*, Sınıf Bilinci, No.3, s.38

çekleşen devrimleri ise, bu devrimlerin önderlikleri Stalinist kökenli partiler olmadığı için (!), "gerçek sosyalist halk devrimleri" olarak tanımlamaktadırlar:

> Küba'da, Granada'da ve Nikaragua'da söz konusu olan, Yugoslav, Çin ve Vietnam devrimlerinden kalın bir çizgiyle ayrılan gerçek sosyalist halk devrimleridir; çünkü bu devrimlerin başında Stalinist kökenli partiler değil, kendi ülkelerinin anti-emperyalist ve sosyalist akımları içindeki bir ayrışmanın ve olgunlaşmanın ürünü olan devrimci partiler vardı. Aynı nedenle, iktidarın bürokratikleşmesi süreci bu ülkelerde diğerlerine göre çok daha sınırlı olmuştur ve ulusal düzeyden çok yerel düzeyde, işçi ve halk iktidarlarının kurumsallaştırılması yönünde (sınırlı ve henüz yetersiz) ileri adımlar atılabilmiştir.[231]

Bu değerlendirmelerde kullanılan ölçüt nedir? Devrimlerin ulaştığı kapsam ve devrimci proletaryayı iktidara getirip getirmediği mi? Yoksa, devrime damgasını basan önderliklerin Stalinist kökenli partiler olmaması ya da Stalinizmden tam kopmaksızın Sovyet bürokrasisine tavır alıp almamaları mı? Kuşkusuz, doğru bir değerlendirme yapabilmek için, söz konusu devrimlerin önderliklerinin Sovyet bürokrasisi karşısındaki konumlarını dikkate almak yetmez. Esas olarak, devrimci önderliğin sınıf karakterinin, devrimin ulaştığı kapsamın ve proletaryayı iktidara getirip getirmediğinin çözümlenmesi gerekir. Proletarya diktatörlüğünün kurulmasıyla sonuçlanmayan ve son tahlilde "ulusalcılık" anlayışını asla aşamayan bir devrimi, sırf kapitalist ilişkileri tasfiyeye yönelip (ki bu da yine Sovyet bürokrasisi ile kurulan askeri, siyasi, ekonomik bağlar temelinde olmaktadır), "devletleştirmeler" temelinde bir ulusal kalkınma stratejisi uygulamaya yöneldiği için "sosyalist devrim" olarak nitelendirmek ne derece doğru bir yaklaşım olabilir?

Mandel'in temsilcisi olduğu eğilimin bu konudaki temel yanılgısı o denli çarpıcıdır ki, ulusal kurtuluş devrimi temelinde gelişen ve ulusal devrimci bir iktidarın kurulmasından sonra Sovyet bürokrasisine boyun eğen Küba devrimini, "gerçek sosyalist halk devrimi" olarak nitelemeyi sürdürmüşlerdir. Küba devriminin ulusal kurtuluşçu, "Cadillocu" önderliğinin iktidarı, Ekim Devriminin ürünü olan proletarya diktatörlüğü ile karşılaştırılmaktadır. Yine örneğin, ulusal devrim boyutunu aşmamış olan Nikaragua Devriminin, burjuva unsurları içeren Sandinist önderliğinin iktidarı da, "gerçek sosyalist halk devriminin" iktidara getirdiği "çok daha az bürokratlaşmış bir iktidar" olarak nitelenmektedir. Mandel karşı karşıya kaldığı problemi, sosyalizm ile halk kavramlarını çiftleştirerek basitçe aşma çabası içinde oldu hep.

Oysa çok iyi bilinmektedir ki, Troçki'nin savunduğu sürekli devrim anlayışı, devrimlerin proletaryanın sosyalizm hedefini kapsayacak düzeye yükseltilebilmesi için proletarya diktatörlüğünün kurulmasını şart koşar. Bu nedenle, ulusal kurtuluş devrimi kapsamında kalan ve ulusal kurtuluşçu iktidarların kurulmasıy-

[231] Mandel, *agm*, s.39

la sonuçlanan devrimleri Ekim proleter devrimi ile aynı çerçevede değerlendiren Troçkist eğilimlerin bu tutumu, her şeyden önce, Troçki'nin savunduğu sürekli devrim perspektifine aykırıdır.

Ulusal kurtuluş devrimlerinin sosyalist devrim kategorisi içine sokuşturulması ve bu tür devrimlerin sonucunda kurulan tüm ulusal devletlerin "daha baştan bürokratikleşmiş işçi devleti" olarak tanımlanması, Mandelci eğilimin yerleştirdiği bir teorik garabettir. Örneğin şu satırlar, bu tuhaflığın tipik örneklerinden birini oluşturuyor: "birçok az gelişmiş ülkede kapitalizmin devrilmesi, işçilerin demokratik biçimde seçilmiş işçi konseylerine dayanan dolaysız iktidarının ortaya çıkışına bağlı olmadığı sürece, buradan çıkacak işçi devletlerinin daha kuruluştan itibaren bürokratlaşmaya mahkûm oldukları da vurgulanmalıdır."[232] Tıpkı Mandel'in proletarya diktatörlüğünden "türetilmiş", "dolaylı", "sosyo-teorik anlamda bir proletarya diktatörlüğü" biçimindeki teorik laf salatasında olduğu gibi, burada da karşımıza çıkan tuhaflık, "işçilerin demokratik biçimde seçilmiş işçi konseylerine dayanan dolaysız iktidarının" doğumu olmaksızın, yani işçi sınıfını hiç iktidara getirmeksizin yaşama gözlerini açan "daha kuruluşundan itibaren bürokratikleşmiş işçi devleti"dir!

Burada hatırlanması gereken diğer bir nokta ise, Mandel'in "bürokratikleşmiş işçi devletleri" tarzındaki değerlendirmelerini bağladığı şematize edilmiş derecelendirme sistemidir. Ekim Devrimi sonrasında ortaya çıkan sovyet iktidarının, Lenin'in de işaret ettiği üzere bürokratik deformasyona uğraması ve bu belânın daha da büyüyerek artık tam bir bürokratik dejenerasyona dönüşmesi olguları, mekanik bir biçimde sınıflandırılarak, ortaya sanki genel geçer bir "deforme olmuş işçi devletleri" ve "dejenere olmuş işçi devletleri" ayrımı çıkartılmıştır. Oysaki, bürokratik deformasyon (bozulma) ve dejenerasyon (yozlaşma) olguları salt Sovyetler Birliği'nin tarihine ilişkindir ve bu kavramların bir işçi devriminin yaşanmadığı ülkelere uygulanmak istenmesi doğru değildir. Fakat yıllarca Troçkizm adına böylesi yaklaşımlar yerleştirilmiş ve hatta kimi tarihsel olayların değerlendirilmesinde, "deforme olmuş işçi devleti" diyen Troçkistlerle, "dejenere olmuş işçi devleti" diyen Troçkistler karşı karşıya gelebilmişlerdir. Oysa yanılgı derece farkında değil, bu tür bir yaklaşımın bizzat kendisinde, bütünündedir.

Mandel'in "Geçiş Toplumu" Kavramı

Mandel ve onun gibi düşünenler, Sovyet devletinin karakteri konusundaki yanılgılarını Sovyetler'deki sosyo-ekonomik rejimin değerlendirilmesindeki tutumları ile bütünlemektedirler. Sovyetler Birliği'ndeki sosyo-ekonomik rejimi, bürokrasinin egemenliğiyle sakatlanmış da olsa, yine de bir geçiş rejimi olarak nitelemeye devam etmektedirler. Mandel, kapitalizmden komünizme geçiş döne-

[232] *Sosyalist Demokrasi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Eleştiri Yay., Temmuz 1979, s.72-73

minin özelliklerini tanımladığı ve genellikle "geçiş toplumu" olarak adlandırdığı tezlerini, Sovyetler Birliği'nin bir "geçiş toplumu" olduğunu kanıtlamakta kullanmaktadır. Ona göre "geçiş toplumu" her iki yöne de (kapitalizme de, sosyalizme de) açık bir özellik arz etmektedir. Bir kapitalist restorasyon gerçekleşmediği sürece, bu ülkeler bir köprü üzerinde uzun süre duran bir varlığa benzetilmektedir. Sovyet ekonomisinin bileşiminin "melez ve çelişik" olduğunu belirten Mandel, "SSCB'nin kapitalizm ile sosyalizm arasındaki, bugünkü aşamada bürokratik diktatörlük tarafından «dondurulmuş» bir geçiş toplumu olarak kaderinin henüz tarih tarafından karara bağlanmadığını" söylemektedir.[233] İşçi sınıfının iktidarı var olmasa bile, geçmişten geleceğe uzanan köprünün (kapitalizmden komünizme geçiş döneminin) yine de yerli yerinde durduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımı ile Mandel, Marksizmin ancak proletarya diktatörlüğü altında yaşanabileceğini gösterdiği geçiş dönemi kavrayışından farklı bir "geçiş toplumu" anlayışına sahip olduğunu sergilemektedir.

Kapitalizmden komünizme geçiş döneminin her iki ucu da açık bir süreç olarak tanımlanması doğru değildir. Çünkü ancak işçi sınıfının doğrudan yönetimi altında, yani proletarya diktatörlüğü altında yaşanabilecek olan geçiş dönemi, hem geriye (kapitalizme) hem de ileriye (sosyalizme) açılan, tarihsel kaderi belirsiz bir köprü olmayacaktır. Tam tersine, geçmişle bağın koparıldığı ve ileriye doğru yüründüğü *devrimci dönüşümler dönemi* olacaktır bu tarihsel dönem. İktidara gelen proletaryanın başlattığı toplumsal devrimin durması ve geriye dönüşün başlaması olasılığı, ancak proletarya diktatörlüğünün yıkılması ve son bulmasına bağlı olarak söz konusu olabilir. Bu ise zaten Marksist açıdan geçiş döneminin zorunlu koşulunun ortadan kalkması demektir ki, böyle bir olayın gerçekleşmesi halinde artık geçiş döneminin varlığından söz edilemez. Bu nedenle, kapitalizmden komünizme geçiş olarak ifade edeceğimiz tarihsel hareketin var olabilmesi açısından Marx sorunu, "proletaryanın iktidarı döne döne fethetmesi" çerçevesinde ortaya koymuştur:

> Burjuva devrimleri, 18. yüzyılın devrimleri olarak, hızla başarıdan başarıya koşarlar; bunların dramatik etkileri birbirini aşar; insanlar ve şeyler adeta ışıl ışıl parlarlar; vecd hali gündelik ruh halidir; ama bu devrimler kısa ömürlüdürler; kısa sürede kendi doruklarına vardılar ve toplum fırtına ve buhran döneminin sonuçlarını soğukkanlılıkla sindirmeyi öğrenmeden, uzun bir mide fesadına yakalandı. Diğer taraftan, proletarya devrimleri, 19. yüzyılın devrimleri olarak, durmadan kendilerini eleştirirler, sürekli olarak kendi akışlarını kesintiye uğratırlar, görünüşte işi bitirilmiş olana tekrar başlamak üzere geri dönerler, ilk girişimlerinin yetersizlikleri, zayıflıklıkları ve küçüklükleriyle zalimce bir itinayla alay ederler, hasımlarını, salt, yerden yeniden güç alabilsin ve yeniden dev gibi ayağa kalkarak önüne çıkabilsin diye yere sermiş görünürler, kendi amaçlarının belirsiz muazzamlığı karşısında zaman zaman ir-

[233] E. Mandel ve C. Harman, *SSCB Tartışması*, Yazın Yay., Kasım 1991, s.43

kilip geri çekilirler, ta ki bütün geri dönüşlerin olanaksız olduğu bir durum yaratılıncaya, ve bizzat koşullar bağırıncaya kadar:
Hic Rhodus, Hic Salta![234]

Günümüzden tam 140 yıl öncesine ait bulunan bu satırlarda dile gelen derin kavrayış, proletaryanın siyasal iktidarı fethetmek ve dünyayı devrimci dönüşüme uğratmak amacıyla, bütün bir 20. yüzyıl boyunca sarf ettiği çabanın, 21. yüzyıla devredilen "yeniden başlangıç"ını açıklamaktadır. Oysa Mandel ve Sovyet deneyimini onun gibi yorumlayanlar, işçi sınıfının doğrudan yönetimini yitirdiği bir durumu "geçiş toplumu" olarak teorize etmekle, proleter devrimlerin eksikliklerini ve yanlışlıklarını gözden geçirerek yeniden ileriye atılabilmek için, tekrar tekrar başlangıç noktalarına dönüş yapan karakterini göz ardı etmektedirler.

Mandel'in çözümlemelerinde de, Sovyet ekonomisinin neden "devlet kapitalizmi" olarak tanımlanamayacağının teorik kanıtları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fakat Mandel'in, Sovyetler'de kapitalist değer yasasının işlemediği ve genelleşmiş meta üretiminden söz edilemeyeceği çerçevesinde dile getirdiği görüşlerin, Troçki'den ayrılan bir yanı vardır. Troçki çözümlemesinde, son tahlilde kapitalist dünya pazarının belirleyici rolüne vurguyu yapar ve bürokratik egemenlik altında uzun süren bir tecrit döneminin, kapitalizmin restorasyonuyla sonuçlanacağını dile getirir. Oysa Mandel, Sovyetler Birliği'ndeki gerçekliği, içerdiği çelişkilere dikkat çekmesine karşın yine de durağan bir çerçevede ele aldığından, vurguyu ulusal sınırlar içindeki ekonomik işleyişe yapmaktadır. Sovyetler Birliği'nde ekonominin, uluslararası faktörlerin bindirdiği basınç nedeniyle yüz yüze bulunduğu tehlikeleri yeterince dikkate almamaktadır. O nedenle de, genelleşmiş meta üretiminin ulusal çerçevede ortadan kaldırılmış olmasına gereğinden fazla önem atfetmektedir.

Onun dikkatleri ulusal sınırlar çerçevesindeki bir "geçiş" olgusuna çekmesi hem Marksist açıdan yanlış, hem de ilerleyen yıllar içindeki gelişmeleri açıklayamayan bir teori olmuştur. Örneğin, ulusal sınırlar içinde kapitalist değer yasasının işlemez kılınmasını, ekonomiyi büyük bunalımlara düşmekten kurtaracak ve kapitalizme oranla istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlayacak ağırlıkta bir faktör olarak öne çıkaran Mandel, böylece Sovyetler'deki gerçekliğin bir "geçiş rejimi" olarak idealize edilmesine de katkıda bulunmuştur. Sovyetler Birliği ve diğer bürokratik rejimlerin ekonomik-politik-toplumsal bunalımlarının artık gözlerden gizlenemez biçimde, tüm yıkıcı sonuçlarıyla ortalığa dökülüvermesi karşısında ise zihinlere soru işaretleri takılmaya başlamıştır. Fakat, tek tek ülkelerde hem de bürokratik diktatörlükler altında "kapitalizmden komünizme geçiş"in devam edebileceği anlayışı bazı Troçkist çevrelerde öylesine derin kökler salmıştır ki, olayları çözümleyebilecek yeterli bir sorgulama yapılamamaktadır.

---

[234] Marx and Engels, *Selected Works*, Vol. I, s.401 ["Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.481] "Hic Rhodus, hic salta!": "işte hendek, işte deve" anlamına gelen bir Latin atasözüdür.

Oysaki, ilerleyen yıllar içinde Sovyet ekonomisinin bunalımlarının artık iyice açığa vurmasıyla, bu ekonomilerin dünya pazarı karşısındaki konumlarının sorgulanması kaçınılmaz oldu. "Devlet kapitalizmi" teorisini savunanlar, bu durumdan temelde yanlış sonuç çıkardılar ve bu ülkelerdeki ekonomik bunalımı, kapitalist işleyişten kaynaklanan bunalımlarla aynı sepete koydular. Böyle bir iddia kuşkusuz Sovyetler Birliği'ndeki gerçek durumu, onun kapitalizmden farklılığını, özgüllüğünü yansıtmıyor.

Sovyet ekonomisinin bunalımları, dünya kapitalist sisteminin bürokratik rejimleri çözücü etkisini ortaya koymaktadır. Bu durum Marksizmin, dünya devriminin ilerleyişine ilişkin temel öngörülerinin doğruluğunu kanıtlar. Yani, bürokratik diktatörlük altındaki ülkelerde, ekonominin ulusal çerçevede devlet mülkiyetine ve bürokratik planlamaya dayanan özgül işleyişinin sürgit devam etmesinin olanaksızlığını, dünya piyasasının etkisinin eninde sonunda açığa çıkacağını gözler önüne serer.

Mandel de, "Sovyet ekonomisinin işleyişi değer yasasının egemenliğinde değilse bile, kendisini onun etkisinden soyutlayamayacağını" belirtmektedir. Fakat öte yandan, kapitalist restorasyon olasılığından söz ederken bunu hâlâ ulusal çerçeveye hapsetmekte, ulusal temelde meta ekonomisinin kalıntılarıyla ilişkilendirmek istemektedir:

> Ya meta ekonomisinden geri kalanlar sonuçta toplumsal artı-ürünün doğrudan dağıtımının ve tahsisinin büyük bir bölümünü ortadan kaldıracaktır –ki bu durumda, kapitalizm restore edilecektir, ya da toplum, bürokrasinin, üzerindeki öldürücü ağırlığını fırlatıp atacak ve kitlelerin gereksinimleri için yine onların demokratik biçimde aldıkları kararlar yoluyla ana kaynakların doğrudan dağıtımı ve bölüşümünü sağlayacaktır –ki bu durumda da, bazı piyasa mekanizmalarının kaçınılmaz kalıntıları artık sosyalizme doğru gelişmekte olan cenin üzerinde yara açmayacaklardır.[235]

Oysa tanık olunduğu gibi bu ülkelerde işlemeye başlayan kapitalist restorasyon süreci, ulusal ölçekte meta ekonomisinin kalıntılarından kaynaklanmadı. Bu süreç, dünya kapitalist sisteminin çözücü etkisinin ve Troçki'nin işaret ettiği üzere, Sovyet devletinin içinde "uluslararası burjuvazinin bir uzantısı" olarak hareket eden bürokrasinin dönüşümünün sonucudur. Kapitalist restorasyon konusunda, Mandel'in bu olasılığı tamamen dıştaladığı söylenemez. Tersine Mandel, Troçki'nin açılımları eşliğinde bu olasılığa işaret etmekte ve tek tek bürokratlar ile belli işletmeler arasında kalıcı bir maddi çıkar bağının tesisi durumunda, bunun özel mülkiyetin iktisadi anlamda yeniden tesisi anlamına geleceğine işaret etmektedir. Hatta mülkiyetteki hukuksal durumun (devlet mülkiyeti) değişmesinden önce, fiili durumda özel mülkiyet yönünde bir değişimin yaşanabileceğine dikkat çekmektedir. Fakat onun bu konudaki eksikliği, bu olasılığın artık iş-

[235] E. Mandel ve C. Harman, *SSCB Tartışması*, s.44

lemekte olduğu bir dönemde, yaşananların sonuçlarını çözümlemelerine yansıtmaması, eski kalıplarda ısrarı sürdürmesidir.

Hatırlanacağı gibi, Troçki, bir burjuva karşı-devrim yaşanmaksızın da kapitalist restorasyonun bürokrasi eliyle, evrimsel bir yoldan gerçekleştirilebileceğine dikkat çekmişti. Mandel ise, kapitalizme dönüşün ancak bir burjuva karşı-devrim yoluyla gerçekleşebileceği fikrini tekrarlamakla yetindi. Oysaki, zaten bürokrasinin egemenliği Sovyetler Birliği'ni, bir burjuva karşı-devrimine gerek kalmaksızın dünya kapitalizmine entegrasyona açık hale getirmişti. Mandel'in ve benzer değerlendirmeler yapan Troçkist çevrelerin 1989'dan bu yana Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde yaşanmakta olanları açıklamakta içine düştükleri açmazların nedeni, yıllardan beri hatalı değerlendirmelerini sorgulayıp eleştirmekten ısrarla kaçınmış olmalarıdır.

Yozlaşmış işçi devleti anlayışının sürdürülerek, proletaryanın tarihsel kazanımlarının devam ettiği düşüncesinde ısrar edilmesi, proletaryanın bürokratik egemenliklere karşı mücadelesinin değerlendirilmesinde de bulanıklığa neden olmuştur. Bu perspektif bulanıklığı nedeniyle, IV. Enternasyonal çevreleri, Sovyetler Birliği ve diğer bürokratik rejimlerde proletaryanın devrimci stratejisini salt bir "politik devrim"le sınırlandırdılar. Sovyet bürokrasisinin egemenliğini, burjuva devletteki "Bonapartizm" biçimlenmesi temelinde ele alan Troçki'nin eski analojisinin tekrarıyla yetinildi. Anti-bürokratik devrimin içeriğinin belirlenmesinde yine bu analoji dayanak noktası yapıldı. Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin proletarya iktidarına karşı gerçekleştirdiği karşı-devrim, politik karşı-devrim boyutunu aşmayan ve yeni düzenin toplumsal temellerine dokunmayan bir karşı-devrimci reaksiyon olarak nitelendirilmeye devam edildi. Avrupa'da burjuva demokratik devrimler çağında yaşanmış olan politik devrim ve politik karşı-devrimlerden yapılan örneklemelerle soruna yaklaşıldı.

Oysa, gerek Marx ve Engels'e gerekse de Lenin ve Troçki'ye göre, proleter devrim, proletaryanın iktidarı ele geçirmesiyle tamamlanmış olmaz. Tam tersine, proletaryanın iktidarı fethi, onun toplumsal devriminin başlangıcı, politik ön adımıdır. Devrimin ilerleyebilmesi için proletaryanın dünya arenasında politik iktidarı ele geçirmeye devam etmesi ve bu sayede toplumsal dönüşümler temelinde dev adımlarla ileriye sıçraması gerekir. Ancak dünya ölçeğinde sınıfsız toplum düzeninin yaşanmaya başlanmasıyla tamamlanabilir toplumsal devrim. Ve işte bu anlamda "sosyalist kuruluş", feodal düzen içinde serpilip gelişen ve eski siyasal biçimleri zorlayan kapitalist gelişme süreci ile benzeşmez.

Proleter toplumsal devrimin özellikleri nedeniyle, bir ülkede proletaryanın iktidarı fethetmiş olması, üretim araçlarının önemli kısmını devletleştirmesi, proletaryaya iş güvenliği sağlanması vb. toplumsal devrimin tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Proleter devrim dünya arenasında tamamlanıncaya dek, ulusal sınırlar içinde iktidarı fetheden proletaryanın önünde, koskoca bir tarihsel çağı

kapsayacak toplumsal devrim süreci uzanmaktadır. Bu sürecin kesintiye uğramamasının koşulu, proletaryanın politik iktidarını yitirmemesi, tersine yeni proleter devrimlerle beslenerek dünya devriminin ilerlemesidir. Eğer proletarya politik iktidarını yitirirse, toplumsal devrimin devamından da artık söz edilemez. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde sorun, proletaryanın iktidarı yeniden fethetmesi ve toplumsal devrimi yeniden başlatmasıydı.

O halde, kapitalist restorasyon sürecine girmiş olsun ya da olmasın, bürokratik rejimin yürürlükte olduğu bir ülkede, proleter toplumsal devrimin politik ön adımı, iktidardaki bürokratik egemenliğin yıkılışında somutlanacaktır. Bunun başarılabilmesi ise, kuşkusuz tıpkı kapitalist ülkelerde olduğu gibi, proletaryanın devrimci bilincine, örgütlülüğüne, enternasyonalist devrimci bir önderliğe sahip bulunmasına doğrudan bağlıdır. Öte yandan, günümüzde sıcağı sıcağına yaşanan olayları değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan somut bir gerçeklik de şudur: Doğu Avrupa ülkeleri (ya da diğerleri) kapitalist restorasyon sürecini tamamladıkları ölçüde, bu ülkelerde gerçekleşecek bir proleter devrim, artık kapitalist ülkelerdeki devrim stratejisi ile bütünleşmiş olacaktır.

* * *

1989 yılından bu yana Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan olaylar ve bu ülkelerdeki bürokratik rejimlerin kapitalist restorasyon yönünde peş peşe çözülüşü, tüm sosyalist örgüt ve çevrelerin karşısına yeni değerlendirmeler yapma zorunluluğunu çıkardı. Stalinist resmi çizgiyi izlemeye devam edegelen politik çevreler açısından durum tam bir felâketti. Somut gerçeklik, yıllardır sosyalizm adına savunulmuş bulunulan "resmi sosyalizm"in ipliğini pazara çıkarmış bulunuyordu. Bu nedenle, bu kategori dahilindeki politik eğilim sahiplerinin şoka girmesi bir sürpriz değildi.

Buna karşılık, resmi sosyalizm akımının dışında kalan ve kendilerini Troçkist geleneğin takipçisi olarak tanımlayan çevreler açısından ise durum kuşkusuz daha değişikti. Bu çevreler için, resmi sosyalizmin iç yüzü zaten bilinmekteydi ve bu nedenle de bürokratik diktatörlüklerin çözülüşü ve çöküşü karşısında şok geçirmeleri gerekmiyordu. Fakat sorun bu kadarıyla bitmiyordu. Sosyalist denilen ülkelerde 1989 yılından başlayarak ilerleyen hızlı değişim süreci, Troçkist geleneğe bağlı politik çevrelerin değerlendirmelerini de teste tâbi tutuyordu. Bu çevreler böyle bir duruma ne kadar hazırlıklıydılar, nasıl karşıladılar, geçmişteki tezlerine ilişkin olarak ne ölçüde muhasebe ihtiyacı duydular ve geleceğe yönelik ne gibi dersler çıkardılar? Bu soruların yanıtları, esas olarak bizzat bu politik çevreler tarafından yanıtlanabilir, yanıtlanmalıdır.

Bize göre Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan 1989 fırtınası, sonuçları itibarıyla devrimci proletarya açısından ne bir devrim ne de bir karşı-devrim olarak nitelenebilir. Evet, Doğu Avrupa ülkelerini kasıp kavuran, Sovyetler Birliği ve

Çin'de de yaşanan sokak gösterileri, dipten gelen bir dalgayı sergiliyordu. Fakat bu ülkelerde proletarya ve emekçi kitlelerin devrimci bir önderlikten ve örgütlülükten yoksun bulunduğu koşullarda, bu dipten gelen dalga, son tahlilde kapitalist restoratörlerin işine yaradı. Öte yandan, proletaryanın ve emekçi kitlelerin içinde yaşadıkları despotik-bürokratik rejime duydukları büyük öfke, bürokratik diktatörlüklerin çözülüşünü ve çöküşünü coşkuyla karşılamalarına, desteklemelerine neden oldu. Böylece bu ülkelerdeki rejimin bir işçi devletiyle en ufak bir ilintisinin kalmamış bulunduğunu, bizzat işçiler, emekçiler tutumlarıyla ortaya koydular.

Bu ülkelerde egemen bürokrasinin tüm "uyanık" unsurları, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde kısa sürede yaşanan deneyimden büyük dersler çıkartarak, çözülüş sürecini destekleyen "halk hareketi"nin (!) yeni liderleri olarak boy gösterdiler. Böylece bu egemen bürokratlar, bir burjuva karşı-devrimine gerek kalmaksızın kapitalizme hızlı bir geçişin başını çekebileceklerini kanıtlamış oluyorlardı. Yaşanan bu fırtınalı süreç, kuşkusuz "soğuk" bir süreç değildi. Fakat kapitalizm yönündeki değişimin, uluslararası burjuvazi ile işbirliği içindeki "kızıl" bürokrasinin öncülüğünde gerçekleştirilmiş olması, yine de bu saptamayı doğruluyordu. Çünkü bu hızlı değişimin mayalanması, bürokrasi açısından uzun yılları kapsayan soğuk bir evrim sürecinin sonucuydu.

Böylece Troçki'nin son yazılarında işaret etmiş olduğu olasılıklar arasında yer alan bir öngörü gerçekleşmişti. Egemen bürokrasi, bu devletlerde dünya burjuvazisinin uzantısı olarak, bir burjuva karşı-devrimine gerek kalmaksızın kapitalist restorasyonun gerçekleştirilmesine soyunan bir sosyal güç oldu. Stalinistlerin uzun yıllar boyunca sürdürdükleri tüm böbürlenmelerine karşın, uzun yılları kapsayan tarihsel süreç, Troçki'yi doğruladı: "Uzatılmış bir tecrit dönemi, kaçınılmaz olarak, ulusal komünizm ile değil, kapitalizmin restorasyonu ile bitecektir."[236]

Fakat öte yandan, 1989 yılında başlayan değişim sürecinin kapitalist restorasyon doğrultusunda ilerlemekte olduğunun artık netleşmeye başladığı bir durumda bile, genelde Troçkist çevreler kendilerini hâlâ eskimiş kalıplarla düşünme alışkanlığından kurtaramadılar. SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerindeki devletlerin, hâlâ yozlaşmış işçi devleti olarak nitelenmeye devam edilmesi ve bu ülkelerdeki rejimlerin niteliğindeki değişimin "ya burjuva karşı-devrim; ya anti bürokratik politik devrim" ikilemi içine hapsolunarak değerlendirilmek istenmesi, onları yaşanan olaylar karşısında çelişkili değerlendirmeler yapmaya, çelişkili tutumlar almaya mahkûm etti.

Troçki Sovyet devletinin karakterini "yozlaşmış işçi devleti" olarak değerlendirdiği için, kapitalist tehdit karşısında proletaryanın SSCB'yi korumak amacıyla "bürokrasinin Termidorcu kesimiyle" geçici ittifaka gidebileceğini belirtmişti.

[236] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.240

Eğer Mandel ve onun gibi düşünen Troçkistler, geçmişteki bazı saptamaları motamot tekrarlamakla yetineceklerse, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da, devletin ve rejimin eski biçimiyle sürmesinde ayak direyen bürokrasi kesimleriyle (örneğin Ligaçev'lerle, Honecker'lerle, Jivkov'larla) geçici ittifaka gitmek zorunda kalacaklardı. Fakat böyle bir durum, bizzat tarihin ilerleyişinin artık kimin haklı kimin haksız olduğunu açığa çıkardığı bir momentte, Stalinizmle Troçkizm arasında uzanan ayrım çizgisinin bulanmasından öte bir şeye yaramayacak olan, son derece talihsiz bir durum olurdu. Diğer yandan, "yozlaşmış işçi devleti" değerlendirmesini sürdüren Troçkist çevrelerin kendi çözümlemelerinin mantıksal sonucu olarak, bu ülkelerdeki 1989 fırtınasını, "burjuva karşı-devrim"in gerçekleşmesi olarak ilân etmeleri uygun düşerdi.[237]

Oysa Mandel ve onun temsilcisi olduğu IV. Enternasyonal Birleşik Sekretaryası bu yönde hareket etmedi. Tersine, söz konusu ülkelerde son tahlilde kapitalist restorasyona destek oluşturan kitle hareketi, anti-bürokratik proleter devrimin başlaması olarak selamlandı. Mandel'in 13 Kasım 1989 tarihli satırları bunu doğrulamaktadır: "DAC'nde [Doğu Almanya Cumhuriyeti] başlayan devrimin proleter karakteri işyerlerindeki olağanüstü kaynaşma ile özellikle doğrulanmaktadır."[238]

Bürokratik diktatörlüklerin burjuva parlamentarizmi yönünde çözülüş ve çöküşünün, proleter karakterli politik devrimin başlangıcı olarak selamlanmış olması, Mandel ve onun gibi düşünenlerin "yozlaşmış işçi devleti" eksenindeki değerlendirmeleriyle tam bir çelişki içindedir. Bu çevrelerin içine düştükleri açmazdan kurtulabilmeleri için, kuşkusuz yanlış çözümlemeler temelinde bir iç tutarlılığa sahip olmaları gerekmiyor. Tam tersine, bugün yaşanmakta olan olaylardan, devrimci proletaryanın mücadelesi açısından doğru sonuçların çıkartılması ve bu temelde eskimiş, hatalı görüşlerin eleştirilerek terk edilmesi gerekiyor.

Fakat Mandel'in son yazılarında ifadesini bulan eğilim ne yazık ki böyle bir çabadan oldukça uzak olduğu gibi, ayrıca bir iç tutarlılıktan da yoksundur. Bu durumun en tipik örneklerinden birini, artık bürokrasinin kapitalist restorasyonun başını açıktan açığa çektiği bir dönemde bile, Mandel'in hâlâ "bürokrasinin kapitalist restorasyona karşı olduğu"nu kanıtlamaya çalışması oluşturuyor. Bu türden iddialar somut gerçeklikle bağdaşmıyor ve onun gerçek durumun adını koymaktansa, kendi tezlerini savunmak amacıyla olguları çarpıtmayı göze aldığını sergiliyor. Mandel 9 Ekim 1989 tarihli bir yazısında şöyle diyor:

SSCB'de kapitalizmi Sovyet "kapitalistleri"nin "restore" edeceği beklen-

---

[237] Nitekim, bu satırların yazıldığı 1990 tarihinin üzerinden birkaç yıl geçip de artık eski Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan olayların sonucu belli olduğunda "karşı-devrim"in gerçekleştiğini ilân eden Troçkist çevreler de olmuştur.

[238] Mandel, "Siyasal Devrim ve Onu Tehdit Eden Tehlikeler", *Glasnost ve Siyasal Devrim*, Yeni Yol Broşür Dizisi: 1, Şubat 1990, s.59

memeli. Gorbaçov'a (ve Polonya'da, Macaristan'da onun yerel müttefiklerine) atfedilen sinsi bir plandır bu. Kimileri bu amacı Çin'de Deng Siao Ping'e de atfetmişlerdir.

Bürokrasinin çoğunluğu için, aslında çok büyük çoğunluğu için, kapitalizmin restorasyonu onların gücünü ve ayrıcalıklarını azaltır. Ancak içlerinden küçük bir azınlık dönüşüm geçirerek büyük endüstri ve finans şirketlerinin, yani statülerini çocuklarına aktaracak biçimde, ekonomik açıdan gerçekten bağımsız şirketlerin girişimcisi haline gelip özel mülk sahipleri olabilirler. Geniş bürokratlar yığını için ise, ... kapitalizmin restorasyonu iktidar ve maddi avantaj yitimi demek olacaktır.[239]

Kapitalizmin restorasyonunun, bürokrasinin büyük çoğunluğu için iktidar ve maddi avantaj yitimi anlamına geldiğini, bu nedenle bürokrasinin böyle bir sonucun doğmasına kendi eliyle hizmet etmeyeceğini kanıtlamaya çalışan Mandel'in unuttuğu bir gerçek var. İçinde yaşadığımız zaman dilimi, artık hiçbir şeyin eskisi gibi devam edemeyeceği ve bürokrasi açısından, yani bu "geleceği olmayan sınıf" açısından sonun geldiği bir tarihsel dönemeci oluşturuyor. Eğer bu egemen bürokrasilerin, iktidarlarını ve toplumsal ayrıcalıklarını eskisi gibi bürokratik rejimler altında daha uzun süre devam ettirebilmeleri olanaklı olsaydı, o zaman elbette ki "değişim"den yana çıkmazlar, statükoyu korumaya devam ederlerdi. Oysa uzun yıllar boyunca oluşan bir mayalanma sonucunda, artık bu ülkelerdeki bürokratik rejimlerin iflâs bayrağını çektiği bir momentte, bürokrasi bir ikilemle yüz yüze gelmiş bulunuyordu: ya işçi sınıfının ayaklanmasıyla tarih sahnesinden süpürülmek; ya da dünya kapitalizmine entegre olarak ve burjuvalaşarak eski rejime son vermek. Böylece toplumsal ayrıcalığını artık yeni bir temelde yapılandırmak!

Bürokrasinin bu ikinci yönde adım atmasının "onun kristalleşmiş bir toplumsal kast olarak harakiri yapmaya hazır olduğunu varsaymak" olacağını söylüyor Mandel. Ama o bunu söylerken, bürokrasinin öyle ya da böyle sonunun göründüğünü ve bürokratik rejimler proleter devrimle yıkılmadıkça, dünya burjuvazisinin bu ülkeleri eninde sonunda kendi sistemi içine yutacağı zamanın geldiğini göz ardı ediyor. Bürokrasi, yüz yüze bulunduğu nesnel gerçekler karşısında "akıllı" tercihler yapmak zorunda bulunuyordu. Egemen bürokrasi içindeki bazı kesimler, bu tercihleri yapmakta "tutuk" davransa da, "atak" davranmayı beceren "akıllı" kesimler de olacaktı. Nitekim 1989'dan bu yana bu ülkelerde yaşanan altüstlükler, "tutuk"ları elerken, "atak"ları öne çıkardı; iktidar koltuklarına oturttu; kapitalist restorasyon sürecinin başına geçirdi.

Bürokrasi açısından bu sonucun, "harakiri yapmak"la bir ilgisi yoktur. Tersine, bürokrasi bir bütün olarak kapitalist restorasyona direnmiş olsaydı, ancak o zaman böyle bir şeyden söz edilebilirdi. Bu ülkelerde egemen bürokrasinin önemli bir bölümünün kapitalist restorasyondan yana çıkarken, bazılarının iktidar

[239] Mandel, "Glasnost ve Komünist Partilerin Krizi", *age*, s.23

ve maddi avantajlarını yitirmemek için eski statükoyu korumakta direnmiş olması, bürokrasinin kapitalist restorasyona karşı olduğunu göstermez. Çökmekte bulunan bir "geleceği olmayan sınıf"ın tüm unsurlarıyla birlikte yeniye ayak uydurup, bir bütün olarak "yeniden yapılanması" olanaklı değildir. Elbette ki birileri kazanırken, birilerinin de kaybetmesi gerekecektir.

Çin'deki olaylardan örnek vererek, "Çin bürokrasisi ne «kendiliğinden piyasa güçleri»ne ne de kitlelere cevaben harakiri yapmadı. Ümitsizce kendi iktidarına ve ayrıcalıklarına yapıştı" diyen Mandel yanılmaktadır. Esas korkuyu, işçi sınıfı ve emekçilerin ayaklanmasından duyan bürokrasinin, kapitalist restorasyon sürecinin hızını ve doğuracağı sonuçları kontrol altına almaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle de, el altından kapitalist restorasyon sürdürülürken, süreç, eski statükonun korunduğu izlenimini yaratacak imajlarla süslenmektedir. Eğer Çin'deki egemen bürokrasinin başı Deng Siao Ping bu çeşit "süs"lerden arındırılacak olursa, onun ve benzerlerinin kapitalist restoratör özleri görülebilecektir.

"Tarihsel olarak, uzun vadede bürokrasinin kendine ait bir geleceği ya da kaderi yoktur" derken bir gerçeği dile getiren Mandel, işte bu "uzun vade"nin artık bitmiş olduğunu kabul etmeye yanaşmadığı içindir ki, yaşananlardan doğru sonuçlar çıkartamıyor. 1989 Ekimindeki söz konusu yazısında, Kremlin'in Doğu Avrupa ülkelerine yönelik politikasını, bürokrasinin kapitalist restorasyona karşı olduğunun bir kanıtıymış gibi sunma çabasını olaylar boşa çıkartmıştır. Resmi komünist partilere dayanan iktidarların, Gorbaçov'un bu ülkelere yaptığı ziyaretlerin ardından çöküşü, Kremlin'in eski statükonun korunmasına destek değil, köstek olduğunu ortaya koymuştur. Tıpkı II. Dünya Savaşı sonunda Yalta'da Stalin'in Roosevelt ve Churchill ile vardığı anlaşmalarla Avrupa'nın paylaşılmasında olduğu gibi, bu kez de Gorbaçov'la ABD başkanları arasında Malta'da yeni bir konsensüse varılmıştır. Kremlin, Doğu Avrupa ülkelerinde resmi komünist partilerin tek parti iktidarında somutlanan siyasal rejimlerin çökmesine göz yummakla kalmamış, bu siyasal değişime fiilen yardımcı olmuş ve böylece bu ülkelerdeki kapitalist restorasyon sürecini hızlandırmıştır.

Mandel yine son yazılarından birinde, bürokrasinin yönetici bir sınıf olmadığını kanıtlama temelinde, Doğu Avrupa'da yaşanan olaylara dayanarak bir soru sormaktadır:

> Bir yönetici sınıf olarak bürokrasi fikri, Macaristan, Polonya ve DAC'de (sadece bu örnekleri verecek olursak) olup bitenden sonra tebessümle karşılanmalıdır. Tarihte hiçbir yönetici sınıfın, bugün bu ülkelerdeki nomenklaturanın önemli bir bölümünün yaptığı gibi, toplum katından tıpış tıpış uzaklaşması görülmüş müdür?[240]

Bürokrasinin bu ülkelerde "toplum katından tıpış tıpış uzaklaştığı" savı hiç de doğru değildir. Doğu Avrupa ülkelerinde, eski konumuyla egemenliğinin sonu

[240] E. Mandel ve C. Harman, *SSCB Tartışması*, s.40

görünen bürokrasinin "uyanık" kesimi değişime ayak uydurmakla kalmamış, bizzat bu değişimin öncülüğüne soyunmuştur. Eski konumlarında ayak diremeye yeltenen bürokratlar ise, bu "uyanık" unsurlar tarafından, gerektiğinde şiddete başvurularak (Romanya örneği) ekarte edilmişlerdir. Ayrıca da, yaşanan bu olaylardan ders alan bürokrasi, yeni düzenin burjuvaları olarak sivrilivermenin tercihe şayan bir yol olduğu sonucuna çıkmış bulunmaktadır. Bu durum, tarih sahnesinde özgül konumuyla, *uzun vadede geleceği bulunmayan bir yönetici sınıf* karakteriyle yer almış bulunan bürokrasinin meşrebine uygun bir *başkalaşım* örneğidir.

Mandel de sonunda "DAC'de kapitalist restorasyonun tamamlandığını", "diğer Avrupa ülkelerinde ise kapitalist restorasyon sürecinin hızla ilerlediğini" söylemiştir. Fakat eski değerlendirmelerine ilişkin hiçbir özeleştiri yapmamıştır. Mandel ve benzeri düşüncede olanların hatalı tutumlarını onların politik çizgilerindeki sonuçları itibarıyla de izlemek mümkündür:

> Ne Dördüncü Enternasyonal ne onun seksiyonları ne de onun önderleri "ayaklanan işçilere karşı bürokrasinin yanında" bir kez olsun yer almadılar. Hepimiz, 1953'te D. Almanya'da ayaklanan işçilere, 1956 Macar devrimine, aynı yıl Polonyalı işçilerin mücadelesine, 1968-1969'daki Sovyet işgaline karşı Prag Bahar direnişine, 1980-81'de Dayanışma'nın yükselişine ve Jaruzelski'nin askeri darbesine karşı mücadelesi ve 1989'daki D. Avrupa ve Çin'deki ayaklanmalara yüzde yüz destek verdik.[241]

Bu satırlar, IV. Enternasyonal'in politik tutumunun "yüzde yüz" doğruluğunun bir kanıtını oluşturamaz. İşçi sınıfının bürokrasiye karşı ayaklanmasını istemek doğrudur; fakat kitleyi peşine takan somut politik hareketlere verilecek destek başka bir şeydir. Doğrusu, politik hareketlere işçi sınıfının bağımsız politik çıkarlarının gerekleri açısından destek verilir ya da verilmez. Ölçüt budur; şu ya da bu politik hareketin kitleyi peşine takması bir ölçüt olamaz. Daha da önemlisi, Mandel'in örneklediğine benzer büyük altüstlüklerin yaşandığı sırada temel görev, bağımsız örgütlenmek, işçi sınıfının devrimci önderliğini oluşturmaya çalışmaktır. Bu olmazsa, en muhteşem kitle eylemi bile bir başka politik akımın kuyruğuna takılmak zorunda kalır. Bu nedenle, "anti-bürokratik politik devrim" hedefini savunmak, "Dayanışma hareketi" gibi kapitalist restorasyon yönündeki hedeflerle donanmış bir politik harekete kayıtsız koşulsuz "yüzde yüz destek" verilmesini hiç de gerektirmez! Proletarya, tarihsel çıkarlarının sözcüsü olacak bir devrimci önderlikten yoksunsa, ne denli kitlesel örgütlenmeler içinde toplanırsa toplansın, doğacak sonuç hiç de onun yararına olamayacaktır. "Dayanışma hareketi"nin öncülüğü altında Polonya işçi sınıfının gerçekleştirdiği kitlesel eylemlerin burjuva parlamenter rejime dönüşle sonuçlanması örneğinde olduğu gibi.

---

[241] E. Mandel ve C. Harman , *age*, s.60

Bürokratik rejimlerin artık ayan beyan kapitalizm yönünde çözüldüğü bir durumda, somut durumu tanımlamak için hâlâ birtakım sıfatların ardına "işçi devletleri" ibaresini ekleme tutumundan ne yazık ki vazgeçilmiyor. "Bürokratik deforme/dejenere işçi devleti" nitelemesinin yanı sıra, "bürokratik olarak çürümüş işçi devletleri", "burjuva parlamenter giysili işçi devleti" vb. gibi yeni kategoriler icat ediliyor. Bu anlayış, ilerleyen tarihsel süreç boyunca bu ülkelerdeki rejimin karakteri üzerine tahlilleri dondurup, Marksizmin en temel kavramlarının özünü bozma-çarpıtma pahasına kendi yanlışlarında ısrar edenlerin, somut gerçeklik karşısında teorik bakımdan içine düştükleri durumu sergilemektedir.

Bölüm 8

"DEVLET KAPİTALİZMİ" TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Öncelikle "yozlaşmış işçi devleti" tanımını irdelemek isteyişimizin nedeni, Troçki'nin henüz yeterince netleştiremeden bıraktığı, ölümü nedeniyle yarım kalmış olan ve hatalı yönlerinden arındırılması gereken değerlendirmelerini ele almanın gerekli olduğu düşüncesiydi. Bu nedenle, onun düşünsel mirasını koruyup zenginleştirmek yerine, Troçki'nin görüşlerine sadakat adına hareketli yaklaşımları donmuş karelere dönüştüren Troçkist çizgilerin eleştirisine ilk planda yer vermiştik. Fakat, yanlış yaklaşımlar bundan ibaret değildir. Cliff örneğinde olduğu gibi bazı Troçkistler de, Troçki'nin hatalı yaklaşımlarını aşmak adına bu kez bir başka uca savrulmuşlar ve yeni çözümlemeler arayışı içinde, aslında daha önceki dönemlerde ortaya atılmış bulunan bir yanlış teorinin ("devlet kapitalizmi" teorisinin) peşine takılmışlardır.

Bu bölümde, Cliff'in Sovyetler Birliği'ndeki sistemi "devlet kapitalizmi" olarak değerlendirmesini neden doğru bulmadığımızı ana hatlarıyla belirtmek istiyoruz.

Aşırı üretim, bunalım döngüleri ve iflâsların sonucunda sağlanan yeni canlanmalar temelinde yol alan kapitalist işleyişle benzeşmeyen bir ekonomik yapıyı, devlet kapitalizmi olarak nitelendirmenin yanlışlığı ortadaydı. Nitekim, devlet kapitalizmi teorisinin yandaşları da, kapitalizmdeki "aşırı üretim ve iflâs" döngüsü yerine, bürokratik diktatörlüklerin egemen olduğu ülkelerde "aşırı yatırım ve israf" döngüsünün yer aldığını söylediler. Fakat anlaşılması mümkün olmayan nokta, bu türden yapıların yine de kapitalizmin bir türü olarak kabul edilebilmesiydi. Bu noktada, Troçki'nin yerinde bir değinmesi hatırlanmalı:

> Genellikle aşina olmadığımız fenomenlerden, aşina terimler aracılığıyla selâmete ulaşmaya çalışırız. Sovyet rejiminin esrarengizliğini gizlemek için ona "devlet kapitalizmi" demek gibi bir girişim vardır. Bu terimin bir avantajı

vardır; kimse ne demek olduğunu bilmemektedir.[242]

Aslında bu konunun ayrıntıları, ilerleyen yıllar içinde öne sürülen görüşler ve karşı görüşler temelinde farklı Troçkist çevrelerin yazınsal faaliyetinde çok önemli bir yer tuttu. Cliff ve Mandel çevresi arasında sürüp giden polemiklerde pek çok görüş ortaya kondu. Fakat taraflardan biri zorlama yorumlarla Sovyetler Birliği'nde devlet kapitalizminin varlığını kanıtlamaya çabalarken, diğer taraf ise buna ilişkin haklı eleştiriler getirmiş olsa da kendi yanlışını düzeltmedi ve "yozlaşmış işçi devleti" çözümlemesinde ısrarı sürdürdü.

Doğu Avrupa ülkelerinde ve Sovyetler Birliği'nde yaşanmaya başlayan çöküş süreci, aslında bu çevrelerin tümüne tarihin somut yanıtını vermekteydi. Ama yine de söz konusu taraflar şöyle bir düşünüp yanılgılarını gözden geçirecek yerde, eski pozisyonlarını inatla savundular. Sovyetler Birliği ve diğer bürokratik rejimler kapitalizm yönünde çözülürken, Cliff çevresi bunu bir "yana kayma" olarak değerlendirdi.[243] Mandel çevresi ise, son ana dek "yozlaşmış işçi devleti" tanımlamasına bazı sıfatlar daha eklemekle yetindi. Her şey olup bittikten sonra ise, geçmişin yanılgılarını kurcalamaya hiç de niyetlenmeksizin artık Rusya'daki kapitalizm olgusu üzerine yazılıp çizilmeye başlandı.

Şimdi artık tarihin yanıtlamış olduğu bir sorunda, bu iki eğilimin bizzat kendi yanılgılarını besler biçimde sürdürmüş oldukları yazınsal mücadelenin ürünleri üzerinde durmayı düşünmüyoruz. O nedenle, "devlet kapitalizmi" çözümlemesinin yalnızca temel sakatlıklarına işaret etmekle yetineceğiz.

Devlet Kapitalizmi Nedir, Ne Değildir?

Uzun yıllar önce Sovyet ekonomik yapısını "devlet kapitalizmi"nin bir türü olarak ele alan Urbahns'ı eleştiren Troçki, "Marksistlerin özgün olarak devlet kapitalizminden yalnızca devletin kendisinin bağımsız ekonomik girişimlerini anladığını" belirtmekteydi.[244] Öte yandan, reformistler büyük sayıda ulaşım ve sanayi girişimlerini kamulaştırarak veya devletleştirerek kapitalizmin üstesinden gelmeyi hayal ettikleri zaman, Marksistler haklı olarak, "bu sosyalizm değil devlet kapitalizmidir" diye karşı çıkmaktaydılar. Troçki, sonraları bu kavramın daha geniş bir anlam kazandığını ve yanlış bir şekilde devletin ekonomiye bütün müdahale çeşitlerine uygulanmaya başlandığını belirterek, "devlet kapitalizmi" ve "etatizm=devletçilik" arasındaki farka dikkat çekiyordu:

> Savaş sırasında ve özellikle faşist ekonomi deneyleri sırasında "devlet kapitalizmi" terimi sık sık devlet müdahalesi ve düzenlemesi olarak anlaşılmış-

---

[242] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.197

[243] Örneğin C. Harman, "... devlet kapitalizminden çokuluslu kapitalizme geçişin ileriye veya geriye doğru bir adım olmayıp, aynı düzlemde yana doğru bir hareket olduğu" biçiminde bir değerlendirme yapmaktaydı. (*Doğu'da Fırtına Koptu*, s.157)

[244] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.17

tır. Fransızların bu durum için çok daha uygun bir terimi vardır: étatism.[245]

Stalin Rusya'sı için "devlet kapitalizmi" kavramını kullanan Cliff ise, bunu Lenin'in NEP döneminde kullanmış olduğundan farklı bir anlamda ele aldıklarını belirtmekte ve şöyle demekteydi:

> Lenin için, devlet kapitalizmi, (devlet ister kapitalist, ister proleter bir devlet olsun) devlet kontrolü altındaki özel kapitalizm (private capitalism) anlamına geliyordu. Stalin Rusya'sı devlet kapitalisti olarak nitelendiğinde ise, bu, devletin üretim araçlarını elinde bulundurduğu, proletarya tüm siyasi ve ekonomik iktidardan yoksunlaştırılmış durumda bulunurken bürokrasinin kapitalizmin görev ve işlevlerini –artık değerin işçilerden çekip alınması ve sermaye birikimi– yerine getirdiği bir rejim anlamına gelir.[246]

Oysa, "devlet kapitalizmi" kavramı, ancak üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetinin yanı sıra, kapitalist özel mülkiyetin de yer aldığı bir toplumsal formasyon içinde anlam ifade edebilir. Toplumsal üretim araçlarının hemen tümüyle devletin mülkiyetinde olması durumunda ne kapitalizmden ne de onun vazgeçilmez unsuru olan, birbiriyle rekabet halindeki sermayeden, ya da arz talep mekanizmasının işleyişinden söz edilebilir. Bu nedenle, devlet kapitalizmi teorisi, üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimlerin doğası ile bağdaşmaz.

Lenin'in NEP döneminde kullandığı biçimiyle devlet kapitalizmi tanımı, işçi devletinin ekonomik zorunluluklar nedeniyle bireysel özel girişime izin verdiği bir durumu niteledi ve o çerçevede sınırlı bir anlama sahip oldu. Kısacası bununla dile getirilmek istenen gerçeklik, o dönemde Lenin'in açıklamalarında da yer aldığı üzere, işçi devletinin kontrolü ve düzenlemesi altında özel mülkiyete dayanan işletmelerin varlığına izin verilmesiydi.

Bilindiği gibi, kapitalist ekonomide neyin ne kadar üretileceği, hangi fiyattan değişileceği vb. son tahlilde rekabet temelinde piyasada cereyan eden etki ve tepkiler sonucunda belirlenir. Tekelleşme, rekabeti ve piyasanın belirleyiciliğini ortadan kaldırmaz. Büyük uluslararası tekellerin dünya pazarı üzerinde kurdukları ekonomik hegemonya, yine asıl olarak ekonomi dışı bir zora değil, bu kez eskiye oranla daha muazzam ölçeklerde sermayeyi kontrol eden dev tekeller arasındaki rekabete dayanır. Keza, kapitalizmde firmalar düzeyinde yapılabilen planlama ile piyasanın belirleyiciliği ortadan kaldırılmış olmaz. Kapitalizmde devletin büyük bir kapitalist işveren gibi ekonomik yaşamda yer alması, bireysel özel mülkiyeti asla dışlamaz ve onun yanı sıra, onu güçlendirerek var olur.

Savaş ya da büyük bir depresyon durumunda, ya da kapitalist gelişmenin gerekli kıldığı sermaye birikiminin hızlandırılması işlevini devletin üstlenmesi gibi durumlarda devletin ekonomik yaşamda doğrudan bir aktör olarak ağırlığını his-

---

[245] Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, s.198
[246] T. Cliff, *Lenin*, c.3, s.91

gibi durumlarda devletin ekonomik yaşamda doğrudan bir aktör olarak ağırlığını hissettirmesi mümkündür. Devletin ekonomik yatırımlarının belirleyici olmasının yanı sıra, fiyat belirlemeleri, narh koyma vb. gibi müdahaleleriyle piyasanın rolünü gölgelediği bir durumda, kapitalist gelişme sürecinin bu türden bir konjonktürü "devlet kapitalizmi" olarak adlandırılabilir. Bu durumda söz konusu olan, kapitalizmden farklı bir sosyo-ekonomik oluşum değil, kapitalist gelişmenin gerekleri doğrultusunda hizmet veren kapitalist devletin, ekonomik yaşamda ağırlıklı olarak rol üstlenmesine dayanan bir ekonomik yapılanmadır.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve piyasa mekanizmasının var olmadığı, merkezi düzeyde güdümlü bir ekonomik yapı ise, kapitalizmden farklı bir sosyo-ekonomik oluşuma işaret eder. Böyle bir ekonomi devlet mülkiyetine dayanır. Bu, ürünlerin değişiminin değer yasası gereğince piyasada oluşan fiyat mekanizması aracılığıyla değil, merkezi olarak belirlenen "fiyatlar", uyulması mecburi tutulan yönergeler vb., yani ekonomi dışı zor yoluyla yürütüldüğü bir sistemdir. Burada, tarihin eski çağlarındaki tarıma dayalı despotik Asya devletlerinden söz etmediğimize ve modern kapitalist dünyanın içinde yer alan, belirli bir sanayileşme hamlesinin üzerine oturmak zorunda olan bürokratik diktatörlükleri ele aldığımıza göre, bu türden bir kararname ekonomisi elbette ki merkezi düzeyde yapılan ve yürütülen bir planlamayı da kaçınılmaz kılacaktır, kılmıştır.

Bürokratik diktatörlüklerde ekonomik faktörlerin dağılımı, ilgili devlet organları, merkezi planlama komisyonları vb. tarafından yapılan hesaplamalara, alınan kararlara göre gerçekleşir. Böyle bir durumla, ekonomik faktörlerin esas itibarıyla piyasa mekanizması, piyasada gerçekleşen fiyatlara göre dağıldığı kapitalist işleyiş arasında nicel değil, tamamen nitel bir farklılık vardır. Piyasa mekanizmasına dayanmayan bürokratik rejimlerde merkezi hesapların yapılabilmesi, yine elbette ki üretilen nesnelerin rakamsal karşılıklarının olmasını gerekli kılar. Buna da bir anlamda fiyat diyebiliriz; ama bu, kapitalist piyasada alıcılar ve satıcılar arasındaki arz talep ilişkilerinin sonucunda oluşan ve özünde değişim değerinin ifadesi olan fiyatlardan tamamen farklı olarak, "kararlaştırılmış" sözde bir fiyattır.

Kapitalizmde işgücünün fiyatı olan ücret de tıpkı diğer ekonomik faktörler gibi piyasa mekanizması temelinde belirlenir. Oysa üretim araçlarının bütünüyle devletin mülkiyetinde olduğu ve toplumsal üretime merkezi düzeyde bürokratik bir planın kumanda ettiği güdümlü ekonomide, toplumsal emeğin işletmeler arasındaki dağılımına ve üretilen toplumsal üründen emeğin payına ne düşeceğine ilgili devlet organları karar vermektedir. Yani burada ne kapitalizme özgü özgür ücretli emek vardır ne de piyasadaki işgücü satıcılarıyla alıcıları arasındaki ilişki sonucunda belirlenen ücret vardır. Sovyet işçisinin artı-emeğini devlet çekip alır ve bunu bürokrasinin tüketim fonlarına ve çeşitli kullanım değerlerinin genişletilmiş yeniden üretimi sürecine tahsis eder. Böyle bir durumda kapitalizme özgü

olan bir emek-sermaye ilişkisi ve dolayısıyla bir artı-değer sömürüsü ve piyasada bunun kâra dönüşümü söz konusu değildir. Fakat, egemen bürokrasinin artı-emeği kolektif olarak tasarruf etmesi biçiminde bir sömürü söz konusudur. Bu tür yapılarda işgücünün para olarak ücretlendirilmiş olması da bizi yanıltmamalıdır.

Çünkü meta üretiminin yerini kullanım değerleri üretimi almıştır ve bu durumda neyin, ne kadar üretileceğine karar veren artık fiyat mekanizması değil, devlet planlama komisyonudur. Fiyatlar ve ücretler biçimsel olarak hâlâ bulunmaktadır, ama işlevleri aynı değildir. Fiyatlar ve ücretler artık üretim sürecini belirlemezler; merkezi bürokrasinin toplumun kullanımına sunduğu ürünlerin toplamından bireyin alacağı payı gösterirler. Bu durumda fiyatlar artık ekonomideki düzenleyici faktör değil, yalnızca dağıtım simgeleridir. Yani görünürde biçim korunurken, gerçekte tam bir işlevsel dönüşüm ortaya çıkmıştır. Kısacası, bürokratik diktatörlükleri devlet kapitalizmi olarak niteleyenlerin ileri sürdükleri argümanlar, kapitalizmin iç işleyiş yasalarıyla (Marx tarafından ayrıntılı biçimde çözümlenmiş olan yasalar) karşılaştırıldığında daha baştan çökmeye mahkûmdur.

Genel Olarak Devlet Kapitalizmi Teorisi Üzerine

Cliff'in devlet kapitalizmi teorisi, kullanılan kavramlar farklı olsa da bir bakıma Bruno Rizzi'nin "bürokratik kolektivizm" teorisi ile benzerlikler arz eder. Çünkü Rizzi'nin analizi, kapitalist ülkelerde de bireysel mülkiyetten kolektif mülkiyete geçişin yaşanmakta olduğu öngörüsüne dayanmaktadır. Aynı "geçiş" esprisi devlet kapitalizmi teorisinde de yer alır. Devlet kapitalizmi teorisini savunan yazarlar, Marksist teorinin aslında bireysel özel mülkiyetin tahlilini yaptığı, bu nedenle de artık kapitalizmin tekelci dönemine uygulanamayacağı yolunda itirazlar ileri sürerler. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi* adlı çalışmasında, bu "geçiş" sürecinin artık dünya genelinde "devlet kapitalizmi" aşamasına yol açtığını anlatmaktadır. Ona göre "devlet kapitalizmi" terimi hem kapitalist savaş ekonomisine, hem de kapitalist devletin tüm üretim araçlarının toplandığı yer haline geldiği bir aşamaya işaret edebilir. Cliff, ikisi arasında bir nitelik farkı olmamasına rağmen, karışıklığı önlemek için bunları ayırmayı tercih ettiğini belirtir ve kapitalist savaş ekonomisini "devlet tekelci kapitalizmi", diğerini ise "devlet kapitalizmi" diye nitelendirir.[247]

Burada asıl sorun, kullanılan kavramlara yüklenilen anlamdadır. Örneğin, "tekelci devlet kapitalizmi" nitelendirmesi, kapitalizmin emperyalizm aşamasını anlatmak bağlamında Lenin tarafından da kullanılmıştır. Nitekim, Cliff kendi gö-

[247] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.170

rüşlerini açıklarken Lenin'e atıfta bulunur.[248] Fakat Lenin söz konusu kavramı kullanırken Marx'ın çözümlemelerinden hareket etmiş ve sorunun en önemli yönünü, yani kapitalizm altında tekel ve rekabet olgularının diyalektik ilişkisini gerçekliğe uygun tarzda ele almıştır. Lenin'in de vurguladığı üzere, kapitalizmin ilerleyişi sermayenin muazzam ölçekte merkezileşmesine neden olsa da, yine de kapitalizm altında tüm sermayenin tek bir ulusal tröstün ya da ulus-devletin elinde toplanması pratikte olası değildir. Oysa Buharin'e göre, "Her gelişmiş «ulusal ekonomi», kelimenin kapitalist anlamında, bir tür ulusal devlet tröstüne dönüşmüştür."[249] Ayrıca Buharin, finans kapitalin ulusal ölçekte örgütlü bir kapitalizm yarattığını söyler: "Finans kapital büyük kapitalist ülkelerde üretim anarşisini ortadan kaldırdı."[250] Lenin, Buharin'in bu çözümlemesine katılmamış ve bu saptamanın yanına "henüz ortadan kaldırmadı" şeklinde eleştiri notu düşmüştür.[251] Keza, Troçki'nin yaklaşımı da Lenin gibidir. Örneğin, "devlet kapitalizmi" rejimini toplumun gelişiminin gerekli ve dahası ileri bir aşaması olarak gören Urbahns'ı eleştirir ve şöyle der: "... Kapitalist planlamanın değerlendirilmesindeki böylesi bir temel hata herhangi bir yaklaşımı yerin dibine gömmeye yeterlidir."[252]

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kapitalist gelişme eğiliminin de gösterdiği gibi, sermayenin merkezileşmesi eğilimi asıl olarak "ulusal tekel"lerin ortaya çıkmasına yol açmamıştır. Tam tersine, ulus-devletlerin kabına sığamayıp uluslararası ölçeğe taşan ve muazzam büyüklükteki sermayeleri temsil eden ulus-ötesi tekellerin doğumuna neden olmuştur. Aslında Marx'ın çözümlemeleri de yıllar öncesinden bu gelişme olasılıklarına ışık tutmuyor muydu? Doğru olan Marx'tı. Yoksa, onun görüşlerini geliştirmek adına, Marx'ı yanlış anlamak isteyen ve "ulusal tekel" örneğinde olduğu gibi kendi yanılgıları üzerine teori inşa eden Buharin ve benzerleri değil.

Devlet kapitalizmi teorisinin temel sakatlığı, önce apriori olarak, genelde bir "devlet kapitalizmi" anlayışının oluşturulması ve daha sonra Sovyetler Birliği gerçeğinin de çekiştirile çekiştirile bu kalıbın içine sığdırılmak istenmesidir. Cliff'in devlet kapitalizmi teorisi, bütün dünyanın, doğrultusu devlet kapitalizmi olan bir yönelim içinde hareket ettiğini iddia eder. Yine bu teoride, Sovyet bürokrasisi ise birikim sürecini kontrol etmektedir ve "sermayenin en saf şekliyle cisimleşmesi"dir.[253] Cliff'e göre, Batılı kapitalist ülkeler ile Sovyetler Birliği arasındaki fark, birincilerin kademeli bir biçimde evrimleşerek devlet tekelci kapitalizmine varmaları, ikincinin ise bu evrimi yaşamaksızın, başarılı bir işçi dev-

[248] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.141
[249] Buharin, *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*, Özgün Yay., Temmuz 1975, s.113
[250] Buharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, Pencere Yay., Ekim 1989, s.14
[251] Lenin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi* içinde, s.176
[252] Troçki, *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, s.18
[253] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.145

riminin dejenerasyonu sonucunda ortaya çıkmış olmasıdır. Böylece, kapitalist özel mülkiyetin varlığı ya da yokluğu bir toplumsal formasyonun belirlenmesinde ayırt edici bir etmen olmaktan çıkartılıverilir. Cliff'in deyişiyle:

> Tekelci kapitalizmden evrimleşerek gelişen bir devlet kapitalizminde tarihsel süreklilik özel mülkiyetin varlığı şeklinde gözlenir. Yozlaşıp ölen bir işçi devletinden evrimleşerek ortaya çıkan bir devlet kapitalizminde ise tarihsel süreklilik özel mülkiyetin yokluğu şeklinde gözlemlenebilir.[254]

Keyfi olarak teori kurmak ne de kolay bir iş! Böyle bir teorinin yaratılabilmesi, Marx'ın "aşılması" (!) ve biraz Hilferding'den, biraz Buharin'den vb. alarak bir eklektizm çorbasının pişirilmesiyle mümkündü.

Birikim Sorunu

Marx'ın belirttiği gibi, kapitalisti harekete geçiren şey kullanım değerlerinin sağlayacağı haz değil, değişim değerinin getirisi ve onun arttırılmasıdır. Bu nedenle kapitalist, artı-değerin mümkün olan en büyük kısmını sermayeye çevirir ve kapitalizmin yasası, "birikim için birikim, üretim için üretim"dir.

Devlet kapitalizmi teorisini savunanların beyhude çabası, bürokratik diktatörlüklerde genelleşmiş meta ekonomisinin, kapitalist kâr oluşumunun var olmadığını kabul etmekle birlikte, yine de sermaye birikiminin gerçekleştiğini ispata çalışmalarıdır. Aslında bu türden boş iddiaların dayandırılmak istendiği temel tamamen çürüktür. Asıl sakatlık, genel olarak birikim ile kapitalizme özgü sermaye birikiminin aynı şeymiş gibi sunulmasından oluşmaktadır. Örneğin Harman, Cliff'in bu konudaki görüşünü özetlerken şöyle demektedir:

> Rusya bürokratik bir devlet kapitalizmidir, çünkü bürokrasi kolektif olarak üretim araçlarını denetim altında bulundurmakta ve böylece aynen Batılı bir kapitalist gibi, bu denetimi daima işçileri sömürmek ve "ölü emek" birikimini daha da çoğaltmak için kullanmak zorunda kalmaktadır.[255]

Bu yaklaşım aslında, kapitalizmin özsel işleyişini ve sermayenin birikimi mekanizmasını kavrayamayan bir kafanın ürünüdür. Çünkü ne üretim araçlarının kolektif olarak denetim altında bulundurulması, ne de "ölü emek" birikimi, kapitalizmin varlığının kanıtı olabilir. Bu olguları başka üretim tarzlarında da görmek pekâlâ mümkündür. Örneğin kapitalizm öncesi bir üretim tarzı olan Asyatik üretim tarzında da, üretim araçları (toprak) ve artı-ürün birikimi, devletin ya da bir despotik iktidarın kolektif denetimi altında bulunuyordu. Ama bu, o ekonomiyi kapitalist yapmıyordu.

Genel olarak üretim araçlarının ve ürünlerin birikimi, insan topluluklarının varoluş tarihinin bir parçası ve uygarlık aşamasına sıçrayışlarının zorunlu bir ön-

---

[254] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.150
[255] C. Harman, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi* içinde, s.14-15

koşulu olmuştur. Kuşkusuz ki, ilerleyen çağlar içinde, farklı coğrafyalarda farklı üretim tarzları ortaya çıkmıştır. Genel olarak birikimin gerçekleşme tarzı ve artı-ürünün doğrudan üreticilerden çekilip alınma tarzı, farklı tipte sınıflı toplum oluşumlarını mümkün kılmıştır. Keza, ürünlerin değişimi, pazarın ortaya çıkması, ticaretin gelişmesi ve ihtiyaç fazlası ürünün içte ya da dış ülkelerde satılıp metalaşması, paraya çevrilmesi, bu yolla servet birikiminin sağlanması vb., kapitalizm öncesi dönemlerde ortaya çıkmış tarihi olgulardır.

Fakat, ancak ve ancak, emekçilerin kitlesel olarak üretimin nesnel koşullarından kopması ve ücretli işçiye dönüşmesi (yani işgücünün bir meta haline gelmesi); ekonomik yaşamda yerelliğin, içe kapanıklığın kırılması ve pazarda satmak üzere yapılan üretimin devasa boyutlara ulaşarak bizzat üretimin amacının "değişim için değişim" düzeyine yükselmesi, yani basit meta üretimi düzeyinden genelleşmiş meta üretimi düzeyine sıçranması gibi tarihsel değişimler kapitalist üretim tarzını yaratmıştır. Ve bu unsurlar kapitalizmin vazgeçilmez, asli ögeleridir. Kapitalist üretim tarzı, genel olarak kullanım değeri amaçlı üretime son verip, genel olarak değişim değeri üretimine dayandığı için, artı-ürün sömürüsü, artı-değer sömürüsü olarak somutlaşmıştır. Böylece, genel olarak servet birikimi de yerini sermaye birikimine bırakmıştır. Fakat bu türden değişimler, üretim araçları üzerindeki bireysel özel mülkiyetin, sermayenin ve ücretli emeğin varlığını şart koşar. Nitekim, kapitalist üretim ilişkileri gelişme koşullarını, özel mülkiyetin, bireysel servet birikiminin var olduğu ve ücretli emek ile sermayenin öncüllerinin oluştuğu feodal toplumun bağrında bulmuştur. Devlet mülkiyetine dayanan ve artı-ürün sömürüsüyle yaşayan kapitalizm öncesi despotik Asyatik yapılar ise kendi içsel dinamikleriyle değil, ancak kapitalist dış dünyayla ilişkiye girdiklerinde, sermayenin yayılışının etkisiyle çözülmüşler ve birer birer kapitalist dünyaya eklemlenme sürecine girmişlerdir.

Öte yandan, sermaye durağan bir para toplamı ya da üretim araçları stoku olmayıp, bir ekonomik ilişki biçimidir. Rekabet, sermayenin içteki doğasıdır. Sermaye ancak birçok sermaye olarak var olabilir. O nedenle kapitalizm, birçok sermayenin rekabet halindeki birliği temelinde işleyişini sürdürür. Bireysel kapitalistler ya da sermaye grupları arasındaki rekabet, sermaye birikiminden hangi kapitalistin ya da sermaye grubunun ne kadar pay alacağını belirleyen ekonomik bir iç işleyiş yasası olarak hükmünü icra eder.

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde kredi mekanizmasının rolünü incelerken hisse senetli şirketlerin kuruluşuna değinir. Gelişme süreci içinde, üretim araçları ile emek-gücünün toplumsal yoğunlaşmasını öngören sermaye, böylece doğrudan doğruya toplumsal sermaye biçimini, yani tek tek bireylerin değil, doğrudan biraraya gelmiş bireylerin sermayeleri biçimini almaktadır. Marx bu durumu, "özel mülkiyet olarak sermayenin, kapitalist üretimin kendi çerçevesi içinde orta-

dan kalkması" olarak değerlendirir.[256] Bununla kastedilen, üretici güçlerin toplumsallaşmasının, kapitalizm altında bile tek tek bireylerin salt kendi kontrolü altındaki sermaye biçimi ile bağdaşmaması ve bu tür bir özel mülkiyet biçiminin yerine anonim şirketler, büyük sermaye kuruluşları örneğinde olduğu gibi *grup halinde özel mülkiyeti* geçirmesidir. Böylece, ancak kapitalizmin aşılmasıyla birlikte gerçekleştirilebilecek olan toplumsal mülkiyetin ön hazırlığı ilerlemektedir.

Görüldüğü gibi, ne "Marx'ın aslında serbest rekabet dönemi kapitalizmini ele almış olduğu" tezinin bir dayanağı vardır, ne de "kapitalist sistemin artık özel mülkiyeti fiilen dışlayan bir aşamaya yükseldiği" görüşü doğrudur. Marx'ı yanlış anlamak isteyenler, devlet kapitalizmi benzeri teorilerini, kapitalizmin özel mülkiyete dayanan evresinin geçmişte kaldığı biçimindeki bir kavrayışa dayandırıyorlar. Oysa, kapitalist gelişme kapitalist özel mülkiyeti ortadan kaldırmamaktadır. Eski dönemlerde tek tek bireylerin kontrolü altındaki sermayeler arasındaki rekabet, yerini, bir üst düzeyde kapitalist özel mülkiyete ve büyük sermaye grupları arasındaki kıran kırana bir rekabete bırakmaktadır. Bu nedenle Marx, sözünü ettiği bireysel temelde "mülksüzleştirme" eğiliminin, kapitalizm altındaki işleyişinin sınırlarına işaret eder:

> Ne var ki bu mülksüzleştirme, kapitalist sistem içersinde çelişkili bir biçimde, toplumsal mülkiyetin bir azınlık tarafından ele geçirilmesi biçiminde görünür; ve kredi sistemi bu azınlığa gitgide daha fazla sırf bir maceralar topluluğu niteliğini verir. Mülkiyet burada, hisse senedi biçiminde bulunduğu için, hareketi ve el değiştirmesi, tamamen, küçük balıkların köpek balıkları tarafından yutuldukları ve kuzuların borsa kurtları tarafından mideye indirildikleri, borsada oynanan bir kumar halini alır. Hisse senetli şirketlerde toplumsal üretim araçlarının özel mülkiyet gibi göründüğü eski biçime karşı bir düşmanlık vardır, ama hisse senedine dönüşme, hâlâ kapitalizmin ağları içersinde kapana sıkışmış haldedir; bu nedenle servetin toplumsal servet ve özel servet olarak nitelikleri arasındaki zıtlığı aşacak yerde, bu şirketler bunu yalnızca yeni bir biçim içersinde geliştirirler.[257]

Öte yandan, sermayenin merkezileşmesi sürecinde kapitalist devletin eski dönemlere oranla daha büyük miktarda sermayeyi, üretici gücü mülk edinmesi de, tıpkı Marx'ın işaret ettiği gibi, üretici güçlerin toplumsallaşmasının ve artık bireysel özel mülkiyetle bağdaşmaz bir düzeye yükselişinin belirtisidir. Ne var ki bu çelişki kapitalizm altında çözülemez. Sermayenin merkezileşmesi, üretici güçlerin toplumsal karakter kazanması doğrultusundaki gelişimi "devlet kapitalizmi" diye de adlandırsanız bu kapitalizmden farklı bir şey değildir ve sonuç değişmez. Ama öte yandan, kapitalist sistemdeki söz konusu gelişme eğilimi bize çelişkinin çözüm yolunu, biçimini (yani işçi sınıfı iktidarının üretici güçleri devletleştirmesi gereğini ve olanağını) göstermektedir. Engels'in *Anti-*

[256] Marx, *Kapital*, c.3, s.386
[257] Marx, *Kapital*, c.3, s.389

Dühring'de işaret ettiği eğilimin anlamı budur. Engels, özel mülkiyete dayanan kapitalist bir toplumdaki devleti kastederek diyor ki:

> Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, özü itibarıyla kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal kişileşmesidir. Üretici güçleri ne kadar çok kendi mülkiyetine geçirirse, o kadar çok gerçek kolektif kapitalist durumuna gelir, yurttaşları o kadar çok sömürür. İşçiler ücretli işçi, proleter olarak kalırlar. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmaz, bilakis doruğuna tırmandırılır. Fakat dorukta tersine döner. Üretici güçler üzerindeki devlet mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, fakat biçimsel çareyi, çözümü yakalama biçimini içinde saklar.[258]

İşte Engels'in bu açılımını kendi "devlet kapitalizmi" teorisine dayanak yapan Cliff, aynı eğilimin Sovyetler Birliği'nde de işlediğini ve bu nedenle SSCB'nin de "devlet kapitalizmi" kategorisinde olduğunu iddia etmiştir. Önce, kapitalist gelişme sürecinde var olan ve işleyen bir eğilim, bireysel mülkiyete dayanan eski kapitalizmden kolektif mülkiyete dayanan "devlet kapitalizmi"ne geçiş biçiminde yorumlanır. Sonra da bu, devlet mülkiyetinin egemen olduğu Sovyetler Birliği'nin aynı kategoriye dahil edilmesinin gerekçesi olarak sunulur. Oysa Sovyetler Birliği örneğinde durum tamamen farklıdır. SSCB'de kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kalkması ve üretici güçlerin devletin mülkiyetine geçmesi, bu üretici güçlerin sermaye niteliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Kısacası, tamamıyla devlet mülkiyetine dayanan bir üretim tarzında, artı-ürüne devlet tarafından el konulmasıyla gerçekleşen bir genel birikim, kapitalist sermaye birikimi değil, ürünlerin birikimidir.

Tıpkı Cliff'in "devlet kapitalizmi" teorisindeki zorlama yorumların keyfiliğinde olduğu gibi, bu teorinin eski mimarı olan Worall'ın görüşleri de benzer bir sakatlıkla maluldür. Worall'a göre, Sovyet bürokrasisi, yapısal olarak herhangi bir burjuvaziden temelde ayrılmaktadır, ama sermaye birikimi işlevi aynı kalmaktadır. Hilferding'in bu görüşe yönelttiği eleştiri ise şöyledir:

> Büyük yapısal farklılıklara rağmen işlevin değişmeden kalabilmesi, şüphesiz, doğada gerçekleşmeyen ama (Worall'a göre) insan toplumunda mümkün görünen bir mucizedir.
>
> Ne olursa olsun, Worall bunu, Rusya'da burjuva sınıfının ve dolayısıyla devlet kapitalizminin hakim olduğunun kanıtı olarak kabul etmektedir. O, sermaye ile üretim araçlarını inatla birbirine karıştırmakta ve görünen o ki, kapitalist birikimden başka bir birikim şeklini tasarlayamamaktadır. O, her ekonomik sistemde, birikimin (yani üretimin genişlemesinin), üretimi yönetenlerin görevi olduğunu; ideal bir sosyalist sistemde bile bu birikimin yalnızca artı-üründen (yalnızca kapitalizm altında artı-değer biçimini alan) kaynaklanabileceğini ve birikim olgusunun kendi başına bir ekonominin kapita-

[258] Engels, *Anti-Dühring*, s.330-331 [*Anti-Dühring*, s.441]

list doğasını kanıtlamadığını anlayamamaktadır.[259]

Cliff, SSCB'de bürokratik devlet kapitalizminin kuruluşunun tarihi olarak 1928'i kabul eder. İşçi devletinin bürokratik karşı-devrimle yıkılması sürecindeki pek çok olguyu dile getirmiş bulunan Cliff'in 1928'i bir dönemeç noktası olarak kabul etmesi doğrudur; fakat bürokratik rejimin karakterine ilişkin çözümlemesi yanlıştır. Cliff çizgisinin temel hatası, teoriyi gerçeklerden çıkarsayacak yerde, bir ön kabul olarak ileri sürmesi ve sonra da Sovyetler Birliği gerçeğini bu teoriye uydurabilmek için gerekçeler icat etmesidir.

Bu çizgi, SSCB'nin uluslararası rekabet dolayımıyla devlet kapitalisti olduğunu ilân eder. Bu gerekçeye göre, uluslararası rekabet, 1928'den itibaren SSCB'nin iç süreçlerinin ana belirleyicisi haline gelmiştir:

> SSCB'ye bir kez dünya ekonomisi ile ilişkisi içinde bakıldığında, işler değişir. Dünya sistemi, bloklar ve ittifakların geçici rolü ne olursa olsun, rekabet halindeki devletler sistemidir ve SSCB de bu rekabete kenetlenmiştir. SWP, SSCB'de bürokratik devlet kapitalizminin kuruluşunu 1928'den başlatır, çünkü uluslararası rekabetin SSCB'nin iç süreçlerinin ana belirleyicisi haline gelişi 1928'den itibarendir.[260]

Bu o denli sakat bir argümandır ki, "neden?" sorusunun yanıtı yoktur. Üstelik, 1928 yılı tam da tersinden, yani hızlı bir kolektifleştirme operasyonuyla özel mülkiyetin neredeyse tamamen ilga edildiği, dış ticaret üzerinde tam devlet tekelinin kurulduğu, yani kapitalizmin tasfiye edilmesiyle ekonomik işleyişin tam anlamıyla despotik güdümlü bir temelde yapılaştığı bir dönemeç noktasıdır.

1928 dönemecinde gerçekleşen siyasal-toplumsal değişiklikleri birer birer sıralayıp, daha sonra da ekonominin iç işleyişini uluslararası rekabetin dış baskısıyla açıklamaya çalışmak ve böylece devlet kapitalizmi teorisine varmak, bilimsel çözümlemeye dayanmayan bir yol izlemek demektir. Nitekim Cliff'in açıklaması, gerçekte Rus ekonomisinin yapısında var olmayan kapitalist unsurları, bir cins sihirbazlık numarası yaparak şapkasının içinden çıkartıyor gibidir. Örneğin Cliff şöyle demektedir:

> Sömürü oranı; başka bir deyişle artık-değer ile ücretler arasındaki oran ... Stalinist hükümetin keyfi iradesine bağlı değildir, dünya kapitalizmi tarafından dayatılır.... Aynı teori Rus toplumunun toplam emek zamanının tüketim ve üretim malları üretimi arasında bölünüşüne de uygulanabilir.[261]

Eğer ki gerçek yaşamda Cliff'in söylediği türden olgular yer alsaydı, o takdirde Sovyet ekonomisinin, dünya kapitalist sisteminin doğrudan bir bileşenini oluşturan kapitalist bir iç işleyişe sahip olduğunu itiraf etmek zorunda kalırdık. Ama öyle olmadığını biliyoruz ve bizzat Cliff de zaten bu nedenle teorisini mev-

---

[259] Hilferding, "State Capitalism or Totalitarian State Economy", *Essential Works of Socialism*, Holt, Rinehart and Winston, 1970, s.248

[260] D. Howl, "The Law of Value and the USSR", *International Socialism*, Temmuz 1990, s.94

[261] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.176

cut bulunmayan bir "iç işleyiş"e değil, yorumu kendi keyfine kalmış bir "dış baskı"ya dayandırmak zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nde tam tersine kapitalist kârlılık hesapları ve piyasa mekanizması işlemediğinden, kapitalist dünya karşısında gerçek durum şuydu: Üretici güçlerin gelişme düzeyi ve teknolojik yenilenme bakımından rekabet şansına sahip olmayan, büyük fakat verimsiz, ağır sanayileşmeyi başarmış fakat hantal bir ekonomik yapı! Yani bürokratik rejim, kuşkusuz eskiye oranla ekonomik gelişmeyi başarmış, ancak ulaştığı genel düzey dünya kapitalizminin gerisinde kalmıştır. Kısacası, "dış rekabet" baskısı, Sovyetler Birliği'ni ve benzeri ülkeleri "devlet kapitalizmi" formasyonuna sokmamış, tersine kapitalist dünyanın varlığı, bu rejimlerin içten içe çürümelerinin ve nihayet birer birer çökmelerinin temel nedenini oluşturmuştur.

Askeri Rekabet Sorunu

Öte yandan, SSCB'de bürokrasinin egemenliği altında gerçekleşen sanayileşme atılımını, dış rekabetin baskısına bağlamanın anlaşılabilir bir nedeni yoktur. Modern çağda, sanayileşme döneminde nevzuhur eden bir despotik devletin egemenleri, bu devleti yaşatmak ve iktisadi temellerini güçlü kılmak için elbette ki Çarlık Rusya'sının tarım toplumunu değil, içinde yaşanılan dünyanın ulaştığı düzeyi ölçü alacaklardı. Ayrıca Stalinist rejim kendini korumak ve giderek kendi nüfuz alanını genişletmek zorundaydı. Sovyetler Birliği'nin silah sanayiine verdiği önem bu gerekliliğin bir sonucuydu. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin, kendi gerçekliği dışında yer alan kapitalist dünyadan kendini tamamen soyutlayamadığı, o dünyadan ister istemez etkilendiği doğrudur. Fakat bu gerçekler, sanki kapitalist bir işleyiş mevcutmuş gibi "rekabet" yasası ile bir tutulur ve "dış rekabetin baskısı" biçiminde bir kapitalist belirteç olarak değerlendirilirse, tamamen yanlış yapılmış olur.

Nitekim Cliff çizgisi, Sovyetler Birliği'nde dış rekabetin baskısı nedeniyle devlet kapitalizminin varlığını iddia ederken, bu iddiasını kanıtlayacak veri bulamadığından, silahlanma yarışını kapitalist rekabetin en önemli göstergesi olarak yorumlamıştır. Örneğin, devlet kapitalizmi teorisinin savunucularından Derek Howl şöyle demektedir:

> Güçsüz SSCB'nin Batı ile ekonomik olarak rekabet etmekteki yeteneksizliği, rekabetin öncelikle silah rekabeti biçimini aldığı anlamına geliyordu. Ağır sanayinin, çeliğin, demiryollarının vb. mutlak önceliğine yol açan şey işte buydu. Bunlar askeri gücü desteklemek için zorunluydu.[262]

Cliff, teorisini ispatlama gayretkeşliğiyle, yalnızca Sovyetler Birliği'ni değil, genelde kapitalist dünyayı kucaklayan kapsamda bir "silah sanayiine dayanan

[262] D. Howl, *age*, s.95

devlet kapitalizmi" çözümlemesi yarattı. Ona göre, "uluslararası rekabet genellikle askeri alanda olduğu için, değer yasası kendini zıddıyla, kullanım değerleri için bir arayış olarak ifade ediyordu."[263] Yani, eğer devlet silah sanayicilerinden mal alıyorsa, bu ürünler değişim değeri olmaktan çıkıyor ve kullanım değerine dönüşüyorlardı. Neden?

Bu sorunun da cevabı yoktur. Çünkü ortaya atılan tez anlamsızdır. Bir kere, kapitalizmde genelde tüm ürünler birer kullanım değeri içeren değişim değeridirler. Bu ürün, ister sağlık alanında kullanılan bir tomografi cihazı isterse "öldürme" alanında kullanılan bir tank olsun, sonuç değişmez. Diğer taraftan, bu ürünlerin alıcısı ister tek tek kişiler ya da özel gruplar isterse devlet olsun, bunlar yine aynı kapsamdadırlar; yani kullanım değeri içeren değişim değeridirler. Dolayısıyla Cliff'in argümanı yapaydır ve kapitalist değer yasasının Sovyetler Birliği'nde silah sanayii dolayımıyla işlediğini sözümona kanıtlama uğruna, Marksist kavramların çarpıtılması ve içinin boşaltılması anlamına gelmektedir. İşte bir örnek:

> Silah üreten fabrikatör için parasını silah ya da yiyecek üretimine yatırması arasında, aynı oranda kâr ettiği sürece, fark yoktur. Ama yaşadığı ülkenin devleti, onun ürettiği ürünlerin kullanım değerleri ile çok ilgilidir.... Satıcı olan kapitalist yalnız değerle, alıcı olan devlet ise yalnızca kullanım değeri ile ilgilidir. Ancak, aslında bu değişim ilişkileri yalnızca biçimseldir. Devlet üretilen silahlara karşı değişime başka bir meta sunmamaktadır.[264]

Oysaki, satıcının "yalnız değerle" alıcının ise "kullanım değeri ile" ilgili olması, kapitalist alım-satım işleminde geçerli olan genel bir durumdur. O halde neden "bu değişim ilişkileri yalnızca biçimsel" oluyor? Böylece Cliff, aslında kapitalist sistemin amacının da artık değişim değeri üretimi olmayıp, ağırlıklı olarak kullanım değeri üretimine kaydığını ispatlamak istemektedir. Üstelik bunu açıkça da dile getirmiştir:

> "Tereyağı yerine top üret" sloganının anlamı, kapitalist ülkelerin arasındaki rekabetin uluslararası işbölümünün kesintiye uğradığı bir aşamaya varması ve alım-satım yoluyla rekabetin dolaysız askeri rekabet ile yer değiştirmesiydi. Kullanım değerleri kapitalist üretimin amacı haline gelmişti.[265]

Cliff'in, "devlet kapitalizmi" teorisini kanıtlamak amacıyla ileri sürmüş olduğu bu son örneğin de açıkça gösterdiği gibi, bu tür yanlış görüşlerin kaynağında Buharin'den doğrudan esinlenme vardır. Buharin şöyle demekteydi:

> Askeri üretimin tümüyle farklı bir anlamı vardır: Bir top, yeni üretim döngüsünün bir unsuruna dönüşmez; barut havaya atılır ve hiçbir şekilde, bir sonraki üretim döngüsünde farklı bir kılık altında ortaya çıkmaz. Bu unsurla-

[263] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.177
[264] T. Cliff, *age*, s.178
[265] T. Cliff, *age*, s.178

rın ekonomik etkisi, ... tamamiyle negatif değerdedir.[266]

İşin gerçeğine bakılacak olursa, kapitalist savaş sanayii, özellikle savaş dönemlerinde alıcısı devlet olan çok kârlı bir değişim değeri, silah üretmektedir. Genel yasa burada da değişmemektedir. Yani silah fabrikatörleri, bir kullanım değeri içeren (çünkü kullanım değeri kavramının neleri içerdiği kapitalist sistemde bir ahlâki sorun değildir, en öldürücü silahlar bile alıcısı açısından bir kullanım değeridir!) ve üstelik çok da kâr getiren bir değişim değerinin üretimini arttırmaktadırlar. Dolayısıyla, değişim değeri üretimini değil de kullanım değeri üretimini amaçlayan bir kapitalist aşama icadı peşinde koşmanın saçmalığı ortadadır. Bu tür görüşlerin, kapitalizmin gerçekleriyle ve Marx'ın bu gerçekleri çözümleyen analizleriyle uyuşmazlığı ayan beyan ortadadır. Fakat zaten Cliff'in derdi de Marx'la uyuşmak değil, tersine, uyuşmama pahasına Sovyetler Birliği'nde devlet kapitalizminin varlığını iddia edebilmektir. O nedenle Cliff, askeri rekabet konusunda lafı döndürüp dolaştırmış ve Sovyetler Birliği'ne getirmiştir:

> Rusya'daki yükselen sömürü oranı ve işçilerin üretim araçlarına tâbi kılınması, yiyecek yerine büyük ölçüde silah üretimi ile birlikte düşünüldüğünde, halk üzerindeki baskının azalmasına değil artmasına yol açmıştır. (Böylece) Rus ekonomisinin yapısında değer yasasının son söz sahibi olduğu açıkça görülebilir.[267]

Birtakım manipülasyonlarla silah sanayii üretimini kapitalist ülkelerde de değişim değeri üretimi olmaktan çıkartınca, pekâlâ kullanım değerleri üretimi temelinde de değer yasasının işleyişinden söz edebiliriz! Bir de, Sovyetler Birliği ve benzerlerinde devlet kapitalizminin var olduğuna iman edebilmemiz için, ekonomik ilişkileri devletin organize etmesi halinde, meta üretiminin kanıtını ulusal değil uluslararası düzeyde arayacağımıza dair and içmemiz gerekir! Aslında, Cliff'in bu tür konularda akıl hocası Buharin'dir ve o nedenle de takip eden satırlarında Cliff, Buharin'i kendine şahit olarak ileri sürmektedir. Buharin'in, "eğer ulusal devlet ekonomiyi organize ederse, meta üretiminin «her şeyden önce gene dünya pazarında olacağına» ve bu yüzden de ekonominin devlet kapitalizmi olacağına" işaret etmiş olduğunu belirtmektedir Cliff.[268]

Kendi iç yapısı kapitalizme uyarlanmamış olan ve üstüne üstlük kapitalizmin ilga edildiği, genelleşmiş meta üretiminin bulunmadığı, planlamanın temel hedefinin ağır sanayileşme hamlesine kilitlendiği ve yatırım kararlarında kapitalizmde olduğu gibi kâr mekanizmasının işlemediği bir ekonomik formasyonu, sırf bu formasyon kapitalist bir dış dünyanın yanı sıra var oluyor ve onunla askeri rekabete girişiyor diye "devlet kapitalizmi"olarak ilân edelim mi?! Bunu yaparsak, o takdirde Marksist ölçütleri bir kenara fırlatmış ve kendimize çok geniş bir "ser-

---

[266] Buharin, *The Politics and Economics of the Transition Period*, Routledge&Kegan Paul, 1979, s.81 [*Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s.37-38]

[267] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.178

den kalmaz!

Değer Yasası Sorunu

Yalnızca kapitalizme özgü olan değer yasasını ana karakteristikleri itibarıyla kısaca özetlemek istersek şunları söyleyebiliriz. Bir malın değişim değerinin belirleyicisi, onun içerdiği toplumsal bakımdan zorunlu olan ortalama emek zamanıdır. İşte metalar bir eğilim olarak, içerdikleri bu ortalama emek zamanına göre birbiriyle mübadele edilirler. Kapitalizmin bu iç yasasının piyasada realize olması, alınıp satılan malların fiyatının uzun dönemde onların değişim değerine eşit olması anlamına gelir. Kuşkusuz ki, bu bağlamda en önemli unsur, kapitalizmde işgücünün alınıp satılan bir meta oluşu ve bu metanın da değişim değerinin onun yeniden üretimi için gereken emek-zaman ölçütüne göre belirlenmesidir.

Marx'ın değer teorisi, kapitalist toplumda toplam toplumsal emek zamanının çeşitli üretim faktörleri arasında genel bir planlamaya göre değil, piyasa mekanizması vasıtasıyla otomatik olarak dağıtıldığını açıklar. Değer yasası, ürünlerin değişiminin tarih boyunca süren genel bir yasası olmayıp, yalnızca kapitalist üretim tarzına özgü olan değişim ilişkisinin ifadesidir.

Değer teorisinin temel ögesi olan, ürünlerin genel bir eğilim olarak içerdikleri "toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanı"na göre mübadele edilmeleri olgusu, gelişmiş bir kapitalist toplumu, meta değişimi vasıtasıyla birbiriyle karşılıklı ilişkiler içine girmiş üreticiler topluluğunu varsayar. "Toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanı", bir malın üretimi için şu kadar işçinin fiilen harcadığı şu kadar emek zamanıyla doğrudan ölçebileceğimiz somut bir ölçüt değildir. Bu ölçüt, ancak kapitalist piyasa dolayımıyla son tahlilde gerçekleştiğini bildiğimiz ve üretici güçlerin ulaştığı gelişme düzeyinde toplam toplumsal emek zamanının ortalama vasıfta işgücünün çalışması temelinde ürünlere dağılımını varsayan bir soyutlamadır. Ve bu soyutlama, ortalamayı tutturamayan işletmelerin "gereksiz" emek zamanı harcamalarını bir zarar unsuru olarak sineye çekmeleriyle ve son tahlilde söz konusu ortalamalara göre oluşan piyasa fiyatına boyun eğmeleriyle somutlanmaktadır. Böylece kapitalistler arasındaki rekabet temelinde, verimsiz olanların elenmesiyle değer yasası kapitalist pazarda somut ifadesine kavuşur. Üretici güçlerin toplumsallaşmadığı, üreticinin proleterleşmediği, yerelliği ve birbirinden yalıtılmışlığı sona erdiren kapitalist pazarın oluşmadığı, üretim ilişkilerinin kapitalist özel mülkiyete dayanmadığı ve dolayısıyla değişim değeri üretiminin genelleşmediği koşullarda, ürünlerin, içerdikleri toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanına göre mübadele edileceğinden söz etmek, doğal olarak mantıksızdır. O nedenle değer yasası, kapitalizm öncesi ya da kapitalist olmayan formasyonlardaki ürünlerin mübadelesiyle hiçbir biçimde ilişkilendirilemez.

Öte yandan, bir ulusal ekonomide toplam emek zamanının bir merkezi plan-

doğal olarak mantıksızdır. O nedenle değer yasası, kapitalizm öncesi ya da kapitalist olmayan formasyonlardaki ürünlerin mübadelesiyle hiçbir biçimde ilişkilendirilemez.

Öte yandan, bir ulusal ekonomide toplam emek zamanının bir merkezi planlama temelinde çeşitli üretim faktörlerine *doğrudan* bölüştürülmesi ise, onun kapitalist piyasada değer yasası dolayımıyla bölüşümünün anti-tezidir. Bir işçi iktidarı altındaki merkezi planlama, amacı itibarıyla öncelikle toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını ve hesaplama bakımından ise ürünlerin üretimi için harcanan fiili emek zamanını esas alır. Burada hedeflenen, üreticilerin yalnızca işgücü maliyetinin karşılığını değil, toplumsal açıdan gerekli indirimler yapıldıktan ve fonlar ayrıldıktan sonra fiilen harcadıkları emek-zamanının karşılığını almalarıdır.

Fakat konumuz SSCB örneğindeki gibi despotik-bürokratik bir rejim olduğunda, merkezi planlamanın mantığının ne öncelikle üreticilerin toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmasına ne de emekçilerin fiilen harcadıkları emek zamanının karşılığının verilmesine dayanmadığı açıktır. Ama öte yandan, Sovyetler Birliği ve benzeri bürokratik rejimlerde toplumsal emek zamanının kapitalizmde olduğu gibi piyasa mekanizması aracılığıyla, yani kârlılık esasına göre dağılımından söz etmek de mümkün değildir. Çünkü kapitalizmden tamamen farklı olarak bu ülkelerde genelde değişim-değeri üretilmemekte ve değer yasası işlememektedir.[269]

İşte, devlet kapitalizmi teorisinin en önemli çarpıtması, aslında kapitalist toplumdaki işleyişe özgü değer teorisinin, genel olarak emek ürünlerinin mübadelesine indirgenmesidir. Kapitalizmin bir iç yasası olan değer yasasının, genel olarak ürünlerin dağıtımına indirgenmesi, bu yasanın neredeyse tüm toplumsal formlar için geçerli olduğu tarzında bir yanlış sonuca kapıyı açar. Örneğin Buharin'in değerlendirmelerinde bu türden bir yanlış mevcuttur ve o nedenle de devlet kapitalizmi teorisine kaynak oluşturur. Buharin, kapitalist işleyiş ile Sovyetler Birliği'ndeki işleyişi karşılaştırırken, değer ilişkilerinin yalnızca kapitalist topluma özgü olmadığını ve her iki formasyonu da ilgilendiren bir maddi içeriğe sahip bulunduğunu söylemiştir.

Böyle yanlış bir yoruma göre, toplam emek gücünün ekonominin çeşitli alan-

[269] Bu ülkelerdeki rejimleri sosyalizm olarak vazedip ardından da değer yasası ile sosyalizm dönemini çiftleştirerek, "sosyalist değer yasası"; "sosyalist meta üretimi"; "sosyalist piyasa ekonomisi" benzeri teoriler icat edenler, Marksizmi açıkça katletmekten başka bir iş yapmadıkları halde, bir zamanlar "yaşayan sosyalizm" (!) efsanesine koşut olarak bu tür icatlar da pek revaçtaydı. Zaten "başöğretmen" Stalin, "Bazen değer kanununun bizde, sosyalist rejimimiz içinde mevcut olup olmadığını, ekonomimizi etkileyip etkilemediğini sorarlar: evet, değer kanunu bizde de vardır ve ekonomimizi etkiler" (Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, Sol Yay., Kasım 1967, s.23) diye buyurmuştu. Fakat işin tuhaf tarafı, bırakın sosyalizmi bir kenara, aslında üretim araçlarının devletleştirildiği despotik-bürokratik rejimlerde bile değer yasasının işleyişinden söz etmek mümkün değildi. Bu rejimler ancak çözülmeye başladıktan sonra ve kapitalist piyasa ilişkileri bünyeye nüfuz ettikçe, değer yasasının işleyişi gündeme geldi. Bu tür bir çözülüş sürecinde, mevcut sistemi hâlâ "sosyalizm" olarak nitelendiren kimi bilim adamı bozuntuları "sosyalist değer" ya da "sosyalist piyasa" ilişkileri üzerine epeyce kafa yormuşlardır.

larına dağıtımında, bu dağıtım ister piyasa mekanizmasına isterse merkezi plana dayansın, bir anlamda sonuç değişmeyecektir. Çünkü bu yanlış yaklaşım, yalnızca kapitalizme özgü olan "değişim değeri" olgusunu, neredeyse ürünlerin üretimi için gerekli emek zamanın doğrudan ölçülmesine indirgemekte ve böylece kapitalizm olmasa da işleyen bir değer yasası keşfetmektedir!

Kapitalizmin alâmeti farikası olan "değişim için değişim" yasası, özel mülkiyetin ve piyasanın bulunmadığı SSCB gibi bürokratik kumanda ekonomilerinde işlemez. Ancak, bürokratik diktatörlüğün kendi iç alanı –ki genelde buna "sosyalist blok" ülkeleri de dahildir– dışında, yani kapitalist pazarda değişilen ürün, başlangıcı itibarıyla değil sonucu itibarıyla bir anlamda metalaşır. Fakat bunun kapitalizmde olduğu gibi genelleşmiş meta üretimi kapsamına girmeyeceği, ancak son tahlilde despotik yapıları çözücü bir dış etken olduğu açıktır. Bir başka deyişle, devlet elinde biriken artı-ürünün bir bölümünün, kapitalist dünya pazarında ticarete konu olması, basit meta üretiminde olduğu gibidir; yani içerde değişim değeri üretildiği anlamına gelmez. Vurgulanması gereken nokta, bürokratik rejimlerde kullanım-değerleri olarak üretilen bu ürünlerin dünya pazarında başka metalarla mübadele edildiklerinde dahi, üretildikleri coğrafyada kullanım-değerleri olma özelliklerini yitirmedikleridir. Emek ürünleri, değişim değerleri değil, fakat kullanım-değerleri olarak üretildikleri sürece, bunları üreten toplumsal ilişkiler kapitalist değildir. Bu nedenle, dış ticaret dolayımıyla ürünlerin bir kısmının metalaşması, bürokratik devletin işçisini kapitalizmin özgür ücretli işgücüne dönüştürmez.

Devlet kapitalizmi teorisinin aldığı eleştiriler karşısında, bu teoriyi savunmak amacıyla daha mantıklı görünen argümanlardan hareket edildiği izlenimini vermek isteyen Howl şöyle demektedir:

> Altmış yıldan bu yana, ... piyasa mekanizmaları SSCB'de işlememiştir. Fiyatlar ne arz ve talebe göre hareket etmişlerdir, ne de malların emek değerine bağlı olmuşlardır. Para (tüketim mallarının bireyler arasında tahsisini sağlayan bir mekanizma olmasına rağmen) işletmeler arasında kaynakların tahsisini belirlememiştir. Gerçek fiyatların yokluğunda, "kâr", Batı'da sahip olduğu toplumsal içeriği taşımayan yapay bir nesne olarak mevcuttu. Çeşitli üreticiler arasındaki ilişkiler sadece ürünlerin değişimi sayesinde değildir. Gerçek planlama olmasa bile, merkezi yönetimin varlığı; emeğin, toplam sosyal emekle, emek ürünlerinin değişimine öncel bir ilişkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. İşçilerin işe tahsis edilmesi, malların değişildiği oranlar, elde edilecek kâr; bunların hiçbiri piyasa sinyallerinin hükmü altında değildir. Bunlar bürokratların kararlarının sonucudurlar. O halde nasıl oluyor da SSCB kapitalist olabiliyor?[270]

Sorulan soru çok da yerindedir. Fakat yazarın muradı, sorduğu soruya doğru bir yanıt vermek değil, böyle bir yapının neden yine de devlet kapitalizmi olarak

[270] D. Howl, *age*, s.90

tanımlanabildiği konusunda, sözü bilinen görüşe getirmektir. Rusya'da bürokratik devlet kapitalizminin varlığını iddia eden Cliff bunu dış kapitalist dünya ile ilişki temelinde ileri sürmüştür; iç işleyişte değer yasasının varlığından söz edilemeyeceğini o da belirtmektedir:

> ... biri, Rus ekonomisinin içindeki ilişkileri dünya ekonomisi ile bağlarından ayırarak incelerse, üretimin düzenleyicisi ve motoru olarak değer yasasının kaynağının bu ekonomi içinde bulunmadığı sonucuna varacaktır.[271]

Sovyetler Birliği'nde değer yasasının dış rekabet dolayımıyla işlediği iddiası, gerçeklere değil son derece keyfi çıkarsamalara dayanmaktadır. Howl'un "devlet kapitalizmi teorisinin anahtarı" olarak sunduğu ve herhalde bilimsel değerini de ancak kendi taraftarlarının takdir edebileceği açıklama şöyledir:

> SSCB'de değer yasasının işleyişini, "SSCB'de meta üretimi var mıdır?" sorusu biçiminde ortaya koymak, onu yapay ve statik bir biçimde ortaya koymaktır. Soyutlayarak bakıldığında SSCB'deki üretim değişim değerleri üretimi olamaz, bu üretim, daha ziyade merkezi olarak koordine edilmiş somut emeğin ürünü olan kullanım değerlerinin üretimidir. Ancak analizimiz bir kez uluslararası rekabet düzeyine çıkarıldığında, SSCB'deki malların, metaların oynadığı toplumsal rolü –soyut emeğin cisimleşmesi– üstlendikleri görülebilir. Rus bürokratik egemen sınıfı, malların Rusya'daki üretim maliyetlerini başka yerlerdeki üretim maliyetleriyle karşılaştırır ve bu karşılaştırma somut emeği soyut emekle dünya ölçeğinde ilişkilendirir.[272]

Bütün bu açıklamalar bize, aslında ifade etmekten kaçınılan bir gerçeği anlatıyor: O da, SSCB'deki sosyo-ekonomik formasyonun, Marx'ın *Grundrisse*'de ve *Kapital*'de değindiği Asyatik üretim tarzının bir benzeri olduğudur. Doğu despotizmi altında oluşan bu eski üretim tarzında, Marx'ın deyimiyle, toprağın sahibi gözüken despotik devletin yönetimi altındaki tarım komünlerinde, doğrudan üreticilerin ürettiği ürünler (kullanım-değerleri), içerde hiçbir zaman meta işlevi görmezlerdi. Bu ürünler ancak despotik devletin eline geçtiğinde ve devlet dolayımıyla dış ticarete konu olduğunda metalaşırlardı. Ne var ki, dış ticarete konu olan bu ürünler, merkezi otoritenin gözünde gene de meta niteliği taşımıyordu. Çünkü, merkezi otorite bu ürünleri, değişim ve yeniden üretim amacıyla değil, kendi kullanım-değerleri ihtiyacını (lüks harcamalarını, askeri ihtiyaçlarını vb.) karşılamak için değişiyordu.

Oysa kapitalist işleyiş, bizzat piyasa mekanizmasının kendi iç güçleri sayesinde verimli olanı verimsizden ayırt etmesine ve verimsizleri piyasadan elemesine dayanır. Bu bir ön hesaplama sorunu değildir, piyasada işleyen bir iç yasadır. Sovyetler Birliği'nde böyle bir yasa işlememiştir. Şayet değer yasası dünya piyasası dolayımıyla işlemiş olsaydı, dış piyasada oluşan değişim değerleriyle rekabet edemeyen işletmelerin batması ve piyasadan silinmesi gerekirdi. Ama

---

[271] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.175
[272] D. Howl, age, s.97

tırmalarla, dünya kapitalizminin verimlilik düzeyinin ne kadar gerisinde kaldıklarını bilip bilmemek Sovyet bürokratlarının sorunuydu. Fakat bu yolla soyut emeğin somut emekle ilişkilendirildiğini söylemek bir hafifliktir. Devlet kapitalizmi teorisini savunanların yürüttüğü "muhakeme" şöyledir: İç işleyişte kapitalizmden söz etmek mümkün olmasa da, mademki bir hesap yapılıyor ve maliyetler gelişmiş kapitalist ülke standartlarıyla karşılaştırılıyor, o halde soyut emek somut emekle ilişkilendirilmiş oluyor! Yani işte size Rusya'daki bürokratik rejimin neden devlet kapitalisti olarak değerlendirildiğinin dahiyane bir açıklaması!

Bu türden dayanaksız savlar karşısında gelen eleştirileri karşılamak için "devlet kapitalizmi" yandaşlarının ileri sürdüğü temel bir argüman da şudur: "Asıl sorun işçilerin tüketimlerinin birikimin gereklerine sistematik bağımlılığıdır."[273] Bu argümanın çürüklüğü de bir karşı soruyla ortaya çıkar: Acaba, hangi sınıflı toplumda öyle değil ki? Örneğin kapitalizmle ilgisi olmayan eski despotik Doğu devletlerinde, doğrudan üreticilerin tüketimleri, o despotik devletin birikim gereklerine bağlı değil miydi?

SSCB'de İşgücü Meta mıdır?

Marx, işgücünün meta olabilmesinin koşulunu *Kapital*'de şöyle ifade eder:

> ... işgücü meta olarak piyasada, ancak, ona sahip olan kimsenin işgücünü bir meta olarak satışa sunması ya da satması halinde görülebilir. Bunu yapabilmesi için bu kimsenin, kendi işgücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi, emek kapasitesinin, yani kendi kişiliğinin kayıtsız şartsız sahibi olması gerekir. Emek sahibi ile para sahibi, pazarda karşı karşıya gelirler, eşit haklara sahip kimseler olarak temasa geçerler, aralarındaki tek fark birisinin satıcı, diğerinin alıcı olmasıdır; bu yönden yasalar karşısında her ikisi de eşittir. Bu ilişkinin sürekli olabilmesi için, işgücü sahibinin bunu, yalnızca belirli bir süre için satması gereklidir, çünkü eğer onu toptan ve süresiz satacak olursa, kendini satmış, kendini özgür bir insan olmaktan çıkartıp köleye, meta sahibi olmaktan çıkartıp meta haline dönüştürmüş olur.[274]

Konuya, "devlet kapitalizmi" teorisinin, bürokratik rejimlerde işgücünün bir meta olup olmadığına ilişkin argümanları açısından yaklaşıldığında da, diğer hususlarda işaret ettiklerimize benzer yanılgılarla karşı karşıya geliriz. Şöyle ki, Sovyetler Birliği'nde değer yasasının işlediğini kanıtlayabilmek için asıl olarak işgücünün meta olduğunu kanıtlamak zorunludur. Fakat salt iç işleyişe bakıldığında böyle bir şeyi iddia edebilmek de mümkün değildir. O halde? Bu noktada, yine "dünya ekonomisi ile bağlantılar" devreye sokulur ve devlet kapitalizmi teorisi kurtarılır! Dolayısıyla bu konunun ele alınışı da benzer bir sırayı izlemekte-

[273] D. Howl, age, s.98
[274] Marx, *Kapital*, c.1, s.192

dir. Devlet kapitalizmi teorisini savunan yazarlar, önce Marx'ın bu konuya ilişkin açılımlarını sıralarlar. Örneğin Cliff'in belirttiği gibi:

> Emek gücünün, geleneksel kapitalizmdeki gibi, Rusya'da da gerçekten meta olup olmadığını görmek için, emek gücünün hangi koşullar altında meta olduğunu incelemeliyiz. Marx bunun için iki koşul olduğunu söylüyor: Birincisi, üretim araçlarından "özgür" kılınan işçinin başka geçim kaynağı olmadığından emek gücünü satmak zorunda olması; ikincisi ise, işçinin kendi emek gücünün yegâne sahibi olarak onu satabilmesi, satmakta serbest olmasıdır.[275]

Bu koşulların bürokrasinin egemenliği altındaki Rusya'da geçerli olmadığını ifade eder Cliff:

> Eğer yalnızca bir işveren varsa, "patronların değişimi" söz konusu olamaz ve "kendini periyodik olarak satmak" bir formalite haline gelir. Yalnızca bir alıcı ve birçok emek gücü satıcısı olduğunda yapılan iş sözleşmesi de bir formalitedir.[276]

Yine aynı çevreden Pete Binns'in yorumu da Rusya'da kapitalist sistemde olduğu biçimde bir ücretli emekten söz edilemeyeceği doğrultusundadır: "Rus işçilerinin ücretleri düğmelerle ödense bile fark etmez."[277]

Howl'un yorumu ise daha ilginçtir:

> Cliff, soyutlanarak bakılan SSCB'nin kapitalist olarak görülemeyeceğini tespit etmektedir. Fakat SSCB'yi uluslararası bağlamı içinde görme düzeyine geldiğimizde bile SSCB ve rakipleri arasında pratikte *emek* için bir rekabet söz konusu değildir. Emek eğer gerçekten ücretli emek olacaksa Rusya'da bir emek piyasası olmak zorundadır.[278]

Güzel, peki sonuç? Doğru bir girizgâhtan sonra varılan yer, devlet kapitalizmi teorisinin argümanlarını daha kabul edilebilir yönde rektifiye etmek amacıyla, teori gerçeklere uymuyorsa, gerçekliği teoriye uydurmaktır. Bu nedenle Howl şöyle devam eder:

> SSCB'deki emek piyasasının "kusurları" vardır, fakat bu tüm emek piyasaları için geçerlidir. Mesele şu ki, işçiler köle değildirler ve hatta hangi efendi için çalışacaklarını seçemeseler bile hâlâ Marx'ın sözünü ettiği klasik "özgürlüğü" –sömürü şartları üzerinde bir miktar denetim uygulama özgürlüğü– kullanabilirler.[279]

Chris Harman, SSCB'yi devlet kapitalizmi olarak görmeyenlerin, "işçi sınıfı"ndan genellikle herhangi bir açıklama yapmaksızın bahsetmelerini eleştirmektedir. Ve şöyle demektedir: "İşçi sınıfı yalnızca kapitalist üretim biçiminin özgül

---

275 T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.174
276 T. Cliff, *age*, s.174
277 akt: D. Howl, *age*, s.101
278 D. Howl, *age*, s.102
279 D. Howl, *age*, s.104

bir ürünüdür. «Yeni sınıf» teorisyenlerinin mantıken «devlet köleleri» gibi bir terim kullanmaları gerekir."[280] Eğer bütün sorun, Stalinist rejimde işçinin bir köle olmadığını kanıtlamak olsaydı o takdirde bunu ortaya koyacak doğru bir çözümlemenin yapılması gerekirdi. Amaç, Rusya'da işçi sınıfının "yeni bir sınıf" olduğunu iddia etmiş olan Bruno Rizzi ve benzerlerinin görüşlerini eleştirmekse, Rusya'da yine de bir emek piyasasının olduğu şeklinde bir yanlış görüşe mi ihtiyaç vardı? Yoksa iki yanlış bir doğru mu ediyor?!

Kapitalizmde işgücü bir metadır, dolayısıyla her meta gibi onun da bir piyasası vardır. Emek piyasasının olmadığı, "devletin işçisi"nin kendi işgücünü dilediği gibi satma özgürlüğünün bulunmadığı Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerde, "işçi" kavramını kullanıyor olsak da, bu işçi kapitalizmde olduğu biçimde işgücünü özgürce satan bir işçi değildir. Fakat o köleci toplumda olduğu gibi bir köle de değildir. Çünkü bürokratik devlet işçinin tüm bedeni üzerinde değil, yalnızca işgücü üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Öte yandan, bürokratik devletin egemenliği altında bile olsa sanayileşmiş bir toplumda üretim aracından yoksun üretici, asıl olarak elbette ki örneğin bir köylü değil, bir sanayi emekçisi, bu anlamda bir işçidir. Kaldı ki, genel anlamda işçi kavramı yalnızca kapitalizme özgü değildir ve Marx'ın da değindiği üzere, antik toplumlarda bile işçiden söz edilmiştir.

Değer Yasasının İşleyişi Değişti mi?

Cliff'in Sovyetler Birliği'nde devlet kapitalizminin varlığını "kanıtlayabilmesi" için genel olarak kapitalist sistemde de değer yasasının artık eskisi gibi işlemediğini iddia etmeye ihtiyacı vardı. Ve o bu yoldan yürüdü. Cliff'in satırları bu durumun çeşitli örneklerini yansıtır:

> *Kapital*'de Marx, kapitalizmin normunu mutlak bir serbest rekabet sistemi olarak kabul etti. Tekelci kapitalizmle değer yasasının bağlantısını ayrıntılı olarak inceleyen tek Marksist Rudolf Hilferding'ti.[281]

Peki Hilferding'in vardığı sonuç neydi? Cliff'in onaylayarak Hilferding'ten aktardığı satırlardan okuyalım:

> Nesnel fiyat yasası ancak rekabet yoluyla gerçekleşir. Tekelci birlikler rekabeti ortadan kaldırdıklarında, nesnel fiyat yasasının gerçekleşebileceği tek aracı da ortadan kaldırmış olurlar. Fiyat nesnel olarak saptanmış bir miktar olmaktan çıkar ve kendi bilinç ve iradeleriyle bunu saptayanlar için bir hesap sorunu haline gelir. ... Marx'ın yoğunlaşma teorisinin –tekelci kaynaşma– gerçekleşmesi, sanki Marx'ın değer teorisini çürütüyor gibidir.[282]

Hilferding tezlerini, tekelleşmenin rekabeti ortadan kaldırdığı hipotezi üzerine

---

[280] C. Harman, *Doğu'da Fırtına Koptu*, s.167
[281] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.167
[282] akt: T. Cliff, *age*, s.168

oturtmuştu. Buna göre, piyasanın anarşik yapısının aşılması ve örgütlü bir kapitalizme ulaşılması mümkündü. Böylece, uluslararası ölçekte de çelişkiler yumuşayacak ve bir barış çağı gelecekti. Hilferding'in "barış çağı" beklentisi, sermayenin yayılma eğilimi ve tekeller arası rekabet nedeniyle o dönemde patlak veren dünya savaşıyla tuzla buz oldu. Fakat o, emperyalist çağda ekonominin devlet eliyle örgütleneceği ve rekabetin ortadan kalkacağı, üretim anarşisinin son bulacağı yolundaki görüşleriyle reformizme güç verdi. Buharin ise, kapitalist anarşinin tek tek ulusal devletler bazında ortadan kalkacağı, ama yalnızca uluslararası düzeyde devletler arasında varlığını sürdüreceği tezini savundu. Böylece Buharin, ekonominin ulusal düzeyde planlanabileceği anlayışıyla, gerek "tek ülkede sosyalizm" teorisine, gerekse yanlış bir *devlet kapitalizmi* teorisine hayat verdi. Çözümlemelerini buna benzer hatalı tezlere dayandıran Cliff ve onu izleyenler ise, Sovyetler Birliği'nde de devlet kapitalizminin pekâlâ var olabileceğini kanıtlamaya giriştiler.

Yine Howl'un yazısından bir örnek verelim. Howl, "SSCB'de tam olarak işlevsel bir piyasanın olmayışı, bizi eleştirenlere göre, meta üretilmediği ve kapitalizm «genelleşmiş meta üretimi» olduğundan, SSCB'nin de kapitalist olamayacağı anlamına gelmektedir" demekte[283] ve bu tür eleştiricilerin bağlantıyı 1860'ların kapitalizmi ile kurduklarını söyleyerek kendi görüşlerini haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Başvurulan bahane yine aynıdır: Kapitalizmin gelişiminin kendisi "değer yasası"nın işleyişini değiştirirmiş!

Sovyetler Birliği'nde değer yasasının işlediğini kanıtlayabilmek mümkün olmadığından, yani bürokratik rejim gerçekliği değer yasası ile bağdaşmadığından, değer yasasını o gerçekliğe uygun hale getirebilmek için yasa yoğrulup yumuşatılır. Howl'un ileri sürdüğü argümanda olduğu gibi: "Devlet kapitalizminde ve genel olarak modern kapitalizmde değer yasasının işleyişi, planlama girişimi dolayımından geçer."[284]

Oysa, kapitalizme özgü değer yasasının işleyişini yumuşatan bazı faktörlerin ortaya çıkması, kapitalizmin artık nitelik değiştirdiği, örneğin piyasa mekanizmasının önemini yitirdiği, bunun yerini oldukça planlı bir işleyişin aldığı vs. anlamına gelmez. Dolayısıyla, "devlet kapitalizmi" olarak nitelenen formasyonların "eski" kapitalizmle değil de, "modern" kapitalizmle karşılaştırıldığında kavranabileceği görüşünün de bilimsel bir temeli yoktur.

Kapitalist ülkelerdeki işleyişi Sovyetler Birliği'ndeki işleyişle benzeştirme çabası içinde, emperyalizm çağında artık kapitalizmin de planlamaya dayandığı iddiası dayanaksızdır. Çünkü, kapitalist sistemde planlama, piyasa araştırmalarına dayanarak ancak firmalara yol gösteren planların yapılmasından öteye geçmez. Modern kapitalizmin karmaşık işleyişinin firma bazında birtakım planların

[283] D. Howl, *age*, s.97
[284] D. Howl, *age*, s.98

yapılmasını gerekli kılmasıyla, planlı ekonomi tamamen farklı şeylerdir. Örneğin Engels, "Ve eğer anonim şirketlerden koca sanayi kollarını boyundurukları altına alan ve tekeller kuran tröstlere geçersek, o zaman bu, yalnızca özel üretimin sonu demek değildir, aynı zamanda plansızlığın da sona ermesi demektir"[285] diye belirtti. Fakat o bununla, bir yandan üretim araçlarının toplumsallaşmasının kapitalizmin aşılıp planlı bir üretim tarzına geçişi zorladığını, öte yandan artık kapitalizm altında da bazı planların yapılmasının kaçınılmaz hale geldiğini anlatıyordu. Hilferding bu tür çözümlemeleri kendi tezleri doğrultusunda "yorumlayarak", "örgütlü kapitalizm" teorisini geliştirdi. Chris Harman ise bu teoriye gelen eleştirileri göğüslemekte[286] ve sanki Lenin'in, Troçki'nin çözümlemeleri de Hilferding'le aynı doğrultudaymış gibi meseleyi saptırmaktadır.

Benzer bir çizgiyi izleyen bazı yazarlar da, devlet kapitalizmi teorisini kurtarmak amacıyla, onun spesifik olarak Sovyetler Birliği'nin değil fakat kapitalist sistemdeki global gelişme eğilimlerinin genel teorisi olduğunu ileri sürdüler. Örneğin P. Binns ve M. Haynes, ortaya çıkış biçimindeki farklılık bir yana, zaten Sovyet toplumunun kapitalist sistemin yaşadığı evrimin "en uç örneği"ni oluşturduğunu iddia ettiler:

> Kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nde özgün olan şeyin bu toplumun yapısında ve dinamiğinde değil, fakat onun oldukça istisnai bir süreç içinde başarılı bir işçi devriminin dejenerasyonu olarak ortaya çıkmış olmasında bulunduğu açık bir biçimde anlaşıldı. Bu yüzden biz, olgunlaşan, askerileşen, ekonomik ve toplumsal hayatı kontrol eden sermayeler çağında, dünya sisteminin bir parçası olan Rusya'nın, sadece bu sistemin en uç örneklerinden birisine karşılık geldiğini öne sürüyoruz.[287]

Bu iddia o denli sakattır ki, devlet kapitalizmi teorisini savunanların, Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik rejimin çözülüşünü ve dünya kapitalist sistemine entegre olmaya başlamasını bir "yana kayış" olarak nitelendirmeleri hatırlanacak olursa, zaten kendiliğinden çökmüştür. Şu sorulabilir; nasıl oluyor da kapitalizmin bu "uç" formu, daha geri formlar karşısında çöküyor ve onlara dönüşüyor? Bu, sözgelimi tekellerden serbest rekabete geri dönmek gibi bir şey olmuyor mu?

Kapitalist sistemi olduğundan başka göstererek, farklı toplumsal sistemlerin içine tıkıştırılabileceği bir "devlet kapitalizmi" kategorisi icat etmek laf cambazlığıdır. Kişi kendi yanlışında ısrar edince, nasıl ki gerçeklikle çelişme pahasına beyhude kanıtlar ileri sürme eğilimi içine girerse, "devlet kapitalizmi" teorisini savunan yazarların içine düştüğü durum da budur.

Sonuç olarak, Cliff çizgisinin despotik bürokratik bir yapıya sahip olan Rusya'yı devlet kapitalizmi teorisi ile açıklama çabası sağlam kanıtlara dayanma-

---

[285] Engels, "1891 Sosyal-Demokrat Program Tasarısının Eleştirisi", *Seçme Yapıtlar*, c.3, s.524

[286] bkz. C. Harman, "Mantık Sınavından Geçmeyen Bir Eleştiri", *SSCB Tartışması*, s.66

[287] akt: F. Richards, "Devlet Kapitalizmi Efsanesi", *Sınıf Bilinci*, Sayı 8, s.145-146

maktadır. Zaten, bizzat Cliff'in açılımlarında da bir ikilem mevcuttur. O, 1928 yılında Rusya'da bürokratik karşı-devrimle bürokrasinin diktatörlüğünün kurulduğunu kabul eder. Artık bu değişimle birlikte Sovyetler Birliği'ndeki devletin "yozlaşmış işçi devleti" olarak tanımlanamayacağını açıkça dile getirir. Bürokrasinin egemen sınıf oluşunun, tarihte yeni bir çağın açılması anlamına gelmediğini; tersine onun "tarihsel bir garabet" olduğu gerçeğini teslim eder. Genel hatlarıyla doğru olan bütün bu saptamalardan sonra, tahlil edilen gerçekliğin ifadesine sıra geldiğinde, bunlara eğreti bir "kapitalizm" nitelemesi ilâve edilir.

Örneğin Cliff, "Bürokrasi, egemen sınıf olarak ilk yıllarında bile, eskiyen, çürüyen kapitalizmin totaliter özelliklerini benimsemiş ve geleceği olmayan tarihsel bir garabet olduğunu kanıtlamıştır"[288] demektedir. Onun vardığı bu sonuç, devlet kapitalizmi teorisinin spekülatif karakterini ele vermektedir. Çünkü, her sınıflı toplum gibi kapitalist toplumun da ebedi bir düzen olmadığı ve bir gün tarihin çöplüğüne gönderileceği aşikârdır. Fakat bu gerçek, bu düzeni bir "tarihsel garabet" olarak nitelemeyi gerektirmez. Böyle bir niteleme ancak, modern çağda son derece özgün koşullar nedeniyle ortaya çıkmış olan ve kapitalist sistem karşısında geleceği bulunmayan bir despotik bürokratik yapıyı anlatabilir.

Nitekim, devlet kapitalizmi teorisinin son derece savunmasız kaldığı bir noktadır bu ve Cliff'in aktarmış olduğu bazı gözlemler ya da benzetmeler, aslında bürokratik rejimin gerçek sırrını ele vermektedir. Konuyu daha fazla uzatmamak üzere, yalnızca birkaç örnek verelim. Cliff, Stalinist devletin niteliğini şöyle yorumlamaktaydı:

> Rusya'da devlet, bürokrasinin emekçi kitleleri sömürmekte kullandığı bir silahtır. Fakat bu tanım Stalinist devletin bütün işlevlerini açıklamak için yeterli değil. Stalinist devlet aynı zamanda toplumsal işbölümünün, üretimin toplumsal örgütlenme biçiminin doğrudan ihtiyaçlarını karşılar. Bu işlev, ... (gerekli değişiklikler yapılmak kaydıyla), eski Çin, Mısır ve Babil devletlerince de yerine getirilmiştir. Ancak büyük ölçekte gerçekleştirilmesi mümkün olan sulama sistemlerinin gerekliliğine bağlı olarak, bu örneklerde, devlet sadece sınıf farklılaşmasının (yani, dolaylı bir şekilde, toplumsal işbölümünün) sonucu olarak değil, aynı zamanda dolaysız bir şekilde üretim sürecinin bir parçası olarak gelişmiştir.[289]

Cliff'in burada söyledikleri, SSCB'deki despotik-bürokratizmin gerçekliğini pek güzel anlatıyor; ama aynı zamanda onun "devlet kapitalizmi" yakıştırmasının çürüklüğünü de sergiliyor.

Bir başka örnek, kapitalist sistemdeki piyasa mekanizmasının işleyişinden farklı olarak, bürokratik rejimlerde toplam emek zamanının, devlet planlamasıyla dağıtılmasından verilebilir. Cliff bu durumu, firavunlar dönemi Mısır'ından bir benzetme yaparak açıklamaktadır:

---

[288] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.210
[289] T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.151-152

> Firavun, kölelerinin toplam emek zamanının ... toplumun ihtiyaçları arasında nasıl bölüştürüleceğini hesaplamak zorundaydı. Bu hesabı yapma yöntemi ise dolaysızdı. Belirli bir miktar köle yiyecek üretimine, belirli bir miktar lüks mal üretimine, bir miktar sulama projelerini gerçekleştirmeye ya da piramitlerin inşasına vb., ayrılıyordu. ... Rusya'da da devlet, toplam emek zamanının ekonomi içine dağılımını doğrudan ve neredeyse tümden planlamaktadır.[290]

Cliff kitabında bürokratik devletin bizzat bürokratlara uyguladığı terörden söz ederken, Ciliga adlı yazardan aktarıyor:

> Halkın öfkesini yatıştırmanın bu orijinal yöntemi (terörist temizlikler) bana Marko Polo'nun Pekin'de hüküm süren Moğol İmparatoru hakkında anlattıklarını anımsattı. Her on-onbeş yılda bir, kalabalıklara en çok nefret ettikleri bakanını teslim etmek suretiyle, İmparator halkını sessiz sakin on-onbeş yıl daha ezmeyi sürdürebiliyordu. Rusya'da gördüklerim bana defalarca bu Moğol İmparatoru'nu hatırlattı.[291]

Burada, eski Mısır, Babil, Çin devletlerine yapılan göndermeler ve Asyatik despotik bir imparatorluk olan Moğol İmparatorluğu'ndan verilen örnekler, sanki modern çağdaki despotik diktatörlüklere (SSCB ve benzerlerine), "anlatılan senin hikâyendir" der gibidir.

Bu konuda değinmek gereken son bir nokta var ve tartışmalı sorunların içeriği bakımından büyük önem taşıyor. Tarihten bazı benzetmeler yapıp, var olan bir toplumsal formasyonun karakterini sorgularken, her şeyden önce o tarihi örneğin doğru çözümlenmesi ve yorumlanması gerekir. Örneğin tarihteki Memlûk devleti Asyatik despotik bir yapıya sahipti. Burada devlet mülkiyetine dayanan bir devletlû sınıf egemendi. Doğu'daki bu tür bir toplumsal yapının, Batı'nın köleci ya da feodal devletleri ile benzeştirilmesi tamamen yanlış olurdu. Böyle bir teşebbüs, tıpkı devlet mülkiyetine dayanan despotik bürokratik diktatörlükleri, özel mülkiyete dayanan kapitalist ülkelere benzetmeye çalışmak gibi abesle iştigal anlamına gelirdi. Cliff Memlûklar döneminden söz ederken tam da böyle bir durumun örneğini veriyor:

> Memlûklar döneminde Arap feodalizminin başlıca özelliklerine bir göz atalım. Burada köylülük Orta Çağ Avrupa'sında olduğundan daha da acımasız güçlü bir feodal devletin egemenliği altında yaşamaktadır. Oysa egemen sınıf üyesi bireyler hiçbir kişisel mülkiyet hakkına sahip değildir. Sultan toprağın tek sahibidir ve çeşitli bölgelerde rant toplama hakkını bir dizi soyluya (mültezim) tanımıştır. Avrupa'da feodal aristokrasinin toprakları babadan oğula devrolurken, Arap Orta Doğu'sunda feodallerin kişisel toprağı yoktur; her feodal, toprağı topluca denetleyen ve rant toplama hakkı olan bir sınıfın üyesidir.[292]

---

290 T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s173

291 akt: T. Cliff, *age*, s.211

292 T. Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, s.225

Memlûk devletinin, Orta Çağ Avrupa'sının feodal devletlerinden farklı niteliklerine ilişkin aktarılanlar doğrudur. Fakat, bu farklılığın belirtilmiş olmasına rağmen, Memlûk devletinin asli karakteriyle hiç bağdaşmayan "feodal" kavramının işin içine sokuşturulması tam bir kafa karışıklığıdır. Feodal bir devletle, Asyatik bir devletin aynı çuvala konulması, her şeyden önce, toplumsal formasyonlar arasındaki ayrım konusunda onca hassas olan Marksist yönteme aykırıdır. Şöyle diyor Cliff:

> Arap Orta Doğu'sunda üretim tarzı, sömürü biçimi, emekçilerin üretim araçları ile aralarındaki ilişki Orta Çağ Avrupa'sında olduğundan farklı değildi. Egemen sınıfın gelir kaynağı her iki durumda da aynıydı. Tek fark, bu sınıfın artığa el koyma biçiminde ve sömürü hakkının hukuksal ifadesindeydi.[293]

Egemen sınıfın artı-ürünü çekip alma biçimindeki farklılığın, farklı toplumsal formasyonlar arasındaki ayrım çizgilerini ele verdiğine ilişkin Marx'ın ünlü açılımı hatırlanacak olursa, Cliff'in satırlarındaki yanılgı, üstelik bir de "tek fark" diye vurgu yaparak daha da belirtik hale getirdiği yanılgı apaçık ortadadır. Sonuç olarak şu söylenmeli ki, tarihin eski dönemlerini yorumlarken bu hataya düşenlerin, 20. yüzyıl tarihinin yorumunda da benzer bir yanılgı sergilemeleri son derece doğaldır.

[293] T. Cliff, *age*, s.226

Bölüm 9

SSCB ÜZERİNE FARKLI GÖRÜŞLER

Troçki'nin çözümlemelerinden farklı olarak, Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin ayrıcalıklı bir kast olmayıp, yeni bir egemen sınıf oluşturduğu tezi çok sayıda yazar tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. İlk bakışta, sanki benzer yaklaşımlar temelinde bir gruplaşma gerçekleşmiş gibi görünse de, aslında gerek varılan sonuçlar, gerekse söz konusu yazarların siyasal tutumları arasında önemli ayrımlar vardır. Bu bölümü eklememizin nedeni, Sovyet devletinin sınıf karakteriyle ilgili çeşitli araştırmaların sonuçları hakkında ayrıntılı bir döküm yapmak değil. Amacımız, bu konuyla ilgili tartışmalar üzerinde önemli etkiler yaratmış ve öne çıkmış bazı görüşlere değinmek ve böylece farklılıklarımıza dikkat çekebilmektir.

Önce, Troçki'nin sağlığında ve onun çevresinde yürüyen tartışmalarda önemli bir yer tutan Rakovski'nin ve Shachtman'ın değerlendirmelerini ele alacağız. Daha sonra ise, Hilferding'in de içine dahil edilebileceği bir grubun, dünyadaki gidişatın genelde "totaliter devlet ekonomisi" ya da "bürokratik kolektivizm" doğrultusunda olduğunu iddia etmiş bazı yazarların görüşleri üzerinde kısaca duracağız.

Rakovski'nin Değerlendirmesi Üzerine

Rakovski'nin, bürokrasiyi yeni bir egemen sınıf olarak niteleyen Hilferding ve Shachtman'dan da önce bu sorunu bir biçimde gündeme getirmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim, onun Stalin tarafından sürgüne gönderilen bir muhalif olan Valantinov'a mektup olarak yazdığı 1928 tarihli *Bürokrasi ve Sovyet Devleti* başlıklı makalesi konuya ilişkin değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Daha sonraki bir yazısında ise Rakovski, rejimin bürokratik yozlaşmasının nesnel nedenleri olarak sıralanan faktörlerin (Rusya'nın ekonomik ve kültürel açıdan geri bir ülke oluşu, iç savaşın yarattığı yıkım ve tüm Rus halkına oranla işçi sınıfının henüz küçük oluşu gibi) dışında bir başka olguya dikkat çekmek istemiştir. En el-

verişli koşullar altında bile olsa, iktidarın onu daha önce hiç kullanmamış bir sınıf üzerindeki yozlaştırıcı etkilerini araştırmıştır. Rakovski, bürokratik bir devletin ve büyük bir egemenler sınıfının, o günleri yaşamakta olan Bolşeviklerin gözlerinin önünde biçimlenmekte olduğunu dile getirmektedir:

> *Bürokratik anormallikleri olan işçi devletinden* –Lenin'in hükümetimizin biçimini tanımladığı gibi– *proleter-komünist kalıntıları olan bürokratik bir devlete* dönüştük.
>
> Gözlerimizin önünde büyük bir *egemenler sınıfı şekillenmektedir* ve daha da gelişmeye devam ediyor... Bu benzersiz sınıfın birleştirici faktörü, özel mülkiyetin şu eşsiz biçimi, devlet iktidarıdır. "Bürokrasi özel mülkiyet hakkı olarak, devlete sahiptir" diye yazar Marx.[294]

Rakovski'nin, "özel mülkiyetin eşsiz bir biçimi" diyerek, bürokratik devlet iktidarına Marx'ın açılımı eşliğinde yaptığı vurgu çok önemlidir. Bilindiği gibi, üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda, son tahlilde devlet bu mülkiyete sahip olan sınıfın devletidir. Böyle bir sınıflı toplumda, bürokrasinin siyasal yaşamdaki ağırlığı ne denli artmış olursa olsun, bu onu üretim araçlarının özel mülkiyetini ele geçiren yeni bir egemen sınıf katına yükseltmez.

Dolayısıyla asıl sorun, üretim araçları üzerindeki hakim mülkiyet biçiminin devlet mülkiyeti olduğu toplumlarda ortaya çıkar. İster eski dönemlerin Asyatik despotluklarında olsun, isterse modern çağın Sovyetler Birliği ve benzeri despotik-bürokratik devletlerinde olsun, genelde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti dışlayan devlet mülkiyeti olgusu, yönetici bürokrasiyi çok farklı bir ayrıcalıkla donatır: devlet onun özel mülkü haline gelir.

Sovyetler Birliği'ndeki bürokrasi gerçeğini irdelemek isteyen Rakovski'nin bu noktaya dikkat çekmiş olması yerindedir. Fakat onun çözümlemesinin ağırlık noktasını, ele geçirilen iktidarın, onu daha önce hiç kullanmamış bir sınıf, yani işçi sınıfı üzerinde yarattığı yozlaştırıcı ve yolundan saptırıcı etkenlerin incelenmesi oluşturmaktadır. Rakovski "iktidarın mesleki riskleri"ne vurgu yapar:

> ... bir an için ülkenin yalnızca proleter kitlelerden oluştuğunu ve dışarıda yalnızca proleter devletlerin var olduğunu varsaymamız gerekseydi bile, bu zorluklar belirli bir noktaya kadar var olmaya devam ederdi. Bu zorluklara iktidarın *mesleki riskleri* denebilir. Gerçekten, iktidarın fethi için savaşan bir sınıfın konumu ile onu elinde tutan bir sınıfın konumu farklıdır. Tehlikelerden bahsederken, diğer sınıflarla var olan ilişkileri değil, tersine muzaffer sınıfın saflarında ortaya çıkanları düşündüğümü tekrarlıyorum.[295]

Tezlerini güçlendirmek amacıyla Fransız devrim sürecinden örnekler veren Rakovski, bir sınıf iktidarı ele geçirdiğinde, sınıfın yalnızca bir bölümünün iktidarın temsilcisi olduğu ve böylece işlerin değiştiği noktasından hareket etmektedir. Ona göre, Ekim Devrimi ve Sovyet devletinin kuruluşu sayesinde iktidara

---

[294] Rakovski'den akt: I. Howe, *Essential Works of Socialism*, s.178

[295] Rakovski, "Bureaucracy and Soviet State", *Essential Works of Socialism*, s.179

gelen işçi sınıfı içinde de, iktidarın sınıfın yalnızca bazı temsilcileri tarafından kullanılması temelinde önce işlevsel bir farklılaşma geçekleşmiştir. Daha sonra ise aradaki farklılık bir uçuruma dönüşerek toplumsal bir farklılaşma düzeyine yükselmiştir:

> Bir sınıf iktidarı ele geçirdiği zaman, onun bir kesimi bu iktidarın yürütücüsü olur. Böylece bürokrasi öne çıkar. Kapitalist birikimin egemen partinin üyeleri tarafından yasaklandığı sosyalist bir devlette, bu farklılaşma işlevsel olarak başlar; daha sonra toplumsal olur.[296]

Sovyet devletinde bürokrasinin giderek siyasal gücü eline geçirmesiyle birlikte işçi devletinde toplumsal bir farklılaşmanın yaşandığı doğrudur. Ne var ki bu farklılaşma başlangıçta işçi sınıfının içinde cereyan etmiş olsa da, olgunlaşmasıyla birlikte artık sınıfın dışına taşan ve böylece işçi devletini de o olmaktan çıkaran niteliksel bir dönüşüme yol açmıştır. Böyle bir dönüşüm gerçekleştikten sonra, bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu artık işçi sınıfının kendi içindeki bir kopuş ya da "iktidarın mesleki riskleri" ile açıklamak doğru olmamaktadır. Böyle bir nesnel tehlikeden söz etmek anlamlı olsa bile, zaten bu sorunun çözümü, işçi sınıfının devrimi takiben daha baştan sönmeye yüz tutmuş bir yarı-devleti, yani farklı tipten bir devlet organizasyonunu yaratmış olmasına ve devrimin diğer ülkelerde de ilerlemesine bağlı değil midir?

Oysaki Rakovski, Rusya'da Ekim Devrimiyle bir süreliğine gerçekleşebilmiş olsa da daha sonra böyle bir işçi devletinin tamamen ortadan kalkmış bulunduğu koşullarda, hâlâ iktidardaki işçi sınıfını tehdit eden "mesleki riskleri" araştırmaktadır. Üstelik, en elverişli koşullar altında bile olsa, yine de Rusya'dakine benzer bir bürokratikleşmenin yaşanabileceği düşüncesini genelleştirmekle, neredeyse işçi iktidarının ve onun yarı-devletinin yaşatılabilmesinin pek de mümkün olamayacağı gibi bir sonuca kapıyı açmaktadır.

Rakovski'nin bu çözümlemesindeki temel eksiklik, devleti mülk edinme temelinde egemen bir sınıfa dönüşen bürokrasi tarafından işçi sınıfının iktidardan tamamen uzaklaştırıldığını ve dolayısıyla artık "iktidarın mesleki riskleri"nden vb. söz etmenin de bir anlamının kalmadığını incelemesinin ağırlık merkezine koymamasıdır. Ama öte yandan, "sovyetlerin ve partinin bürokrasisi, yeni bir düzenin olgusudur" diyen Rakovski, bürokrasinin egemenliği altında cereyan eden niteliksel değişimi çözümlemeye çalıştığını da kanıtlamıştır. Onun yazdığı şu satırlar, gerçekten de o dönemde devrimci Marksistlerin üzerinde durması gereken temel bir soruna işaret etmektedir:

> Burada sorun, münferit vakalar, bir yoldaşın davranışındaki aksaklıklar sorunu değil, daha ziyade, tam bir incelemeye tâbi tutulması gereken yeni bir toplumsal kategori sorunudur.[297]

---

[296] Rakovski, *age*, s.179
[297] Rakovski, *age*, s.182

Max Shachtman'ın Değerlendirmeleri Üzerine

Shachtman'ın değinmek istediğimiz değerlendirmeleri, onun 1940'ta Troçki'den kopuşundan kısa bir süre sonra yazmış olduğu, *Stalinizm: Yeni Bir Toplumsal Düzen* başlıklı yazısında yer alan görüşleri çerçevesindedir. Shachtman, Sovyetler Birliği'nin yozlaşmış bir işçi devleti olduğuna ilişkin Troçki'nin teorisini eleştirdiği yazısında şöyle diyordu:

> Tahlilimizde zorunlu olarak Lev Troçki ile ters düşmek durumunda olmamıza rağmen, aynı zamanda kendimizi büyük ölçüde onun çalışmalarına dayandırıyoruz. Hiç kimse onun Sovyetler Birliği sorununun anlaşılmasına yaptığı katkının kapsam ve derinliğine yaklaşmamıştır bile.[298]

Troçki'nin ölümünden sonra Troçkist harekette yaşanan parçalanma ve yozlaşma koşullarından nasibini alan Shachtman'ın daha sonraki politik evrimini bir tarafa bırakacak olursak, onun Sovyet devletinin doğasına ilişkin bu ilk dönem incelemesinde pek çok önemli husus yer almaktadır.

Shachtman'ın analizinde özellikle dikkat çeken nokta, mülkiyet biçimleri ile mülkiyet ilişkileri arasında var olan ayrıma işaret etmesidir. Şöyle demektedir:

> Şurası açık ki, Sovyetler Birliği'nde Stalinizm tarafından değiştirilen şey ne ve ne kadar olursa olsun, üretim ve değişim araçlarındaki devlet mülkiyeti var olmaya devam etmektedir. Daha da açıktır ki, proletarya Rusya'da tekrar başa geçtiği zaman, devlet mülkiyetini sürdürecektir.
>
> Bununla birlikte hayati olan şey, mülkiyet biçimleri, yani varlığı inkâr edilemez olan ulusallaştırılmış mülkiyet değil, özellikle, Sovyetler Birliği'ndeki çeşitli toplumsal grupların bu mülkiyet ile olan ilişkileri, yani *mülkiyet ilişkileridir*! Eğer Sovyetler Birliği'nde ulusallaştırılmış mülkiyetten söz edebiliyorsak, bu henüz mülkiyet ilişkilerinin ne olduğunu saptamamaktadır.[299]

Bu husus, Stalinist rejimin kurulmasına rağmen Troçki'nin Rusya'yı hâlâ yozlaşmış işçi devleti olarak kabul etmesinin temelinde yatan "devlet mülkiyeti" olgusunun irdelenmesinde anahtar bir saptamaydı. Çünkü bürokrasinin işçi sınıfı üzerinde uyguladığı baskı, ayrıcalıklı durumu, dünya ölçeğinde devrim karşıtı konumu vb. ile ilgili olarak Troçki'nin gerçekten de çok doğru çözümlemelerine karşın, bürokratik rejimi yozlaşmış işçi devleti olarak kabulündeki asli unsur devlet mülkiyeti biçiminin korunması olgusuydu. Bu nedenle Troçki, Stalinist bürokrasiye karşı işçi sınıfının tarihsel eylemini, toplumsal bir devrim olarak değil, politik bir devrim kapsamında ortaya koydu. Çünkü o, işçi demokrasisini yeniden kuracak ve yaygınlaştıracak bir devrimin mülkiyet ilişkilerinde temel bir değişiklik yaratmayacağını, mülkiyetin devlet mülkiyeti olarak kalacağını düşünüyordu. Öte yandan, Sovyetler Birliği'ni yozlaşmış işçi devleti olarak nitelendirmek için, devletleştirilmiş mülkiyetin varlığının gerekli ve yeterli olduğunu

---

[298] Shachtman, "Stalinism: A New Social Order", *Essential Works of Socialism*, s.254
[299] Shachtman, *age*, s.256

belirtiyordu. Troçki'ye göre Stalinist bürokrasi bir kasttı. Egemen sınıf olabilmesi için yeni mülkiyet biçimleri oluşturmalıydı.

Görüldüğü gibi Troçki, mülkiyet biçimleri ve mülkiyet ilişkileri arasında bir ayrıma gitmeksizin, Rusya'da devlet mülkiyetini, yozlaşmış işçi devletinin temel dayanak noktası olarak kabul etmekteydi. Oysaki burada mülkiyet ilişkileri ve mülkiyet biçimleri nitelemesi arasındaki fark basit bir kavram çeşitlemesi olmayıp, sorunun temelinde yatan çok önemli bir ayrıma ışık tutmaktaydı.

Bilindiği gibi, kapitalist toplumda üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet biçiminin yanı sıra, devlet mülkiyeti biçimi de varlığını sürdürmektedir. Fakat mülkiyet ilişkileri kapitalisttir ve gerek özel gerekse de devlet mülkiyeti biçimleri üzerinde yükselmektedir. Oysaki, Stalinist Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi kapitalist özel mülkiyetin ilga edildiği, fakat işçi sınıfının da iktidardan alaşağı edildiği koşullarda, devlet yönetimini tekelinde tutan yönetici bürokrasi, devlet mülkiyetine de hakim olarak, toplumla despotik tarzda bir ilişki içinde olacaktır. Ve bu koşullarda, devlet mülkiyeti biçiminin varlığını sürdürmesi asla işçi sınıfına bir egemen sınıf karakteri kazandıramayacak, tersine,işçisi ve köylüsüyle bu doğrudan üreticiler sınıfı, devletin tebaası olarak egemen bürokrasinin hükümranlığı altında yaşayacaklardır.

Bu nedenle Shachtman, "Troçki, ülkedeki «mülkiyet biçimleri» ve «mülkiyet ilişkileri»ni, sanki bir ve aynı şeyden bahsedermiş gibi birbiri yerine kullanıyor"[300] derken çok önemli bir tartışma konusunu gündeme getirmiş oluyordu. Ne var ki, daha sonra pek çok Troçkist çevre, bu ve benzeri sorunları incelemek yerine, şayet ileri sürülen görüş kendi sektlerine ait değilse, doğruları dar politik çıkarlara feda ederek tutum almayı sürdürdü.

Stalinist rejimin, kapitalist toplumda görülen Bonapartist rejim benzeri bir çeşit Bonapartizm olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda da Shachtman, söz konusu yazısında doğru bir yaklaşım sergilemekteydi. Kapitalist sınıfın toplumsal gücünün, esas olarak onun üretim araçlarına sahip oluşunda yattığını ve bu ekonomik üstünlüğü sayesinde de, devletin Bonapartist, faşist vb. gibi farklı biçimlenmelerine rağmen egemen sınıf olmayı sürdürdüğünü belirtmekteydi. Oysa soruna SSCB özelinde ve proletaryanın cephesinden yaklaştığımızda, Bonapartizm benzetmesine elverişli olmayan niteliksel bir farklılıkla yüz yüze gelmekteydik:

> Proletaryanın, onun devletinin cephesinde, ona özgü mülkiyet biçimleri ve mülkiyet ilişkileri açısından durum nasıldır? ... Eski toplumdaki konumu gereği, proletaryanın kapitalizm altında hiçbir mülkiyeti yoktur. İşçi sınıfı, ekonomik üstünlüğü *ancak* politik iktidarı ele geçirdikten *sonra* kazanır.[301]

Gerçekten de, kapitalist sınıfın egemenlik kaynağı ile proletaryanın egemenlik

[300] Shachtman, *age*, s.256
[301] Shachtman, *age*, s.257

kaynağı arasında tarihsel bir farklılık vardır. İşçi sınıfının ancak, daha baştan sönmeye yüz tutmuş tipte bir yarı-devleti, işçi demokrasisini kurması ve sürdürmesi koşuluyla ekonomik açıdan egemen olabilmesi mümkündür. Nitekim Shachtman'ın da doğru olarak dile getirdiği bir hususdu bu:

> Böylece, yeni toplumdaki bu konumu nedeniyle, proletaryanın hâlâ mülkiyeti yoktur, yani feodal lordun ya da kapitalistin sahip olduğu anlamda, mülkiyete sahip değildir. Mülksüz bir sınıftı ve öyle kalır. Devlet iktidarını elinde tutar. Yeni devlet, yalnızca, egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryadır. Devlet, toprağın ve sermayenin özel mülkiyetine sahip olanları mülksüzleştirir ve toprağın ve üretim ve değişim araçlarının mülkiyeti *devlete* geçmiş olur. Bu eylemiyle devlet, yeni mülkiyet biçimlerini kurar; ulusallaştırılmış veya devletleştirilmiş ya da kolektifleştirilmiş mülkiyet. Aynı zamanda yeni mülkiyet ilişkileri de kurar. Proletarya söz konusu olduğu ölçüde, o, mülkiyetle tamamen yeni bir ilişki içine girer. Değişikliğin esası, işçi sınıfının, bu devlete ait mülkiyeti yönetmesinde yatmaktadır, *çünkü* devlet, egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryadır (sovyetleri, ordusu, mahkemeleri ve parti, sendikalar, fabrika komiteleri gibi kurumları aracılığıyla). Sorunun özü budur.[302]

Shachtman, Troçki'nin tahlilinde proletaryanın politik olarak mülksüzleştirilmesi diye tanımlanan şeyin, işçilerin sınıf egemenliğinin yıkılmasından, Sovyetler Birliği'nin bir işçi devleti olarak sona ermesinden başka bir şey olmadığı sonucuna çıkmıştı. Ve tam da bu noktada, Troçki'nin bir değerlendirmesini hatırlatarak sözlerini sürdürmekteydi: "Sınıf egemenliğinde bir değişim, bir devrim ya da karşı-devrim, hem de şiddet olmaksızın, iç savaş olmaksızın, kademe kademe? Troçki, böyle bir görüşü savunanları, «tersine reformizm» ile suçlamıştı. Bizde bu suçlamaya katılıyoruz, ama Stalinist karşı-devrimin yeterince şiddetli ve kanlı olduğunu da ekliyoruz."[303]

Shachtman, Troçki'nin verdiği önemli ipuçlarından hareketle sorgulamayı ilerletmiş ve sorunun çözümü bakımından sorulması gereken bir soruyu yıllar önce dile getirmişti:

> Eğer işçiler artık egemen sınıf değilse ve Sovyetler Birliği artık bir işçi devleti değilse, ve eğer Rusya'ya egemen olan özel mülkiyet sahibi hiçbir kapitalist sınıf yoksa, bu devletin sınıf doğası nedir ve ona hakim olan bürokrasi tam olarak nedir?[304]

Troçki de *SSCB Savaşta* başlıklı makalesinde bürokrasiyi bir kast olarak tanımlamanın tam anlamıyla bilimsel bir karaktere sahip olmadığına dikkat çekmişti. Ayrıca, aradan geçen yıllar, bürokratik rejimin daha önce belki de yeterince kavranamayan pek çok yönünü öylesine aydınlatmaktaydı ki, Stalinist Rus-

---

302 Shachtman, *age*,s.257
303 Shachtman, *age*, s.258
304 Shachtman, *age*, s.259

ya'da olduğu gibi özgün tarihsel koşullar altında egemen sınıf konumuna yükselen bürokrasiyi hâlâ bir kast olarak tanımlamanın anlamsızlığı ortadaydı. İşte bu önemli tartışma noktasında Troçki'den farklı olarak, bürokrasinin bir egemen sınıf olduğu sonucuna vardı Shachtman. Şöyle diyordu:

> [bürokrasi] öncelikle proleter devrimin *geri* Rusya'da patlak vermesi ve *ileri* ülkelerdeki devrimin zaferiyle tamamlanmamış ve bu suretle kurtarılmamış olması gibi koşulların bir araya gelmesinin ürünüdür. Bu nedenle, onun somut özellikleri, onu bu tarihsel kapitalist sınıfla aynı anlamda yaşayabilir ya da vazgeçilmez bir egemen sınıf olarak nitelememize izin vermezken, ondan, devlet üzerindeki tam kontrolü sayesinde ülkedeki politik ve ekonomik üstünlüğünü şu anda garanti altına almış bir egemen sınıf olarak bahsedebiliriz ve edeceğiz.[305]

Shachtman'ın yazısıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir başka önemli tartışma konusu ise şudur: Bu egemen bürokrasi, Sovyetler Birliği'nde (ya da daha sonra benzerlerinde) ortaya çıkan bazı özgül tarihsel koşullarla sınırlı, geleceği bulunmayan, salt bu toplumların tarihinin bir kesitinde burjuvazi ve proletarya dışında bir egemen sınıfın var olması anlamında bir "yeni sınıf" mıdır? Shachtman'ın bu soruya verdiği yanıt şöyledir:

> Sovyetler Birliği işçileri, iktidarı ellerinde tutmayı başaramadılar. Onu özgün, beklenmeyen ve beklenmesi de mümkün olmayan bir yoldan kaybettikleri –bir burjuva restorasyon nedeniyle değil, fakat yeni, kolektivist mülkiyet biçimini elinde bulunduran ve kendini ona dayandıran karşı-devrimci bir bürokrasi tarafından iktidarın ele geçirilmesi şeklinde– doğrudur. Ama sonuçta iktidarı kaybetmişlerdi. Eski pislik, yepyeni, benzersiz, şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir biçimde, yeni *bir bürokratik sınıfın* egemenliği biçiminde yeniden ortaya çıktı. Bu sınıf hep var olmuş ve hep var olacak bir sınıf mıdır? Hiç değil....
>
> Bu yeni sınıf, istediği uzunlukta bir toplumsal yaşam süresi –örneğin kapitalist sınıf kadar– umabilir mi? Bunun olabileceğine inanmak için hiçbir sebep görmüyoruz. Kendi çelişkileriyle vahşice ilerleyen modern kapitalist toplumda, kolektivizm yönünde açıkça fark edilebilen önüne geçilmez bir eğilim vardır, ki ancak bu yolla insanlığın üretici güçleri geliştirilebilir ve bu suretle, yeni bir uygarlık ve kültür patlaması için önkoşul olan insan ihtiyaçlarının azami tatmini sağlanabilir. Ama bu eğilimin evrensel bir "bürokratik kolektivizm" şeklinde gerçekleşeceğine inanmak için yeterli sebep yoktur.[306]

Daha sonra Shachtman'ın bu görüşlerini şu ya da bu doğrultuda değiştirmiş olması burada bizi ilgilendirmiyor. Çünkü sorun, ne Shachtman'ın doğrularını ya da yanlışlarını arayıp bulmak, ne de geçmiş dönemlerde Troçkist çevreler arasında cereyan eden bu türden tartışmalara takılıp kalmaktır. Aslına bakılırsa, tarihin artık bu evresinde devrimci Marksizmin ışığı altında doğruları bulabilme

[305] Shachtman, *age*, s.259-260
[306] Shachtman, *age*, s.261

arayışına, geçmişin salt politik çekişmeler tarzındaki tartışmalarının gölgesini düşürmek hoş değil.

"Bürokratik Kolektivizm"i Dünya Genelinde Bir Eğilim Olarak Ele Alanlar

II. Dünya Savaşı öncesinde kapitalist sistem içinde yaşanan büyük bunalım, faşizmin yükselişi, ekonomide devlet müdahaleciliğinin artması gibi faktörler nedeniyle, kapitalist ülkelerdeki gidişatı Sovyetler Birliği'ndeki merkeziyetçi sistemle benzeştiren teoriler ortaya atıldı. O dönemde kapitalist ülkelerde gelişen devlet müdahaleciliği ve devlet tekellerinin yaygınlaşması, pek çok yazar tarafından, yeni bir tarihsel dönemin habercisi olarak yorumlandı. Bu tür yazarlara göre, özel girişime dayalı kapitalizm tarihe karışıyor ve yerini devlet kontrolünün esas olduğu totaliter bir toplumsal düzene bırakıyordu.

Bu bağlamda bazı yazarlar "bürokratik kolektivizm", "totaliter devlet ekonomisi" gibi adlandırmalar altında çeşitli değerlendirmeler yaptılar. Bürokratik kolektivizm teorisi, SSCB'deki toplumsal sistemi, toplumların evrim şemasında kapitalizmden sonra gelen yeni ve genel bir toplumsal sistem olarak görmekte ve SSCB'yi tüm dünyada işlemekte olan genel bir eğilimin gerçekleşmiş en uç ifadesi olarak nitelendirmekteydi. Buna göre insanlık kapitalizmden sonra gelen ve onun iç eğilimlerinden türeyen yeni bir toplumsal aşamaya doğru ilerlemekteydi. Oysa, birbiriyle benzeşmeyen toplumsal formasyonların, devlet baskısı ve ekonomide devletin artan rolü gibi müşterek olgulardan hareketle tek bir sisteme doğru yol aldıkları görüşü temelden yanlıştı.

Bu doğrultuda çözümlemeler yapan ve görüşleri etkili olmuş yazarlar arasında, Burnham *İdari Devrim*, Hilferding *Devlet Kapitalizmi Ya da Totaliter Devlet Ekonomisi,* Bruno Rizzi ise *Dünyanın Bürokratikleşmesi* başlıklı çalışmalarıyla dikkat çektiler. Bu arada belirtmek gerekir ki, bu türden teorilerin kökü, bir yönüyle de, modern sosyolojinin kurucusu olduğu söylenen Max Weber'in tezlerine dayanmaktaydı. Çünkü Weber, 1918 tarihlerinde resmi devlet memurlarının diktatörlüğüne yol açabilecek olan aşırı bürokratik düzen sorununu ele almıştı.

Amerikalı yazar James Burnham, kapitalist ülkelerdeki devlet müdahaleciliğinin artışını, kapitalist mülkiyetin varlığının ve öneminin azalışı şeklinde yorumladı. Özetle şöyle demekteydi: "Kapitalistlerin egemen sınıf olarak ellerinde tuttukları mevkiin altı oyuluyor ve çok geçmeden çökecekler." Bu görüşü nedeniyle de Burnham "devlet kapitalizmi" teorisini eleştirdi. Onun teorisi genelde benzerleriyle aynı yanlışı içeriyordu; ancak özelde devlet kapitalizmi nitelemesine yönelik eleştirisi ise, kapitalizmin mevcut olmadığı koşullarda bu kavramı kullanarak teori inşa edenlere karşı anlamlıydı. Şöyle diyordu: "Özel sektör yok olduğunda veya yok denecek kadar azaldığında, kapitalizm yok olmuş demek-

tir."[307] Ona göre, Sovyetler Birliği, Almanya, İtalya gibi ülkelerde mevcut durum "devlet kapitalizmi" değil, ortaya çıkan yeni bir idari sınıfın diktatörlüğü altında totaliter bir yapıydı. Burnham kendi teorisinde vurguyu, bu "yeni sınıf"a yapıyordu.

Hilferding de gerek Stalinist Rusya'daki toplumsal düzeni, gerekse Almanya ve İtalya'daki faşist düzeni "totaliter devlet ekonomisi" olarak niteledi. Bu ülkelerin hepsinde ekonomiyi kendi amaçlarına tâbi kılan totaliter bir devletin varoluşunun belirleyici unsur olduğunu, bu nedenle de aralarındaki ekonomik farklılıkların önemli olmadığını ileri sürdü. Ona göre dünyada Doğu ve Batı ülkelerinin tümünü kapsayacak yeni bir düzen oluşmaktaydı. Böylece Hilferding, Stalinist Rusya'daki ekonomik sistem ile 1940 Almanya'sı ve İtalya'sındaki ekonomik sistem arasında benzerlikler icat etmiş ve bu tür ülkelerin tümünü kapsayıcı tarzda bir "totaliter devlet ekonomisi" kavrayışının temellerini atmıştır.

İşin doğrusu, Stalinist rejimin baskıcı, totaliter doğası ile Nazi Almanya'sının ve İtalyan faşizminin siyasal uygulamaları arasında benzerlikler bulmak mümkündü. Fakat o kadar. Çünkü, çeşitli türden baskıcı rejimlerin kimi benzerliklerinden hareketle, birinde devlet mülkiyetinin diğerlerinde ise kapitalist özel mülkiyetin hakim olduğu tamamen farklı sosyo-ekonomik olguları benzeştirmeye çalışmak, mesnetsiz ve Marksist kavrayış dışına düşen girişimlerdi. Zaten Hilferding, bu rejimlerde egemen sınıfın politikasının ekonominin karakterini belirlediğini iddia etmekle, Marksist kavrayışa bağlı kalmak gibi bir derdinin olmadığını da ortaya koymaktaydı. O, maddi ekonomik temele ilişkin farklılıklarına rağmen, tüm baskıcı rejimleri tek bir başlık altında toplamakta kendince bir sakınca görmemişti. Ve Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi, devlet olgusunun muazzam bir önem kazanabilmesinin altında yatan özgül koşulları araştıracak yerde, bunu uygulanan politikanın bir sonucu olarak sunmuştu. Hilferding'in dediği şuydu: "ne Rus sistemi ne de genel olarak totaliter sistem, ekonominin karakteriyle belirlenir. Tam tersine, ekonomi, egemen iktidarın politikası tarafından belirlenir ve bu iktidarın hedeflerine ve amaçlarına tâbi kılınır."[308]

Hilferding, "devletin bağımsız bir güç olarak ortaya çıkışı, politikanın (yani devletin) belirleyici ve kesin rol oynadığı bir toplumun ekonomik nitelenişini büyük ölçüde güçleştirir"[309] saptamasını yaptığında belki önemli bir noktaya temas ediyordu. Fakat ancak, kapitalist özel mülkiyetin son bulduğu Stalinist Rusya ile sınırlı olmak koşuluyla. Yani, egemen bürokrasinin devlete ve dolayısıyla her şey üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu ve tarihte Asyatik devletlerde görülenin benzeri bir despotik hükümranlığın kurulduğu özgün koşullar çerçevesinde Hilferding'in saptaması bir anlam ifade edebilirdi. Ne var ki o ve ona ben-

[307] Burnham, *The Managerial Revolution*, Penguin Books, 1962, s.114
[308] Hilferding, "State Capitalism or Totalitarian State Economy", *Essential Works of Socialism*, s.249
[309] Hilferding, *age*, s.250

zer bir yaklaşım sergileyenler, bu türden analizlerini, kapitalist dünyayı da kucaklayacak tarzda bir genelleme düzeyine yükselttiler. İşte yanlış olan da buydu.

Öte yandan, Hilferding gibiler, "totaliter diktatörlük" ve benzeri nitelemelerini, Lenin ve Troçki gibi liderlerin dönemine doğru uzatmakla asıl olarak Ekim Devriminin anlamını çarpıtmak istemekteydiler. Bu yaklaşım zaten Avusturya-Marksist ekolünün bilinen tutumuydu ve işçi sınıfının kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde ihtiyaç duyacağı diktatörlüğün, totaliter bir diktatörlük olarak gösterilmek istenmesine dayanmaktaydı. Dolayısıyla Hilferding'in gayesi, Ekim Devrimini takiben Rusya'da bir işçi devletinin yani işçi demokrasisinin kurulmuş olduğu ve daha sonra bunun bürokratik bir karşı-devrimle yıkıldığı gerçeğini göstermek değildi. O, olumsuzluğun kaynağını Leninist-Bolşevik mücadele ve örgütlenme anlayışında aramaktaydı.

İtalyan yazar Bruno Rizzi, bu teoriyi "bürokratik kolektivizm" kavramıyla birlikte sunup ona oldukça popülerlik kazandırdı. *Dünyanın Bürokratikleşmesi* adlı kitabında, kapitalist özel mülkiyetin yerini kolektif mülk sahipliğine bırakmakta olduğunu ve bu temelde de dünyada yeni bir ekonomik sistemin doğmakta olduğunu iddia etti. Rizzi, "bürokratik kolektivizm" olarak adlandırdığı bu yeni toplumda kolektif mülkiyeti bürokrasinin kontrol ettiğini ve kapitalist özel mülkiyete dayanan bireysel sömürüden, bürokrasinin kolektif sömürüsüne geçilmekte olduğunu söyledi. Kuşkusuz ki bu çarpık analize göre, bürokrasinin karşısında bir de yeni bir ezilen sınıfın, yeni türden bir "köle sınıfı"nın tarih sahnesinde yerini alması gerekiyordu. Nitekim Bruno Rizzi bu konuda netti ve artık sömürünün tıpkı bir köleci toplum söz konusuymuşçasına gerçekleştiğini söylüyordu. Rizzi'nin görüşleri kendinden sonra gelen yazarları da etkiledi.

30'lu yılların son döneminin somut koşulları ve tartışmaları içinde Troçki de, örneğin bürokrasinin bir sınıf olarak kabul edilip edilemeyeceği gibi soruları salt Sovyetler Birliği özelinde değil, dünyadaki genel gidişat temelinde irdelemişti. Öte yandan Troçki'nin ele aldığı bir başka sorun ise, proletaryanın iktidara gelememesi durumunda, gelecek dönemde dünyada neler olabileceği idi. Troçki'nin yanıtı, o takdirde kapitalist toplumda kendiliğinden var olan kolektivist eğilimlerin, yeni bir bürokratik sınıf tarafından yönetilen yeni bir sömürü toplumuna yol açabileceği şeklindeydi. Şöyle diyordu:

> Ne var ki, şimdiki savaşın devrime değil, proletaryada bir çöküşe yol açacağı düşünülürse, o zaman geriye bir başka alternatif kalır: tekelci kapitalizmin daha fazla çürümesi, devletle daha fazla kaynaşması ve demokrasinin, hâlâ korunduğu yerlerde totaliter bir rejimle yer değiştirmesi. Proletaryanın toplumun liderliğini kendi eline almakta yetersiz kalması, bu koşullar altında Bonapartist faşist bürokrasiden yeni bir sömürücü sınıfın doğup gelişmesine fiilen yol açabilir. Bu, bütün belirtilerin gösterdiği gibi, uygarlığın yok oluşu-

nu haber veren bir çöküş rejimi olur.[310]

Kapitalist toplumlarda da bürokrasinin yeni bir egemen sınıf haline gelmesi, böylece kapitalist sistemin yerini dünya ölçeğinde yeni bir toplumsal sisteme, kimilerinin iddia ettiği gibi bürokratik kolektivist bir sisteme bırakması gibi ihtimaller, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler tarafından doğrulanmayan hipotezler olarak kalıverdi. Stalinist rejim altındaki Sovyetler Birliği'nde ise, bürokrasi bir yandan belirli özgün koşulların bir sonucu olarak pekâlâ egemen bir sınıf katına yükselmişken, diğer yandan dünya kapitalist sisteminin varlığı bu sınıfın kaderini belirliyor ve onu tarihsel geleceği olmayan, geçici bir fenomen olmaya yazgılı kılıyordu.

Dolayısıyla Stalinist tipte bürokratik rejimler, asla insan topluluklarının tarihsel gelişme çizgisinde kapitalist sistemi aşan yeni bir toplumsal sistemin ortaya çıkması anlamına gelmedi. Bu rejimler, dünya kapitalist sistemini ileriye doğru aşacak yegâne alternatif olan işçi iktidarının, Sovyetler Birliği'nde bürokratik bir karşı-devrimle boğulması nedeniyle oluşan özgün koşulların ürünü oldular.

[310] Troçki, *Marksizmi Savunurken*, s.40

Bölüm 10

OLAYLARIN ANLATTIKLARI

Stalinist bürokrasilerin "sosyalizm" olarak lanse ettikleri, gerçekte ise devlet mülkiyetine dayalı bürokratik kumanda ekonomilerinin, süreç içinde gelişme potansiyellerinin sınırına dayanıp tıkanmaları kaçınılmaz bir olgudur. Ekonominin, dünya ekonomisi niteliği taşıdığı bir çağda, ya dünya proleter devrimiyle kapitalizmi aşmak ya da kapitalist dünya sisteminin etkisi altında, son çözümlemede onunla tam bir entegrasyona yönelmekten başka bir seçenek yoktur.

Sovyetler Birliği örneğini ele alacak olursak, bu ülkede ilk sanayi birikimi ve ulusal kalkınma hamlesi, emekgücü ve diğer üretim araçlarının kullanımındaki miktar artışlarıyla sağlandı. SSCB'nin uçsuz bucaksız topraklarında sahip olduğu kaynak potansiyeli, bu yoldan muazzam bir gelişme sağlanmasına elverişliydi. Fakat ekstansif büyüme (yaygın büyüme) yoluyla sağlanan gelişme düzeyi, daha ileri bir teknolojiyle gerçekleştirilen verimlilik artışının gerisinde kalmaya mahkûmdur. Bu nedenle Sovyet ekonomisi, dünya kapitalizminin entansif büyüme (yoğun büyüme) kapasitesinin çok gerisinde kaldı. Sorun böyle iken, Sovyet ekonomisindeki gelişme Stalinizm tarafından "sosyalizmin kurulmuş olduğu" biçiminde lanse edildi. Stalin sonrasında da bürokrasinin tutumunda özde bir değişiklik olmadı.

Bürokrasi kendi devletinin güçlülüğünü kanıtlamak maksadıyla vitrinini ne denli görkemli biçimde süslemeye çalışırsa çalışsın, Sovyetler Birliği ve diğer "sosyalist blok" ülkelerinde ekonomik bunalımlar, çeşitli toplumsal rahatsızlıklarla, patlamalarla kendini dışa vurmaktaydı. Bürokrasi açısından, ekonomiyi reforme etme gereksinimi nesnel bir zorunluluk olarak kendini dayatmıştı. Teknolojik gelişme sağlayarak emek verimliliğini yükseltmek ve Batı kapitalizminin ulaştığı gelişme düzeyiyle aradaki farkı kapatmaya çalışmak bürokrasinin başlıca problemi olmuştu. Bürokrasinin, "ileri sosyalist toplumu kurma çabası" olarak sunduğu ekonomik gelişme problemi, gerçekte kapitalist dünya pazarındaki teknolojik gelişme ve verimlilik artışının çok gerisinde kalan bir ekonomiyi çöküntüden kurtarma çabasıydı. Ve bu çaba, verili koşullar altında kaçınılmaz olarak,

kapitalist dünya pazarının "nimetlerinden" daha yoğun biçimde yararlanma yollarının aranması temeline oturmaktaydı. Kısacası, bürokrasinin "ileri sosyalizm" masalı, gerçekte kapitalizme yetişmeye, ondan yardım dilenmeye yönelen bürokratik iktidarların "tek ülkede sosyalizm" anlayışının iflâsının simgesiydi.

Bürokratik rejimlerin ucu dünya kapitalizmine açık olduğundan, iktidardaki bürokrasilerin, ekonomide büyük bir tıkanıklıkla yüz yüze gelindiğinde, kapitalist restorasyon yönünde reform çabaları içine girmeleri bir sürpriz değildir. Nitekim, Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev ile birlikte başlatılan ekonomik reformlar da, bürokratik rejimdeki tıkanıklığın dışa vurumuydu. Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği'nde 1965'lerdeki ekonomik reform girişimleri, Stalinist sosyalizm anlayışına ortodoksça bağlılığını sürdüren Brejnev döneminde bile bürokrasinin dünya kapitalizmine açılma yönündeki istemini ortaya koydu. Demek ki ekonomik reform istemi, Brejnev dönemini kutsayan kimi Stalinistlerin göstermek istediği gibi, Kruşçev gibi liderlere özgü kişisel bir tercih değil, genelde bürokrasinin ekonomideki tıkanıklıkları dünya pazarının "iksiriyle" aşma çabasının ürünüydü.

Bürokrasinin bu dönemlerde Doğu Avrupa ülkelerinde gelişen kitle hareketlerini bastırmaya girişmiş olması ve siyasal istikrarsızlık korkusu nedeniyle ekonomik reform sürecini ilerletmekten cayması, onun dünya kapitalizmine açılmaya karşı olduğunu göstermiyordu. O hem ekonominin bu yönde gelişim olanaklarına sahip olmasını arzuluyordu; ama hem de sistemini eski biçimiyle korumak istiyordu. Sanki bu ikisini bağdaştırmak mümkünmüş gibi!..

Bürokratik rejim altında ekonomik gelişme potansiyellerinin donup, her alanda bir tıkanıklığın ve durağanlığın yaşanmaya başlanmasından beri, bürokrasinin temel sorunu bu çelişkinin çözümsüzlüğü olmuştur. Kapitalist restorasyon doğrultusunda reformların hızlandırılması bürokratik sistemin varlığını tehdit etmiş, reformların durdurulması ekonomideki açmazları büyütmüştür. Böylece bürokratik rejim, belirli bir tarih kesitinde ayakta kalmayı başarmış olsa bile, kendi varlığını uzun sürede kendi temelleri üzerinde idame ettirme olanağından yoksun bulunan *geçici* ve *özgün* bir tarihsel fenomen olduğunu ortaya koymuştur. Kruşçev dönemi bir *de-Stalinizasyon* dönemi izlenimini verirken, gerçekte tüm eleştirilerin çok yüzeysel ve sınırlı kalması, Brejnev dönemiyle birlikte ise Stalinizme yeniden övgüler yağdırılması, bürokrasinin kendi sistemini ayakta tutmadaki çaresizliğinin ifadesidir.

Dünya proleter devriminin, bu ülkelerdeki bürokratik rejimleri de yıkacak yeni bir ilerleyişe geçememesinin sonucunda, bürokratik diktatörlükler uzun bir süredir kesin bir çürüme ve çözülme süreci içine girmişlerdi. Bu durumun en tipik göstergesi, dünya devrimi hedefini tamamen yadsıyan egemen bürokrasilerin, *barış içinde bir arada yaşama* bahanesinin ardına saklanarak dünya kapitalist sistemi ile her alanda yakın bir ilişkiye yönelmeleri olmuştu. Ekonomideki dur-

gunluğu ve tıkanıklığı, dünya pazarıyla daha bir içli dışlı olarak aşma çabası, örneğin Macaristan'da uzun süredir kapitalist piyasanın ve onun değerler sisteminin özümsenmesini getirmişti. Sovyetler Birliği gibi, bürokratik rejimin devletçi yasal çerçeveyi daha sıkı tuttuğu ülkelerde ise, yine aynı ilişki temelinde yasadışı bir piyasa oluşmaktaydı.

Bürokrasi tüm bu yaşananlardan geleceğe yönelik dersler çıkartmaya başladı. Bürokrasinin önemli bir kesimi, yeni kazançlar elde edebilmek için eskiyi feda etmekten başka çıkar yol olmadığı sonucuna doğru ilerlemeye koyuldu. Bürokratik rejimin reformlarla düzeltilerek ayakta tutulması olanaksız gibi görünüyorsa, bu gerçeği kavrayanların artık kendilerine yeni bir yol çizmeye başlamaları şaşırtıcı değildir.

Eski verili koşullar devam ettiği sürece gelecek umudu kalmayan egemen sınıf içinde, bu durumun anlaşılmaya başlandığı tarihsel dönemeçten itibaren bir ayrışma yaşanır. Bir kısmı hâlâ eskide ayak direrken, diğer bir kısmı yeni bir gelişme içine girmeye niyetlenir. Eskide ayak direyenler, genellikle çıkarları eski sistemin devamıyla tam bütünleşmiş olan, bu yüzden değişemeyen unsurlardır. Yenileşmeyi savunanlar ise, yeni gelişme doğrultusunda adım atanlar ve çıkarlarını artık eskiyi feda etmekte görenlerdir. Geçmişte, kapitalizmin gelişmesiyle çöküşe giren Asyatik devletlerin egemen bürokrasileri içinde de benzer ayrışmalar yaşanmıştı. Egemen bürokrasiler içinde, bürokratik egemenliğin korunmasından yana çıkan sivil ve asker bürokratlarla; kapitalist girişimciliğe yönelen, burjuvalaşmaya özlem duyan bürokratlar arasında uzun süredir içten içe bir ayrışma yaşanmaktadır. Burjuvalaşma süreci içine giren bürokratlar, bu süreç tamamlandığında karşımıza artık birer burjuva olarak çıkacaklardır. Bürokratik rejimin kapitalizm yönündeki çözülüşü tamamlanırsa, ya da bu olay ani bir çöküşle gerçekleşirse, eski rejim tarihe karışır.

Bürokratik rejimlerin bunalımı, 1980 dönemecinde artık bu durumun bizzat bürokrasi tarafından dile getirilmek zorunda olduğu muazzam boyutlara ulaşmış bulunuyordu. Brejnev döneminde baskılarla dışa vurumu ertelenen basınç (hem dünya kapitalist ekonomisinin, hem de kitlelerin eskisi gibi yaşamak istememelerinin bindirdiği basınç), Gorbaçov döneminde patlamalı biçimde açığa çıktı. Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle başlayan yeni dönem, "ileri sosyalizmin kurulduğu" yolundaki masalların artık bir kenara bırakıldığı ve olaylara "gerçekçi" bakış açısının zorunluluğunun bürokrasi tarafından ifade edilmeye başlandığı bir dönem oldu. Gorbaçov, "ekonominin tam bir çöküntünün eşiğinde olduğunu, yoğun büyümeye geçişin başlamadığını, hatta yaygın gelişme potansiyelinin bile gerilediği"ni ilân etti. Ekonomik çöküntü karşısında teslim bayrağını çeken bürokrasi, kurtuluşu dünya kapitalist işleyişine entegrasyonda gördüğü için, artık "reel sosyalizm" propagandasından vazgeçiyordu. Kapitalist piyasa ekonomisinde keşfettiği "üstünlükleri" cansiperane biçimde savunacağı yeni bir dönemi baş-

latıyordu.

Bürokrasi bir yandan dünya kapitalizmine entegre olmayı isterken, diğer yandan bu geçişin yine de "istikrarı" bozmayan, kontrollü biçimde gerçekleşmesini dilemekteydi. Ve bürokrasinin korkulu rüyası, dipten gelen bir dalgayla "istikrarın" bozulması idi. O nedenle de, sosyalizm hedefine duyduğu düşmanca hisleri açıkça dile getirmekten mümkün olduğunca kaçınmak ve bu kez de, kapitalist piyasa ekonomisine bulanmış bir "sosyalizm" anlayışıyla bilinçleri çarpıtmak bürokrasinin boynunun borcu oldu. "Sosyalizmin piyasa ekonomisini dışlamadığı" biçimindeki nutuklar, bürokrasinin kendi geleceğini tehlikede gördüğünde şeytanla bile pazarlıktan kaçınmayan "soysuz" bir sınıf olduğunu bir kez daha kanıtlamaktaydı. Bürokrasi, proletarya tarafından iktidardan devrilip her şeyi yitirmektense, kapitalist restorasyon sürecinin kontrolünü ele alıp, eski kimliğini tarihin çöp sepetine fırlatmaya ve kapitalizm temelinde yeniden yapılanmaya hazır, "piç" bir sınıf olduğunu gösterdi.

1985'te Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle açılan yeni dönemde, kapitalist dünya pazarına entegrasyon çabalarının yasallaştırılması, genelleştirilmesi, bu gidişin önündeki engellerin temizlenmesi doğrultusunda bir genel seferberlik başlatıldı. Bu seferberlik, Stalinist bürokrasinin "sosyalist blok" olarak adlandırdığı tüm ülkelerde bürokratik rejimlerin çözülüşünü hızlandırdı ve ani çöküşleri gündeme getirdi. Doğu Avrupa'daki bürokratik devletlerin çöküşü ve son hızla burjuva parlamentarizmine geçilmesi, bu ülkelerdeki bürokratik devletlerin tarihsel açıdan "eğreti" karakterini sergiledi. Yalta'daki anlaşma Malta'da bozuldu.

Gorbaçov'un *perestroyka* çağrısı, birbiri peşi sıra tüm "sosyalist" ülkelerde yankısını buldu. Fakat, *yeniden yapılanmanın*, "reel sosyalizm"i daha da iyileştireceğini düşleyecek denli Marksist sosyalizm anlayışından bihaber kişileri, olayların hızlı akışı epeyce serseme çevirdi. Diğer yandan ise, bürokratik rejime karşı çıkmayıp, Gorbaçov dönemine karşı çıkmak, küçük-burjuvanın yaşam felsefesini yansıttı. Su altındaki pislik Gorbaçov dönemiyle su üstüne çıkıncaya, gayri resmi olan yasallaşmaya başlayıncaya kadar mevcut durumu "sosyalizm" adına kabullenen ve kutsayan küçük-burjuva sosyalistleri gerçekler dışa vurunca isyan ettiler. Bu durum, var olan gerçekliği değil, görmek istediğini temel alan küçük-burjuvanın mantalitesini sergiledi: "Ne olurdu her şey eskisi gibi örtülü kalsaydı, bizde kendimizi aldatmaya devam etseydik!" Stalinist sosyalistlerin, bürokratik diktatörlüklerin çözülüşü ve çöküşü karşısında döktükleri göz yaşının anlamı budur.

Perestroyka hamlesine iştahla koyulan Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin başını çektiği sözde sosyalizm kampından koparak, dünya kapitalist sisteminin kampında yerlerini almaya koyuldular. Bürokratik rejimlerin proleter devrimle yıkılması, egemen bürokrasinin karşılığında hiçbir şey kazanmaksızın

ve tarih sahnesini proletaryaya terk ederek kendi varlığını tümden yitirmesi demekti. Oysa uluslararası kapitalizmle bütünleşen bir yeniden yapılanma içinde, bürokrasi eski konumunu yitirse bile (tek parti diktatörlüğüne dayanan bürokratik rejimdeki konumunu) yine de karşılığında kazanabileceği yeni avantajlar vardı. İşte bu iki seçenekli gelecek beklentisi karşısında, bürokratlar arasında ayrıcalıklı toplumsal varlıklarını nasıl yürütebilecekleri temelinde açık bir kapışma yürümeye başladı. Yaşanan olaylar, bir bütün olarak bürokrasinin hassasiyetinin kapitalist restorasyon konusunda olmadığını gösterdi. Bürokrasiyi asıl ilgilendiren kendi geleceğinin öyle ya da böyle garanti altına alınması idi. Bu nedenle bürokrasi içindeki reel kapışma, kapitalizme entegrasyonun hangi biçimde gerçekleşeceği, hangi politik değişiklikleri getireceği, hangi politik kararların bürokratların çıkarlarını zedelemeyeceği vb. noktasında yürüdü.

Yani gerek Batı'nın burjuva politik sistemine jet süratiyle entegre edilen Doğu Avrupa ülkelerinde; gerek demokratik kitle gösterilerinin kanla bastırıldığı Çin'de; gerek değişimin bedeli olarak uluslararası kapitalizme Çavuşesku'nun başının sunulduğu Romanya'da; gerekse değişim temelindeki karışıklığın halen yaşanmakta olduğu Sovyetler Birliği'nde, bürokrasi içinden kapitalist restorasyona sosyalist amaçlarla karşı çıkan hiçbir ses gelmedi. Bu nedenle, Batı basınının lanse ettiği biçimiyle, bürokrasinin "muhafazakâr" ve "reformcu" kanatları, dünya kapitalist sistemine entegrasyonu istemek bakımından pek de farklı duygular içinde olmadıklarını ortaya koydular.

Bürokrasinin en "muhafazakâr" kesimleri bile, bürokratik rejimi bekleyen çöküş tehlikesini görmek zorunda kaldı. Bürokratlara duydukları öfkeyi sokaklarda haykırmaya başlayan halk kitleleri, hiçbir şeyin artık eskisi gibi yürüyemeyeceğini, bürokratik rejimlerin çöküş saatinin gelip çattığını duyurdular. 1989'dan bu yana yaşanan olaylar, bürokrasinin gerek "muhafazakâr", gerekse "reformcu" kesimlerine boylarının ölçüsünü gösterdi. "Muhafazakârlar" her şeyin eskisi gibi gitmesinde ayak diremekle hiçbir şeyi kurtaramayacaklarını gördüler. En son Arnavutluk örneğinde olduğu gibi, Ramiz Alia benzeri bürokratların tutumu, bürokrasinin artık çökmekte olan bir sınıf olduğunu ve paçasını kurtarmak isteyenin çareyi liberal reformlarda (bir süre direnir göründükleri reformlarda) bulduğunu ortaya koydu. Böylece, "muhafazakâr" kavramını "sosyalist sistemin muhafazası" olarak yorumlamakta ayak direyen Stalinistlerin kurgusu tüm inandırıcılığını yitirdi. "Reformcu" denen bürokrasi açısından da, bürokratik sistemin reforme edilerek iyileştirilemeyeceği, liberal reformların ona bir gençlik aşısı olamayacağı, bu uygulamaların çözülen bürokratik rejimin çökmesinden başka bir sonuç getiremeyeceği ortaya çıktı.

Hem liberal reformlardan vazgeçmeye takati olmayan hem de çöküşten korkan bürokrat kesimler, Gorbaçov örneğinde olduğu gibi, bir o yana bir bu yana salınan tutumlarıyla, ne kendi halklarına ne de uluslararası burjuvaziye uzun va-

deli bir güven veremeyeceklerini gösterdiler. Bürokratik rejimin reforme edilerek iyileştirilmesinin olanaksızlığının açığa çıkması, bürokrasinin hızlı bir kapitalist restorasyondan gelecek uman kesimlerini açıkça burjuvalaştırırken (B. Yeltsin örneğinde olduğu gibi), bürokratik rejimin çöküşünden korkan kesimlerini ise, değişimi askeri önlemlerle, baskı tedbirleriyle kontrol altına almaya yöneltti.

"Sosyalist blok"ta esen değişim rüzgârlarının yarattığı toz duman, en çok bu ülkeler işçi sınıfının bilincini bulandırdı. Çünkü yıllardır dayanılmaz hale gelen bürokratik tek parti diktatörlüğünün yarattığı derin bunalım nedeniyle bu insanların ekmek, su kadar demokrasiye de ihtiyaçları vardı. Bürokrasinin "glasnost"u kimilerine, "sosyalizmin" eksik yönünün (demokrasinin) getirilmesi olarak görünmüş olsa da, bunun da bürokrasinin yeni bir hilesinden başka bir şey olmadığı kısa sürede açığa çıktı. Glasnost aslında, işçi sınıfının doğrudan eylemiyle demokrasiyi fethetmesini engellemeye yönelik bir göz boyama girişimiydi. Sahte bir demokratikleşme eşliğinde, bürokrasinin işçi sınıfına ödettirmek istediği bedel belliydi: Kapitalizme açılan ekonomik liberalleşmeyi kitlelere bir kurtuluş yolu olarak benimsetmek!

Bu nedenle, Gorbaçov'ların perestroykası "glasnost"suz olamazdı. Bürokrasinin sinik bir planla, kapitalizme entegrasyon doğrultusunda attığı adımlar, işçi sınıfını aldatan sahte bir demokrasi gösterisi olmadan kabul ettirilemezdi: "Glasnost istersen liberalleşmeye göz yum!" "Reformcu" bürokrasi kendi planlarını yürürlüğe koyabilmek için, kitle seferberliğini bu anlayış temelinde yürüttü. Kısacası, gerçekte işçi sınıfının, emekçilerin durumunu daha da kötüleştiren, işsizliği, pahalılığı getiren bu süreçte bürokrasi, halk kitlelerini glasnostla tavladı; onları böylece liberal ekonomik değişimin taraftarı olmaya mahkûm kıldı. Dünyada ve bu ülkelerde, bürokratik rejimlerin çözülüşünü proleter devrim yönünde motive edebilecek bir devrimci önderliğin ve örgütlülüğün bulunmaması nedeniyle, halk kitleleri burjuvalaşan bürokratların oyununa pekâlâ geldiler.

Bu temelde öncelikle Doğu Avrupa ülkelerinde çok hızlı, baş döndürücü bir değişim yaşandı. Bu süreçte bürokrasinin eski yıldızları ile, burjuva politik sistemin habercisi olmak üzere arz-ı endam eden yeni yıldızları birbiri peşi sıra yandı söndü; çoğunun isimleri bile unutuldu. Akşam "muhafazakâr" yatan bürokratlar, sabah "reformcu" uyandılar. Ve sonuçta, Macaristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Polonya ve Romanya'da bürokratik tek parti diktatörlüğüne dayanan eski siyasal rejimler çöktü. Burjuva Almanya ile birleşen Doğu Almanya'nın varlığı son buldu. Bu ülkelerde eski politik sistemin tasfiyesiyle çok partili burjuva parlamentarizmine geçildi. Kapitalist entegrasyonun önündeki tüm yasal engeller bir bir tasfiye edilmeye başlandı. Geriye, ekonomik çöküntü içindeki bu ülkeleri, Avrupa kapitalizminin nasıl bir yol izleyerek masedebileceğine ilişkin problemler kaldı.

Doğu Avrupa'da yaşanan değişimi, "devrim–karşı-devrim" ikilemi açısından bir yere oturtma çabasına girişen sosyalist kesimler hiçbir şekilde inandırıcı olamadılar, olamazlardı da. Çünkü, Doğu Avrupa'daki değişime devrim diyebilmek için, emekçi kitlelerin iktidara el koyma hedefiyle ayağa dikilmeleri, kendi devrimci örgütlülüklerini yaratarak ilerlemeleri gerekirdi. Oysaki onlar, kapitalist restorasyon ve burjuva politik sistemin kuruluşu yönünde hareket eden iç ve dış güçlerin kitle desteği durumuna düşmekten kurtulamadılar.

Doğu Avrupa'da yaşananlar, proletarya açısından bir karşı-devrim de değildi. Eski rejimin ve siyasal iktidarın niteliği nedeniyle bu değişim, olsa olsa, çıkarını eski bürokratik sistemin devamında gören bürokratlar ve onların uzantısı siyasiler açısından bir "karşı-devrim" olarak kabul edilebilirdi. Fakat, proleter devrimin önünde bir engel olarak dikilen bürokratik rejimlerin çöküşü, proletarya açısından bir karşı-devrim olarak yorumlanamazdı. Bürokratik siyasal rejimin sona erdirilmesi için bizzat bürokrat kesimlerce uygulanan saray darbeleri, dünya burjuvazisi destekli olmuş olsa bile, proletaryanın Çavuşesku'larla paylaşabileceği bir ortak çıkarı da bulunmuyordu.

Sonuç olarak proletaryanın çıkarlarını savunmaya niyetli olan sosyalistlerin bakacağı asıl yer, söz konusu ülkelerde rejimin, yaşanan bu son değişim öncesinde de bir işçi devletiyle, yani işçi demokrasisiyle hiçbir ortak noktaya sahip bulunmayan bürokratik niteliğidir. Bu nedenle, bürokratik rejimlerin çözülüşü ve çöküşü temelinde yaşanan olayların "devrim mi, karşı-devrim mi" olduğu tartışması, proleter devrimin ilerletilmesi açısından bir anlam taşımıyor.

Sovyetler Birliği ve Çin örneğinde olduğu gibi, dünya üzerinde çok büyük ve önemli bir yer tutan bu ülkelerin durumu kuşkusuz diğerlerinden daha farklıdır. Bu ülkelerde, dünya kapitalizmine rağmen kendi egemenliğini sürdürmüş ve bürokratik iktidar sayesinde dünya ölçeğinde büyük bir güç kazanmış bulunan bürokrasiler vardır. Bu egemen bürokrasiler, devasa parti ve devlet aygıtlarında, koskoca orduların varlığında somutlanmaktadırlar. Kısacası bu ülkelerde bürokratik egemenlik olgusu, Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kolayca fırlatılıp atılacak eğreti bir gömlek değildir.

Sovyetler Birliği'nde milliyetler sorununun çözümünde olduğu gibi, sorun dünya burjuvazisi ve onunla içli dışlı Gorbaçov iktidarı açısından bile tam bir "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık" benzeri açmaza dönüşmüştür. Hem doğmakta olan Rus pazarının dünya kapitalizminin doğrudan egemenliği altına girmesi, hem de siyasal istikrar isteniyor. Yabancı sermayenin buralara yatırım yapması için istikrara gerek var. Ama Sovyetler Birliği'nin böyle bir istikrara ulaşabilmesi için ekonomik durumun iyileşmesi gerekiyor. Bu nasıl olacak? Birbirine bağlı faktörler sıralanıp gözden geçirildiğinde, ortada sanki bir kısır döngü ve dolayısıyla bir kaos egemen gibi görünmektedir. Olayların nasıl bir yol izleyeceğini önceden bilmek olanaksız; fakat şu kadarını söylemek mümkündür: Bir

zamanlar Troçki'nin dediği gibi, bürokratik egemenliklerin liberal reformlar yoluyla bunalımlarının üstesinden gelmesi olanaksızdır.

Sovyetler Birliği ve Çin gibi uçsuz bucaksız topraklar üzerindeki bürokratik rejimlerin çözülüşünün yarattığı kaosu ortadan kaldırabilecek yegâne faktör, muzaffer bir proleter devrim olabilir. Kapitalizmin dünyanın geri kalan kısmında olduğu gibi, bu topraklar üzerinde de yaratmakta olduğu ve de yaratacağı büyük tahribatın engellenebilmesi de, ancak ve ancak bu yolla mümkündür. Ne bürokratik rejimin çöküşünü engellemeye çalışacak olan askeri darbe olasılıkları, ne de kapitalist restorasyon sürecinin ilerleyişi bu ülkelerdeki kaynaşmayı durduramaz, durduramayacaktır.[311]

Bu ülkelerdeki bürokratik rejimlerin çözülüşü, dünyanın soğuk savaş dönemindeki "dengesini" ya da "karşılıklı barış içinde yaşama" formülasyonunda ifadesini bulan sahte dengeyi bozmakta, altüst etmektedir. Bu durum, emperyalist ülkelerin dünyayı yeniden paylaşmaya yönelik iştahlarını kabarttığı gibi, dünyada bozulan "istikrar", dünya devrimini kışkırtacak yeni bir sürecin başlangıcı olabilir. İşte bürokratik rejimlerin çözülüşü Marksistleri bu açıdan ilgilendirmektedir. Sovyetler Birliği ve Çin gibi koskoca iki ülkede kapitalist restorasyon sürecinin nasıl gelişeceği, dünya kapitalizminin sonuçta bu iki devi yutmayı başarıp başaramayacağı bir yana, altı çizilmesi gereken husus, bu ülkelerde ilerleyen kapitalist restorasyonla çözülen bürokratik rejimlerin aslında proleter devrimle yıkılması gerekliliğidir. Dünya kapitalizminin bu ülkelerin insanlarını ve topraklarını yutarak, yerküremizi gelecek kuşakların yaşamını tamamen olanaksız kılacak bir kapitalist bataklığa dönüştürmesinin önüne ancak bu yolla geçilebilir.

Bu ülkelerdeki egemen bürokrasi varlığını sürdürürken, içte kendi halklarına karşı ne denli zorbalığa ve baskılara baş vuruyorsa, dış ilişkilerinde dünya burjuvazisiyle dostluğunu ve kapitalist alış verişini o ölçüde geliştirmektedir. Dolayısıyla bu egemen bürokrasilerin varlığı, proletaryanın çıkarlarına tamamen aykırıdır. Bunlar, işçi sınıfının tarihsel eylemi ile yıkılması gereken güçlerdir. Bugüne dek varlıklarını sürdürmüş olmaları, proletaryanın tarihsel kazanımlarının ko-

---

[311] EK DİPNOT: Bu satırların yazılmasını takip eden süreçteki gelişmeleri kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır. Eski ayrıcalıklı konumlarını korumak isteyen bazı bürokrat kesimlerin Ağustos 1991'de teşebbüs ettiği askeri darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Artık köprülerin altından o kadar çok su akmıştı ki, Ordu ve KGB'nin büyük bir kesimi bile darbe girişimine destek vermedi. Burjuvalaşan bürokrasinin temsilcisi Yeltsin'in, parlamento binasından bir "demokrasi" şampiyonu gibi halkı "reform" (yani dünya kapitalist sistemine eklemlenme!) süreci için direnişe çağırması ve destek bulması sonucunda askeri darbe teşebbüsü üç gün içinde çöküverdi. Bu gelişmeler aynı zamanda artık işlevi biten Gorbaçov'un da bir kenara atıldığı ve yerine Yeltsin'in getirildiği yeni bir dönemeç noktasına işaret etmekteydi.
Nitekim, önce Baltık Cumhuriyetleri olmak üzere eski SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bu cumhuriyetlerin temsilcilerinin 21 Aralık 1991'de Alma Ata'da imzaladıkları bir anlaşma ile SSCB'nin varlığına resmen son verildi ve "Bağımsız Devletler Topluluğu"nun kurulduğu ilân edildi. Böylece, uzun yıllar boyunca tarihe damgasını vurmuş olan Sovyetler Birliği olgusu, olumlu ve olumsuzundan nice derslerin çıkartılması görevini devrimci Marksistlerin önüne koyan muazzam bir tarihsel deneyim olarak, tarihin sayfaları arasına çekip gitti.

runduğu anlamına gelmez. Çünkü egemen bürokrasi, proletaryanın tarihsel kazanımlarının içini boşaltan, yok eden ya da kazanımları engelleyen bir güçtür. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği ve Çin gibi ülkelerde tarihin belli bir kesitinde varlığını sürdüren bürokratik diktatörlükler, bir zamanlar Troçki'nin Rus çarlık otokrasisini değerlendirirken değindiği gibi, proleter devrimin ilerleyişini güçleştirdiği ölçüde devrimi zorunlu kılan tarihsel gerçekliklerdir.

Bölüm 11

TARİHSEL DENEYİMDEN ÇIKAN SONUÇLAR

1. Marksist teorinin öngördüğü gibi, yaşanan tarihsel deneyimler de şu gerçeği ortaya koymaktadır: Proletaryanın toplumsal devriminin ilerleyebilmesinin tek yolu, iktidarı fetheden proletaryanın, devrimi ulusal çerçevede durdurmak isteyecek olan küçük-burjuva anlayışlara karşı proleter devrimin dünya ölçeğinde sürekliliğini sağlamak için kavga yürütmesidir. Küçük-burjuva devrimciliğine, küçük-burjuva "ulusal sosyalizm" anlayışına teslim olmak, devrimi ölüme terk etmek anlamına gelir.

2. Ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından geri ya da ileri, tüm kapitalist ülkelerde işçi iktidarlarının tek başına, ya da birbirinden yalıtılmış olarak uzunca bir süre yaşayabilmesi olanaklı değildir. Bunun yanı sıra, dünya devrimi kapitalist sistemi kalbinden vuracak biçimde ileri kapitalist ülkelerde gerçekleşen devrimlerle yol almadıkça, geri ülkelerde yalıtılmış devrimlerin yaşam şansı nesnel olarak sınırlanmaktadır. Bu tür ülkelerde politik devrimi başarmak, bazı koşullar altında ileri kapitalist ülkelere oranla belki daha kolay, fakat iktidarı korumak ve toplumsal devrimi ilerletmek son derece zordur. Hatta dünya devriminin imdada yetişmediği koşullarda son tahlilde olanaksızdır.

3. Tarihsel deneyim Marksist teoriyi doğrulamaktadır. Marx, proleter devrimin kapitalizmi aşan içeriği nedeniyle, haklı olarak, ileri kapitalist ülkelerde devrimin gerçekleşmesi sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak Çarlık Rusya'sında keskinleşen çelişkileri değerlendirdiğinde, bu gibi ülkelerde devrimin Avrupa'yı beklemeksizin patlak verebileceğini ve bu durumun Avrupa'daki devrimi uyarabileceğini de öngörmüştür. Çarlık Rusya'sı gibi geri bir ekonomik ve kültürel temel üzerinde iktidara gelecek proletaryanın, ancak ileri ülkelerde kurulacak proletarya iktidarları sayesinde ayakta durabileceği Marksizmin temel açılımlarından biridir. Bu nedenle, proleter devrimin 1917 Rusya'sında patlak vermesi, Marx'ın yanıldığını ya da dünya devriminin bundan böyle de hep benzeri bir yol izleyeceğini göstermez. Tam tersine, 1917 Ekiminden günümüze dek yaşanan süreç, Marx'ın yanılmadığına ve dünya devrimi ileri kapitalist ülkelerde

ilerlemedikçe, geri ülkeler proletaryasının tek yönlü çabalarının, tarihsel bir perspektifte, devrimi kurtarmaya yetmeyeceğine işaret etmektedir.

4. Proletarya iktidarının maddi temelini oluşturacak tarihsel-toplumsal koşulların uygunluğu bakımından henüz elverişli durumda bulunmayan 1917 Rusya'sındaki devrimci patlama, proletaryayı iktidara itivermiştir. Böyle bir durumda Bolşeviklerin, devrimci proletaryaya, proletarya diktatörlüğünün kurulması için önderlik etmiş olmaları ne denli doğru bir tutum ise, 1917 Ekimini takip eden yıllar içinde yaşanan olaylar da, tarihsel açıdan Engels'in 1853'teki satırlarında dile gelen bir endişenin haklılığına işaret etmektedir:

> Bana öyle geliyor ki, partimiz tüm öteki partilerin kararsızlığı ve güçsüzlüğü sonucu bir gün iktidara gelecek, doğrudan bizim çıkarımıza değil, genelde devrimin ve özelde de küçük-burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden işleri gerçekleştirmeye başlayacaktır. İşçi ve emekçi yığınlar tarafından sıkıştırılacağımız bu ortamda, gerçekte bizim olan, ama üç aşağı beş yukarı yanlış yorumlanan ve parti mücadeleleri sonucu heyecanla, hırsla ön plana çıkarılmış bulunan vaatlerimiz ve planlarımız elimizi kolumuzu bağlayacaktır. Bu dönemde, henüz zamanının gelmediğini herkesten daha iyi bildiğimiz komünist deneylere ve sıçramalara girmek zorunda kalacağız. Bu arada kendimizi iyice yitireceğiz –inşallah salt fiziksel anlamda– ve gericilik baş kaldıracaktır. Ve dünyanın bu işlere dair tarihsel bir yargıya varabileceği günler gelinceye değin, bizleri canavarlar olarak niteleyecekler, ki bunu ciddiye de almayabiliriz, ama daha da kötüsü, bizler için "aptalca işler yaptılar" diyecekler. İşte en ağırına giden de bu! Başka türlü nasıl olabilir? Bilemiyorum... Almanya gibi geri kalmış, ama ilerici partisi olan bir ülke, ileri bir ülkeyle, örneğin Fransa'yla birlikte ilerici bir devrim sürecine sürüklendiğinde, ilk ciddi çatışmada, ilk gerçek tehlike boy attığında, ilerici parti iktidara gelecektir, ki bu iş, her koşul altında zamanından önce olacaktır. Ama bu önemli değil, önemli olan ve şu an yapabileceğimiz şey, partimizin yazınında böylesi bir olasılığa karşı, tarihsel rehabilitasyonun temellerini ta öncesinden yaratmaktır.[312]

5. Tüm insanlık tarihi, yengilerin yanı sıra, ezilen sömürülen yığınlara yenmeyi öğreten yenilgilerle de ilerlemiyor mu?

Yaşanan deneyim, sosyalist devrimin ileri ülkelerden önce görece geri bir ülkede patlak vermesinin, kişilerin iradi kararının bir sonucu olmayıp, tarihsel süreçte bazı nesnel koşulların ortaya çıkardığı bir sonuç olduğunu göstermektedir. Bu durumda devrimci kişiye düşen görev, "olmalı mıydı, olmamalı mıydı?" biçiminde bilgiççe bir tartışma yürütmek değildir. Sorun, zaten olmuş bitmiş bir gerçeklikten ders alarak ileriye yürüyebilmektir. Tüm tarihsel deneyimi, proletaryanın kurtuluş mücadelesinin geri dönüşlü, sıçramalı, helezonik karakteri temelinde ilerleyişinin parçaları olarak kavramak gerekir.

Her şeyin bir defada değiştirildiği, salt zaferlerle ilerleyen bir devrim olma-

---

[312] Engels, "Joseph Weydemeyer'e Mektup (12 Nisan 1853)", akt: T. Demirkan, *Bitirilmemiş Devrim* içinde, s.9

mıştır, olmayacaktır. Hele ki, beş bin yıllık sınıflı toplumların ürünü olan çelişkilere, insanın insan üzerindeki sömürüsüne kesin son vermeyi hedefleyen dünya proleter devriminin işi kuşkusuz kolay olmayacaktır.

1917 Ekim Devriminden bu yana yaşanan reel olguların, Marksist perspektiflerin yeni baştan "gözden geçirilmesini" gerektirdiğini söyleyen, bir başka deyişle, teorinin yaşanan pratiğin ışığında şimdi "yeniden kurulması gerektiği"ni iddia eden görüşlere katılmak mümkün değil. Çünkü yaşanan realite, Marksizmin öngördüğü zorunluluklara uyulması sonucunda değil, tam tersine onların çiğnenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum, tersinden de olsa, Marksizmin temel perspektiflerinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Tarihsel deneyim, proleter devrimlerin, yolunu buluncaya değin, eksiklerini tamamlamak ve yanlışlarına son verebilmek için tekrar tekrar başlangıç noktasına dönebileceği yolundaki Marksist öngörüyü doğrulamaktadır.

> ... proletarya devrimleri ... durmadan kendilerini eleştirirler, sürekli olarak kendi akışlarını kesintiye uğratırlar, görünüşte işi bitirilmiş olana tekrar başlamak üzere geri dönerler, ilk girişimlerinin yetersizlikleri, zayıflıklıkları ve küçüklükleriyle zalimce bir itinayla alay ederler, hasımlarını, salt, yerden yeniden güç alabilsin ve yeniden dev gibi ayağa kalkarak önüne çıkabilsin diye yere sermiş görünürler, kendi amaçlarının belirsiz muazzamlığı karşısında zaman zaman irkilip geri çekilirler, ta ki bütün geri dönüşlerin olanaksız olduğu bir durum yaratılıncaya, ve bizzat koşullar bağırıncaya kadar:
> *Hic Rhodus, Hic Salta!*

6. 1917 Ekim Devrimi sonrasında, Stalin'in şahsında simgelenen bürokratik egemenliğin kurulması ile birlikte, Sovyetler Birliği'nde kapitalizmden sosyalizme geçiş yönündeki tarihsel hareket aslında sona ermiştir. Buna rağmen, o günden bu yana bürokratik diktatörlük altında yaşanan sürecin "sosyalizm" ile özdeşleştirilmiş olması, dünya proletaryasının devrimci kavgasına çok ağır bir darbe indirmiştir. Bu darbenin yarattığı sonuçların giderilebilmesi için Stalinist "tek ülkede sosyalizm" anlayışı ile, Marksist sosyalizm anlayışı arasındaki derin ayrılığın, uzlaşmaz karşıtlığın, bütün açıklığıyla proletaryaya kavratılması gerekiyor.

Küçük-burjuvanın "ulusal sosyalizm" anlayışı karşısında söylenebilecek en anlamlı söz, Ekim Devrimini boğan Stalinist diktatörlük altında yaşanmış olan "tek ülkede sosyalizm" masallı yılların, Marx ve Engels'in dahiyane öngörüsünü doğrulamaktan başka bir kapıya çıkmadığı olabilir:

> ... öte yandan üretici güçlerin bu gelişmesi (daha şimdiden insanların güncel ampirik yaşantısının, yerel hayat planı üzerinde değil de dünya tarihi planı üzerinde cereyan etmesini içeren gelişmesi) katiyen vazgeçilemez, önce yerine gelmesi gereken pratik bir koşuldur, çünkü, bu koşul olmadan, kıtlık, genel bir durum alır ve gereksinmeyle birlikte zorunlu olan için mücadele yeniden başlar ve gene kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür.... Bu

> koşul olmadığı takdirde:1. komünizm ancak yerel bir görüngü (phénoméne) olarak var olabilir; 2. bizzat insan ilişkilerinin güçleri, evrensel, bu yüzden de katlanılmaz olan güçler olarak gelişemezler, yerel batıl inançlardan doğan "koşullar" olarak kalırlar; ve 3. değişimlerin her yayılması, yerel komünizmi ortadan kaldırır. Komünizm, ampirik olarak, ancak egemen halkların "ani" ve "aynı zamanda" meydana gelen hareketi olarak mümkündür, bu da gene üretici gücün evrensel gelişmesini ve komünizme sıkı sıkıya bağlı dünya çapında değişimleri varsayar.[313]

7. Tarihsel deneyim açısından asıl yargılanması gereken, bir kişi olarak Stalin değil, onun şahsında simgelenen ve proleter sosyalizmine yabancı olan Stalinist sosyalizm anlayışıdır. Bu anlayış, dünya devrimi fikrinden korkan dar kafalı, bencil küçük-burjuva zihniyetin "ulusalcı" anlayışıdır.

Her toplumsal-politik olgu gibi, kuşkusuz Stalinizmi yaratan da son tahlilde verili tarihsel koşullar içinde egemen olan bazı nesnelliklerdir. Yoksa tarihin ilerleyişi, tek bir insanın iradesiyle rayından çıkarılmış değildir. Olayların akışını, proletaryanın hedefleri açısından istenmeyen yönde etkileyecek güçlü nesnel itkiler söz konusu idi. Proleter devrimin Rusya gibi geri bir ülkede cereyan etmesi, dünya devriminin ileri ülkelerden hareketle gelişememesi, Stalin tipinde küçük-burjuva ruhla, kültürle yoğrulmuş dar kafalı liderleri egemen kılabilecek elverişli bir zemin oluşturdu.

Bu durum ancak, dünya proleter hareketinin ileri birikimini geliştirecek ve güçlendirecek olayların yaşanmasıyla tersine çevrilebilirdi. Oysa, dünya devriminin Avrupa'daki gelişiminin durması Stalin'lere tarihsel fırsat verdi. Onların bu tarihsel fırsatı kullanmaları, dünya devriminin gelişiminin önünde öznel bir engel oluşturdu.

Gerçekte, 1917 Ekim Devriminden Stalinizmin mutlak egemenliğini kurduğu tarihsel dönemece dek Sovyetler Birliği'nde, devrimi ilerletici içeriğe sahip öznel faktörlerle (Lenin, Troçki gibi uzun yıllar içinde uluslararası devrimci deneyim temelinde gelişmiş, pişmiş devrimci önderler; bu önderlerin düşünceleri doğrultusunda proletarya kavgasına sarılan Bolşevik devrimciler), geriliğin ürünü olan öznel faktörler (Rusya'nın küçük-burjuva toprağının ürünü olan ve ulusalcı "sosyalizm" anlayışını ruhuna sindirmiş Stalin tipi "devrimciler"; başarıyı dünyayı değiştirmekte değil bir aparatı yönetmekte, üstünlüğü devrimci fikirlerde değil kişilerin idari yöntemlerle hizaya getirilmesinde gören dar kafalı liderler) arasında kıyasıya bir çatışma sürdü.

İleri unsurları güçlü kılabilecek olan nesnelliğin, geriliği yaratan ve besleyen nesnellikten henüz daha zayıf olması nedeniyle Stalin tipi bir lider ve onun emrindeki aparatçıkler partiye ve devlete egemen oldu. Bu noktadan sonra ise Stalinizm, dünya devrim sürecinin gidişini etkileyebilen bir *öznel ögeye* dönüş-

---

[313] Marx ve Engels, "Alman İdeolojisi", *Seçme Yapıtlar*, c.1, s.42

müştür. Stalinizm, komünist partileri II. Enternasyonal'in uzlaşmacı çizgisine yaslanan bir sosyalizm anlayışına, burjuvazi ile uzlaşmayı içeren "halk cephesi" politikalarına, aşamalı devrim programlarına çekmiştir. Proletaryanın Marksist toplumsal devrim perspektifi, sürekli devrim anlayışı boğulmuş, dünya işçileri "tek ülkede sosyalizm" çarpıtması temelinde, bürokratik bir sanayileşme hamlesinin sosyalizmle özdeşleştirildiği bir stratejiye hapsedilmiştir.

8. Stalinizmin tarih sahnesinde yer alışının nesnel bir açıklamasının bulunması, asla ve asla Stalin'i günahlarından bağışlatmaz. Öte yandan, proletaryanın devrimci kavgasına düşman bir eğilimin Stalin'in şahsıyla simgelenmesi, sorunu "bir kişinin" hata ve sevaplarının karşılaştırılması biçiminde bir hafiflikle geçiştirmeye asla bahane oluşturamaz. Sorun, tarihin gidişi içinde bir ölümlü kişinin hata ve sevaplarının muhasebesinin yapılması değildir. Sorun, Stalinizm denen eğilimin, dünya devriminin ilerleyişi önünde nasıl bir engel oluşturduğunun, sosyalizm kavgasına nasıl bir kara leke sürdüğünün açıkça itiraf edilmesi sorunudur. Böyle bir eğilimin hiçbir ikircime düşmeksizin mahkûm edilmesi sorunudur.

Ancak devrimden ve dünyayı değiştirmekten korkan bir filisten gerçeği itiraftan kaçınabilir. Proletaryanın devrimci mücadelesi açısından kabul edilmemesi gereken bir sonucu, sırf kendini rahatlatabilmek ve fazla zahmete katlanmaktan kaçınmak için "başarı" diye yutturmaya kalkışabilir. Bugün hâlâ eskide ayak direyen Stalinizm özürcülerinin içine düştüğü durum bundan başka bir şey değildir.

Oysa gerçekler acımasızdır! Stalinist sosyalizm anlayışının sonuçları, Stalinizmin çöküşüyle birlikte olanca çıplaklığıyla gözler önüne serilmiştir. Devrimci Marksistlere düşen görev, bu tarihsel deneyimin derslerini proletaryanın mücadelesine aktarmak, kendisini uzunca bir süre, büyük bir sahtekârlıkla Leninizmin özdeşi gibi sunan Stalinizmin içyüzünü dünya proletaryasına sergilemektir.

9. Tarihsel deneyimin belirli bir kesitinde olayların gidişatının, Lenin ve Troçki gibi önderlere rağmen Stalin tipi liderlerin önünü açmış olması, her şeyi tarihsel kaçınılmazlığın sırtına yükleyerek, kişiyi tarihin bir seyircisi konumuna mı sürüklemeli? Kesinlikle hayır! Tersine, bu tarihsel deneyim içerdiği tüm olumsuzluklara karşın, kişinin içinde yaşadığı dünyayı zengin bir pratiğin eşliğinde kavramasını mümkün kılarak, onu değiştirebilmek için neler yapılması gerektiğini gösteriyor.

Tarihsel sürecin ilerleyişi içinde bir zaman dilimi boyunca Stalin gibilerin egemen olması, hiçbir yerde ve hiçbir zaman, devrimci öncünün sürece bilinçli müdahalesinin ve tarihsel rolünün önemini ortadan kaldırmaz. Tersine, bunun yakıcı önemini en çarpıcı biçimde gözler önüne serer.

10. Stalinist sosyalizm anlayışının varacağı yer, gelişiminin belli bir noktasın-

da tıkanıp, uluslararası kapitalizme teslim olmaktır. Çünkü kapitalist dünya pazarının egemenliği koşullarında, ulusal sınırlar içine hapsolarak, dünya kapitalizminin ulaştığı düzeyi yakalama ve geçme hedefi, Marksist sosyalizm anlayışıyla hiçbir ilişkisi ve de gerçekleşme şansı bulunmayan gerici bir ütopyadır.

İşte Gorbaçov dönemi, altmış yıllık bu gerici ütopyanın faturasının artık ödenmeye başlandığı bir dönem oluyor. Bu anlamda, Gorbaçov'ların ya da Yeltsin'lerin, uluslararası kapitalizme entegre olma çabalarında şaşılacak bir yan yok. Böyle bir bürokratik rejimle varılacak yer tam da budur.

Uzun yıllar boyunca oluşan bir mayalanma sonucunda, "sosyalist" olarak adlandırılan ülkelerdeki bürokratik rejimlerin artık iflâs bayrağını çektiği bir momentte, egemen bürokrasi bir ikilemle yüz yüze gelmiş bulunuyordu: ya işçi sınıfının mücadelesiyle tarih sahnesinden süpürülmek ya da dünya kapitalizmine entegre olarak ve burjuvalaşarak, toplumsal ayrıcalığını artık yeni bir temelde (burjuva düzen temelinde) yapılandırmak.

Bu ülkelerde egemen bürokrasi, tarihsel açıdan ne denli "geçici" ve "soysuz bir sınıf" olduğunun örneğini sergileyen bir *başkalaşım* geçirerek burjuvalaşmakta ve bürokratik rejimler, proletaryaya daha nice sıkıntılara, acılara mal olacak bir çözülüş içinde adım adım dünya kapitalist sistemine entegre olmaktadır.

O halde temel görev, Stalin'iyle, Kruşçev'iyle, Brejnev'iyle, Gorbaçov'uyla bu bürokratik egemenliklerin, dünya proletaryasının kurtuluş mücadelesine düşman olduklarını dünya proletaryasına kavratmaktır.

11. Kendi tarihini yapan insanlık, yanlışlarını düzeltmeye koyularak ilerler. Ancak bu ilerleyiş, hiçbir zaman kendiliğinden olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Devrimlerin patlak vermesi için Marksizm zorunlu değildir ama proleter devrimlerin başarılabilmesi ve ilerleyebilmesi için, proletaryayı devrimci Marksist bilinçle donatacak bir önderliğin varlığı zorunludur.

12. Bugüne dek yaşanan deneyim Marksizmin değil, onun inkârı olan bir "sosyalizm" anlayışının çöküşünü sergiliyor. Ancak Stalinizmin çöküşü, devrimci Marksizmin kendiliğinden bir yükselişini getirmiyor. Fakat, kapitalizmin dayanılmaz sonuçları var oldukça, Marksizmin haklılığı, çağımızın toplumsal çelişkilerinin proletaryadan, ezilenlerden yana çözümlenmesindeki zorunluluğu, yeniden ve yeniden gün ışığına çıkacaktır.

Marksizmin kurucuları, önlerinde uzanan 20-30 yılın sorunlarıyla sınırlamamışlardı kendilerini. Onlar, koskoca bir tarihsel çağın, kapitalizme son verecek ve sınıfsız topluma geçişi mümkün kılacak proleter devrimler çağının sorunları ve perspektifleri üzerine eğildiler. Kapitalizm bir dünya sistemi düzeyine yükselerek, tüm dünyayı çepeçevre birbirine bağlamadıkça, Marx ve Engels'in geleceğe ilişkin teorik öngörülerinin derin içeriği yeterince kavranamadı. Ancak Marx ve Engels'in ölümünden günümüze uzanan süreçte, devasa bir dünya sistemi haline gelen, tüm ulusların kaderini birbirine bağlayan, ulusal sınırları gericileşti-

ren, emek ve sermayeyi dünya ölçeğinde birbirinin karşısına diken kapitalist gelişme nedeniyle, onların geleceğe yönelik öngörüleri, günümüzde, geçmişte olmadığı düzeyde canlı ve derinden kavranabilir hale gelmiştir.

13. Dünya üzerinde bugün tanığı olduğumuz toplumsal çalkantılar, geçmişle geleceğin, haklı ile haksızın evrensel-tarihsel kavgasıdır. Proletaryanın kurtuluş mücadelesinin devrimci enternasyonalist içeriği doğru kavranıp buna uygun bir mücadele uluslararası düzeyde örgütlenemezse, ulusal düzeyle sınırlı devrimci çabalar sonuçsuz kalacaktır.

14. Ekim Devrimini değerlendiren satırlarında Rosa, koşulların dayatması altında Bolşeviklerin istemeden yapmış oldukları hataların anlaşılabilir olduğunu, fakat "Rusya'da yapılan bütün hataların, teoriye kazandırılmış yeni bilgiler olduğunu iddia ettikleri zaman, uğrunda savaşıp acılara katlandıkları enternasyonal sosyalizme kötü hizmet etmiş"[314] olacaklarını belirtiyordu. Onun işaret ettiği tehlike, Stalinizmin egemenliği kurulduğunda gerçekliğe dönüştü. İşçi sınıfının dünya görüşü olan Marksizm, Rusya'da işçi sınıfının iktidarına son veren Stalinizm eliyle tamamen çarpıtıldı ve bürokrasinin düzeni uzun yıllar boyunca "sosyalizm" olarak teorize edildi.

Böylece gerçeklerin yerini yalan almış ve gerçek yaşamdaki olumsuzlukların üstü bir sis ve hayal perdesiyle örtülmüştü. Yıllarca sosyalizmin üstünlüğü olarak sunulan şey, işte bu hayal perdesi olmuştu. Ve şimdi tarihsel gerçekliğin sivri okları bu perdeyi paramparça etti. Bu yırtılış karşısında, olayın şokunu hâlâ atlatamayanlar, tüm dikkatlerini acı bile olsa gerçeğe çevirecekleri yerde, parçalanan hayal perdesine gözyaşı döküyorlar.

Oysa bu devrimci bir tutum değildir. Dünyayı değiştirebilmek için, gerçeği, yalnızca gerçeği bilmeye ve somut gerçekler temelinde harekete geçmeye ihtiyacımız var. Unutmayalım ki, devrim için en yıkıcı olan şey yanılsamalardır, en yararlı olan şey ise içten ve açık gerçektir.

[314] Rosa Luxemburg, *1917 Ekim Devrimi*, s.46-47

Kaynakça

Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, c.1, Gerçek Yay., Nisan 1972
Buharin, N., *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, Pencere Yay., Ekim 1989
— "Parti Yöneticilerinin Gelecek Kuşaklarına", *Bitirilmemiş Devrim* (der: T. Demirkan) içinde, Amaç Yay., Ocak 1988
— *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*, Özgün Yay., Temmuz 1975
— *The Politics and Economics of the Transition Period*, Routledge&Kegan Paul, 1979
Burnham, J., *The Managerial Revolution*, Penguin Books, 1962

Carr, E. H., *Bolşevik Devrimi*, c.2, Metis Yay, Ekim 1998
— *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, Mer Yay., 1992
Claudin, F., *Komintern'den Kominform'a*, Belge Yay., c.1, Nisan 1990
Cliff, T., *Lenin*, c.2, Z Yay., Ekim 1994
— *Lenin*, c.3, Z Yay., Nisan 1996
— *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Metis Yay., Nisan 1990

Demirkan, T. (derleyen), *Bitirilmemiş Devrim*, Amaç Yay., Ocak 1988
Deutscher, I., *Bitmemiş Devrim*, Belge Yay., Temmuz 1990
Draper, H., *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, Belge Yay., Haziran 1990

Engels, F., *Anti-Dühring*, Lawrence & Wishart, London, 1975
— "Joseph Weydemeyer'e Mektup (12 Nisan 1853)", *Bitirilmemiş Devrim* (der: T. Demirkan) içinde
— *Anti-Dühring*, Sol Yay., Mart 1977
— *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yay., Eylül 1992

Gündüz, M., *Bürokrasi ve Sosyalist Demokrasi*, Koral Yay., Şubat 1990

Harman, C., "Mantık Sınavından Geçmeyen Bir Eleştiri", *SSCB Tartışması*, Yazın Yay., Kasım 1991
— *Doğu'da Fırtına Koptu*, Uluslararası Yay., Ekim 1991
Hilferding, R., "State Capitalism or Totalitarian State Economy", *Essential Works of Socialism*, Holt, Rinehart and Winston, 1970
Howl, D., "The Law of Value and the USSR", *International Socialism*, Temmuz 1990

III. Enternasyonal-Belgeler, Belge Yay., Ekim 1979

Kollontay, A., *Rusya'da İşçi Muhalefeti*, Belge Yay., Mayıs 1991
Kruşçev, N., *Kişi Kültüne Karşı (XX. Kongre Gizli Raporu)*, Pencere Yay., Aralık 1991

Lenin, V. I., Collected Works, Vol. 24, Progress Publishers
— "A Proletarian Militia"
— *Collected Works*, Vol. 26, Progress Publishers
— "Meeting of the All-Russia Central Executive Committee"
— *Collected Works*, Vol. 27, Progress Publishers
— "The Immediate Tasks of the Soviet Government"
— *Collected Works*, Vol. 29, Progress Publishers
— "First All-Russia Congress On Adult Education"
— "A Great Beginning"
— *Collected Works*, Vol. 30, Progress Publishers
— "Third All-Russia Congress of Economic"
— *Collected Works*, Vol. 32, Progress Publishers
— "Tenth Congress of the RCP(B)"
— "The New Economic Policy and the Tasks of the Political Education Departments"
— "The Trade Unions, the Present Situation and Trotsky's Mistakes"
— *Collected Works*, Vol. 33, Progress Publishers
— "The New Economic Policy and the Tasks of the Political Education Departments"
— "Eleventh Congress of the RCP(B)"
— *Seçme Eserler*, c.6, İnter Yay., Kasım 1995
— "Bir Yazarın Günlüğünden"
— "Bugünkü Devrimde Proletaryanın Görevleri Üzerine"
— "Ekim Devriminin Dördüncü Yıldönümü Üzerine"
— "Merkez Komitesi Üyelerine Mektup"
— *Seçme Eserler*, c.7, İnter Yay., Haziran 1996
— "Sovyet İktidarının En Yakın Görevleri",
— *Seçme Eserler*, c.9, İnter Yay., Mayıs 1997
— "Ayni Vergi Üzerine"
— *Seçme Eserler*, c.10, İnter Yay., Haziran 1997
— "Gotha Programının Eleştirisi Üzerine", Marx ve Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, Sol Yay., Kasım 1969
— *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Sol Yay., Haziran 1977
— "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü Üzerine Tezler ve Rapor"
— "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika"
— *Devlet ve İhtilal*, Bilim ve Sosyalizm Yay., Mart 1976
— *Devrimci Lafazanlık Üzerine*, Temel Yay., 1977
— *Ekim Devrimi Dosyası*, Sol Yay., 1999
— "Büyük Girişkenlik"
— *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine*, Sol Yay., Mayıs 1979
— *Marksizm Devlet Üzerine*, Öncü Yay., 1.bsk
— *Proletarya İhtilali ve Dönek Kautsky*, Bilim ve Sosyalizm Yay., Şubat 1969
— *Son Yazılar Son Mektuplar*, Ser Yay., 1.bsk
— "Ulusal Azınlıklar ya da Otonomi Üzerine"
— *State and Revolution*, International Publishers, 1990
— *Uzaktan Mektuplar*, Ürün Yay., Haziran 1975

Lenin-Troçki, *Kronstadt*, Ataol Yay., Ekim 1992
Luxemburg, R., "Rus Devrimi", *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* içinde, c.2, Bilgi Yay., Ağustos 1976
— *1917 Ekim Devrimi*, BDS Yay., Nisan 1989
— *Siyasal Yazılar*, V Yay., Şubat 1989

Mandel, E., *Barış İçinde Birlikte Yaşama ve Dünya Devrimi*, Köz Yay., Aralık 1975
— "Glasnost ve Komünist Partilerin Krizi", *Glasnost ve Siyasal Devrim*, Yeni Yol Broşür Dizisi: 1, Şubat 1990
— "Siyasal Devrim ve Onu Tehdit Eden Tehlikeler", *Glasnost ve Siyasal Devrim*
— "Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri", *Devrimci Marksist Tartışma Defterleri*
— *Neden IV. Enternasyonal?*, Sınıf Bilinci, No.3
Mandel, E. ve Harman, C., *SSCB Tartışması*, Yazın Yay., Kasım 1991

Marx, K., *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yay., Temmuz 1979
— *Grundrisse*, Sol Yay., Kasım 1999
— *Kapital*, c.1, Sol Yay., Temmuz 1975
— *Kapital*, c.3, Sol Yay., Şubat 1990
Marx ve Engels, *Selected Works*, Vol. I, Progress Publishers
— *Selected Works*, Vol. II, Progress Publishers
— *Selected Works*, Vol III, Progress Publishers
— *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yay., Kasım 1969
— *Seçme Yapıtlar*, c.1, Sol Yay., Kasım 1995
— Engels, "Fransa'da Sınıf Savaşımları'na Giriş"
— Engels, "Karl Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'sı"
— Marx, "Fransa'da Sınıf Savaşımları"
— Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i"
— Marx, "Weydemeyer'e Mektup (5 Mart 1852)"
— Marx-Engels, "Alman İdeolojisi"
— Marx-Engels, "Komünist Parti Manifestosu"
— Marx-Engels, "Merkez Komitesinin Komünist Birliğe Çağrısı"
— *Seçme Yapıtlar*, c.2, Sol Yay., Temmuz 1977
— Engels, "Otorite Üzerine"
— Engels, "Milano'daki T. Cuno'ya Mektup (24 Ocak 1872)"
— Engels, "Fransa'da İç Savaş'a Giriş"
— Marx, "Fransa'da İç Savaş"
— *Seçme Yapıtlar*, c.3, Sol Yay., Aralık 1979
— Engels, "1891 Sosyal-Demokrat Program Tasarısının Eleştirisi"
— Engels, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"
— Engels, "A. Bebel'e Mektup (18-28 Mart 1875)"
— Engels, "Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu"
— Engels, "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu"
— Engels, "Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm"
— Marx, "Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları"

Rakovski, "Bureaucracy and Soviet State", *Essential Works of Socialism*, Holt, Rinehart and Winston, 1970
Raskolnikov, "Stalin'e Açık Mektup", *Bitirilmemiş Devrim* (der: T. Demirkan) içinde
Reed, John, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Ağaoğlu Yay., Aralık 1968

Reiman, M., *Stalinizmin Doğuşu*, Metis Yay., Ekim 1998
Richards, F., "Devlet Kapitalizmi Efsanesi", *Sınıf Bilinci*, Sayı 8

Serge, V., *Bir Devrimin Kaderi*, Pencere Yay., Haziran 1997
Shachtman, M., "Stalinism: A New Social Order", *Essential Works of Socialism,* Holt, Rinehart and Winston, 1970
Sosyalist Demokrasi ve Proletarya Diktatörlüğü, Eleştiri Yay., Temmuz 1979
Stalin, J., "Görüş Ayrılıklarının Tarihine İlişkin", *Bitirilmemiş Devrim* (der: T. Demirkan) içinde
Stalin, J., *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, Sol Yay., Kasım 1967

Troçki, L., *1905*, Tarih Bilinci Yay., Eylül 2000
— *Çin Üzerine*, Tarih Bilinci Yay., Eylül 2000
— *Geçiş Programı*, Kardelen Yay., 1992
— *Hayatım*, c.2, Köz Yay., Mayıs 1970
— *İhanete Uğrayan Devrim*, Köz Yay., Mayıs 1980
— *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal*, Tarih Bilinci Yay., Eylül 2000
— *Marksizmi Savunurken*, Kardelen Yay., 1992
— "SSCB Savaşta"
— "Tekrar ve Bir Kez Daha SSCB'nin Yapısı Üzerine (Ekim 1939)"
— *Rus Devriminin Tarihi*, c.3, Yazın Yay., Şubat 1999
— *Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yay., Mart 1990
— *Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri*, Enternasyonal Yay., Eylül 1979
— *Sürekli Devrim Çağı*, Habora Yay., 1971
— *Sürekli Devrim*, Köz Yay., Kasım 1976
— *The New Course*, "A Letter to Party Meetings"
— *The Revolution Betrayed*, Pathfinder Press, 1989

MARKSİZMİN IŞIĞINDA

Elif Çağlı

Marx'ın bilimsel sosyalizm kuramı, "tek ülkede sosyalizm"in olabilirliğini içermekte midir? Marx'ın teorisinde, komünizm dışında ayrıca "sosyalizm" diye, kendi başına bir bütünlük oluşturan bağımsız bir sosyo-ekonomik formasyon var mıdır? Toplumun sosyalist örgütlenmesi (sınıfsız toplum) ile aynı anda bir "ulus-devlet"in varlığı bağdaşabilir mi? Profesyonel ordusu ve polisiyle, adli ve idari mekanizmasıyla, bürokratik tarzda örgütlenmiş bir devlet, işçi sınıfı "adına" hareket ediyor olsa bile, eğer işçiler yönetemiyorsa, orada gerçekten bir işçi demokrasisi işleyebilir mi; ya da böyle bir "işçi" devletinde gerçek egemenlik işçilerde mi yoksa başkalarında mı olur?

Marksizm açısından bakıldığında, devlet mülkiyeti ile toplumsal (sosyalist) mülkiyetin aynı şey olduğu söylenebilir mi; ya da devletin varlığı devam ediyorsa, toplumsal mülkiyetten söz edilebilir mi? Keza, kapitalizmi tasfiye etmiş, üretim araçlarını, toprağı, dış ticareti devletleştirmiş ve kendini "sosyalist" ilân etmiş bile olsa, böyle bir toplumda eğer devletin ve ekonominin denetimi ve yönetimi, doğrudan işçilerin elinde değil de, işçi sınıfı "adına" hareket eden profesyonel bir yönetici elitin (yönetici bürokrasinin) elinde toplanırsa ve bu durum zamanla kalıcı bir sisteme dönüşürse, bu toplumda hâlâ bir işçi devletinin varlığından söz etmek mümkün müdür? Böyle bir toplumda, "devletleştirilmiş mülkiyet her şeye rağmen işçi sınıfının bir kazanımı olmaya devam eder" diyebilir miyiz? Marx'ın "devrimci dönüşümler dönemi" diye tanımladığı "kapitalizmden komünizme geçiş dönemi", ulusal düzeyde yaşanacak ve tamamlanacak bir süreç olarak mı, yoksa evrensel düzeyde yaşanacak ve tamamlanabilecek bir süreç olarak mı kavranılmalıdır? Ve bu geçiş dönemine tekabül eden işçi devleti, uzunca bir tarihsel dönem boyunca, etrafı kapitalizmle kuşatılıp tecrit olursa, acaba yaşama şansı olabilir mi?

İşte elinizdeki kitapta, yazarın bu teorik sorunlara Marksist yöntemle verdiği yanıtları bulacaksınız.

Tarih Bilinci Yayınları
Teori ve Tarih Dizisi: 4

ISBN: 975-8517-04-X